

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER EĞİTİMİ BİLİM DALI

ESKİÇAĞ ANADOLU MEDENİYETLERİNDE ÇOCUK
EĞİTİMİ; OYUN ve OYUNCAK

Hasan Hüseyin TANYEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Güngör KARAUĞUZ

Konya-2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	ii
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	vii
TEZ KABUL FORMU.....	viii
ÖNSÖZ	ix
ÖZET	xii
SUMMARY	xiii
KISALTMALAR	xiv
RESİMLER LİSTESİ.....	xv
TABLO ve ÇİZİMLER LİSTESİ	xxviii
1. BÖLÜM: GİRİŞ.....	1
1.1. PROBLEM DURUMU	2
1.2. ALT PROBLEMLER	3
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	3
1.4. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	3
1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	3
1.6. VARSAYIMLAR	3
1.7. TANIMLAR.....	4
2. BÖLÜM: KADİM ANADOLU’DA ÇOCUK OLMAK	5
2.1. ANADOLU’DA DOĞMAK YA DA DOĞAMAMAK.....	6
2.2. ANADOLU’DA BEBEK OLMAK	10
2.3. ANADOLU’DA BEBEK BAKIMI	13
2.4. ÇOCUĞUN AİLESİ VE ÇOCUĞUN AİLEDEKİ YERİ	16
2.5. ÇOCUK VE ANNE	25

2.6. ÇOCUĞUN YAŞADIĞI ŞEHİRLER VE SOKAKLAR	31
2.7. ANADOLULU ÇOCUĞUN EVİ	33
3. BÖLÜM: KADİM ANADOLU'DA ÇOCUK ve OYUN	38
3.1. ANADOLU'DA ÇOCUK OYUNLARI	45
3.1.1. ZEKÂ OYUNLARI	45
3.1.1.1. Ludus Latruncularum	47
3.1.1.2. Ludus Duodecim Scriptorum	48
3.1.1.3. Polis	48
3.1.1.4. Diagrammismos	49
3.1.1.5. Terni Lapilli	49
3.1.1.6. Pente Grammai	49
3.1.1.7. Alea	49
3.1.1.8. Üçtaş, Beştaş ve Dokuztaş vb. Oyunlar	50
3.1.2. AŞIK (Kemik) OYUNLARI	51
3.1.2.1. Pentalitha	53
3.1.2.2. Primpar (Tekler ve Çiftler)	54
3.1.2.3. Eis Omillan	54
3.1.2.4. Pleistobolinda	54
3.1.2.5. Tropa	54
3.1.3. TOP OYUNLARI	55
3.1.3.1. Episcuros	57
3.1.3.2. Keretizein	58
3.1.3.3. Urania/Ourrania	59
3.1.3.4. Ephedrismos	59
3.1.3.5. Dat Atim Ludere	60
3.1.3.6. Top Geçirme (Passé- Boule)	60
3.1.3.7. Expulsim Ludere/Aporaxis	60
3.1.3.8. Top Çevirmece	60

3.1.3.9. Trigon	61
3.1.3.10. Harpastum.....	61
3.1.3.11. Top Sektirme	61
3.1.3.12. Sphaire.....	62
3.1.3.13. Bir Top Oyunu.....	62
3.1.4. ÇEŞİTLİ OYUN TÜRLERİ	62
3.1.4.1. Körebe ve Kaçma-Yakalama Oyunları	62
3.1.4.2. Taş Oyunları	63
3.1.4.3. Evcil Hayvanlarla Oynanan Oyunlar.....	63
3.1.4.4. El Kızartmaca	64
3.1.3.5. Kottobas.....	64
3.1.3.6. Morra (Mikatio).....	64
3.1.3.7. Ceviz Oyunları.....	65
3.1.3.8. Ostrakinda.....	66
4. BÖLÜM: KADİM ANADOLU’DA ÇOCUK ve OYUNCAK	67
4.1. OYUNCAK ÇEŞİTLERİ.....	73
4.1.1. ÇINGIRAK	73
4.1.2. BEBEK.....	75
4.1.3. ARABA.....	78
4.1.4. BİLYELER	79
4.1.5. TOPAÇ.....	79
4.1.6. ÇEMBER	81
4.1.7. YO-YO.....	81
4.1.8. DEĞNEK AT	82
4.1.9. DÜDÜK	82
4.1.10. IYGKS (IYNKS, IUNKS)	83
4.1.11. TAHTERAVALLİ	83
4.1.12. SALINCAK	84

4.1.13. OYUNCAK FİGÜRLER VE MİNYATÜR EŞYALAR (ASKER, HAYVAN, VAZO vb.)	84
4.1.14. UÇURTMA.....	87
5. BÖLÜM: ESKİ YUNAN UYGARLIĞI'NDA ÇOCUK ve EĞİTİM	88
5.1. ESKİ YUNAN ÖNCESİ ANADOLU'DA EĞİTİM	88
5.1.1. ANADOLU'DA YAZI VE GELİŞİMİ	89
5.1.2. ANADOLU'DA EDEBİYATIN DOĞUŞU.....	94
5.1.3. ANADOLU'DA EĞİTİMİN TARİHSEL TEMELLERİ.....	95
5.1.4. ANADOLU'DA MÜZİĞİN DOĞUŞU.....	101
5.2. ESKİ YUNAN UYGARLIĞI'NDA EĞİTİM	103
5.2.1. EĞİTİM ANLAYIŞLARI ve EĞİTİMİN AMACI	105
5.2.2. YUNAN EĞİTİMİNİ KARAKTERİSTİĞİ ve GELİŞİMİ.....	107
5.2.3. KARANLIK DÖNEM'DE EĞİTİM (M.Ö. 1100-750).....	110
5.2.4. ŞEHİR DEVLETLERİ (Polis) DÖNEMİNDE EĞİTİM.....	111
5.2.4.1. SPARTA'DA ÇOCUK ve EĞİTİM.....	114
5.2.4.2. ATİNA'DA ÇOCUK ve EĞİTİM.....	125
5.2.5. ESKİ YUNAN'IN YAZISI.....	132
5.2.6. ESKİ YUNAN'DA OKUL ve ÇOCUK	134
5.2.6.1. ESKİ YUNAN'DA SPOR EĞİTİMİ	139
5.2.6.2. ESKİ YUNAN'DA MÜZİK EĞİTİMİ	147
5.2.6.3. ESKİ YUNAN'DA RETHORİK EĞİTİMİ	152
5.2.7. YUNAN EĞİTİMİ ve FİLOZOFLAR.....	153
5.2.7.1. SOFİSTLER ve EĞİTİM.....	153
5.2.7.2. SOKRATES ve EĞİTİM	158
5.2.7.3. PLATON (EFLATUN) ve EĞİTİM	161
5.2.7.3.1. Eğitim Anlayışı.....	162
5.2.7.3.2. Dersler	167
5.2.7.3.3. Öğretim Yöntem ve İlkeleri.....	169
5.2.7.3.4. Öğretmeler	169

5.2.7.4. ARİSTOTELES ve EĞİTİM	170
5.2.7.4.1. Eğitim Anlayışı.....	171
5.2.7.4.2. Dersler	177
5.2.7.4.3. Öğretim Yöntem ve İlkeleri.....	180
6. BÖLÜM: HELLENİSTİK DÖNEMDE ÇOCUK ve EĞİTİM	181
6.1. HELLENİZM'İN GENEL KARAKTERİSTİĞİ	181
6.2. HELLENİZM DEVRİNDE OKULLAR	183
6.2.1. İLKOKULLAR.....	185
6.2.2. ORTAOKULLAR (GRAMER OKULLARI)	188
6.2.3. LİSELER (GYMNASİON).....	188
6.2.4. YÜKSEKÖĞRETİM	189
7. BÖLÜM: ESKİ ROMA DÖNEMİ'NDE ÇOCUK ve EĞİTİM.....	190
7.1. ESKİ ROMA'DA EĞİTİMİN AMACI	195
7.2. ESKİ ROMA EĞİTİMİ'NDE YUNAN ETKİSİ.....	196
7.3. ESKİ ROMA'DA OKULLAR.....	198
7.3.1. TRİ-VİAL (İlkokullar).....	205
7.3.2. GRAMER OKULLARI	210
7.3.3. RETORİK OKULLARI.....	213
7.4. ESKİ ROMA'DA ÖĞRETMENLER.....	216
7.5. ESKİ ROMA DÜŞÜNÜRLERİ ve EĞİTİM.....	218
7.5.1. CICERO	218
7.5.2. SENECA	220
7.5.3. QUINTILIANUS	221
7.5.4. PLUTARKHOS	225
RESİMLER	228
TABLO ve ÇİZİMLER.....	303
KAYNAKÇA.....	313

ÖNSÖZ

Tarih, hep savaşları ve büyük komutaları yazsa da, tarihin, tarihe tanıklık eden ve aslında toplumların pekte önemsemediği, hatta çoğu zaman görmezden geldiği çocukları da vardır. Minik ellerindeki kalemleri ve oyuncaklarıyla, yaşadıkları dönemleri anlatır, tarihe not düşer onlar... Aslında yüzyıllar öncesinde tarihe karışan uygarlıkların en masum ve en saf tanıklarındırlar; oyunlarıyla, oyuncaklarıyla, kimi zamanda iyi yazamadıkları ev ödevleriyle... Tarihin içinde bazı zaman yazdıklarıyla, bazı zamanda yaptıkları oyuncaklarla vardılar. Sessizce ve tarafsızca...

Toplumların gelecekleri hiç şüphesiz, toplumların yetiştirdikleri çocuklarının ellerinde şekillenir. Onun içindir ki çocuk, toplumların geleceği, mirasçısı ve bir bakımdan da onların aynası olmuşlardır. Dönemlerinin motiflerini oyunlarına, oyuncaklarına nakış nakış işlemişlerdir. Toplumlar için bu denli önemli olan çocukların eğitimi, yetiştirilmesi elbette her dönem çok önemli olmuştur, olmalıdır da. İşte bu nokta da eğitimin tarihsel temellerini ve önemini bilmek milletlere büyük uygarlıklar kurma yolunda büyük bir feyz kaynağı olmuştur. Tarih, bu tür uygarlıklarla doludur ve bunlardan en önemlilerinden birçoğu da, zamanın ve coğrafyasının en büyük uygarlıklarını kuran ve hala günümüzün en çok göz kamaştıran uygarlıklarına ev sahipliği yapmış olan Anadolu Uygarlıkları'dır. Bu uygarlıkların, bu ihtişamının altında yatan dinamiklerin bilinmesi de büyük önem arz etmektedir. Tarihsel süreçlerin ortaya çıkardığı büyük medeniyetler, ancak yetiştirdikleri insanlarla ilerlemişler ve günümüzde bile adlarından hayranlıkla söz ettirmişlerdir. Onun içindir ki, bir devletlerin büyüklüğü kazandığı büyük savaşlarla değil, yetiştirdiği büyük insanlarla, gelecek nesillerle olmuştur. Bunların en güzel örneklerini de Eski Anadolu Uygarlıkları vermiştir. Bugün bu uygarlıklar büyüklükleri ile hâlâ göz kamaştırıyor ise, bunu insan faktöründe aramak gerekir. İşte bu çalışma tam da bunu yapmaktadır... Anadolu Medeniyetleri'ne çocuğun gözünden bakmakta, çocuğun yaşamını ele almaktadır.

Bu çalışmada, çocuğun yaşamının izlerini aramak için çeşitli müzelerden izin istenerek araştırmalar yapılmış, "oyun, oyuncak vb." gibi çocuğun yaşamının en önemli aktörleri olan eserler örnek gösterilmiştir. Ama sadece örnek gösterilmiştir.

Bizi ilgilendiren bu materyallerin çocuğun hayatına kattığı değerdir. Bu materyaller, sadece çocuğun yaşamına götüren bir araç olarak kullanılmıştır. Onun hayatının bir parçasıdır, konunun delilidir. İnsanın, oyuncağının, oyunun, kaleminin, biberonunun nasıl yüzyıllara meydan okuduğunun delilidir.

Araştırma için 10 müzeden izin talep edilmiş ancak 4 tane müzede çalışma imkânı bulunabilmiştir. Talebimizi olumlu karşılayarak izin veren müze müdürleri başta olmak üzere tüm çalışanlarına teşekkür ederim. Bu çalışma için;

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden izin istenmiş, tadilat nedeniyle kapalı olduklarını bildirmişlerdir.

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden izin istenmiş, izin verilmemiştir.

Antalya Arkeoloji Müzesi'nden izin istenmiş, “başvurunun üniversitemiz tarafından yapılmasını” istemişlerdir.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne başvuru yapılmış, izin verilmiş ve tezimizde bu müzedeki oyuncaklar yer bulmuştur. Bu müzedeki yardımlarından dolayı Arkeolog Mehmet AKALIN'a teşekkür ederim.

Konya Arkeoloji Müzesi'ne başvuru yapılmış, izin alınarak buradaki oyuncaklar tezimizde yer bulmuştur. Arkadaş sıcaklığında ilgilenen, ilgisine, muhabbetine ve en önemlisi “arkeoloji aşkına” hayran kaldığım, Arkeolog Enver AKGÜN'e teşekkür ederim.

Mardin Arkeoloji Müzesi'ne başvurulmuş, izin verilerek buradaki oyuncaklar tezimizde kullanılmıştır. Öncelikle, Mardin Arkeoloji Müzesi Müdürü Nihat ERDOĞAN olmak üzere tüm müze çalışanlarına gösterdikleri ilgiden ve yardımlardan dolayı teşekkür ederim.

Niğde Müzesi'nden izin istenmiş müze tarafından izin verilmiş, eserlerin kazı malzemesi olması dolayısıyla kazı başkanlarından da ayrıca izin istenmiştir. Sadece Porsuk Höyük kazı başkanı Dominique BEYER talebimize olumlu yanıt vermiş ve çalışmamıza izin vermiştir. Porsukhöyük kazısı eserleri tezimizde yer bulmuştur. Bunun için Sayın Dominique BEYER'e çok teşekkür ederim. Çalışmamızdaki

yardım ve ilgilerinden dolayı, Niğde Müzesi arkeologlarından Arkeolog Yakup ÜNLÜLER'e ayrıca çok teşekkür ederim.

Yukarıda değindiğimiz müzelerin yanı sıra, *Karaman Arkeoloji Müzesi ve Konya Ereğli Müzesi*'nde de izin istenmiş ancak müzelerinde oyuncak olmadığı söylenmiştir. Buna ek olarak *Aksaray Arkeoloji Müzesi* de birkaç sefer aranmış ama yetkili kişinin müze dışında çalışmada olması nedeniyle görüşme sağlanamamıştır.

Yüksek lisans eğitimim esnasında bilgileri ve emekleriyle yetişmeme emek veren ve bu çalışmamda beni yönlendiren ve destekleyen, değerli danışman hocam Prof. Dr. Güngör KARAUĞUZ'a çok teşekkür ederim.

Hasan Hüseyin TANYEL



T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan Hüseyin TANYEL		
	Numarası	128302041028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İlköğretim / Sosyal Bilgiler Eğitimi		
	Programı	Yüksek Lisans Tezi <input checked="" type="checkbox"/>	Doktora Tezi <input type="checkbox"/>	
	Seminerin Adı	Eskiçağ Anadolu Medeniyetlerinde Çocuk Eğitimi; Oyun ve Oyuncak		

ÖZET

Bu çalışmanın konusu; Eskiçağ Anadolu Uygarlıkları'ndaki "çocuk"tur. Amaç, çocuk ve çocuğun yaşamını etkileyen unsurlarla, dönemin ve coğrafyanın en sessiz üyelerinin hayatına tanıklık etmektir. Çalışmamız, çocuğun yaşamı ve onu etkileyen unsurlarla sınırlıdır. Çocuğun yaşamı, okul öncesi dönem ve okul dönemi olarak incelenmiştir.

Bu çalışma ile binlerce yıl öncesindeki çocuğun dünyasına inilirken, kimi zaman elindeki oyuncaktan, kimi zaman elindeki kalemde yararlanılmıştır. Görülmüştür ki, binlerce yıl öncesinde Anadolu'daki çocuk ile günümüz çocuğu arasında öyle zannedildiği gibi çokta büyük farklar yoktur. Adeta çocuk, çocukluğunu doğuştan getirmektedir. Elindeki oyuncaklar, sokakta oynadığı oyunlar, okulu, eğitim araçları hatta eğitim-öğretim metotları bile günümüz ile büyük benzerlikler içermektedir. Onca geçen zamana inat, çocuğun dünyası hep benzer motiflerle süslü kalmıştır. Dönemin oyun ve oyuncaklarının birçoğu, günümüzde de çocukların en önemli eğlence araçları olmaya devam etmektedir. Bu da bize gösteriyor ki, çocuk her dönem ve her uygarlıkta evrensel dünyasında yaşamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oyun, Oyuncak, Eğitim, Çocuk, Anadolu Medeniyetleri.



T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hasan Hüseyin TANYEL
	Numarası	128302041028
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İlköğretim / Sosyal Bilgiler Eğitimi
	Programı	Yüksek Lisans Tezi <input checked="" type="checkbox"/> Doktora Tezi <input type="checkbox"/>
	Seminerin Adı	Eskiçağ Anadolu Medeniyetlerinde Çocuk Eğitimi; Oyun ve Oyuncak

SUMMARY

The subject matter of this study is child in Ancient of Anatolian Civilization. The main goal is to witness lives of the quiet members of that period and geography by considering the factors affecting the children and their lives. Our study is limited to lives of children and in factor affecting them. The life of child is examined in pre-school period and school term.

It has been possible to go thousands years back with this work, sometimes their toys, and the other times their pencil helped were used. It is seen that there is no considerable differences as it's supposed between today's children and children who were in Anatolian thousands of years ago. It's celarly that the children bring their childhood from congenital. His toys, the games played streets, school supplies an deven the methods of education are smiliar to today's. In contradiction to passing of the time, the child's world has remained with the same titivation. Most of the games and toys of the period has stil been children's most entertaining tools for joy in this day and time as well.

Key Words: Games, Toys, Education, Child, Anatolion Civilization.

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
c.m.	Santimetre
çev.	Çeviren
Env.	Envanter
Fot.	Fotoğraf
m.	Metre
M. Ö.	Milattan Önce
M. S.	Milattan Sonra
No.	Numarası
S.	Sayı
Syf.	Sayfa
T.Y.	Tarih Yok
v.b.	Ve benzeri
v.d.	Ve devamı
y.y.	Yüzyıl

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1:** Roma'da Doğum Yapan Kadın (Veyne 2006, 22).
- Resim 2:** Roma'da Yeni Doğan Bebeğin İlk Banyosu (Veyne 2006, 22).
- Resim 3:** IV. yy. Mermer Kız Çocuk Başı (Coulson vd. 1994, 250).
- Resim 4:** Roma'da Çocuk Görüntüleri; Oktavianus (Solda), Muhtemelen Nero (Ortada), Bronz Çocuk Başı (Sağda) (Blunt 1965, 162).
- Resim 5:** Emeklemeyi Öğrenen Çocuk, M.Ö. 42 (Oakley 2013, 157; Jenkins 1993, 11).
- Resim 6:** Yupala ile Yürümeyi Öğrenen Romalı Çocuk, M.S. II. yy. (Veyne 2006, 28).
- Resim 7:** Elinde Çıngırakla Lazımlıkta Oturan Bebek (Jenkins 1993, 13).
- Resim 8:** Lazımlıkta Oturan Bebek ve Annesi (Riechers 2003, 30).
- Resim 9:** Arkaik Dönem Emzik (Başaranbilek 1994, 56).
- Resim 10:** Biberon (Jenkins 1993, 9).
- Resim 11:** Çıngırak Biberon (Selvi-Bener 2013, 146).
- Resim 12:** Çıngırak Biberonun İçi (Selvi-Bener 2013, 146).
- Resim 13:** Roma Dönemi Biberon, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Etütlük Eser, (Fotoğraf: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 14:** Pişmiş Topraktan Yapılmış Kucağında Çocuğuyla Tanrıça Figürü, Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 15:** Doğum Yaparken Betimlenen Ana Tanrıça Heykelciği, M.Ö. 5750 Çatalhöyük (Hodder 2000, 256; Bayladı 1996, 15)
- Resim 16:** Beyaz Mermerden Yapılmış İkiz Tanrıça Heykelciği, M.Ö. 6. Binyılın İlk Yarısı-Çatalhöyük (Gülaçtı 2012, 79)

- Resim 17:** Hititler Dönemi Çocuğunu Emziren Kadın Figürü, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Horoztepe, Env. No: 18529, M.Ö. 3. Binin Sonu (Fot: H. Hüseyin TANYEL).
- Resim 18:** Kucağında Bebek Taşıyan Tanrıça, M.Ö. 1300-1200 (Sevin 2003, 155).
- Resim 19:** Kral Araras Oğlu Kamanas'ı Misafirlere Takdim Ederken (Mutluay 2010-B, 142).
- Resim 20:** Zincirli Kralı Kilamuva Oğuluyla Birlikte (Mutluay 2010-B, 142).
- Resim 21:** Bebeklik Çağını Geçen Bir Çocuğu Annesini Ayakta Emzirmesi, Geç Hitit Dönemi (Mutluay 2010-B, 145).
- Resim 22:** Geç Hitit Dönemi Anne-Çocuk Betimi (Mutluay 2010-B, 146).
- Resim 23:** Geç Hitit Dönemi Anne-Oğul Betimi (Mutluay 2010-B, 147).
- Resim 24:** Frig Dönemi Kadın ve İki Çocuğu (Akurgal 2000, 58).
- Resim 25:** Kucağında Çocukla Betimlenen Savaşçı (Mutluay 2010-B, 149).
- Resim 26:** Bebek Erichthonios'u Athena'ya Verirken, M.Ö.410 (Oakley 2013, 161).
- Resim 27:** Çocuğunu Annesine Uzatan Dadı (Jenkins 1993, 10).
- Resim 28:** Plutos Kolunda Çocuğunu Taşımakta (Mansel 1971, 426).
- Resim 29:** Omuzlarında Çocuğuyla Bir Anne, M.Ö. 500- 475 (Riechers 2003, 30)
- Resim 30:** Çocuğunu Emziren Annen (Bonner 1977, 13; Veyne 2006, 20; James 1997, 20)
- Resim 31:** Çocuğuyla Betimlenen Bir Etrüsk Kadını (Mutluay 2007, 94).
- Resim 32:** Alacahöyük'te Bulunan Banyo Teknesi (Macqueen 2001, 92).
- Resim 33:** Karahöyük'te Bulunmuş Banyo Kabı (Alp 2011, 45).
- Resim 34:** Oyun Tablası (Pearson 1997, 35).
- Resim 35:** Oyun Levhası, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Env. No: 69-24-66 (Fot: H.Hüseyin TANYEL)

- Resim 36:** Roma'da Oyun Oynayanlar (Deighton 1999, 53).
- Resim 37:** Ajax ve Achilles Bir Tür Tabla Oyunu (Petteia) Oynarken, M.Ö. 540-530, (Pearson 1997, 35; Deighton 2012, 59).
- Resim 38:** Ludus Lantruncolorum Tablası (Selvi-Bener 2013, 24).
- Resim 39:** Duodecim Scriptorum Tablası (Selvi-Bener 2013, 54).
- Resim 40:** Duodecim Scriptorum Tablası, M.Ö. 5.-6. yy. (Selvi-Bener 2013, 54).
- Resim 41:** Pente Grammai Tablası (Schädler 2008, 183)
- Resim 42:** Pente Grammai Tablası, M. Ö. 7. yy. (Schädler 2008, 176)
- Resim 43:** Pente Grammai Tablası, M. Ö. 6. yy. (Schädler 2008, 180)
- Resim 44:** Roma Dönemi Üçtaş Tablası (Selvi-Bener 2013, 29).
- Resim 45:** Dokuztaş Tablası (Selvi-Bener 2013, 31).
- Resim 46:** Cam Tabla Oyunu Pulları (James 1997, 38).
- Resim 47:** Cam Tabla Oyunu Pulları (James 1997, 38).
- Resim 48:** Oyun Pulları (Kurke 1999, 264).
- Resim 49:** Roma Dönemi Oyun Pulları, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, M.S. III. yy. (Fotoğraf: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 50:** Frig Dönemi Oyun Zarı, M.Ö. 750-300 (Selvi-Bener 2013, 86)
- Resim 51:** Oyun Zarı, Frig Dönemi, Porsuk Höyük-Niğde Müzesi, (Env. No: 16.8.76.)
- Resim 52:** Kemikten Yapılma Aşık, Geç Demir Çağı, Porsuk Höyük-Niğde Müzesi, (Env. No: 2009/ 79).
- Resim 53:** Bronz ve Cam Aşık Kemikleri, Hellenistik Dönem, M.Ö. 1 yy. (Selvi-Bener 2013, 97).
- Resim 54:** Aşık Kemikleri (Selvi-Bener 2013, 94).

- Resim 55:** Aşık Kemîği, Roma Dönemi (Selvi-Bener 2013, 94).
- Resim 56:** Kral Araras'ın Topaç Çeviren ve Aşık Oynayan Çocukları (Başaranbilek 1994, 55).
- Resim 57:** Tanrıça Afrodite Aşık Oynarken (Pearson 1997, 20).
- Resim 58:** Aşık Oynayan Yunanlı Kadın (Pearson 1997, 34).
- Resim 59:** Pentelitha Oynayan Kızlar, M.Ö. 330-300 (Beaumont 1994, 32).
- Resim 60:** Pentelitha Oynayan Kızlar, M.Ö. IV. yy (Selvi-Bener 2013, 99).
- Resim 61:** Eis Omillan (Kesin Olmamakla Birlikte) Oynayan Çocuklar, M.Ö. 420 (Selvi-Bener 2013, 101).
- Resim 62:** Top Oynayan Çocuk Heykeli (Selvi-Bener 2013, 106).
- Resim 63:** Top Oynayan Kızlar (Delemen 2014, 235).
- Resim 64:** Roma'da Top Oynayanlar, M.S. II. yy. (Veyne 2006, 28).
- Resim 65:** Topu ve Köpeği ile Aritokrateia Adlı Bir Kız (Selvi-Bener 2013, 107).
- Resim 66:** Episkyros Oyunu Oynayanlar (Delemen 2014, 234).
- Resim 67:** Sopa Kullanarak Oynanan "Keretizein" (Bilgin 2004,75; Delemen 2014, 234; Beaumont 1994, 35).
- Resim 68:** Ephedrismos Oynayanları, M.Ö. 470-460 (Selvi-Bener 2013, 114)
- Resim 69:** Ephedrismos Oynayan Kızlar, M.Ö. 425 (Riechers 2003, 32).
- Resim 70:** Ephedrismos Oynayanlar, M.Ö. 425 (Beaumont 1994, 34).
- Resim 71:** Ephedrismos Oynayan Oyuncular (Serdaroğlu 2005, 121).
- Resim 72:** Delikli Top Oyunu. Topu Tahtanın İçinden Geçiren Çocuklar (Delemen 2014, 236)
- Resim 73:** Delikli Top Oyunu (Beaumont 1994, 35)

- Resim 74:** II. yy.'dan Kalma Çocuk Lahidi. Küçük Kızlar Toplarını Sütuna Fırlatırken, Erkek Çocuklar Cevizden Yapılmış Şatoyu Yıkmaq İçin Cevizleri Eğik Bir Düzlemden Yuvarlarken (Veyne 2006, 30)
- Resim 75:** Apporaksis Oynayan Genç (Selvi-Bener 2013,118)
- Resim 76:** Üç Top Çeviren Kadın (Delemen 2014, 236)
- Resim 77:** Top Çeviren Kadın, M.Ö. 460 (Selvi-Bener 2013, 117)
- Resim 78:** Top Sektiren Genç (Delemen 2014, 236)
- Resim 79:** Adı Bilinmeyen Bir Top Oyunu, M.Ö. 500-490 (Gür T.Y., 76)
- Resim 80:** Bir Top Oyunu (Selvi-Bener 2013, 122)
- Resim 81:** Melisto, Köpeği ve Kuşuyla, M.Ö. 340 (Selvi-Bener 2013, 138)
- Resim 82:** I. veya II. yy. Çocuk Lahidi. Çocuğun ve Kedi ve Horoz Gibi Evcil Hayvanlarla (Veyne 2006, 97)
- Resim 83:** El Kızartmaca, M.Ö. 460- 450 (Selvi-Bener 2013, 140)
- Resim 84:** Kottobas Oynu (Pearson 1997, 35)
- Resim 85:** Kottobas Oynayan Smikra, M. Ö. 510 (Selvi-Bener 2013,123)
- Resim 86:** Mikatio Oynayan Satyr, Klasik Dönem (Selvi-Bener 2013, 130)
- Resim 87:** Sopa Dengeleme Oyunu, M.Ö. V. yy. (Selvi-Bener 2013, 132)
- Resim 88:** Ceviz Oynayan Çocuklar ve Eroslar (Selvi-Bener 2013, 153)
- Resim 89:** Hayvan ve Kap Biçimli, İçinde Ses Çıkarmasını Sağlayan Taş ve Pişmiş Topraktan Taneleri Olan Çıngırak Örneği, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Karaoğlan, Env. No: 12456; 12455; 19163, M.Ö. Binin İkinci Yarısı (Fot: H. Hüseyin TANYEL,)

- Resim 90:** Çingirak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Karaoğlan, Env. No:12453, M.Ö. Binin İkinci Yarısı (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 91:** Çingirak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Karaoğlan, Env. No:113-2-64, M.Ö. Binin İkinci Yarısı (Fot: H. Hüseyin TANYEL,)
- Resim 92:** Hayvan Biçimli Çingirak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Karaoğlan, Env. No:12458, M.Ö. Binin İkinci Yarısı (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 93:** Çingirak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Env. No:14-1-74, 14,2, 74, (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 94:** İnsan Biçimli Oyuncak Çingirak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Burdur, Env. No: 69-1067 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 95:** Dağ Keçisi Biçimli Oyuncak Çingirak, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gündül, Env. No: 23-190, (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 96:** İdol Biçimli Oyuncak Çingiraklar, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Karaoğlan Kazısı, Env. No: 113-690-64, 113-680-64, 19162 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 97:** Çingirak- Konya Arkeoloji Müzesi, Çingenler Höyüğü, Env. No: 684, M.Ö. 2500-3000 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 98:** Çingirak, Konya Arkeoloji Müzesi, Beyşehir Höyük, Env. No: 1182 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 99:** Yatağında Uyuyan Bebek Tasvirli Çingirak (Özturanlı 2014, 226)
- Resim 100:** Yuvarlak Gövdeli Hayvan Biçimli Çingirak (Özturanlı 2014, 226)
- Resim 101:** Domuz Biçimli Çingirak, M.Ö. 3 yy. (Beaumont 1994, 31)
- Resim 102:** Domuz Figürlü Çingirak (Hayes 1997, 90)
- Resim 103:** Boyalı Antik Oyuncak Bebek (Williams 2009, 91)
- Resim 104:** Basit Oyuncak Bebekler (Yaraş ve Yaraş 2010, 71)
- Resim 105:** Çan Biçimli Bebek (Özturanlı 2014, 228)

- Resim 106:** Gövde Sabit Ayakları Oynar Bebek (Özturanlı 2014, 228)
- Resim 107:** El ve Kolları Hareketli Bebek (Özturanlı 2014, 228)
- Resim 108:** Çift Pişmiş Topraktan, Kollar ve Bacaklar İple Bağlanacak Şekilde Eklemlili Bebek (Serdaroğlu 2005, 50)
- Resim 109:** Oturan Antik Oyuncak Bebek (Yaraş ve Yaraş 2010, 63)
- Resim 110:** Roma Egemenliğindeki Mısırdaki Bulunan Bez Bebek (McIntosh 2001, 7; James 1997, 21)
- Resim 111:** Eklemlili Bebek ve Gladyatör, Roma Dönemi (Başaranbilek 1994, 56)
- Resim 112 (A-B-C):** Oyuncak Araba, M.Ö. 5500-3000 (Kalkolitik Dönem), Mardin Müzesi, Env. No: 2010/5999 (A) (Fot: Mardin Arkeoloji Müzesi)
- Resim 113:** At Koşulu Araba Modeli (Tunç), Gordion'daki "P Tümülüs"üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusudur, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion, Env. No: 145-15-64, M.Ö. 770 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 114:** Gaziantep Yöresinde Bulunmuş Oyuncak Araba (Sevin 2003, 111)
- Resim 115:** Eski Yunan'da Ağaçtan Yapılmış Bebek Arabası İle Oynayan Çocuklar (Beaumont 1994, 32)
- Resim 116:** Oyuncak Araba, M.Ö. V. veya IV. yy. (Selvi-Bener 2013, 170)
- Resim 117:** Atina'dan Oyuncak Bir Çocuk Savaş Arabası (Beaumont 1994, 30)
- Resim 118:** Hayvan Koşulu Bir Araba İle Eğlenen Romalı Çocuk (Bonner 1977, 13; Veyne 2006, 26)
- Resim 119:** Oyuncak Model Araba, Roma Dönemi (James 1997, 21)
- Resim 120:** Cam ve Pişmiş Topraktan Bilye, Roma Dönemi (James 1997, 21)
- Resim 121:** Topaç Çevirenler (Daşcı 2014, 249)
- Resim 122:** Bir Tür Topaç (Özturanlı 2014, 226)
- Resim 123:** Bir Tür Topaç (Özturanlı 2014, 226)

- Resim 124:** Topaç (Pearson 1997, 35)
- Resim 125:** Topaç, M.Ö. 400 (Richers 2003, 32)
- Resim 126:** Çember Çeviren Yunanlı Genç (Daşcı 2014, 245)
- Resim 127:** Çember Çeviren Çocuk (Veyne 2006, 29)
- Resim 128:** Çember Çeviren Genç (muhtemelen Ganymede), M.Ö. 490
(Beaumont 1994, 34)
- Resim 129:** Yoyo Oynayan Çocuk Betimli Vazo (Yaraş ve Yaraş 2010, 62)
- Resim 130:** Değnek At ile Oynayan Genç (Beaumont 1994, 32)
- Resim 131:** Çocuk Düdüğü (Yardımcı 1983, 259)
- Resim 132:** Milet İşi Düdük (Tırpan 1983, 459)
- Resim 133:** Kemik Kaval (Yardımcı 1983, 259)
- Resim 134:** Pişmiş Topraktan Oyuncak Düdük, Roma Dönemi, Anadolu
Medeniyetleri Müzesi, Env. No: 67-22-69 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 135:** Iygks Oynayan Kızlar (Selvi-Bener 2013, 186)
- Resim 136:** Leningrad Ressamı'na Ait Kırmızı Figürlü Sütunlu Krater Üzerinde
Tahterevalliye Binen İki Genç Betimi (Selvi-Bener 2013, 187)
- Resim 137:** Salıncakta Sallanan Kızlar (Selvi-Bener 2013, 187)
- Resim 138:** Hayvan Figürü (Duru 1979, 51)
- Resim 139:** Hayvan Figürü (Duru 1979, 51; Ertem 1988, 16.)
- Resim 140:** Hayvan Figürü (Duru 1979, 51; Naomi 2000, 284)
- Resim 141:** Yavrularını Emziren Yaban Domuzu Figürü (Serdaroğlu 2005, 56)
- Resim 142:** Pişmiş Topraktan Horoz Figürü (Serdaroğlu 2005, 56)
- Resim 143:** Üçlü Güvercin Gurubu (Serdaroğlu 2005, 49)
- Resim 144:** İnek Figürü (Serdaroğlu 2005, 56)

- Resim 145:** Ahşap Öküz, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion, Env. No: 145-11-64, M.Ö. 770 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 146:** Ahşap Geyik ya da Boğa, Gordion’daki “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion, Env. No: 145-12-64. M.Ö. 770 (Fot: H. Hüseyin TANYEL, AND. MED. MÜZ.)
- Resim 147:** Boğa ile Aslan Mücadelesi, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion, Env. No: 145-9-64 M.Ö. 770 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 148:** Ahşap At, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion, Kazı No: 4033 W5, M.Ö. 770 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 149:** Aslan, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, M.Ö. 770, Env. No: 145-8-64 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 150:** Ahşap Oyuncak, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion M.Ö. 770, Env. No: 145-18-64 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 151:** Ahşap Geyik, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion-M.Ö. 770, Env. No: 145-6-64 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 152:** Balık Yiyen Griffon, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion-M.Ö. 770, Env. No: 145-10-64 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim153:** Ahşap Oyuncak, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion-M.Ö. 770, Env. No: 44-53-66 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)

- Resim 154:** Ahşap Oyuncak Figür, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Gordion-M.Ö. 770, Kazı No: 4330 W 65 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 155:** Ahşap Oyuncak, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu. M.Ö. 770 (Env. No: 145-5-64) (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 156:** Ahşap Oyuncak, Gordion “P Tümülüs”üne Ait Bir Çocuk Mezarı Buluntusu, Env. No: 15737, M.Ö. 770 (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 157:** Oyuncak Deve Figürü, Roma Dönemi (James 1997, 21; Roberts 2009, 49)
- Resim 158:** Oyuncak Hayvan (Özturanlı 2014, 226)
- Resim 159:** Oyuncak Hayvan (Özturanlı 2014, 226)
- Resim 160:** Tekerlekli Horoz Figürü (Özturanlı 2014 227)
- Resim 161:** Tekerlekli Güvercin Figürü (Erdemligil 1981, 157; Özturanlı 2014 227)
- Resim 162:** Tekerlekli Oyuncak At (Chrisp 2006,33)
- Resim 163:** Tekerlekli At, M.Ö. 800-750 (Richers 2003, 31)
- Resim 164:** Gaziantep’te Bulunmuş Süvari Figürü (Sevin 2003, 111)
- Resim 165:** Üç Süvari (Serdaroğlu 2005, 49)
- Resim 166:** Oyuncak Modeller, Yunan Dönemi (Pearson 1997, 33)
- Resim 167:** Yan Yana Oturan İki Cüce Heykelciği (Serdaroğlu 2005, 49)
- Resim 168:** Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Roma Hamamı Kazısı-Roma Dönemi (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 169:** Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Roma Hamamı Kazısı-Roma Dönemi (Fot: H. Hüseyin TANYEL)

- Resim 170:** Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Roma Hamamı Kazısı-Roma Dönemi
(Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 171:** Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Roma Hamamı Kazısı-Roma Dönemi
(Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 172:** Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Roma Hamamı Kazısı-Roma Dönemi
(Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 173:** Minyatür Oyuncak Kap, Niğde Müzesi, Geç Tunç Dönemi- Porsuk Höyük, Env. No: 2011/111 (Fot: Niğde Müzesi)
- Resim 174:** Oyuncak Tepsi (Selvi-Bener 2013, 168)
- Resim 175:** Alacahöyük'te Bulunmuş Sistrum (Sevin 2003, 153)
- Resim 176:** İkiztepe Bulunmuş Çalpara (Sevin 2003, 153)
- Resim 177:** İkiztepe Marakas (Sevin 2003, 153)
- Resim 178:** Lavta Çalan Adam, Boğazköy (Macqueen 2001, 16)
- Resim 179:** Kutsal Evlenme Töreninde Çalan Sazcı ve Tefçi -İnandık Vazosu- (Sevin 2003, 153)
- Resim 180:** Zincirli Sitedali Kabartmalı Ortostatları Harp ve Tef Çalanlar (Sevin 2003, 153)
- Resim 181:** Yunanlı Öğrenci ve Pedagog (Bonner 1977, 24)
- Resim 182:** Yunanlı Öğrenci ve Pedagog (Bonner 1977, 25)
- Resim 183:** Yunanlı Öğrenci ve Pedagog (Bonner 1977, 26)
- Resim 184:** Öğretmenin Elindeki Papirüsü Okuyan Öğrenci ve Arkasında Duran "Pedagog" (Pearson 1997, 33)
- Resim 185:** M.Ö. 5. yy. Okulundan Bir Eğitim Sahnesi (Bilgin 2004, 72)

- Resim 186:** M.Ö. V. yy.'da Bir Okul Tasviri (Solda Müzik, Sağda Okuma-Yazma)
(Mansel 1971, 344; Blanck 1999, 167)
- Resim 187:** Yazma Egzersizlerinin Yapıldığı Bir Yazı Tahtası (Blanck 2000, 41)
- Resim 188:** Yunanlı Öğretmen (Mutluay 2007, 70)
- Resim 189:** Ephebos (Blunt 1965, 146)
- Resim 190:** Olimpiya Palaestrası (Pearson 1997, 33)
- Resim 191:** Afganistan'da Bulunmuş Gymnasiarkhos (Başgelen 2009, 11)
- Resim 192:** Gymnasionlarda Çalışma Sonrası Yapılan Kumları Temizleyen Alet;
"Striglis" (Serdaroğlu 2005, 63)
- Resim 193:** Aryballos ve İki Striglis, Roma Dönemi (Swaddling 2000, 36;
James 1997, 39)
- Resim 194:** Kurs Fırlatan Atlet (Mansel 1971, 608; Swaddling 2000, 58)
- Resim 195:** Pankration ve Boks Tasvirleri (Jenkins 1993, 28)
- Resim 196:** Yunan Sporlarından Uzun Atlama (Mansel 1971, 606; Gür T.Y., 69)
- Resim 197:** Yunan Sporlarından Güreş (Mansel 1971, 607)
- Resim 198:** Yunan Sporlarından Boks (Mansel 1971, 607)
- Resim 199:** Elini Havaya Kaldırmış Şarkı Söyleyen Erkek Figürü
(Serdaroğlu 2005, 56)
- Resim 200:** Koltukta Oturan Kadın Elinde Panfülüt (Serdaroğlu 2005, 58)
- Resim 201:** Koltukta Oturan Kadın Elinde Panfülüt (Serdaroğlu 2005, 58)
- Resim 202:** Kytra Çalan Kadın Figürü (Serdaroğlu 2005)
- Resim 203:** Şarkıcı ve Ozanların Resmedildiği V. yy. Ait Yunan Vazosu
(Levi 1987, 96)
- Resim 204:** Yunan Müzik Sahnesi Betimi (Mansel 1971, 616)

- Resim 205:** Müzik Dersi Tasvirli Hydria (Jenkins 1993, 18)
- Resim 206:** Müzik Yarışması (Jenkins 1993, 21)
- Resim 207:** Şiir Okuyan, Dans Eden ve Müzik Aleti Çalan Bir Gurup
(Serdaroğlu 2005, 122)
- Resim 208:** Muhtemelen Akademia'yı Gösteren Roma Mozaïği (Ranon 2005, 80)
- Resim 209:** Nero Zamanından Truva Zamanına Kadar Roma'da Eğitim Veren
Yunanlı Gramerci (Bonner 1977, 2)
- Resim 210:** Roma'da Okul Sahnesi Kabartması (Bonner 1977, 56;
Blanck 1999,239; Mutluay 2007, 113)
- Resim 211:** Papirüs Rulosu ve Kitap Çantasıyla Romalı Çocuk (Bonner 1977, 2)
- Resim 212:** Papirüs Rulosu Tutan El, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Roma Dönemi
Env. No: 13828, (Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 213:** Roma Dönemi Atlet Heykelciği Anadolu Medeniyetleri Müzesi,
(Fot: H. Hüseyin TANYEL)
- Resim 214:** Pompei'de, Omuzlar Üzerine Kaldırılarak Atılan Bir Dayak Pozisyonu
(Bonner 1977, 118)
- Resim 215:** Capua'da İlkokul Öğretmeni (Bonner 1977, 43)
- Resim 216:** Roma Stili ve Kalem (Bonner 1977, 128)
- Resim 217:** Mum Kaplı Yazı Tabletleri (Bonner 1977, 134)
- Resim 218:** Mürekkep Okkaları (Bonner 1977, 129)
- Resim 219:** Abaküs (Bonner 1977, 182)
- Resim 220:** Roma Dönemi Abaküs (Uslubaş ve Dağ 2007, 53)
- Resim 221:** Çocuk Babasına Rethorik Ödevini Okumakta. Jest ve Mimikler Bunun
Gereği (Uslubaş ve Dağ 2007, 53)

TABLO ve ÇİZİMLER LİSTESİ

Tablo 1: Eskiçağ Anadolu Merkezlerinde Çocuk Ölüm Oranları (Bilgen 2005, 14)

Çizim 1: Alacahöyük Şehir Planı (Macqueen 2001, 88)

Çizim 2: Alacahöyük Evi Temsili Resmi ve Planı (Macqueen 2001, 92-94)

Çizim 3: Yunanlı Çocuğun Evi (Gür 1991, 48)

Çizim 4: Bir Yunanlı Çocuğun Yaşadığı Ev (Jenkins 1993, 7)

Çizim 5: M. Ö. II yy. Hellenistik Dönem Villa Planı (Atasoy 2001, 23)

Çizim 6: Romalı Çocuğun Temsili Evi (Atasoy 2001, 32)

Çizim 7: Romalı Çocuğun Evi (Gür 1991, 48)

Çizim 8: Roma Dönemi Bir Villa'nın Planı (Deighton 1999, 13)

Çizim 9: Roma'da Bahçeli İnsula (Deighton 1999, 2.)

Çizim 10: Euphorbos Oidipus'u Taşıyor (Deighton 2012, 65)

Çizim 11: Pente Grammai Tablası, M.Ö. IV ya da III. yy.'lar (Selvi-Bener 2013, 21)

Çizim 12: "6-9-11 Taş" Oyun Tablası (Selvi-Bener 2013, 30)

Çizim 13: Geç Hitit Şehir Devletleri Döneminde Yazının ve Yazıcının Önemi
Simgeleyen Bir Örnek (Mutluay 2004, 173)

Çizim 14: Geç Hitit Dönemi (Zincirli) Kral Barrakap Yazıcıya Talimatlar Verirken
(Mutluay 2004, 173)

Çizim 15: I. Tudhaliya Dönemi Bir Rython Üzerindeki Müzik Alayı
(Sevin 2003, 153)

Çizim 16: Calamus ve Diğer Yazı Malzemeler ile Hokka (Yıldız 2003, 36)

Çizim 17: Yazı Levhası, Bronz Styloslar, Papirüs Üzerine Yazılmış Mektup, Kamış
Kalem, Bronz Kalem, Bronz Mürekkep Hokkası (Jenkins 1993, 15)

Çizim 18: Dizlerinin Üzerindeki Yazı Levhasına Stlyos İle Yazı Yazan Kız.

Muhtemelen Varlıklı Bir Ailenin Çocuğu (Jenkins 1993, 23)

Çizim 19: Palaestra Çizimi (Jenkins 1993, 27)

Çizim 20: Pirene Gymnasionu, Hellenistik Dönem (Mansel 1971, 11)

Çizim 21: Restore Edilmiş Sardes Gymnasionu M.Ö. III. yy. (Atasoy 2001, 18)

Çizim 22: Kaplumbağa Kabuğundan Yapılmış Lira (Levi 1987, 155;
Jenkins 1993, 19)

Çizim 23: Yedi Telli Lira (Levi 1987, 154)

Çizim 24: Lira Öğretmeni ve Öğrencisi (Levi 1987, 154)

Çizim 25: Eklemli, Silindir Biçimli ve İki Ağızlı Şimşir ya da Kemikten Yapılma
Fülüt (Levi 1987, 155)

Çizim 26: Ağaçtan Yapılmış Aulos (Jenkins 1993, 19)

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Dünya değişiyor... Coğrafyalar, iklimler, insanlar değişiyor... Eğitim, eğitim teknolojileri değişiyor. Fakat çocuğun dünyası, elindeki oyuncuğu, oynadığı oyunlar bütün bu sınır tanımaz değişime, zamana ve coğrafyalara adeta meydan okuyor. Hangi zamana, hangi coğrafyaya giderseniz gidin çocuk evrensel dünyasında çocukluğunu temelde aynı oyunlarla, oyuncaklarla yaşıyor. Belki oyun ve oyuncaklar, özellik olarak, zamanın bir takım teknolojilerini içinde barındırsa da, temelde her dönem ve her yerde erkek çocukların elinde bir araba, kız çocuklarında da bir bebek görmek mümkündür. Bu da gösteriyor ki oyun ve oyuncak her dönemin ve coğrafyanın değişmez ve en önemli eğlenirken öğreten evrensel bir eğitim aracı, döneminin en önemli tanığı olma durumundadır.

Belki birçoğumuz için pek de anlam ifade etmese de oyuncaklar, çocuğun hayatında öylesine bir yere sahip ve öylesine bir anlam yüklüdür ki; çocuk kadim dünyada vuku bulmuş Kadeş Savaşı'nda da, Gazze'de bebeğine sarılarak ağlar ya da ölür... Yeri gelir oynadığı bir oyunda, elindeki tahta kılıç ile kahraman olur, yeri gelir elindeki bebek ile prenses olur. Onun hayatında, bizim basit zannettiğimiz o nesnelere çok şey olur, belki onlar için her şey olur. Hayal dünyalarında çocuklara, hayatı öğretir onlar... Kim bilir belki öksüz bir çocuk için anne olur.

Tarih ateşi, yazıyı, tekerleği vb. büyük buluşlar olarak anlatır her zaman. Doğrudur da... Çünkü insanlık tekerleğin yerine ondan daha iyisini koyamamıştır daha... Ateşin bir alternatifi yoktur mesela. Bu yüzden bu buluşlar döneminin çok ötesinde buluşlardır ve bundan dolayı büyük buluşlardır. Ya oyuncak ve oyunlar? Bir çingırağın, bebeğin, topun, oyuncak arabanın alternatifi koyabildik mi mesela? Bugün de bebeklerimizi çingirakla avutmuyor muyuz? Binlerce yıl öncesinin oyun ve oyuncakları, çocuğun eğlence dünyası, oyunları şimdikinden çok mu farklıydı acaba? Çalışmamızda da görülecektir ki, bizce en az tekerlek, ateş kadar oyun ve

oyuncaklarda eskiçağın insanlık tarihine en büyük hediyesi ve buluşlarıdır. Onlar çocuğu hayata hazırlayan ilk öğretmeni, ilk öğretendir... Demıştik ya belki de annesidir... Bizim için bezden ibaret o bebekler...

Bu çalışma, Eskiçağ Anadolu coğrafyasındaki çocuğun dünyasını konu edinmektedir. Elindeki oyuncuğunu, oynadığı oyunlarını, eğitimini, okulunu, öğretmenini anlatır. Konu, literatür taramasının yanında, bir takım müzelerdeki oyun, oyuncak ve eğitim materyalleri araştırmaları ile desteklenmiş, çocuğun dünyasına daha yakından tanıklık edilmiştir, binlerce yıllık oyuncakların büyüyle...

Tarihte, insanların günlük yaşantısı hakkındaki bilgiler, nispeten diğer konulara oranla çok daha azdır. İçerikte de değindiğimiz gibi, sıradan insanların yaşantısı tarihi kaynaklarda daha az yer bulmaktadır ve insanların günlük yaşantısını kaynaklardan kesintisiz izlemek pekte mümkün olmamaktadır. Bu durum, eskiçağ insanının hayatını izlerken kendini daha da fazla hissettirmektedir. Bu nedenle bu çalışma ele aldığı konulardan, örneklendirilebilen Kadim Anadolu Uygarlıkları'yla ilgili kesitler sunar.

Ayrıca bu çalışmada, çocuğun ve çocukluğun dünyasına sadık kalınmış, onların dünyası, onların yaşadığı gibi anlatılmaya çalışılmıştır. "Oyuncak Araba"yı "Oyuncak Araba" olarak adlandırmıştır. Gereksiz adlandırma ve sınıflandırmalara girilmemiş, çocuğa ve elindeki oyuncuğa sadık kalınmıştır. Onun içindir ki bu çalışmamız, geçmişten geleceğe uzanan bir eğitim aracının öyküsünü, geçmişin aktörlerine sadık kalarak anlatmaya çalışmıştır.

1.1. Problem Durumu

Dünyadaki akıl almaz değişimden, hemen hemen her şey nasibini alsa da çocuk, çocukluk bu değişime hala direnmektedir. Çocukluğun vazgeçilmezi oyun ve oyuncaklar da yüzyıllara meydan okuyarak hala çocukluğun en önemli aktörüdür. Birçoğumuzun önemsiz gördüğü oyun ve oyuncaklar, çocuklarımızın yetişmesinde ve onların hayatında önemli bir yere sahiptir ve yüzyıllardır bu özelliğini korumaktadır. İşte büyük uygarlıkların temeli çocukların yetiştirilmesi, oyunları, oyuncakları ve eğitimleri çalışmamızın temelini teşkil eder. Kısaca bu tez;

“Geçmişten günümüze, Anadolu çocukların, çocukluk ve eğitimleri nasıldı ve bu konulardaki değişim ve gelişimler nelerdir?” ana problemi üzerine kuruludur.

1.2. Alt Problemler

Çalışmamızın alt problemlerini şunlar oluşturmaktadır;

- ✓ Çocukluğun geçmişten günümüze değişim ve gelişimi nasıl olmuştur?
- ✓ Çocukların oynadıkları oyun ve oyuncakların gelişim ve değişimi nasıl olmuştur?
- ✓ Çocuk eğitiminin geçmişten günümüze değişim ve gelişimi nasıl olmuştur?

1.3. Araştırmanın Önemi

Tarih birçok buluşla, icatla doludur. Ancak hiçbir tarih kitabı, oyun ya da oyuncakları bir buluş olarak nitelendirmez. Dahası oyuncağı, oyunu hemen hemen nerdeyse hiçbiri konu bile edinmez. Dönemlerine şahit olarak göstermez. İşte bu noktada göz ardı edilen şey; oyunların, oyuncakların, çocukluk motiflerinin yüzyıllara meydan okuduğu, dönemlerine tarafsızca tanıklık ettikleridir. Görmezden geldiğimiz ya da basit dediğimiz oyun ya da oyuncaklar çocuğun yaşamının önemli birer parçasıdır. Ama daha önemlisi döneminin de önemli bir parçası aynasıdır.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile eski çağlardan bu yana büyük uygarlıklara ev sahipliği yapan Anadolu’ya, çocuğun gözünden ve çocuğun dünyasına inilerek bakılmak istenmiştir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Eskiçağ Anadolu Uygarlıkları’ndaki çocuk ile sınırlıdır. Dönemin ve coğrafyanın çocuğunu ve yaşamını etkileyen unsurları konu edinir.

1.6. Varsayımlar

- ✓ Çocuklar, uygarlıkların ve toplumların temel yapı taşıdır.
- ✓ Büyük uygarlıkların temelinde, yetiştirdikleri çocuklarının büyük rolü olmuştur.
- ✓ Çocukların yetişmesinde yüzyıllardır oyun ve oyuncaklar kullanılmaktadır.

✓ Toplumlar çocuklarını en iyi şekilde eğitmek için çeşitli eğitim faaliyetleri yürütmektedir.

1.7. Tanımlar

Dialektik: Kavramlar arasındaki karşıtlıktan yola çıkarak yapılan tartışma yöntemi.

Eğitim: Hayatta gerekli olabilecek bilgi ve becerilerin sistematik bir biçimde çocuğa kazandırılması sürecidir.

Ephebe: Gymnasion eğitimini tamamlayan gençlerin alındığı, 18-20 yaş arasındaki askeri eğitimdeki gençlere verilen isim.

Grammatistes: Gramer öğretmeni.

Oyun: Yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence. (TDK)

Oyuncak: Oyun araç gereci.

Paideia: Eğitim

Paidagogos: Çocukların eğitiminden sorumlu köle ya da eğitmen.

Polis: Şehir devleti.

Rhetor: Hatip

Rhetorik: Hitabet sanatı.

İKİNCİ BÖLÜM

KADİM ANADOLU'DA ÇOCUK OLMAK

Eskiçağ nüfusunun “sessiz” üyeleri... Uzun süredir görmezlikten gelinen çocuklar... Hem de çocukların, toplumu ve kültürü biçimlendirmekte çok önemli roller oynadığı bu kadar açıkken.¹ Çocukluk evrensel bir deneyim olsa da, kültürden kültüre değişiklik gösterebilmekte ve çocukların yaşamlarının özellikleri toplumların değerlerine ışık tutabilmektedir.² Bugüne kadar tarihçilerin pekte ilgisini çekmemiş olsalar da, onlar tarihin görmezden gelinen en küçük ve en masum tanıklarındır belki de.

Her toplumda, değerlerin ve ideolojilerin sürdürülmesi çocukların toplum kurallarına uymasına bağlıdır. Fakat bunun yanında çocuklar kültürün sadece pasif bir alıcısı değildir. Değerler ve ideolojiler her neslin katkısı, adaptasyonları ve kişisel bakış açılarıyla, zamanla önemli ölçüde değişir. Çocuk, bu değişimin önemli bir tarafıdır. Dahası, çocuklar sadece büyüklerden öğrenmekle kalmazlar, birbirlerinden de öğrenirler ve bir alt kültür oluştururlar. Yani biçimlendikleri kadar etraflarını biçimlendirirler de.³

Ancak eski dünyanın günlük yaşamı hakkında ilginç bir biçimde az şey biliyoruz. Çünkü sıradan insanların olağan yaşantılarını, büyük yazın ve güzel sanat yapıtlarından izlemek güçtür.⁴ Bu tür bilgiler, eserlerde az yer bulmaktadır. Eskiçağ Anadolu'sundaki çocuklar hakkındaki bilgilerimiz daha çok, arkeolojik kazılarda ele geçen malzemeler, mezar stelleri, anıtlardaki kabartma tasvirler, vazo resimleri vb. oluşturmaktadır. Mesela; eskiçağda, Yunan dönemine ait “*khous*” adı verilen kaplarda özellikle çocukluk çağıyla ilgili sevimli sahnelere rastlanır (Bkz. Resim-5,7,8). Bu sahnelerde emeklemeyi öğrenen, oynayan, yürümeye çalışan, kendisiyle gurur duyan, velisine gösterilmek üzere havaya kaldırılan bebekler görürüz.

¹ Moses 2006, 179.

² Richers 2003, 30.

³ Moses 2006, 180.

⁴ Levi 1987, 122.

Yunanlılarda bu minik kaplar, her yıl yapılan Anthesteria bayramında üç yaşını dolduran erkek çocuklara verilir ve bebeklikten çocukluğa geçişi temsil ederlerdi. Birer sanat eseri olmasalar da, çocukluğa dair gerçekçi anlatımlar içeren khouslar, bu özellikleriyle son derece yararlı ve genellikle de zevkli birer bilgi kaynağıdır.⁵ Ancak her uygarlıkta bu ve buna benzer kaplara rastlamak mümkün olmamaktadır.

2.1. ANADOLU'DA DOĞMAK YA DA DOĞAMAMAK

Tüm eskiçağ toplumlarında olduğu gibi, Anadolu'da da doğum ve çocuk ile ilgili birçok inanış mevcuttu. İnsanlar, çocuğun oluşumuna ve doğuma dair birçok fikirler ortaya attılar ve bunlarla beraber birçok inanışta toplumlara yerleşti. Bunlara kısaca bakarsak ilk olarak; eskiçağ gömütlerinde kemiklerin kırmızıya boyanmış olduğunu görürüz. Eskiçağda yaşamın yenilenmesi olarak algılanmıştır bu.⁶

Gebe kadınların gövdelerini aşiboyasıyla boyamaları da çok yaygın bir alışkanlıktır mesela. Bunun nedeni erkeklerin uzak durmalarını ve kadınların doğurganlığının artmasını sağlamaktır. Birçok evlenme töreninde gelinin alına kırmızı boya sürülür. En eski kültürlerde, kocası dışında hiçbir erkeğin ona yaklaşamayacağını gösteren bir işaret ve kocasına birçok çocuk doğuracağına ilişkin bir güvencedir bu.⁷

Hitit toplumunda ise, doğum sırasında kadınlara yardımcı olan ve bu alanda uzmanlaşmış ebelerin olduğu bilinmektedir. Erkek hekimlerin yanında, kadın hekimlerde vardı. “*Sal-Şugi*” denilen bu kişiler “*ihtiyar kadın*”, “*bilge kadın*” , “*büyücü kadın*” şeklinde tanımlanıyor ve sihirle, hekimliği birleştirmeye çalışıyorlardı. Bu kadınların bir kısmı da ebe olarak görev yapmaktaydı. Doğum sırasında kullanılan doğum sandalyeleri vardı. Diğer taraftan, doğumu kolaylaştırmak için bazı sihir törenlerine başvuruluyordu. Ayrıca, ebe kadın, doğumun gerçekleşmesinin arkasından, yeni doğan çocuğa, sağlık, refah ve uzun ömür dileyip büyümlü sözler söylüyordu.⁸

⁵ Deighton 2012, 55-56.

⁶ Thomson, 1988, 259.

⁷ Thomson, 1988, 259.

⁸ Mutluay 2010-B, 123-125.

Eski Yunan'da ise doğum ve gelişim evrelerinin, tanrılar tarafından izlendiğine inanılıyordu. Bebek, ana rahmine düştüğü andan itibaren evlilik tanrıçası Hera'nın himayesindedir. Biraz büyüyen çocukların vücutlarının koruyuculuğunu, tanrıça Artemis üstlenirdi. Ayrıca bir kadın ilk çocuğunu doğurduğunda, tapınağa bir bebek asardı. Ayrıca hastalık geçiren çocukların aileleri, çocukları iyileştiği zaman, adak hediyesi olarak tapınağa bir bebek bırakırlardı.⁹

Baba hâkimiyetinin geçerli olduğu eski toplumlarda tohum-tarla benzetmesi karşımıza çıkar. Babanın başat olduğu eski Yunan toplumunda bu benzetme geçerlidir: Sophocles, Krcon'a "*Sabanı olan sürece başka tarla bulur*"¹⁰ der.

Anne mi, yoksa baba mı çocuğu oluşturur tartışmalarının, eskiçağda da sürdüğünü görmekteyiz. Aristoteles, memeli hayvan yumurtalarının rahimde, adet kanının erkek menisi tarafından etkilenmesiyle oluştuğuna inanırdı. Bu görüş, Galen'e (MÖ 129-70) kadar sürdü. Galen, kadın menisinin -erkeğinki gibi- yumurtalıklardan gelen damarlarda üretildiğini, yumurtalıklarda ise bu maddenin sadece artıldığını savundu. Ona göre, yumurtalıklarda bu şekilde işlenen, geliştirilen semen, tüplerden geçip rahime ulaşır, orada da erkek semeni ile karışarak embriyoyu meydana getirecek pıhtıya dönüşürdü."¹¹ Aristoteles, Plinius ve öteki ilkçağ ve ortaçağ doğa bilimcileri, dölütün aybaşı kanamasının durmasından sonra döllyatağında kalan kandan oluştuğuna inanıyorlardı. Hayat veren kandır bu onlara göre.¹²

Eski Yunanistan'da, çocuk doğuracak kadınların, kan dökmüş ya da bir ölüye dokunmuş biri kadar kirlenmiş olduğuna inanırlardı. Dahası, yazıtlardan da, çocuk doğuran kadınları tapınaklara ancak yıkanıp arandıktan sonra alındığını öğreniyoruz. Ayrıca, eski Yunanistan'da ay, halk arasında dölütün kaynağı sayılırdı. Bu yüzden, yeni doğan bebekler dadılarınca kapının önüne çıkarılır, aya gösterilirdi.¹³ "*Hippokrates Yemini*"ne göre de kürtaj kesinlikle yasaktı.¹⁴

⁹ Yaraş ve Yaraş 2010, 70-71.

¹⁰ Erez 1994, 40-41.

¹¹ Erez 1994, 41.

¹² Thomson, 1988, 258.

¹³ Thomson 1988, 257, 265.

¹⁴ Deighton 2012, 98.

Çocuğa ve doğuma dair inanış ve düşüncelerden sonra eskiçağın doğumla ilgili bilimsel verilere bakarsak, eski toplumlarda, çocukların ölüm oranlarının (Bkz. Tablo-1)¹⁵ inanılmayacak kadar yüksek olduğu görülür.¹⁶

0-15 YAŞ ÖLÜM ORANLARI				
Popülâsyon	Dönem	0-15 Yaş Nüfus	Toplam Nüfus	Yüzde %
Çatalhöyük	Neolitik	72	216	33, 33
Çayönü	Neolitik	-	-	67, 30
Aşıklı Höyük	Neolitik	18	43	41, 86
İkiztepe	Erken Tunç	263.4	659	39, 97
Karataş	Erken Tunç	467	897	52, 06
Kalınkaya	Erken Tunç	36	90	40, 00
Küçükhöyük	Erken Tunç	24	68	35, 29
Çavlum	Orta Tunç	41	106	38, 68
Karagündüz	Erken Demir	46	284	16, 20
Klzomenai	Hellenistik	41	111	39, 64

Tablo 1: Eskiçağ Anadolu Merkezleri'nde Çocuk Ölüm Oranları

Neolitik Dönem, Çatalhöyük iskeletlerinde yapılan kemik ölçümleri, çocukların görece yavaş büyüdüğünü ve yetişkinlerin modern insanlarla karşılaştırılınca kısa boylu olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca uzmanlara göre, Çatalhöyük'teki kalabalık nüfus, salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırmaktadır. Ayrıca demir eksikliğinden kaynaklı anemi de, eskiçağ insanının bir diğer belası idi.¹⁷

Çatalhöyüklü insanların eklem hastalıklarından, çok hareketli bir yaşam tarzına sahip oldukları anlaşılmaktadır. İskeletlerin yarısından fazlası (241 iskeletin 130'u) çocuklara aittir. Çocuk iskeletlerin çoğu da bebeklerden oluşur. Bebeklerin ev tabanına gömülmesi, Çatalhöyük toplumunda onlara verilen önemde bir göstergesidir. Bu iskeletlerle yapılan çalışmalar, çocukların sağlığıyla ilgili, büyüme oranları hastalık türleri gibi konularda anahtar bilgileri gün ışığına çıkarmaya başladı. Büyümenin kesintiye uğraması sonucunda dişlerde oluşan lekeler, sağlığın en azından modern toplumlara kıyasla genel olarak düşük seviyede olduğunu

¹⁵ Bilgen 2005, 14

¹⁶ Thomson, 1988, 253.

¹⁷ Larsen ve Wilson 2006, 137.

göstermiştir.¹⁸ Beslenme sorunları, hastalık ya da toplumu felakete uğratan başka düzensizlikler yüzünden Eskiçağ Anadolu'sunda yaşamlar hep kısa kesilmekteydi.¹⁹

Diyarbakır Ergani yakınlarındaki, bir başka Neolitik Çağ yerleşmesi olan Çayönüne gidersek, bu bölgeden 1992 kazılarında 626 iskelet çıkarılmıştır. Bunlardan 7 tanesi fetüştür, yani doğma şansı bile bulamamıştır. 206 çocuktan %31'i bebektir.²⁰ Bir başka deyişle; Çayönü'nde erişkin olmayan nüfusun hemen hemen üçte biri, yetersiz anne bakımı ve olumsuz sağlık koşulları olmak üzere çeşitli nedenlerden 2,5 yaşına varamadan ölmüştür. Ayrıca 0-1 yaş arası ölüm oranı da çok fazladır. 1-2 yaş arası ölüm riski bir önceki yaş grubuna göre daha düşüktür. 2-3 yaş arası yine riskli bir dönemdir. Neden olarak çocuğu süttten kesme ve ek gıda verilmesi esnasındaki enfeksiyon riski söylenebilir. Bebeklerin neredeyse %75'i, 5 yaşına gelmeden ölmekteydi. Çayönülü çocukların ölüm riskinin en düşük olduğu dönem, 10-15 yaş civarlarıydı. Ölüm oranlarının yüksek olması, doğum oranlarının da yüksek olduğunun göstergesiydi.²¹

Niğde yakınlarındaki, bir diğer Neolitik yerleşim olan Köşkhöyük'te de çocuk ölümlerinin yaygın olduğunu evlerdeki sekilerin altına bebeklerin ve fetüsler gömülmüş olduğundan anlayabiliyoruz.²²

Eskişehir yakınlarında bir Orta Tunç Çağı yerleşimi olan Çavlum'da ise 0-15 yaş arası ölüm oranına bakıldığında, yaşı belirlenebilen 106 bireyden 41'inin 15 yaşını doldurmadan öldüğü belirlenmiştir. Çavlum'da, 0-15 yaş arasında ölüm oranı %36,68'dir ve Çavlum, bu değerle diğer Tunç Çağı toplumlarıyla (İkiztepe %39,9, Kalinkaya %40, Küçükhöyük % 35,29) benzerlik göstermektedir. Bir toplumun nüfus yapısı ve sağlığı hakkındaki en iyi göstergelerden biri, bebek ve çocuk ölümlerinin çokluğudur.²³

Yukarıdaki örneklerde ve tabloda da görüldüğü gibi, Eskiçağ Anadolu, bu konuda hiçte iyi bir sınav verememişti. Ölüm, eskiçağ çocuğuna bir nefes kadar

¹⁸ Larsen ve Wilson 2006, 138 vd.

¹⁹ Moses 2006, 182.

²⁰ 0-2,5 yaş arası bebek; 2,5-14 yaş arası çocuk olarak kabul edilmiştir.

²¹ Özbek 2004, 9-15.

²² Mutluay 2010-A, 93-94.

²³ Bilgen 2005, 14.

yakındı. Eskiçağda doğabilmek, hayata tutunabilmek ve hayatta kalabilmek çok zordu ya da büyük bir şanstı (Bkz. Resim 1-2). Demiştik ya Eskiçağ Anadolu'sunda hayatlar, hayaller, özlemler, umutlar hep yarıda kesilmekteydi. Ölüm hiçte uzak değildi Anadolulu çocuğa...

2.2. ANADOLU'DA BEBEK OLMAK

Eskiçağda çocuğa bakış açısı toplumdan topluma farklılıklar gösterse de genellikle anlayış bakımından temelde aynıydı. Özellikle çocuğun değeri, cinsiyetine paralel olarak artıp azalabilmekteydi.

Eski Yunan'daki anlayışa bakacak olursak; Hesiodos çocuk sahibi olunması konusunda ısrarcı olmakta, malların artacağı babanın ölümü halinde erkek çocuğun başa geçebileceğini söylemektedir (Bkz. Resim- 4). Hatta çok çocuk sahibi olunması durumunda Zeus'un yardımcı olacağını belirtmektedir.²⁴ Evliliğin amacı soyu sürdürmek, giderek aile kültürünün devamını sağlamaktı. Sparta'da, her yıl, evlenmemiş erkekleri kötülemek için resmi bir tören yapılırdı. Eski Yunan'da bekârlar ve çocuksuz eşler hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır.²⁵ Kızlardan, evlenerek aileler arası bağlantılar kurup, iyi eş ve anne olmaları beklenirken, erkeklerden soyun devamı olmaları beklenirdi (Bkz. Resim- 3).²⁶

Sparta'da yeni doğan bir bebeğin yaşamaya hakkı olup olmadığını kendi bünyesi saptardı. Bebeğin bünyesi zayıf ise kırılık bir yere bırakılır ve ölüme terk edilirdi. Eğer bünyesi sağlam ve ileride askerlik yapmaya elverişli görülürse, o zaman yaşamasına izin verilirdi.²⁷

Eski Yunanda da, çocuğun doğumundan sonra baba, çocuğu büyütme veya büyütmemek hakkına sahipti. Doğumdan sonraki bir kaç gün içerisinde bu çocuğu terk edebilirdi. Çocuğun kabul edilmemesine daha çok hastalıklı ya da zihinsel özürlü olması veya ailede yeteri derecede çocuk bulunması, ailenin yeni doğan çocuğu yetiştirebilecek ekonomik güçte olmaması durumlarında başvurulurdu.²⁸ Eski

²⁴ Hesiodos 2006, 31.

²⁵ Tanilli 2002, 304.

²⁶ İşbilen, Karaduman 2014, 42.

²⁷ Bilgin 2004, 75.

²⁸ Blanck 1999, 163-164.

Yunanda aileler, erkek çocuklarının olmasından gurur duyarlardı. Ayrıca babadan devralınan işlerli yapacak ve yaşlılığında ona bakacak olan erkek çocuktur.²⁹ Eski Yunan'da, erkek çocuklardan çok kızları sokağa bırakıyorlardı.³⁰ Yeni doğan bebek halka açık bir yere bırakılırdı, böylece başkaları onu bulma ve büyütme imkânına sahip olabilirdi. Komedielerde buluntu çocuk motifinin çokluğu, bu olayın çok ender olmadığını gösterir.³¹

Edebiyatın, felsefenin tiyatrunun, güzel sanatların bu derece yüksek olduğu yalınayak Sokrates'in sokaklarında ve okullarda söylev verdiği bir dönemde, doğan çocukların istenmemesi ya da hastalığı sağaltılamayacak bir çocuğun leylek yavruları gibi atılması, uzak yerlerde ölüme terk ediliyor olması gerçekten ürperticidir.³²

Çocuğun doğumunu izleyen beş-yedi günleri arasında bir aile bayramı "*Amphidromia*" düzenlenir ve çocuğun aileye kabulü yapılırdı. Kabul töreninde baba çocuğu kucağına alarak evin ateşi etrafında üç tur dolaştırırdı. Bu, çocuğun aile tarafından yetiştirileceği, ilerde vatandaşlık haklarına sahip olacağı anlamına geliyordu. Bu bayramdan sonra artık baba çocuğu hiç bir şekilde reddedemezdi. Eğer çocuk baba tarafından kabul edilmezse (ki bu ilk dönemlerde M. Ö. VII-V. yy. sıkça görülürdü), çocuk agoraya bırakılırdı. Çocuk, ihtiyacı olan biri tarafından oradan alınır, büyütülür ve köle yapılırdı.³³

Doğumdan on gün sonra ise aile tekrar bir araya gelir ve çocuğa isim verilirdi. O gün ziyafete çağrılan kimseler çocuğa hediyeler getirirler, çocuğa dua ve iyi dileklerle muska takılırdı. Çocuğa ad verilmesinden sonra anne ve ev her türlü kirden arınmış kabul edilir ve kadın tekrar ev işlerine dönerdi. Yıkanmadan önce kadın hiçbir şekilde kutsal alanlara giremez³⁴ ve çocuğa da genelde büyükbabasının adı verilirdi.³⁵

Çocuklar belli bir yaşa geldiğinde, *Anthesteria* adı verilen ve her yıl düzenlenen şenlikler yapılır, bu şenliklerde "*khous*" adı verilen yonca ağızlı

²⁹ Jenkins 1993, 9.

³⁰ Veyne 2006, 21.

³¹ Blanck 1999, 163-164.

³² Başaranbilek 1994, 52.

³³ Gür 1991, 12.

³⁴ Gür 1991, 12.

³⁵ Jenkins 1993, 9.

testilerden şarap içilir, kutlamalara katılan çocuklara ise çiçeklerden bir çelenk takılırdı. Ayrıca, geçen çocukluk dönemlerini ileride anımsamaları için, ilk çocukluk dönemlerine ait üzerinde betimler bulunan minik testiler armağan edilirdi.³⁶

Bir Romalının doğumu da biyolojik bir olgu değildi sadece (Bkz. Resim-1,2). Yeni doğanlar, Eski Yunan'daki gibi ancak aile reisinin vereceği karar gereğince topluma kabul edilirdi. Dolayısıyla gebelikten korunma, çocuk aldırma, evlilik dışı çocukların sokağa bırakılması ve köle kadından olma çocukların öldürülmesi alışlagelmiş ve tümüyle yasal uygulamalardır.³⁷ Kız çocukları ilk zamanlarda bir bela olarak düşünülürdü ve insan yaşamı, ilk Romalılar tarafından bazı kutsal şeyler kadar bile önemsenmezdi. Erkek her zaman daha değerliydi. (Bkz. Resim- 4).³⁸

Romalılarda da doğumdan hemen sonra çocuğun baba tarafından aileye kabul töreni yapılırdı. Çocuk, doğar doğmaz ebe tarafından toprağa yatırılırdı. Baba, çocuğu doğar doğmaz kolları arasına alarak, onu kabul ettiğini ve sokağa bırakmaya razı olmadığını göstermek üzere, bebeği ebenin bırakmış olduğu yerden kaldırırdı. Çocuğun sakat olması ya da kız olması gibi hallerde baba çocuğu reddedebilirdi. Bu takdirde çocuk sokağa bırakılır veya satılırdı. İmparator Severus Alexaner zamanında, çocuğu sokağa bırakmak cinayet kabul edilip yasaklanmıştır. Ancak daha sonraları imparator büyük Konstantin zamanında (M.S. 306-337), fakirlik nedeniyle çocuklar doğumda yasal olarak satılmışlardır.³⁹

İmparatorluk dönemlerinde ise sokağa bırakma çok fazla olmamıştır. Ama daha tehlikelisi olmuş, birçok çocuk enfeksiyon ve hastalıktan ölmüştür. Romalıların onları kurtarabilecek beceri ve ilaçları ne yazık ki yoktu. Ancak imparatorluk ailesi güvendedeydi. 2. yy. da imparator Marcus Aurelius ve eşi Faustina'nın 12 çocuğu vardı ama yarısından azı yaşadı. Mümkün olduğunca çocuk sahibi olmak önemliydi ve en azından bunların bir kısmı bu tür salgınlarda hayatta kalabilirdi.⁴⁰

Zenginler çocuğun bir daha hiç ortaya çıkmamasını temenni ederlerdi. Yoksullar, fukaralık nedeniyle sokağa bıraktıkları bebeğin, birileri tarafından

³⁶ Başaranbilek 1994, 52.

³⁷ Veyne 2006, 21.

³⁸ Cowell 1980, 35.

³⁹ Gür 1991, 13.

⁴⁰ Roberts 2009, 46.

sahiplenilmesi için ellerinden geleni yaparlardı. Sokağa bırakma, kimi zaman sadece bir aldatmaca oluyordu. Anne, kocasından habersiz, çocuğunu komşulara ya da kendine tabi kişilere emanet ediyor, onlar da çocuğu gizlice büyütüyorlardı. Ardından çocuk önce köle ve daha sonra da muhtemelen, kendisini yetiştirenlerin azatlı kölesi oluyordu.⁴¹

Çocuğun aileye kabulü halinde, Eski Yunan ve Roma’da kapıya zeytin dalından bir çelenk konulursa erkek, bir yün çilesi asılırsa kız çocuğunun doğduğu anlaşılırdı.⁴² Kız bebeklerin boynuna “*amuletum*” (muska), erkeklere de genelde bir “*bulla*” takılmaktaydı. Bu uygulamalar, o dönemde bebeklerin yüksek ölüm oranıyla açıklanırdı. Yaşamın ilk haftasında bebeğin ölmesi olasılığı en yüksek olduğundan, çocuğa ad verme günü için temizleyici ya da arındırıcı gün (*dies lustricus*) beklenilirdi. Bu, erkek çocuklarda dokuzuncu, kızlarda sekizinci gündü. Ad konulurken bir aile eğlencesi çerçevesinde çocuğun dinsel açıdan arındırılması işlemi de yapılırdı. Soyadı (*nomen gentile*) ve çoğu zaman lakap (*cognomen*) zaten ailenin (*gensin*) bir kalıtı olarak çocuğa geçtiğinden, ad verme, *praenomen* (*ad*) ile sınırlıydı. Fakat kız çocuklar için bu da daha M.Ö. III-II yy.’larda bırakılmış, kız adı lakap (*cognomen*) gibi soyadına (*nomen gentile*) eklenmeye başlamıştı.⁴³

2.3. ANADOLU’DA BEBEK BAKIMI

Eski Yunan’da bir kadının bebeği varsa, gecenin yarısını ayakta geçirirdi. Roma’da görülen, doğumdan sonra çocuğun sorumluluğunu başkasına devretmek âdetine Atinalı kadınlarda rastlanmazdı. Toplumun üst katmanlarından bile olsa, Yunanlı bir anne kendi bebeğini besler, yıkar, giydirir ve yetiştirirdi. Bu severek yüklenilen bir sorumluluk olmalıydı. Karı kocanın tamamıyla ayrı yaşamlar sürdüğü Eski Yunan’da, hepsi için olmasa da, bazıları için çocukları ile sürdürdükleri ilişki aralarındaki tek duygusal bağı belki de.⁴⁴

Yunanlı bir çocuk ilk yıllarını genelde evde, Yunan kültürünü mitlerden ve hikâyelerden öğrenerek geçirirdi. Bu dönemde oyun ve oyuncakları ile oynardı.

⁴¹ Veyne 2006, 22-23.

⁴² Jenkins 1993, 9.

⁴³ Blanck 1999, 189.

⁴⁴ Deighton 2012, 48.

Ayrıca köpek gibi bir takım evcil hayvanlarda onlara büyürken arkadaşlık ederlerdi.⁴⁵ İlgilenmek zorunda olmadığı işler hizmetçiler tarafından yapılırken, evin hanımı çocuklarının bakımı ile uğraşır ve evdeki hizmetkârları denetlerdi. Bebeği daima yanında olurdu. Yeni yürümeye başlayan çocukları var ise ya kendisi ya dadı ya da özel öğretmen tarafından sürekli izlenirdi.⁴⁶ Bebeklerin emeklemesini tasvir eden kırmızı figürlü vazolar bize dönemin bebekleri hakkında bir takım bilgiler verir (Bkz. Resim-5). Bu tasvirlerde bebek muhtemelen annesi ve babasının arasında emeklemeye, kollarını uzatarak gövdesini itmeye çalışır görülmektedir. Bir yandan da başını kaldırmış annesine bakıyor. Kısa tombul bacakları ile yaklaşık bir yaşındaki Yunanlı çocuğun emeklemesi gerçekçi bir gözle betimleniyordu.⁴⁷ Roma’da ise, çocuklar yupala denilen ve günümüz yürüteçlerinin işlevini yerine getiren aletlerle yürümeye alıştırılmakta idi (Bkz. Resim-6).

Bebekler bazı yerlerde kundaklanmalarına karşın bazı yerlerde de kundaklanmazdı.⁴⁸ Bunun nedeni kol ve bacaklarının düzgün olacağına olan inançtı. Sparta’da ise tersine kundaklanmazdı.⁴⁹ Bebeklere dadılar bakardı. Yürümeye ve kendisine söyleneni anlamaya başladığı zaman çocuğun bakımı “*paidagogos*”a teslim edilirdi.⁵⁰

Eski Yunanda hem vazo resimlerinden hem de Atina Agora Müzesi’nde bulunan örneklerden anlaşıldığına göre, çocuk bakımında göze çarpan en önemli hususlardan biri, bebeklerin tuvalet eğitimi idi. Bunun için, pişmiş topraktan oturak ve yüksek sandalye kullanılmaktaydı (Bkz. Resim- 7,8).⁵¹

Eski Yunan’da göze çarpan başka bir uygulama da küçük çocuklara bazı egzersizler yaptırılmasıdır. Bu konu üzerinde duran Aristoteles, çocuklara ilk zamanlarında yaptırılacak birtakım hareketlerin yararlı olacağını belirtmektedir. Bebeklerin yumuşak olan organlarının biçiminin bozulmaması için onlara iyi bakılmasını önerir. Ayrıca çocuk bedeninin düzgün gelişebilmesi için özel aletler

⁴⁵ Williams 2009, 91.

⁴⁶ Deighton 2012, 49.

⁴⁷ Oakley 2013, 157.

⁴⁸ Başaranbilek 1994, 52.

⁴⁹ Mutluay 2007, 48.

⁵⁰ Jenkins 1993, 10-11.

⁵¹ Deighton 2012, 32-33.

kullanan bazı kavimlerden bahseder. Çocuğun, sıcağa soğuğa karşı alıştırılmasını salık verir. Çocukların, çok erken dönemlerden başlayarak soğuk su banyosuna alıştıran toplumların adetlerini benimsediğini ifade eder.⁵²

Biberonlar ve emziklerde günümüzde olduğu gibi eskiçağlardan bu yana çocuk bakımı için önemli yer tutmaktaydı (Bkz. Resim-9). Eski Yunan'da çocukların beslenmesinde, pişmiş topraktan biberonlarda kullanılmıştır. Biberon çeşitlerinden biri, daha yakın dönemlerde kullanılan muz biçimli biberondur ve ortasında doldurmak için bir deliği vardır (Bkz. Resim-10). Yumuşak bir emzik için gerekli olan kauçuk bulunmadığından, herhalde çocuk bu pişmiş toprak emzikten sıvıyı çekmek için elinden geleni yapmak zorunda kalırdı. Bir başka çeşit biberon ise kapaksız bir çaydanlığı andırır (Bkz. Resim-11,12). Çok daha geç bir dönemde (II. yüzyıl başı) yaşayan Soranus, muhtemelen kumaş veya deriden yapılmış yapay emziklerden bahseder. Süt, temel gıda maddesi değil, sadece çeşni olarak kullanılmış olabilir. Zira biberonun temel içeriğinde un ve su olur, hidromel (bal-su) ve tatlı ya da ballı şarap gibi şeyler de eklenirdi.⁵³

Yunanlılar çocuklarını korumak için doğüstü güçlerden de yararlanmışlardır. Çeşitli tılsımlar ve muskalar çocukları nazardan korumak için kullanılıyordu.⁵⁴ Ancak ölüm oranı, diğer eskiçağ uygarlıklarında olduğu gibi, Yunanlılarda da yüksekti. Ancak yaşlı diyebileceğimiz yaşlara ulaşan, hatta torun sahibi olanlarda vardı.⁵⁵

Roma'da, çocuğun ilk yıllarında (en azından maddi olarak iyi durumdaki ailelerde) çocuğun beslenme ve bakım işlerini sütanne veya annenin gözetimi altında bir kadın köle üstlenirdi. Sütanneler sağlık durumu da incelenerek sıkı bir seçimden geçirilirdi.⁵⁶ Ayrıca Romalı çocuğun bakımında da cam biberonlar kullanılmaktaydı (Bkz. Resim-13).

⁵² Mutluay 2007, 49.

⁵³ Deighton 2012, 44-45.

⁵⁴ Mutluay 2007, 50.

⁵⁵ Freeman 2013, 218.

⁵⁶ Blanck 1999, 190.

2.4. ÇOCUĞUN AİLESİ ve AİLEDEKİ YERİ

Eskiçağda, Anadolu çocuğun ailesinin temelinde çocuğun annesi vardı. Anadolu kadını, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda*, erkekten aşağı, ikinci sınıf değildi. Erkeğin haklarına tam sahip olmasa da, bazı temel hak ve özgürlüğüne kavuşmuştur. Çağının özgür Anadolu kadını, sadece ana ve ev kadını olmayıp tek başına ortaklarıyla ticarete girişen ve özellikle soylu kadının, krallığının başında, memleketini yöneten, devlet otorite ve iktidarını yüklenmiş kişiliği ile erkeğe paralel bir yeri kapsadığını görüyoruz. Bu da Anadolu kadının, çağdaş Ön Asya'da görülmeyen geniş yetkileriyle önemli, sosyal bir yeri olduğunu göstermektedir.⁵⁷

Asur Koloni Çağı'nda, hür Anadolu kadının, Asurlu tüccarla evlenmesi “başka bir eş almama” şartı ile olmaktadır. Bir vesikada “*başka bir zevce alamaz; eğer iki yıl içinde karısı ona çocuklar vermezse o kadın kocası için bir esir kadın satın alacak, fakat bir erkek çocuk elde eder etmez bu esir kadını istediği yere satacak*” denmektedir. Bu vesikadan, çocuksuz kadını boşamak düşünülmediği, daha ziyade aileye bir çocuk temini amacıyla bir ikinci kadın alınabilmesi yoluna gidilmiştir. Meşru eşin çocuğu olma ümidi kaybedildikten sonra, onun izni ve şahsen temini yoluyla kocası, çocuk elde etmek için bir esir kadın ile bir arada kalabilmektedir. Ayrıca bu kadının bir erkek çocuk dünyaya getirir getirmez satılacağı kayıtlıdır. Çok önemli olan bu kayıt, o çağda Anadolu'da meşru eşin hukuk yönünden üstün ve erkeğe eşit bir statüye sahip olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁵⁸

Hititler dönemine geldiğimizde ise, aile kanunlar göre kurulurdu ve esas olan tek kadınla evlilikti. Hititlerde aileye giden ilk adım nişanla başlardı. Fakat kızın ana babası nişanı bozabilir ve kızını başkasına verebilirdi. Buna karşılık erkek tarafından verilen hediyeler iade edilirdi. Nişanlı kızı, her hangi bir kimse kaçırırsa diğerine tazminat vermek zorunda idi. Erkek, nişanlısının babasına veya kendisine kuşata (başlık parası) vermezse evlenemezdi. Kız tarafı da oğlan tarafına ıwaru (bir nevi çeyiz) denilen bir hediye gönderirdi. Evli kadın, kocasına ihanet ederse cezası ölümdü.⁵⁹

⁵⁷ Darga 1984, 16.

⁵⁸ Darga 1984, 14-15.

⁵⁹ Gökoğlu 1964, 242.

Görüldüğü gibi, Hitit ailesi, evlilik müessesesi ve kadının ailedeki rolü gibi birçok bilgileri Hitit kanunlarından elde edilebiliyor.⁶⁰ Evlenme, boşanma, evlat edinme ve miras gibi medeni hukuk alanına giren konular da yasaların denetimi vardır.⁶¹ Hitit ceza yasalarında, suçlu kadın ya da erkek olsun aynı cezayla yargılanırdı. Hitit yasalarına göre kadın, evlenirken erkeğe satılmaz ya da başkasına devredilmezdi.⁶² Bilgilerimize göre Hititler, baba soylu bir aile yapısına sahiptirler ancak kadın bazı yönlerden neredeyse çağımızın modern toplumlarınkine benzer bir statüye sahip olmuştu. Kadın, erkeğin otoritesine tabi değildi ve erkeğin mülkiyeti olarak görülüyordu. Birçok bakımdan bağımsız hareket edebiliyordu.⁶³ Kısaca aile reisi baba olsa bile ailede mutlak hâkim değildir. Kadının hakları ve serveti dahi belli bir ölçüde kanunlarla korunmuştur.⁶⁴

Kadının statüsüne bir başka örnek ise, III. Hattuşili'nin yaşamını anlattığı biyografisinde görülür. Özetle: “Puduhepa’yı zevce olarak aldığını ve tanrının karı-koca sevgisi verdiğinden bahseder. Ayrıca oğlan ve kız çocuklar yapmışlardır. Tanrı Istar rüyasında “ailenle birlikte hizmetime gir demiştir” ve o da öyle yapmıştır ve ailesi ileri gitmiştir. Havarkina ve Dermuna kentlerini inşa etmiştir. Hakmis kenti, kendisine savaş ilan etmiştir. Kaşkalıları kovmuş ve kendisi Hakmis Kralı olmuş eşi de Hakmis Kraliçesi olmuştur.” Burada da görüldüğü gibi III. Hattuşili ile Puduhepa arasında tam bir eşitlik vardır. Bu eşitlik Hititler ile Mısırlılar arasındaki antlaşmada da görülür. Antlaşmanın bir yüzünde III. Hattuşili'nin diğer yüzünde Puduhepa'nın mührü vardır. Bu da kadının gücüne, sosyal statüsüne kanıttır.⁶⁵ Kadın, Anadolu çok güçlü konumlara gelebilmekte ve gücü elinde bulundurabilmekteydi.

Hitit kadını o kadar güçlüydü ki, ülkenin kraliçesi, kraldan sonra gelen ilk yetkiliydi ve unvanı da “tawananna” idi.⁶⁶ Ancak her zaman kralın karısı olması gerekmiyordu. Anlaşıldığı kadarıyla tawananna, krallıktan bağımsız bir makamdı ve

⁶⁰ Darga 1984, 64.

⁶¹ Sevin 2003, 157.

⁶² Sözen 2000, 44.

⁶³ Mutluay 2010-B, 128.

⁶⁴ Darga 1984, 64.

⁶⁵ Alp 2011-B, 57-58.

⁶⁶ Özçelik 2002, 8.

kraliçenin karısı olurdu genellikle. Ancak kraliçenin konumu henüz çözülememiştir ve hala bir takım soru işaretleri bulunmaktadır.⁶⁷

Hitit toplumunda kraliçenin rolü çok önemlidir. Hititlerde özgür kadın tipidir kraliçeler. Bir metinde bir kraliçenin tek başına hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Gerek tapınaklarda yapılan dinî törenlerde ve bayramlarda, gerekse saraydaki resmî kabul törenlerinde hazır bulunuyordu. Dinî ayinlerde kralla birlikte ve bazen de ayrı olarak tören gereği sunaklarda bulunmakta idi. Devlet yönetiminde çeşitli yetki ve de sorumlulukları olduğunun belgeleri ve bazı Hitit kraliçelerinin kişisel mühür baskıları da elimize geçmiştir. Hitit kralına eşit, memleketine hükmetme yetkisi olan, dış politikaya bizzat karışan, uluslararası hukukta söz sahibi, krallığın bağımsız bir kadın temsilcisi olarak görülmektedir.⁶⁸

Bu dönemde, boşanma belgelerinde ayrılma nedeni zikredilmemektedir. Boşanma yetkisi, her iki tarafa da tanınmaktadır. Ayrıldığı takdirde koca, mal ve mülkünü karısı ile eşit bölmektedir. Koca ve karısı birbirlerini bırakırlarsa “*beşer mina gümüştartacaklar*” cümlesi, Anadolu’da evlilik müessesesinde eşlerin aynı haklara sahip bir aile kurduklarını belgeliyor. Erkeğe olduğu gibi kadına da boşanma veya boşama eşit bir hak olarak tanındığı, her iki tarafa tazminat bedelinin (gümüş) cezai müeyyide olarak konduğu ortaya çıkmaktadır. Çocukların vesayetini anne alabiliyor ve gerektiği zaman bu çocukların bakımı için bir miktar gümüş nafaka olarak kadına erkek tarafından ödenmesi şart koşuluyordu. Hatta kadına boşanma hakkı tanındığı gibi, çocuklar da ona veriliyordu.⁶⁹

Ailedeki bireylerin konumundan sonra Hitit aile yapısına ve ailevi ilişkilere bakarsak, Hititlerdeki olağan evlilik anlayışı; “*bir adam bir kadınla evlenir ve çocuk sahibi olurlar*” şeklindedir ve çekirdek aile esastır. Hitit ailesindeki aile-çocuk ilişkisi ise; anne, kız çocuklarının evliliğinde söz sahibiydi ve kesin olmamakla birlikte oğullarını bile reddedebiliyor hatta kocalarını boşayabiliyorlardı. Baba, oğlunu öldürdüğü aileye oğul olarak verebiliyordu.⁷⁰ Ancak Hititlerden önce ve özellikle Karum-Kaniş’te (Kayseri Kültepe’de) bulunan, eski Asur dilinde yazılmış

⁶⁷ Kuhrt 2013-A, 366.

⁶⁸ Karasu 2006, 50.

⁶⁹ Darga 1984, 15.

⁷⁰ Macqueen 2001, 82-83.

olan bir tablette, çocukların satıldığı anlaşılmaktadır. Bu tablette:”*Bayan, Saluata, Suli’yi satın aldı. Annesi, onu bedeli karşılığında sattı. Onun için bir hak iddiasında bulunursa, yarım mine gümüş ödeyecektir. Senet, dört şahidin huzurunda imzalanmıştır*” denilmektedir. Buna göre, anne, çocuğu üzerindeki hukuki hakkını başkasına devrettiği için her hangi bir talepte bulunamıyordu.⁷¹

Yine Hitit Kanunları’nda hür ve esir kadınlara değinen bir madde de çocuk düşürme yasağı idi. Herhangi bir kimse herhangi bir sebeple bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olursa cezalandırılır. Eğer kadın esirse, suçluya kanunun tespit ettiği cezanın yarısı verilir. Çocuk düşürmede verilen ceza kadınların karnındaki çocuğun ayına göre düzenlenmiştir.⁷²

Anadolu’da, Hititler döneminde ilişkin sihir ve büyü metinleri çocuğu olmayanların, çocuklara duydukları özlemi ve çocuğa bakış açılarını çok açık dile getirmektedir aslında. Hitit dünyasının “kadın hekimleri”, çocuk sahibi olmak isteyenlere büyü sözler söyler ve çocuk sahibi yapmaya çalışırlardı. Yaşlı kadın, bir ineğin boynuzunu kavrar ve “*güneş tanrısı efendim bu ineğin doğurgan olduğu ve verimli bir ağılda bulunduğu ve ağılı boğalar ve ineklerle doldurduğu gibi, bu kadın da evini, oğullar ve kızlarla torunlarla ve onların çocuklarıyla art arda gelen kuşakların torunlarıyla doldursun*” der.⁷³

Hititlerdeki, çocuk özlemi onların edebiyatlarına ve yazdıkları öykülerine de yansımıştır. Bunlar arasında özellikle “*Appu*” masalı dikkati çekmektedir. Öyküde şu sözlerin sarf edildiğini görüyoruz: “*Luluwa ülkesinde sudul adlı bir şehirde Appu adında bir adam yaşıyordu. O bütün ülkenin en zengin adamıydı. Onun hiçbir şeye ihtiyacı yoktu tek bir şeye ihtiyacı vardı. Onun ne erkek ne de kız çocuğu vardı.*”⁷⁴

Hititli kadınların, çocuk sahibi olma isteklerini ortaya koyan bir başka belge de, Hitit kralı III. Hattuşili ile Mısır Firavunu II. Ramses arasındaki yazışmadır. O dönemlerde, Önasya’da Mısır tıbbının ileri düzeyde olması Hititli yöneticilerin, Mısır’dan zaman zaman hekim ya da ilaç talebinde bulunmalarına neden olmaktadır.

⁷¹ Mutluay 2010-B, 120.

⁷² Darga 1984, 66.

⁷³ Mutluay 2010-B, 130.

⁷⁴ Karauğuz 2001, 203-204.

Bu tür mektuplaşmalardan birinde, III. Hattuşili, Matanazi adlı kız kardeşi için II. Ramses'ten ilaç ve hekim istemektedir.⁷⁵ Bu ve bunun gibi örnekler, Hititlerin dünyasında ve ailesinde çocuğun ne denli önemli bir yer teşkil ettiğini göstermeye yetmektedir.

Aile, Eski Yunan medeniyetinin de temelidir. Her aile geçimini, yiyeceğini ve üyelerinin barınmasını sağlamakla yükümlüdür. Her bir aile üyesi kendini aileye ait hisseder. Yaşlı aile üyeleri aile gelenekleri ve Eski Yunan kültürünü genç kuşaklara öğretirdi. Yunan aile birimi tanımlamak için kullanılan kelime "*oikos*"tur. Yakın aile akrabaları, köleler ve tüm aile üyeleri ev halkıyla yaşarlardı. "*Oikos*" ayrıca ocak için kullanılan yemek pişirilen yerdirdi.⁷⁶

Yunan toplum yapısı içindeki en küçük birlik olan aile; karı, koca ve çocuklardan oluşmakta, buna bir de köleler dâhil olabilmekteydi. Karısı, kızları ve küçük yaştaki erkek çocukları yasa karşısında reşit olmadığından, koca ve baba, *kyrios* (efendi) sıfatıyla, fiilen onların ve ailenin tüm varlığının üzerindeki otoriteyi, gücü temsil ederdi. Böyle bir aile, aynı zamanda Zeus Herkeios kültürünün de bir tapınım birliği idi. Aile, akrabalık bağları ve geçmişteki bir soya (*genos*) dayanan ortak atalara sahip Apollo ve Zeus ortak tapıncı içinde olarak, bir kardeşliğin (*phratría*) de parçası olmuş oluyordu. Aile öte yandan iktisadi bir birlikti.⁷⁷

Atina'da önceleri olmayan evlilik kurumu, daha sonradan önem kazanmıştır. Sebebi ise, soyu sürdürmeye verilen büyük değerdirdi (Çizim 10). Bu kurum Atina'ya Kral Kekrops tarafından getirildi. Babaerki aile düzenine geçildikten sonra, Atina toplumunda kadınların ikinci plana itildiğini görüyoruz.⁷⁸

Atina'da çocuksuz evlilere ve bekârlara iyi gözle bakılmazdı. O kadar ki, çocuksuz kimseler yüksek konumlara getirilmezdi. Atinalı erkek, karısını başka erkeklerden aşırı derecede kıskanırdı. Öyle ki evin bölümleri, eve gelen erkek misafirleri evdeki kadınlar ile karşılaşamayacağı şekilde düzenlenmişti. Ama erkekler, hafifmeşrep kadınları evde "*andron*" denilen erkeklere ait odaya alırlar ve

⁷⁵ Alp 2011-A, 112.

⁷⁶ Apel 2004, 5.

⁷⁷ Blanck 1999, 162.

⁷⁸ Bilgin 2004, 67- 68.

misafirleri ile birlikte eğlenirlerdi. Bu kadınların çoğu, musikişinas ve dansöz olurdu.⁷⁹ Yunanlı koca kendini ne nikâhsız karılardan, ne de fahişelerden alıkoyardı. Demosthenes'e mal edilen bir sözde; “*Zevk için fahişelerimiz, iyi bakılmamız için nikâhsız karılarımız, bize meşru çocuklar vermeleri için de eşlerimiz vardır.*” diyerek dönemin anlayışını anlatmaktadır. Doğumundan ölümüne kadar kadın hiçbir zaman yetişkin sayılmadı zaten. Evlilik, sadece vasi değişimiydi. Atinalı bir yurttaşın karısı sadece bir “*o'ikouréma*” yani “*ev işleri için yaratılmış nesne*” dir. Hizmetçilerin birincisidir sadece.⁸⁰

Anlaşılabileceği üzere Yunan toplumu katı ve sert bir erkek toplumdur ve Yunan toplumu bu ayrımcılıktan zarar görmüştür.⁸¹ Yunanlı kızlar 14-15 yaşlarında 30 yaşlarındaki erkeklerle evlenirlerdi. Ama çok daha erken bir yaşta, hatta âdet görmeden evlendirilen Romalı kızlara göre, mücadele şansları birazcık artardı.⁸² Ancak kadının bu statüsü ilkel Yunan toplumunda böyle değildi. Kadın büyük saygı görürdü ve sosyal hayatta birçok rol üstlenirdi. Dahası çiftler arası üstünlüğe bile sahipti. Kendisine çocuk verecek erkeği seçecek kadar. Ancak tek eşlilik yerleşirken, evlilikte artık erkek egemen olmuştur. Kadın gelecekteki kocasını hiçbir zaman seçmemiş, çoğu zaman görmemiştir bile. Erkek, yalnız meşru çocuk için evlenirdi. Aşk evliliği yoktu. Erkek ortalama 30, kadın ise 15 yaşındadır.⁸³

Kadın, erkeklerin eğlencelerine de katılamazdı. Sokakta bir kollayıcı ile gezerdi. Sadece dinsel törenlerde toplulukta bulunurlardı. “*Evde kalmış kız*” olmak aşağılayıcı bir anlam taşırdı. Evliliğe adım atılırken bir anlaşma yapılır ve bu bir “iş anlaşması” niteliğini taşırdı.⁸⁴ Erkek istediği zaman çeşitli formalitelerden sonra karısını boşayabilir çocuklarını yanına alabilirdi. Ama kadının erkeği boşadığı çok nadir görülürdü.⁸⁵ Bazı kaynaklar kadın pazarlarının varlığından bahsetmektedir. Bu pazarlarda malların yanı sıra kadınlarda vardı.⁸⁶

⁷⁹ Bilgin 2004, 68.

⁸⁰ Bonnard 2011-A, 155.

⁸¹ Bonnard 2011-A, 152.

⁸² Deighton 2012, 48.

⁸³ Bonnard 2011-A, 152-155.

⁸⁴ Bilgin 2004, 68.

⁸⁵ Bonnard 2011-A, 155.

⁸⁶ Deighton 2012, 46.

Evlenen kadın, kocasının koruması altına girer, malı da kocasının olurdu.⁸⁷ Erkek evde olmadığında ev işlerinin yönetimini kadın üstlenirdi. Aile zenginse anne kölelere nezaret ederdi. Zaten işlerin çoğunu köleler yapardı.⁸⁸ Bu düzende kadının yeri yuvası idi ve görevi sadece ev hizmetlerini yürütmektir. Bunlar, yemek pişirmek, aile reisinin sofrasını hazırlamak, ev işlerini düzenlemek gibi hizmetlerdi. Kızlar, evlenmeden önceki hayatlarında, baba evinde, annelerinin gözetimi altında, ileride bu işleri görecektir şeklinde yetiştirilirdi.⁸⁹ Kadınların diğer bir işi de yün eğirip dokumalar yapmaktır. Evde bile kadınlar kocalarından ayrı bir hayat yaşardı. Atinalı devlet adamı Perikles; *“Kadınlar için en büyük şeref, övmek ya da suçlamak için dahi olsa haklarında hiç konuşulmamasıdır”* der.⁹⁰

Ayrıca fakir kadınların buğday ve arpa öğütmek, sebze yetiştirmek, çamaşır yıkamak, ekmek yapmak, yemek hazırlamak diğer rutin görevleriydi. Zengin kadın sadece evinin yönetimiyle ilgilenirken, fakir kadın agorada sebze satar, dokumacı ve terzide de çalışırdı.⁹¹

Kimi kaynaklara göre; çalışan kadınlar için en saygı duyulan iş sütanneliktir. Kadın, eğitim gerektiren hiçbir memuriyete girememiştir. Kadınların ulaşabildikleri en onurlu mertebeye rahibelik olmuştur denmektedir.⁹² Ancak bazı kaynaklara göre de; Atina’daki kadınlar sadece ebelik (ayrıca kadın doktorlar da vardı ve Yunanlı kadınlar büyük olasılıkla kendi anatomilerinin nasıl çalıştığını, bu konuda kitap yazan erkek doktorlardan daha iyi bilmekteydi) yaparlardı. Sütannelik gibi kadından beklenen rolleri üstlenmezdi. Sütannelik normal sayılan ya da benimsenen bir iş değildi ve Atinalı kadınların kendi bebeklerini emzirmesi istenirdi. Ancak gereksinim doğduğunda, gürbüz bir Lakedaimoniyeli (Sparta bölgesinden) bu göreve en iyi adaydı.⁹³

Roma’da ise aile kutsal sayılıyordu. Birtakım dinsel temalar, ailenin varlığını sürdürmesinde önemli bir rol oynuyordu. Aile ocağının ruhu olarak görülen Tanrıça

⁸⁷ Bilgin 2004, 68.

⁸⁸ Jenkins 1993, 8.

⁸⁹ Bilgin 2004, 67.

⁹⁰ Chrisp 2006-B, 28.

⁹¹ Gür 1991, 9.

⁹² Gür 1991, 9.

⁹³ Deighton 2012,44.

Vesta, Romalının vazgeçilmeziydi. Roma'da aile tanrıları vardı. Yemekler, dini bir hava içerisinde yenirdi. Yine yemek sırasında, tanrılara şarap sunusu yapılırdı.⁹⁴

Roma'nın imparatorluk döneminde çekirdek aile yaygındı.⁹⁵ İnsanlar bugünkünden çok daha az yaşadığı için ailenin genişlemesi zor olurdu. Roma ailesi genelde küçük bir aileydi ve herhalde anne ve baba ile çocuklardan meydana geliyordu.⁹⁶ Roma ailesinde, birbirine kan bağı ile bağlı olanların dışında köleler (servus) ve yanaşmalar (cliens) da vardı.⁹⁷ Kadınların, doğum esnasında ve doğumdan sonraki ölüm oranının yüksek olmasından ve çoğu zaman erkeğin yeniden evlenmesinden ötürü, çocuklar aile içinde genelde üvey kardeş durumundaydılar. Akriba veya tanıdıkların yetim çocuklarının eve kabul edilmesi ve bunların evin efendisinin mesleğinde çırak olarak yetiştirilmesi pek ender olmayan bir durumdu.⁹⁸

Roma ailesinin karakteristik özelliği, aile reisinin (pater familias) otoriter gücü (patria potestas) elinde bulundurmasıydı. Bütün malvarlığı⁹⁹ ve kölelerinden başka, yasal çocukları ve onların ardılları, eşi ve aynı zamanda çocuklarının eşleri ve evlatlık olarak aileye alınanlar da ona bağımlıydılar. Babanın otoritesi, babanın ölümü ile sona erer ve çocuklar babanın ölümünden sonra bağımsız olurdu. Ancak çocuklar reşit değilse bir tutorun (vasi) vesayetine girerlerdi ve bu da genelde babanın erkek kardeşi olurdu. Patria potestas, ne yurttaşlar hukukunca ne de ceza hukukunca sınırlandırılmıştı. Çocuk yetiştirme hakkı, yeni doğan çocukları kabul etmeme hakkı, her yaştaki çocukları satma veya rehine koyma ve hatta öldürme hakkı (ius vitae necisque) onun elindeydi. Fakat patria potestas, gelenek-görenekler çerçevesinde ve dini kurallar bağlamında Censorlar Kurulu'nun denetimi altındaydı. Pater familiasın yeni doğan bir çocuğun kabul edilmemesi gibi zor kararlarda,

⁹⁴ Mutluay 2007, 95.

⁹⁵ Le Roux 2011, 72.

⁹⁶ Blanck 1999, 185.

⁹⁷ Özçelik 2002, 286-287.

⁹⁸ Blanck 1999, 185.

⁹⁹ Hatta pater familiaşa bağılı bulunan aile fertlerinin edindikleri malların kendilerinin olmayışı gibi bir durum söz konusu olmazdı. Aile fertlerinin kazandıklarının hepsi pater familiasın yani babanın olurdu. Ancak yinede bireylere istedikleri gibi kullanabilmeleri için küçük bir mal verilirdi ancak bu yine babanın üzerinde olurdu. (Blanck 1999, 185)

akrabalarından ve komşulardan oluşan bir “ev mahkemesinin” (consilium) görüşünü alması genelde başvurulan olağan bir yöntemdi.¹⁰⁰

Romalılar, kadınların yerinin ev ve işlerinin de çocuk yetiştirmek olduğuna inanırlardı. Ancak Romalı kadınlarda mülk sahibi olabilirler ve kendi işlerini yönetebilirlerdi. Kadınlar, dinsel rahibe olarak da görev yapmışlardır.¹⁰¹ Augustus döneminden itibaren ise kadınlar ve kızlar, kocalardan hatta erkek çocuklardan bile aşağı görülmeye başlandılar.¹⁰²

Roma’da ailede, kadın erkeğe tabiydi. Kadına, eski geleneklere dayanan bir yaşam tarzı öngörülüyordu. İdeal bir kadın, faziletli bir eş ve anne olarak algılanıyordu. Romalı bir kadına “*eski biçimde bir hayat tarzı sürüyor*” demek, onun için büyük bir övgü ve onur kaynağıydı. Kötü şöhreti olan bir kadınla evlenmek ya da bir hayat kadınıyla birlikte yaşamak hoş karşılanmazdı. Toplumsal yaşama yön veren, ailevi ilişkileri düzenleyen hukuk ise her şeyden önce itaati şart koşuyordu. Anneye saygı yürürlükteki hukuk anlayışına uygun düşmekteydi.¹⁰³

Roma’da, aile dışından misafirler geldiğinde kadınların sofraya oturtulmadığı Atina’nın tersine, Romalı kadınlar ve hatta onların çocukları ailenin erkek üyeleri yanında yer alırlar, misafir davet edileceğinde onlar kadar söz sahibi olurlardı.¹⁰⁴ Roma’da akşam yemeği ev yaşantısının odak noktası idi. Kadınlar, çocuklar ve misafirlerle birlikte yemek yenirdi. Erkekler, şilte ve yastıklarla döşeli divanlarda, yarı uzanmış bir biçimde yemek yer, kadınlar iskemlede, çocuklar taburede oturur, köleler de hizmet ederdi.¹⁰⁵

Brunt, Roma’da “*yoksulların evlenmeyi, evlenseler bile çocuk yetiştirmeyi göze alamadıklarını*” anlatır. Aileler, gebelikten korunmayla değilse bile çocuk düşürme ve öldürme yoluyla sınırlandırılıyordu. Yoksul anne babalar tarafından terk edilen pek çok çocuk kendisini köle pazarlarında buluyordu.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Blanck 1999, 184-185.

¹⁰¹ Chrisp 2006-A, 26.

¹⁰² Le Roux 2011, 72.

¹⁰³ Mutluay 2007, 97.

¹⁰⁴ Deighton 1999, 58.

¹⁰⁵ Atasoy 2001, 43.

¹⁰⁶ Harman 2009, 83.

2.5. ÇOCUK ve ANNE

Aşıklı Höyüğü'nde günümüzden on bin yıl önce taban altına analarıyla birlikte "hoker" durumda gömülmüş 2-3 yaşındaki çocuklar... Neolitik Dönem'e ait Çayönü'ndeki çocuk gömüleri... Değirmentepe'deki Kalkolitik Dönem'e tarihlenen çömlekler içindeki çocuk gömüleri... Bütün bunlar Anadolu'da çocuğu ve çocukluğu binlerce yıl öncesine götürmeye yetmektedir.¹⁰⁷

Çocuk sesleri, koşuşturan çocuklar, oyunlar, oyuncaklar... Bu toprakların binlerce yıllık öyküsünde pek anlatılmayan ama hep var olan motifler... Bebeğine hayatı öğreten Anadolu kadını... İşte tam da bu noktada çocuğun ilk öğretmeni, dünyaya getireni ve hayatı öğreteni olarak anne ve çocuk ve birazda babaları üzerinde daha fazla durmak istedik.

Neolitik yerleşimlerde, kadınlar birçok işi yüklenmekte ve üretimin bizzat içinde yer almaktaydılar. Bu sosyal alana da yansımakta bolluk ve bereketle ilişkilendirilmekteydi. Dolayısıyla ana ögesi bir tanrıça olan bereket kültürünün bulunması, tarımcı bir toplumda kadının yerinin önemli olduğunu zaten açıkça ortaya koymaktadır (Bkz. Resim-14,15,16,18).¹⁰⁸

Çatalhöyük'te doğurganlığın ve bereketin simgesi olan ana tanrıça figürleri, zaman zaman kucağında çocukla resmedilmeye çalışılmıştır (Bkz. Resim-14).¹⁰⁹ Çünkü toplumun geleceği çocuklardı. Bu çocuklar ise, ana soylu bir aileden geliyorlardı. Anadolu'nun Neolitik toplum düzeninde, aile bireylerinin önem sırası: anne, kız, oğul, baba şeklindeydi. Toplumsal yaşamda, anne ailenin en önemli üyesiydi. Üretken anne kutsaldı. Çocuklar ise annenin himayesi altındaydı.¹¹⁰ Çatalhöyük'te köşedeki platformun erkeğe, büyük platformun ise evin kadınına ait olması bunun bir göstergesiydi. Konutlarda kadının yerinin değişmemesine karşın erkeğin yatağının yerinin değişebildiği görülmektedir. Bu da kadına verilen değeri göstermektedir.¹¹¹

¹⁰⁷ Başaranbilek 1994, 46-47.

¹⁰⁸ Mutluay 2010-A,121.

¹⁰⁹ Mutluay 2010-A,121.

¹¹⁰ Mutluay 2010-B, 109, 110.

¹¹¹ Mutluay 2010-A,121.

Çatalhöyük'teki bulgular bize, kadınlarla erkeklerin benzer yaşam tarzları olduğunu göstermiştir. Cinsiyet farkları az olsa da vardı ancak erkekler ile kadınların yaşam tarzlarında herhangi bir güç ve statü farkına yol açmamıştı. En önemli fark ise, kadınların çocuk doğurmasıdır. İncelemeler, yeni doğmuş bebek ve çocuk ölüm oranlarının yüksek olduğunu gösterdi. Bebeklerle gömülmüş birçok kadın iskeleti, ölümlerin doğum esnasında meydana geldiğini göstermektedir.¹¹²

Anadolu'da Neolitik Çağ'da, tanrıça figürlerinde çocuklar, Ana Tanrıçanın yanında ya da kucağında gözükmektedirler. Burdur yakınlarındaki Hacılar'da, pişmiş topraktan yapılmış olan M.Ö. 6. bin yıl ortasına tarihlendirilen "Çocuklu Ana Tanrıça Heykelciği" bu tür örneklerden birisidir (Bkz. Resim-14). Anadolu'da Neolitik Çağda karşımıza çıkan başka bir örnekte, Çatalhöyük'te bir erkek çocuk doğuran Ana Tanrıça heykelciğidir (Bkz. Resim-15). Bu alandaki diğer ilginç bir buluntu da Çatalhöyük'teki ikiz tanrıça heykelciğidir (Bkz. Resim- 16). Burada, anakız betimlemesinin yer aldığı ileri sürülmektedir. Tanrıça heykelciklerinde anne, baba ve çocuklardan oluşan bir aile kavramı anlayışının izleri çok rahat sezilmektedir.¹¹³

Urfa yakınlarındaki Nevali Çori'de, gebe kadın heykelciklerine, anne ve çocuk motiflerine rastlanır. Bir kap parçası üzerinde yer alan kadın, erkek ve çocuk betimlemesi bunun önemli örneklerinden birisidir. Anadolu Neolitik Çağ toplumlarında, çocuklarla ilgili göstergelerden bir başkası da el baskılarıdır. Örneğin, Çatalhöyük'teki duvarlar üzerinde yetişkinlerin yanı sıra çocuklara ait el baskılarıyla karşılaşılır. Bir başka örnekte ise bir çocuğun ayak izlerine rastlanır.¹¹⁴

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan başlayarak çocukların bir takım ölü armağanları ile birlikte gömüldüğü görülmektedir. Örneğin, Çatalhöyük'te çeşitli maddelerden yapılmış boncuklar özellikle bebek mezarlarında karşımıza çıkmaktadır. Bebeklerin el ve ayak bileklerinde boncuklara rastlanmaktadır. Bunların cesedi kötülüklerle karşı korumaya yönelik objeler olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda çocuklarının toplumsal statüsüne ilişkin bazı ip uçları da vermektedir. Örneğin, Çatalhöyük'te küçük bir kıza ait gömüde çok sayıdaki takılar, onun önemli

¹¹² Hodder 2006, 175.

¹¹³ Mutluay 2010-A, 124.

¹¹⁴ Mutluay 2010-A, 125.

bir kimsenin kızı olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır. Çatalhöyük'te erken döneme ilişkin tabakalarda duvar resimlerinde kadın ve çocuk betimlemelerine de rastlanır.¹¹⁵

Geç Hitit Dönemine (M.Ö. 1. Bin) ait sanat eserlerine baktığımızda Hitit aile yapısı ve çocuk-ebeveyn ilişkilerine dair birçok kabartma görmek mümkündür.¹¹⁶ Eski Doğu'nun başka hiçbir sanatında bu kadar çok çocuk resmi de görülmez. Sadece oraya buraya serpiştirilmiş değildirlere, her yere her vesileyle bu resimler yapılmıştır. Hitit anıtları bu resimlerle kaynaşır.¹¹⁷

Bunlardan birisi Kargamış kentinde Kral Araras'ın, oğlu Kamanas'ı saray ileri gelenlerine takdim ederken görülmektedir (Bkz. Resim-19). Gene baba ve oğul ilişkisini ortaya koyan örneklerden bir diğesinde, Zincirli Kralı Kilamuva, (M.Ö.832-810) arkasında duran oğluyla birlikte tasvir edilmektedir. Kralın, sol, oğlunun ise sağ elinde egemenlik simgesi olan lotus çiçeği bulunmaktadır (Bkz. Resim-20).¹¹⁸

Kadirili yakınlarındaki Karatepe kabartmalarında, çocuğunu emziren bir anne görülmektedir. Annenin yaşı epey ilerlemiş bir çocuğu ayakta emzirme motifı vardır ve çocuğun annesine bir kolu ile sarılmış görülmektedir (Bkz. Resim-21).¹¹⁹ Eskiçağ Anadolu'sundaki bir diğere anne-çocuk ilişkisi örneği de M.Ö. III. Bin yerleşmesi olan Tokat- Erbaa yakınlarındaki Horoztepe'de bulunmuş olan çocuğunu emziren anne figürüdür (Bkz. Resim-17). Yüzünde anlaşılamayan bir sevinç, belki de hüzün. Kulaklarında küpe deliği, saçları topuz şeklinde. Bir armağan ama sevenlerinin, bir yakınlarının mezarına bıraktığı bir armağandı belki de.¹²⁰

Anne-çocuk ilişkisini sergileyen önemli örneklerden biri de gömü taşlarında karşımıza çıkmaktadır.¹²¹ Bunlardan bir tanesi, Maraş'ta bulunan ve şimdi Louvre Müzesi'nde sergilenen bir mezar taşıdır ve büyük bir önem taşımaktadır. Bu eser, çok genç yaşta öldüğü bilinen bir çocuğun mezar taşıdır. Ölen kişinin, bir çocuğun annesinin kucağında durması ile dile getirilmiştir. Bir arkalıksız iskemlede,

¹¹⁵ Mutluay 2010-A, 126.

¹¹⁶ Mutluay 2010-B, 142.

¹¹⁷ Ceram 1999, 143.

¹¹⁸ Mutluay 2010-B, 142.

¹¹⁹ Akurgal 1995, 147.

¹²⁰ Sözen 2000, 32.

¹²¹ Mutluay 2010-B, 146.

yavrusunu büyük bir muhabbetle iki kolu ile kucaklamaktadır (Bkz. Resim-22).¹²² Çocuğun elindeki kalem ve papirüs kutusu ise okur-yazarlığı vurgulamaktadır.¹²³ Annesinin sevgili oğlu hem kâtiptir hem de avcı. Sağ elindeki yazıyormuş gibi tuttuğu kalamosu, yani kalemi ve sol elinin yanındaki papirüs ya da deri yapraklarının bulunduğu kutu, onun okuryazarlığının, belki de çok önemli bir meslek olan kâtipliğinin kanıtlarıdır. Sol elinde tuttuğu doğan ise avcılığın simgesidir. Zaten kabartmadaki çocuğun giysisinden ve takılarından, zengin bir soylu olduğu göze çarpmaktadır.¹²⁴

Geç Hitit Dönemi'nde Maraş'ta bulunan bazı mezar stellerinde “ana-oğul” , “ana-kız”, “baba-oğul” ve “ana-baba-çocuk” kabartmaları bulunmaktadır (Bkz. Resim-23). Kızlar yün eğirirken, erkek çocuklar tablet ve stylus (kalem) ile betimlenmektedir. Ayrıca bu dönemden Karkamış kral burcunda yer alan orthostatlardaki “kral ve oğlu”, “hizmetçi ve çocuk”, “aşık kemiği ve kırbaçlı topaç oynayan çocuklar” anılmaya değerdi (Bkz. Resim-56). Karatepe’de bir orthostat üzerinde görülen “çocuğunu emziren kadın” kabartması da gene aynı dönemdedir.¹²⁵

Anne-çocuk ilişkisini ortaya koyan bir başka kompozisyon, M.Ö. 7. yy. başlarına ait Bayındır-Elmalı’da bulunan eserdir. Bu yapıtta oğlunu omzuna oturtan kadın, aynı zamanda bir eliyle kızını tutmaktadır. Annenin yüzünde, kimi eserlerde gördüğümüz hafif bir tebessüm dikkati çekmektedir. (Bkz. Resim-24)¹²⁶ Sanki bin yıllar öncesine ait değilmişcesine, günümüz anne-çocuk ilişkisi gibi... Hatta daha da ötesinde bir sıcaklıkta resmedilmiştir.

Dönemin diğer ilginç yönü anne-çocuk betimlemelerinin yanı sıra erkeklerin de çocuklarla birlikte gösterilmesidir. Bu konuda M.Ö. 700 yıllarına tarihlenen Karatepe’deki bir savaşçı kabartması örnek gösterilebilir. Bunun özelliği, savaşçı kimliğin sahip birisinin kucağında bir çocukla birlikte gösterilmesidir. Böylece,

¹²² Akurgal 1995, 146-147.

¹²³ Mutluay 2010-B, 146.

¹²⁴ Akurgal 1995, 147.

¹²⁵ Başaranbilek 1994, 53.

¹²⁶ Mutluay 2010-B, 146.

alışıl gelmiş örneklerden farklı bir kompozisyonun sergilendiği dikkati çekmektedir (Bkz. Resim-25).¹²⁷

Çocuklarla ilgili bilgiler sadece sanat eserlerindeki tasvirlerden ibaret değildir.¹²⁸ M.Ö. II. bin yıl Anadolu'suna gittiğimizde mesela; Hurri masalları arasında, “*Güneş Tanrısı, İnek ve Balıkçı*”, adlı masal bir taraftan, çocuğa duyulan özlemi dile getirirken, diğer taraftan da çocuğun eve bereket getireceği düşüncesini işlemektedir. Bu, henüz bebek yaşta, kırlara bırakılan ve yırtıcı kuşlarca parçalanıp, zehirli yılanlar tarafından sokulmak üzereyken bir balıkçı tarafından bulunan bir çocuğun öyküsüdür. Burada, balıkçı kırdaki bulduğu savunmasız bir çocuğu evlat edinerek onu özenle yetiştirmeye çalışır. Öykünün kahramanı balıkçı, güneş tanrısına olan minnettarlığını ifade eder ve ayrıca bu çocuğun eve getirdiği bereketten anlatılır.¹²⁹ “*Irmaklara çocuk bırakma*” edebi motifleri de Hurri kökenli olduğu üzerinde durulmaktadır. “*Zalpa Şehri Öyküsü*”nde (Bir Yılda Otuz Çocuk Doğuran Kanak Kraliçesi) otuz çocuk doğuran kraliçenin bu çocukları çamurdan yapılan sepetler koyarak nehre bıraktığından bahseder.¹³⁰

Ayrıca Eskiçağ Anadolu'sunda çocukların da kendilerine bir koruyucu tanrı seçtikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, Hitit kralı III. Hattuşili, çocukluk ve gençlik dönemini anlattığı anılarında İstar'ı kendisine koruyucu tanrı olarak seçmişti. Ayrıca Hitit dini inancında, babaların günahını çocuklarının çekeceği anlayışı da vardır. Hitit kralı II. Murşili'nin “*veba duası*” buna örnektir. II. Murşili, bu konuya ilişkin şöyle söylemektedir: “*Babam günah işledi ve efendim Fırtına Tanrısı'nın sözüne karşı çıktı. Ben hiç bir şekilde günah işlememiş olsam da babamın günahının oğullarına geçtiği gerçekten doğrudur ve babamın günahı ona geçti.*”¹³¹

Eski Yunan'a gelirse, Atina'da kadınlar eğitim görmezler evde kapalı yaşarlardı. Kültürden de nasiplerini alamazlardı.¹³² Hesiodos insanlara; kadınlara fazla güvenmemeyi öğütlememekte kadınları hırsızla bile bir tutmaktadır.¹³³

¹²⁷ Mutluay 2010-B, 146.

¹²⁸ Akurgal 2005, 180.

¹²⁹ Karauğuz 2001, 212-215.

¹³⁰ Karauğuz 2001, 198.

¹³¹ Mutluay 2010-B, 131-132.

¹³² Ohri 2006, 72-73.

Atinalıların hayatında kadının ancak evde yeri vardı. Eğlencelere, toplantılara katılamazdı.¹³⁴ Kadınlar sadece aile şölenleri, dini bayramlar ve ayinlere katılırlardı. Onlar adına düzenlenmiş bayramlar ise; sonbaharda “Demeter” ve “Kore” onuruna düzenlenmiş kadınlar bayramı “Thesmophora”, kadının bereketliliği ve çocuklarının güzelliği onurun düzenlenen “Kalligenia”, mayıs ve haziran aylarında düzenlenen kadınlar bayramı “Skiren” bayramları vardı.¹³⁵ Onun görevi yalnız ev işlerini yönetmek, kocasının getirdiği parayı tutumlu harcamak, evi süsleyip düzenli tutmak ve en önemlisi de çocuk yetiştirmektir (Bkz. Resim- 26,27,28,29)¹³⁶ Anne, dikiş, nakış, yün eğirme ve örgü işlerine bakardı. Çocuk, yürümeyi öğrendiğinde ve söyleneni anlamaya başladığında bakımı ve eğitimi için paidagoga teslim edilirdi; bu pedagoglar ya yaşlı sadık kölelerden ya da ekonomik gücünü kaybeden kültürlü ailelerden seçilirdi.¹³⁷

Orta Anadolu’da ise kadının konumu tam tersiydi. Ressam, şair ve bilgin hatta kadın yargıçlar vardı. Saffo eskiçağın en büyük ozanlarından. Perikles zamanın güzel ve üstün kadını Miletoslu Aspasia ile evlenmesine izin versinler diye Atina Meclisi önünde çocuk gibi ağladı. Dünyanın ilk kadın amirali de, Halikarnas kraliçesi Artemisiya’dır. Sonraları Atina’da geliştirilen komedi ve trajedinin de kaynağı Anadolu, ama daha da ilerisi Lidya’dır. Kısacası aslında birçok şeyin asıl kaynak medeniyeti Anadolu’dur.¹³⁸

Nasıl kız çocuklar, yaşamın önemli noktalarını annelerinden, ablalarından öğreniyorlarsa, Eski Yunan’da da erkek çocuklar da erkekler dünyasının görev ve yükümlülüklerine babaları tarafından alıştıırılırlardı. Eski dönem ekonomik yapısında en sık rastlanan ve aile içinde büyük tercih gören zanaatkârlık, esnafılık ve çiftçilik gibi mesleklerde, erkek evlat çoğu zaman daha küçük yaşta, kendi babasının yanında tüm gerekli olanları öğrenmiş olurdu.¹³⁹ Her dönemde olduğu gibi, Eski Yunan döneminde de çocuk ve babaları arasında sıcak ilişkiler kurulmuştur.

¹³³ Hesiodos 2014, 30.

¹³⁴ Yıldırım 1986, 57.

¹³⁵ Gür 1991, 9.

¹³⁶ Yıldırım 1986, 57.

¹³⁷ Başaranbilek 1994, 52.

¹³⁸ Ohri 2006, 72-73.

¹³⁹ Blanck 1999, 168.

Aristophanes, Eşekarıları (Yargıçlar) adlı eserinde; yargıç babanın para kazanıp eve geldiğinde çocuklarının onu çok tatlı karşıladığından bahseder. Kızı, ayaklarını yıkayıp kokularla ovar, “Sevgili Babacığım...” diye yaltaklanıp dil döktüğünden bahseder ve bunu da para koparmak için yaptığını belirtir. Eşi de aynı şekilde kocasına cilvelenmektedir.¹⁴⁰

Çocuklar Roma'da son derece önemliydi (Bkz. Resim-30,31). Onlar ülkenin geleceğiydi. Erkek çocuklar büyüyüp orduya katılırlar ve kızlar büyüyüp daha çok erkek çocuk doğururlardı.¹⁴¹

Eski Roma'da ilk dönemde, erkek çocuklara babalarının adımlarını takip etmeleri öğretilir; babaları gibi çiftçi ve asker olmaları, yaşam koşullarına hazır olmaları sağlanırdı. Arkadaşları veya komşuları tarafından akşam yemeklerine davet edilen ya da topluluk içinde konuşmaya giden babalarına çocuklarda da eşlik edebilirlerdi. Bir nevi babalarının yanında sosyal hayatı tanırırlardı.¹⁴²

2.6. ÇOCUĞUN YAŞADIĞI ŞEHİRLER ve SOKAKLAR

Kadim Anadolu'da insanların çoğu, kent merkezlerinden uzak, kırsal alanlarda köylerde yaşamaktaydı. Bu yerleşimlerdeki evler basit, taş, kerpiç ve ahşap malzeme kullanılarak yapılıyordu. Aileler ve tabii ki çocuklar, çok az farklılıklarla bu ve buna benzer evlerde yaşamını sürdürüyordu.¹⁴³

Hitit öncesi dönemde, evler ve yerleşim alanlarının çevresi nispeten bakımlıydı. Sokaklar taş döşeliydi. Öyle ki, sokak kenarlarında suyun akışını düzenleyen borular dahi düşünülmüştü.¹⁴⁴ M.Ö. III. bine geldiğinde ise; Anadolu'da bir şehir kültürünün bulunduğu kesin olarak söylenebilir.¹⁴⁵ Anadolu'nun II. binyıl yerleşmelerine bakıldığında ise genel anlamda kasaba planlamalarına özen gösterildiği görülür (Bkz. Çizim-1). Arazi izin verdiği sürece sokaklar düzdür ve kaba bir çakıl tabakasıyla kaplanmıştır. Eğimli alanlarda ise

¹⁴⁰ Aristophanes 2000, 37.

¹⁴¹ Roberts 2009, 46.

¹⁴² Cowell 1980, 35.

¹⁴³ Atasoy 2001, 40.

¹⁴⁴ Mutluay 2011, 114.

¹⁴⁵ Mansel 1945, 72, 75.

teraslama zorunludur. Ayrıca sokaklarda drenaj ve atık su sistemleri mevcuttur.¹⁴⁶ Görüldüğü gibi Anadolu'da bir çocuğun, M.Ö. III. ve II yy.'da nispeten düzenli bir şehri ve mahallesi vardı. Anadolu çocuğu, yolları çakıllı ama düz bir sokakta oynardı.

Yunanlı çocuğun oynadığı kentlerde de, birçok yolun yüzeyi genellikle sıkıştırılmış toprak, çakıl ya da deniz kabukları ile kaplı idi.¹⁴⁷ Yunanistan'da ana caddeler genellikle agoralarda sona ererdi.¹⁴⁸ Agoralar kentlerin merkeziydi ve çevrelerinde binalar tapınaklar toplanmıştı.¹⁴⁹ Hellenler, agoralarda bir araya gelirlerdi. Buralar siyasi, idari, sosyal, ticaret ve iş hacmi açısından kentin merkezini oluştururdu. Agora çevresinde tapınaklar, çeşmeler, sunaklar, heykellerle süslü alanların yanı sıra kamu alanları yer alırdı. Yurттаşlar için daima canlı bir merkezdi ve agorada et, balık, sebze, tahıl, şarap vb ticareti yapılırdı. Ayrıca ilk festivaller burada yapılmış ve tören alayları burada başlamıştı.¹⁵⁰

Erkekler, bol olan boş vakitlerini agoralarda dolaşarak, berbere, parfümcüye, eczaneye, güreş alanına giderek çene çalıyorlardı. Atinalı erkeklerin zamanlarının büyük bölümünü işgal eden bu kent yaşantısıdır.¹⁵¹ Çocuklarda bu günlük yaşantının bir parçası ve en küçük üyeleri idi.

Eski Yunan'da dış mahalleler; kutsal yerler, anıtlar, bahçeler ve ağaçların olduğu barış ve huzur yerleriydi. Platon, Atina'da İlıssos Çayı çevresindeki mahallenin kız çocuklarının oynayabilmesine uygun bir mahalle olarak şiirsel bir betimlemesini yapar. Kent dışındaki huzurlu koşullar, tapınak, okul, hamam, gymnasium ve kütüphane gibi kültürel ve entellektüel yapıları buraya çekti. Kent çevresindeki çiftlikler, Greko-Romen kentinin ortak bir özelliğiydi. Roma'da amfiteyatro ve stadyum, kentin dışında yer almaktaydı ancak sokaklar üzerinde konumlanmışlardı.¹⁵²

¹⁴⁶ Macqueen 2001, 87-88.

¹⁴⁷ Owen 2000, 158.

¹⁴⁸ Atasoy 2001, 23.

¹⁴⁹ Tanilli 2002, 314.

¹⁵⁰ Atasoy 2001, 8-9.

¹⁵¹ Deighton 2012, 24.

¹⁵² Owen 2000, 154-155.

Roma'da sokaklar kamusal mekân alanlarıydı. Birçok kentte sokaklar, genellikle, geçiş için minimum genişlikte olurlardı. Kimi kentlerde ise ana sokaklar anıtsal bir biçimde genişti. Yasalar, kentsel ve kırsal sokaklar için minimum genişlikleri belirlemekte ve sokak alanına taşmayı ya da sokağa zarar vermeyi yasaklamaktaydı.¹⁵³ Sokaklar, taşla döşenmiş ve caddeler sütunlarla süslenmişti.¹⁵⁴ Dar sokaklar bazen çok kalabalık olurdu. Taşıt trafiğine izin verilmezdi ve pazara mal taşıyan döşeme taşlar üzerinde gürültü çıkaran yük hayvanları olurdu. Ayrıca fırıncılar, hazır yiyecek büfeleri, barlar ve sıcak yemek lokantaları da Roma sokaklarının en önemli unsurlarıydı.¹⁵⁵

Sokak aydınlatması çok ender olarak sağlanmıştı ve Antiokheia'nın aydınlanmasıyla ünlenmesi ayrıcalıklı bir durumdu. Çoğunlukla sokaklar, hamam yapıları gibi kamu yapılarından dışarı sızan ışık ya da kişilerin kendi özel mülklerinin dışını aydınlatmaları dışında aydınlatılmamıştı.¹⁵⁶ Romalı çocukların, çocukluklarını geçirdikleri mahalleleri de bu şekilde olurdu.

2.7. ANADOLULU ÇOCUĞUN EVİ

Çocukların en önemli yaşam alanlarından biri de elbette ki evleridir. Anadolu'nun en eski dönemlerine gidersek, Çatalhöyüklü çocuğun evi kerpiçtendi.¹⁵⁷ Çatalhöyük evlerinin hiçbiri, 8 kişiden fazla nüfusu barındırabilecek yapıda değildi. Yani evler, küçük ama sıcak ailelerin yaşayabileceği tarzdaydı.¹⁵⁸ Bu arada, evlerin çocuklardan sonraki neşesi evcil hayvanları da unutmamak gerekir. Hayvanlar, Çatalhöyük evlerine sıkıca bağlıydılar ve ailelerin yaşamlarında önemliydiler.¹⁵⁹

Kalkolitik çağın sonu Eski Tunç Çağı'nın başlarına geldiğimizde, Alişar evleri küçük, dörtgen şekilli ve tek kapılı olduğunu görürüz. Ancak karakteristik bir plan yapısı yoktur.¹⁶⁰ Karahöyük evleri ise üzüm salkımı şeklindeki lambalarla

¹⁵³ Owen 2000, 158.

¹⁵⁴ Atasoy 2001, 33.

¹⁵⁵ Deighton 1999, 1.

¹⁵⁶ Owen 2000, 159-160.

¹⁵⁷ Stevanovic 2006, 161.

¹⁵⁸ Mutluay 2010-A, 122.

¹⁵⁹ Russell 2006, 188.

¹⁶⁰ Mansel 1945, 72, 75.

aydınlanıyordu ve çocuklar belki de bu ışık altında oynuyorlardı.¹⁶¹ Çayönü ve Aşıklıhöyük'te, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ evlerinin tabanlarında ise hasır seriliydi.¹⁶²

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Kültepe'de iki katlı konutlar vardır ve taş temel üzerine kerpiç ile inşa edilmişlerdir. Dar sokaklar arasında, iç avluları ile beraber kümelenmişlerdir. Alt katta kiler, arşiv, mutfak, banyo ve dükkânlara rastlanmış, üst katların ise yaşam mekânlarına ayrıldığı anlaşılmıştır.¹⁶³

Boğazköy tabletlerinden ise, Hititli ailelerin yaklaşık on kişilik ve bu on kişi içinde anne, baba, çocuklar, büyükanne ve büyükbabalarında bulunduğunu öğreniyoruz.¹⁶⁴ Hititlerde yapılar saray olsun, tapınak olsun, basit evler olsun, tüm yapılar aynı temel plana göre inşa edilmiştir. Kare biçimli ve genellikle revaklı bir merkez avlu daha küçük odalarla çevrilidir.¹⁶⁵ Evler çeşitli biçim ve boylarda yapılmıştır. Hititler, kabaca dikdörtgen planı benimsemiş olsalar da odaların düzenli yerleşiminden yana değildirler (Bkz.- Çizim-2).¹⁶⁶

Boğazköy'de bir grup ev, sırt sırta inşa edilmiş ve her evde bir avlu, avlunun arkasında iki oda bulunur. Bunlara ek bir takım küçük oda ve ana odalar olan yapılarda vardır. Sade vatandaşların evleri genellikle kendilerine yetecek birimlerden oluşur, geçitler ve yollarla bir arada inşa edilirdi. Daha varlıklı ya da saygın kişilerin oturduğu müstakil evler de vardı. Ayrıca kentlerin yukarı kısımlarında binalarda vardır bunlar yönetici sınıfın evleri olma ihtimali vardır. Müstakil evlerde evcil hayvanlarda yaşamıştır.¹⁶⁷

Anadolulu çocuğun yaşadığı evin içine göz atarsak; eski dönemlerden itibaren, Hitit evlerinin içerisinde ocak, fırın hatta bazen evlerde drenaja bağlı taş lavabolar bile vardı. Gene bir takım evlerdeki taş döşemeli kısımların, banyo ve tuvalet olduğu tahmin edilmektedir. Bazı evlerde, gömme oturaklı kil banyo kaplarına rastlanmıştır (Bkz. Resim-32,33). Kim bilir belki çocuklar bu küvetlerde yıkanmışlardır.

¹⁶¹ Alp 2011-B, 43-44.

¹⁶² Sevin 2003, 140.

¹⁶³ Sevin 2003, 127.

¹⁶⁴ Alp 2011-B, 42.

¹⁶⁵ Desti 2005, 65.

¹⁶⁶ Macqueen 2001, 88.

¹⁶⁷ Macqueen 2001, 88,93.

Günümüze bin yıllarca uzakta olsalar da aslında bir o kadar yakınlar değil im? Refah düzeyi daha iyi olanların ahşap yatak, masa, sandalye vb. eşyalar kullanmış olmaları mümkünse de insanlar genelde yerde çalışır, yemek yer ve uyurdu.¹⁶⁸ Kısacası Anadolu çocuğun günlük yaşamı yukarıda betimlemeye çalıştığımız tipteki evlerde geçerdi ve en önemli yaşam alanları da zamanlarının çoğunu, oyunla geçirdikleri evlerin avluları olurdu belki de.

Eski Yunan'da ise, iklim şartları nedeniyle insanlarda evde oturma gibi bir alışkanlık oluşmadığı için başlangıçtan beri evlerine gereken önemi vermemişlerdir. Sanki o tiyatroları, palaestraları, hamamları yapanlar hiç onlar değildir.¹⁶⁹

Yunanlılardaki ilk ev tipi, içinde bir ocak yeri ve bir sofa bölümü bulunan megaron tipi evlerdir. Halkın çoğu, bu basit evlerde oturmuşlardır. Evlerin yapı malzemesi ise tahta ve kerpiçtir. Kerpiç duvarlar son derece ince yapılıdır. Hatta bu nedenle hırsızlar kapı veya pencereyi kırma yerine duvarı delerek eve girmeyi yeğlemişlerdir. M.Ö. IV. yüzyıla kadar evlerin içinde mutfak yoktu. Yemek pişirmek için ateş evin dışında yakılıyordu. Kış aylarında ısınmak için ise dışarıda yakılmış, kor haline gelmiş odunlar evin içine getirilirdi. Evin içinde ateş yakıldığı zamanlarda ise dumanın odanın tavanında açılmış bir delikten dışarı çıkması sağlanırdı. Ateş yanmadığı zamanlarda bu delik dışarıdan bir taş parçası ile kapatılırdı. Baca niteliğinde dumanın dışarı çıkmasını temin için yapılmış keramik borular ise yalnız zengin evlerinde bulunurdu. Klasik ve Hellenistik devirlerde (M.Ö. 480-323; 323-30), bu tek odalı evlerin planları değiştirilmiş, evler bir sofaya açılan bir kaç odadan oluşmuştur.¹⁷⁰

Klasik Çağ'da Yunan evleri yapılırken düzenli bir sokak sistemi kurulmuş ve bir plana göre yapılan aynı tipten onar tane evin oluşturduğu insulalar¹⁷¹ meydana getirilmiştir.¹⁷² Ayrıca bazı kez evler iki kat yapılmış, üst kattaki odalar yalnız uyumak için kullanılmış veya kente dışarıdan gelmiş yabancılara kiralanmıştır.¹⁷³

¹⁶⁸ Macqueen 2001, 120.

¹⁶⁹ Gür 1991, 47.

¹⁷⁰ Gür 1991, 47.

¹⁷¹ İnsula birçok ailenin birlikte oturduğu bir yapıdır. (Blanck 1999, 41)

¹⁷² Blanck 1999, 38, 41.

¹⁷³ Gür 1991, 47.

Klasik Yunan'da evler kapalı bir avlu etrafında toplanmış çeşitli odalardan meydana gelir ve bu odalar avluya açılırdı (Bkz. Çizim-3,4).¹⁷⁴ Kız ve erkek çocuklar evin kadınlara ayrılmış bölümlerinde birlikte yaşarlar ve birlikte oynarlardı. Altı yedi yaşında erkekler okumaya gider, kızlar evde kalıp yünün nasıl eğrileceğini, dokunacağını ve nasıl iyi bir eş olunacağını öğrenirlerdi bu evlerde.¹⁷⁵ İki katlı olarak inşa edilen evlerin alt katında, beş ya da yedi oda bulunurdu. Erkekler ziyafet ve eğlence için “*selamlık*” (andron) odasını kullanırdı. Günlük yaşamın merkezi olan geniş oda, oturma odasıydı.¹⁷⁶ Ocak yeri ile ailenin oturma odası olarak kullanılan odaya “*oikos*” denirdi. Ayrıca bunları enine birbirine bağlayan, diğer yanı ile de avluya açılan bir “*pastas*” (koridor) bulunurdu. “*Pastas*” yapısı üzerindeki merdiven kalıntıları, içinde “*thalamos*” (yatak odası) ve kadın odalarının bulunduğu ikinci kata işaret etmektedir. Tüm bu ev tipleri tek ailelik müstakil evler olarak tasarlanmışlardır.¹⁷⁷ Oturma odasının yanında banyo ve mutfak vardı. Avluda ev işleri, yemek ve temizlik yapılırdı. Hayvanlarda burada barındırılırdı.¹⁷⁸

Kadim Yunan evlerinde tuvaletlere de rastlanmıştır. Mesela, Euboeai'daki Pystosta'da, M.Ö. IV. yüzyıla tarihlenen özel bir evin içerisinde, düzensiz taşlarla çevrelenmiş bir tuvalet tespit edilmiştir. Korint yakınlarındaki Neama'da da, buna benzer bir tuvalet görülmektedir. Bir başka tuvalet örneğine Priene'de rastlanılmıştır. Ayrıca kamuya ait tuvaletlerde bulunmaktadır.¹⁷⁹

Hellenistik çağa gelindiğinde (Bkz. Çizim-5) evlerin daha gelişmiş düzeyde olduğu dikkati çekmekte, evlerde banyo odası ve tuvalet olduğu görülmektedir. Eski Yunan'da tuvalet bulunmasına karşın insanlar lazımlıklar kullanılıyordu. Ayrıca evin dışının tuvalet gereksinimi için kullanılması bazı düşünürlerin tepkisini çekmekteydi. Örneğin Hesiodos, tuvalet gereksinimi sırasında akarsuların kirletilmesini eleştirmekteydi.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Atasoy 2001, 22.

¹⁷⁵ Chrisp 2006-B, 29.

¹⁷⁶ Atasoy 2001, 22.

¹⁷⁷ Blanck 1999, 43.

¹⁷⁸ Atasoy 2001, 22.

¹⁷⁹ Mutluay 2007, 60.

¹⁸⁰ Mutluay 2007, 60.

Roma'da evlere, Hellen kültürüne oranla daha çok önem verilmiştir (Bkz. Çizim-6,7). Özellikle imparatorluk döneminde ihtişamlı villa tipi evler yapılmıştır (Bkz. Çizim-8). İlk devirlerde pişmemiş tuğladan yapılan evler daha sonraları pişmiş tuğla ve mermerden yapılmışlardır. Ayrıca bina tabanlarının mozaikle kaplanması gelenek haline gelmiştir.¹⁸¹ Roma'da kare biçimli konut adaları meydana getirildi. Eşit parsellere, aynı evler yapılıyordu. Konut sıkıntısı nedeniyle, çok katlı yapılar da (insula) ortaya çıktı (Bkz. Çizim-9).¹⁸²

Roma evleri, üç kısımdan oluşuyordu. Asıl ev, avlu ve bahçe.¹⁸³ Basit bir Roma evinde ise şu bölümler de vardı; giriş, dükkân, iç avlu, complivium (iç avluya gelen suları toplayan bölüm), odalar, triclinum (mutfak). Bu tip evler Atriumlu evler olarak tanımlanırlar.¹⁸⁴ Roma mimarisinde peristilli ev olarak tanımlanan evler, merkezde bir avlu, kabul salonu ile bahçeden oluşan bir ev tipiydi.¹⁸⁵ Daha geniş ve daha çok odalı olan evlerde yapılmıştır.¹⁸⁶

Evlerde, ortada üstten ışık alan büyük bir hol ve etrafına dizilen odalar ile mutfak bulunuyordu. Roma'daki birçok ev, kurşun borularla su şebekesine bağlıydı. Bu olanağı olmayanlar ise avluda bulunan kuyulardan yararlanmaktaydı. Böylece evlerde sürekli su bulunabiliyordu. Bu arada evlerde tuvalet, banyo da vardı. Tuvalet olmayalar ise halka açık tuvaletlere gidiyorlardı. Varlıklı aileler, evlerinde sıcak su, terleme odası vb. bölümlerden oluşan küçük hamamlar yaptırıyorlardı. Banyoları, mozaik döşeliydi; duvarları, fresklerle süslüydü.¹⁸⁷ Dekor ve mobilya bakımından ise eski Yunan evleriyle benzer olsa da Roma evleri daha zengindir.¹⁸⁸

¹⁸¹ Gür 1991, 48-49.

¹⁸² Atasoy 2001, 33.

¹⁸³ Mutluay 2007, 96.

¹⁸⁴ Gür 1991, 48-49.

¹⁸⁵ Atasoy 2001, 33.

¹⁸⁶ Gür 1991, 48-49.

¹⁸⁷ Mutluay 2007,96.

¹⁸⁸ Gür 1991, 48-49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADİM ANADOLU'DA ÇOCUK VE OYUN

Çocukluğun geçmişini incelemek yalnız çocukların değil, toplumsal, ekonomik ve kültürel gerçekliğin göz önüne alınmasını gerektirmektedir. Çünkü çocuklar da tıpkı öteki toplumsal kategoriler gibi, sistemin parçası olarak bu sistemden yönelen istemlerden etkileniyor ve sistemin öteki parçalarını etkiliyor.¹⁸⁹ Şimdiye kadar Eskiçağ Anadolu'sunda çocuğun içinde bulunduğu yaşamı, çocuğun yaşamını etkileyen doğrudan ya da dolaylı etmenleri inceledik. Şimdi ise çocuk oyun ve oyuncakları vasıtasıyla çocuğun hayal dünyasına daha yakından bakacağız. Ancak buna geçmeden oyun ve oyuncaklardan biraz bahsetmek gerek diye düşünüyoruz.

Hollandalı tarihçi Johan Huizinga (1872-1945), “Homo Ludens” adlı incelemesi ile önemli bir ikiliğin dengesini bozmuş, insan kültürüne yeni bir boyut getirmiştir. Homo Faber (yancı insan) ve Homo Sapiens (düşünür insan) ikilisinin karşısına üçüncü bir insan, Homo Ludens'i (oyuncu insan) çıkarmış, oyunun önemsiz bir uygulama olduğu görüşünü değiştirmiştir.¹⁹⁰ Ayrıca Huizinga, oyunu kişinin kendini bütünüyle kaptırdığı çok ciddi bir etkinlik olarak görür.¹⁹¹ Huizinga'ya göre, oyun kültürden öncedir, çeşitli kültürlerden çıkma ya da bir rastlantı sonucu değil, tersine çeşitli kültür biçimlerinin doğuşunda başlıca etkidir. Oyundan kültüre bir dönüşüm söz konusudur.¹⁹²

Caillois (1958) Huizinga'dan etkilenerek oyunu şu şekilde tanımlar; “*Oyun serbestçe kabul edilmiş fakat bağlayıcı olan kuralı, belli bir alan ve zaman süreci içinde sürdürülen, gerilim ve sevinç duygularını içeren, gerçek hayattan farklı olduğu bilinci ile yapılan gönüllü hareket ya da faaliyettir.*”¹⁹³

¹⁸⁹ Tan 1994, 16.

¹⁹⁰ And 1974, 13.

¹⁹¹ Sevinç 2004, 26.

¹⁹² And 1974, 13.

¹⁹³ Poyraz 2003, 6.

Çocuk gelişiminde oyunla ilgili olarak geliştirilen kuramları anlayabilmek için çocuk dünyasının tarihsel gelişimini bilmek gerekir.¹⁹⁴ Çağdaş uygarlık oyunun gelişimini anlama ve bu faaliyeti değerlendirme çalışmaları içindedir. Bilim dallarının çalışmalarında oyunlar ilginç bir hareket noktası olmaktadır. Antropologlar, kültür yaygınlaşmalarını ve göç yollarını incelerken bile temel olarak “oyun” faaliyetinden yararlanmışlardır. Göç yollarını ve bir kültürün, uygarlığın imgelerini koymuşlardır.¹⁹⁵ Bunun neticesinde, tarihsel gelişim aşamalarında, oyunun çocuk eğitimindeki önemini belirterek, eğitim ortamına aktarılmasını vurgulayan pek çok eğitimci olmuştur.¹⁹⁶

Oyunlarına ve oyuncaklarına önem veren ve onlara sahip çıkan toplumlar yaratıcı olmuşlar ve insanlığı ileri taşımışlardır. Tarih boyunca insanların düşledikleri şeylerin önce oyuncaklarını yapmış olmaları bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır. Lumiere Kardeşler’in “Laterna Magica” isimli oyuncaktan esinlenmeleri sonucunda sinema doğarken, 1930’lu yıllarda üretilen uzay oyuncakları aya gidişin ilk habercisi olmuşlardır.¹⁹⁷

Çocuk oyunlarının evrenselliği ve içerdiği arkaik öğeler ise şaşırtıcı boyuttadır. Oyunların adları, içerikleri, malzemesinden tekerleme ve sayışmacalarına kadar kıtalar aşan ortaklıklar gösterirken, arkeolojik kanıtlar birçok oyunun binlerce yıldır varlığını ortaya koymuştur.¹⁹⁸ Oyunların biçimi, özellikleri, oyun araç-gereçleri çağdan çağa, kültürden kültüre değişse de çocuğun bulunduğu her yerde, oyun ve oyuncakların bulunması evrensel bir kuraldır. Oyun, dünyanın her yerinde, her çağda ve her kültürde oynanmıştır. Bu nedenle, oyun hem kültürel, hem de evrensel unsurları içinde barındırmaktadır.¹⁹⁹

Oyunların baş aktörleri için, yani çocuklar için, milliyet de sorun değildir. Çocukların özellikle dinsel, politik, hem de parasal hırslardan uzak tertemiz bir dünyaları vardır. Her nerede olursa olsun, hangi ulustan ya da soydan, karasından

¹⁹⁴ Sevinç 2004, 36.

¹⁹⁵ Poyraz 2003, 6.

¹⁹⁶ Pehlivan 2005, 1.

¹⁹⁷ Canko 2014, 317.

¹⁹⁸ Emiroğlu 2014, 563.

¹⁹⁹ Pehlivan 2005, 5.

beyazından, kimlerden gelirlerse gelsinler buluştular mı hemen anlaşılır, oynaşmaya başlarlar. Dilleri de ayrı olsa oyunları birdir. Oyun, anlaşmalarına, sevgi ve muhabbetlerine yeterli bir nedendir. Çocukların oyun dünyasında önemli olan, yalnız arkadaşlıktır. Oyunun dışındaki her şey onlar için önemsizdir. Açlık, susuzluk nedir bilmezler onlar. Yorgunluk duymazlar, uykusuzluk çekmezler.²⁰⁰

Genellikle yetişkinler çocuk oyunlarını, çocuklarının hoşça vakit geçirmelerine yardımcı olan, eğlenceli, ancak, amacı olmayan etkinlikler olarak düşünürler.²⁰¹ Yaşam için ilk eğitim, gelişmek için ilk devinmedir oyun.²⁰² Oyunlar, çocuklara eş güdüm, denge, güç, takım çalışması, yarış ve azim gibi özellikler kazandırır. Fiziksel oyunlara ek olarak, el-göz koordinasyonunu ve dengeyi geliştiren oyunlar da vardır.²⁰³

Oyun, çocuğun kendini ifade edebildiği, yaratıcılığını kullanabildiği ve yeteneklerinin farkına vardığı en önemli alandır. Bu nedenle, çocukların yaşamında, beslenme ve solunum kadar temel bir gereksinimdir. Montaigne'in de dediği gibi, "*çocukların oyunu oyun değil, onların en ciddi uğraşdır*". Çocuklar için oyun, "gerçek" demektir. Büyük insanı gülümseten şeyler, çocuklar için hayati anlamda önemlidir. Çünkü onlar için oyun hayatın kendisidir.²⁰⁴

Oyun etkinliği, bir çocuğun içinde bulunduğu toplumda kendisine tanıdığı yer içinde kimliğini araştırmasıyla çok yakından ilintilidir.²⁰⁵ Oyun sırasında çocuklar, toplumsal farkındalık ve toplumsal davranışları geliştirmektedir. Kısaca oyun, çocukları eğlendirirken aynı zamanda onların sosyal, psikolojik ve fiziksel gelişimine etki etmektedir. Ayrıca çocuğun neredeyse doğumdan itibaren oynamaya başladığı ve ilk çocukluk yıllarında kendini, çevresini, dünyayı oyun oynayarak tanıdığı bir gerçektir.²⁰⁶ Paylaşmayı, işbirliği yapmayı, sorumluluk almayı ve toplu yaşam kurallarını oyunlar ile öğrenirler. Çocukların oyun sırasında değişik rollere girmesi empati kurmalarına yardımcı olur. Nesnelere farklı işlevler yükleyerek yaratıcılık ve

²⁰⁰ Baran 1993, 5.

²⁰¹ Başal 2011, 9.

²⁰² Baran 1993, 1.

²⁰³ Tschen- Emmons 2014, 96.

²⁰⁴ Canko 2014, 317,322.

²⁰⁵ And 1994, 144.

²⁰⁶ Başal 2011, 9-10.

problem çözmeye becerilerini geliştirirler. Oyun, çocuğa karar verme cesareti aşılar. Oyun yoluyla çocuk, sağlıklı iletişim kurma becerisi ve özgür düşünme yetisini geliştirir.²⁰⁷

Toplumsal özellikler taşıyan çocuk oyunları; bir yandan çocuğun kendini ve içinde yaşadığı toplumu tanıması ve o toplumda kendine verilen yeri anlayabilmesine yardımcı olurken, bir yandan da çocuğu eylem yoluyla etkin kılmaya çalışır. Gerçek hayattan alınan örnekler (oyun ve oyuncak gibi), çocukların ileri ki hayatlarında ne yapmaları gerektiğini gösteren bir eğitim yoludur.²⁰⁸ Oyun, bir ayağı hayal, öteki ayağı gerçekler dünyasında olan bir köprüdür. Çocuk, oyun aracılığı ile bu iki dünya arasında anlamlı bir bağ kurar. Bilinmezlerle dolu çevresini oyun süzgecinden geçirecek kendisi gibi anlaşılır duruma getirir. Düş dünyasının kendisine sunduğu her şeyi yapabilecek konumdadır. Oyunu yönlendirirken karar verme yetisini de geliştirir. Bilim, oyunun çocuğun vazgeçilmezi olduğunu kabul etmiştir.²⁰⁹ Oyunun en önemli işlevlerinden biri dünden bugüne eğitim alanındadır. Çünkü çocuklar oyun yoluyla bellekleri, düşüncelerini ve davranışlarını geliştirmektedir.²¹⁰

Çocuk oyunları ve oyuncakları hakkında, resimler bizlere önemli bilgiler taşımaktadır. Sanatta, oyun ve oyuncak oynayan çocuklar, betimleme geleneği oldukça gerilere gider.²¹¹ Çocuklar tarih boyunca oyunlar oynamış ve farklı uygarlıklarda kullanılan oyuncaklar tarihin ve kültürün tanıkları olarak bize yaşam tarzlarını, insan özelliklerini, insan ilişkilerini, toplumsal yapıyı ve özelliklerini yansıtmışlardır.²¹²

Her şeyde olduğu gibi çocuk oyunlarında da olgunlaşmayı ya da gelişmeyi sağlayan görenek ile kültürdür. İnsanların yaşam düzeni neyse onların çocuklarının oyun düzenleri de odur. Daha açıkçası çocuk bulunduğu ortamda neler görüyorsa ya da ona neler öğretiliyorsa oyunları da o denli oluşur.²¹³ Çocuk oyun aracılığıyla,

²⁰⁷ Canko 2014, 323.

²⁰⁸ Başal 2011, 10.

²⁰⁹ Canko 2014, 323.

²¹⁰ Poyraz 2003, 7.

²¹¹ Daşcı 2014, 244.

²¹² Paykoç 2014, 143.

²¹³ Baran 1993, 6-7.

içinde yaşadığı dünyayı, çevresindeki insanları tanır ve anlar. Düşünür ve deneyim kazanır.²¹⁴

Bugün bilinen ve oynanan pek çok oyunun eski çağlarda da bilindiği ve oynandığını bu çalışmamızda göstermeye çalıştık. Eskiçağlarda her sınıf insan, kandil ve mangal ışığında aydınlanan odalarda veya güneşli avlularda boş zamanlarını oyun oynayarak geçirirdi. Çünkü insan, var olduğundan beri oyun oynamak ve oyuncaklar yapmak gereği duymuştur.²¹⁵

Tarihte çocuk genelde çaresiz, kendi işlerini halledemeyen, belli gereksinimleri olan, oyun oynama isteği ve gereksinimi gösteren varlık olarak kabul edilirdi. Oyun, çocukluk döneminde doğal, anlaşılır ve kabul edilebilir bir olgu olarak her zaman vardı. Mesela, Yunan medeniyetinde çocuk doğal olarak oyunsu davranışlar gösterdiğinden oyun oynaması hoş görülür ve teşvik edilirdi.²¹⁶

Çeşitli ulusların tarihinde, oyunun ilk şekillerinin müzik eşliğinde oynandığı görülmekte ve hareketli oyun olarak nitelendirilebilecek bu oyunlar yoluyla, insanların kendilerini tanrıya yakın hissettikleri düşünülmektedir. Bu nedenle, ilkel insan topluluklarında oyun, tanrılara yaklaşmak için bir takım mimikli danslar ve belli bir kurala uymayan ritmik hareketler topluluğu diye tanımlanmaktadır. Bu konuda Caillois tarafından da şu yorum getirilmektedir: *“Birçok oyunun, hem de sıradan oyunların kutsal bir kökeni vardır. Bir mevsim kaynağının veya bir tabiat unsurunun, denizin, havanın, kışın veya yazın mistik üstünlüğü olduğuna hükmeden Eskimolardaki ip oyunları da böyledir. Pasifik’te uçurtmalar ve kaygan direkler gökyüzünün fethi mitoslarına bağlıdır; futbolun kökeni olan Maori top oyunlarında hedef top güneşi temsil eder”*.²¹⁷

Geçmişte, oyunlar dini ritüellerin bir parçası olmuş ve bu yolla geliştirilmiştir.²¹⁸ Lady Alice B. Gomme’ye göre çocuklar, büyüklere öykündükleri için onlardan gördüklerini yüzyıllar boyunca tutucu, yaratıcı saklayıcı güçleriyle günümüze getirmişlerdir. Bugün de Anadolu’da çeşitli yörelerde çocuk oyunları

²¹⁴ Başal 2011, 10.

²¹⁵ Canko 2014, 324.

²¹⁶ Sevinç 2004, 36.

²¹⁷ Poyraz 2003, 4.

²¹⁸ Pehlivan 2005, 1.

üzerine inançlar bu görüşlerin önemini doğrulamaktadır. Örneğin, Ankara dolaylarında şu inanca rastlanmaktadır: “Çocuklar ne oyun oynarsa o sene o iş çok olurmuş. Meselâ çocuklar kuyu kazarak oynarlarsa o sene bolluk olur ekin kıyıları kazılmış. Ev yaparak oynarlarsa yapı çok olurmuş”.²¹⁹

Çocuklar, genellikle oyunlarını kendileri oluşturmuşlar ya da büyüklerin oynadıkları oyunları değiştirerek oynama yoluna gitmişlerdir. Birçok ülkede, bazı farklılıklara rağmen aynı oyunlar oynanmaktadır. Zaman içinde de bazı oyunlara yenileri eklenirken, geleneksel oyunlardan bazıları varlığını sürdürmektedir. Birçok oyun yüzyıllar öncesinden günümüze ulaşmıştır. Dünyadaki tüm oyunlarda; atlama, atma, koşma, sallanma ve çeşitli toplar gibi ortak öğeler bulunmaktadır.²²⁰

Çağımızın kültürel varlığını yaratan kaynakların özüne şöyle bir göz atılırsa M.Ö. VI. yüzyılda yaşamış olan doğa düşünürleri karşımıza çıkar. Onların açtığı çığır, hem de öğretileriyle tapınakların kutsal alanlarında bile çocukların oyunlarına yer verilmiştir. Çocuğu ve oyunu bu denli önemseyen eskiçağın temelleri üstünde kalkındığımızı unutmamak gerekir.²²¹

Klazomenli ünlü gök bilimcisi Anaxagoras, M.Ö. V. yüzyılda Tanrıların işine karışıyor, dinsiz-imansız diye kovulmuştu. O da yeniden Anadolu’ya, Lamsakos’a gelmiş, son yıllarını orada yaşamıştır. Söylenceye göre ölümü sırasında bir dileği olup olmadığı kendisine sorulmuş, o da, çocukların her yıl benim öldüğüm ayda bir oyun çıkarmalarına izin verilsin demiştir. Patroklos’un cenaze töreninde oyunlar düzenlenmiştir.²²²

Eski Yunan düşünürü Eflatun da çocuğun oyunla büyütülmesi gerektiğini savunmuştur.²²³ Platon (M.Ö. 427-347) çocuğun bedensel ve ruhsal olarak eğitilmesini önerdiğinden, kendi eğitim kademelerine göre 3-7 yaş arasını çocuğun oyun ve masal evresine geçiş olarak belirtir.²²⁴ Filozoflar oyunu, insanın özgür olabildiği önemli alan olarak görmüşlerdir. Platon’a göre hayat oyun olarak

²¹⁹ Poyraz 2003, 4.

²²⁰ Başal 2011, 9-11.

²²¹ Baran 1993, 1.

²²² Baran 1993, 3-4, 10.

²²³ Pehlivan 2005, 2.

²²⁴ Poyraz 2003, 1.

yaşanmalıdır.²²⁵ Eflatun “Yasalar”da insanın en doğru yaşayışını tanımlarken “oynar gibi yaşamalı; insanlar oynamalı şarkı söylemeli, dans etmeli, böylece tanrıların rolü alınır ve insan kendini düşmanlarına karşı savunur, yaşama kazanır” diyor ve oyunlardaki kutsal içtenlikten bahsediyor.²²⁶ Öğrencisi olan Aristoteles’de çocuğun 5 yaşına kadar ev işleri ve derslerden uzak tutulmasını oyun ve diğer etkinlikler (masal, hikâye, taklidi oyunlar vb.) ile meşgul edilmesini vurgular.²²⁷

Eski Yunan’da kızlar, evlenmeden önce bir tutam saçını kurban olarak keser ve ayrıca çocukluk dönemi oyuncaklarını tanrıça Artemis’e adak olarak sunar.²²⁸ Roma klasik edebiyatından, Romalı kız çocuklarının düğün sabahında oyuncak bebeklerini evlilik tanrıçasına adadıklarını öğreniyoruz.²²⁹

Roma düşünürlerinden Cicero (M.Ö. 106-43) ve Quintilianus (M.S. 35-96) eğitimin daha çocukluk devresinde başlamasını ve çocukların iyiye yöneltme oyunları oynamasını tavsiye eder.²³⁰

Friedrich Schiller’e göre “*bir insan oyun oynadığı süre tümüyle insandır*”. Paul Satire ise; “*bir insan, kendini özgür duyumsadığı anda bu özgürlüğü kullanmak ister. En güzel yanıt oyundur*” diyerek oyunun önemini anlatmaya çalışmıştır.²³¹

İşte tüm bunlardan sonra çocukları ya da onların oyunlarını küçümsemek kültürsüzlüğün, görgüsüzlüğün, kısacası kendini bilmezliğin bağına bağlıdır. Oysa çocuklar, böylesi dar görüşlü değildiler.²³²

Tarih kitapları yalnızca savaşlardan, öldürülmelerden ve antlaşmalardan söz eder. Binlerce yıl öncesi, yalnızca savaş, küskünlüğü ve barışı içermiyor oysa. Onlar da güldüler, eğlendiler, çaldılar, şarkılar söylediler. Evlerini, topraklarını süslediler. Giysiler kuşandılar. Kötülüklerden yakındılar. Ve yaşam adına, güzellik adına

²²⁵ Sözen 2000, 36.

²²⁶ And 1974, 17.

²²⁷ Beaumont 1994, 30.

²²⁸ Jenkins 1993, 25.

²²⁹ MacDill 2012, 381.

²³⁰ Poyraz 2003, 1.

²³¹ Canko 2014, 317.

²³² Baran 1993, 3-4.

durmadan ürettiler, kendi gerçeklerinin de farkında olarak.²³³ Oyunlar oynadılar, oyuncaklar oynadılar.

Bu farklı kültürlere baktığımızda, farklı çağların insanların birbirlerine ne kadar benzediklerini görmek büyüleyicidir oysa. Oyuncaklar arasında binlerce yıllık bir zaman farkı bulunsa da, onlarla oynamış olan çocukların birçok duygusu ve oyunu ortak olsa gerek.²³⁴

3.1. ANADOLU'DA ÇOCUK OYUNLARI

Oyunlar, genellikle uygarlıklardan uygarlıklara benzer şekillerde ve benzer materyallerle oynanmaktadır. Ancak bazen isimlendirmelerde ve bazı kurallarda küçük değişiklikler olabilmektedir.²³⁵ Bu oyunları; tabla, aşık, top ve diğer oyunlar olarak gruplandırılmıştır.

3.1.1. ZEKÂ OYUNLARI

İnsanın düşünen yanı, her dönem oynadığı oyunlarında zenginleştirmesini ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Bu nedenle, eski dönemlerden başlayarak düşünce oyunları oynanmaya başlandığı bir gerçektir.²³⁶ Zekâyaya dayalı tabla oyunlarına arkeologlar, dilbilimciler, tarihçiler vb. nispeten daha az ilgi göstermişlerdir. Oyunlardan bahseden en önemli antik yazar “Onomasticon” adlı eseri ile II. yüzyıl yazarlarından Pollux’tur. Pollux üç tabla oyunu listeler. Bunlar; polis²³⁷, Diagrammismos ve adı zikredilmeyen ama beş çizgi olarak anlatılan bir tabla oyunudur.²³⁸ Ancak oyun tahtası üzerinde oynanan birçok zekâ oyununun eskiçağ dünyasının en büyük eğlencesi olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. Resim 34, 35).²³⁹

Eski Roma’da insanlar akşam yemeği için eve gitmeden kuralları dama ve tavla oyunlarına benzeyen zekâ oyunları oynarlardı (Bkz. Resim-36).²⁴⁰ Bu oyunların başında tahta (tabla) oyunları geliyordu. Tahta Hellen dilinde “*petteia*”, latince ise

²³³ Sözen 2000, 36.

²³⁴ McIntosh 2001, 7.

²³⁵ Poyraz 2003, 7.

²³⁶ Canko 2014, 324.

²³⁷ Antik Roma’da “Ludus Latruncularum” olarak bilinen bir tabla oyunu.

²³⁸ Schädler 2008, 173.

²³⁹ Deighton 2012, 60.

²⁴⁰ Atasoy 2001, 42.

“*tabula*” olarak adlandırılır.²⁴¹ Petteia, bir oyun adı olmaktan ziyade Eski Yunandaki tabla oyunlarının genel adıdır. Tabla oyunları için kullanılan bir başka terimde “*kubeia*” idi ve bu terim ise zarla oynanan tüm yarış oyunları için kullanılırdı. Kubeia her ikisi içinde kullanılmıştır.²⁴² Tarihçi ve araştırmacı Bruzzo, Roma’da yüzün üzerinde tahta oyunu oynandığından bahsetmektedir.²⁴³

Pek çok vazo resminde de tahta oyunlarında tasvir edilmiştir. Hellenliler, bu oyunların mucidinin “*Palamedes*” adlı bir Hellenli olduğunu söylüyorlarsa da, bu oyunun daha önceleri Asurlular ve Mısırlılar tarafından oynandığı bilinmektedir. Bunlar bir tür dama oyunuydu.²⁴⁴ Mesela bunlardan ünlü bir örnek; birçok arkeologun yürüttüğü çalışmalar sonucunda, Yunan vazosunda Akhilleus ile Ajax’ın yüz elliden fazla vazoda tabla oyunu oynarken tasvir edilmiş resimleri mevcuttur. Bunların birçoğu M.Ö. V-VI. yüzyıllara tarihlenmektedir (Bkz. Resim-37).²⁴⁵ Bu resimdeki oyunun ne olduğu tam belli değildir ancak zar kullanılması yarış oyunu olduğunu düşündürmektedir. Bu sahnenin Troya savaşlarından bir sahne olduğu söylene de kesinliği yoktur.²⁴⁶

Zekâya oyunlarından tabla oyunlarının bazılarında zar da kullanılmıştır (Resim-50). Herodotos, zarı Lidyalıların bulduğundan bahseder ancak zarın Mısır’da ve Mezopotamya’da kullanıldığı bilinmektedir.²⁴⁷ Ancak bu bize Anadolu’da zarın kullanıldığı bilgisini de verir. Nitekim Anadolu’daki arkeolojik kazılarda çıkan zarlarda bunu kanıtlamaktadır (Resim-51). Mesela; Porsuk höyük kazısında bulunan ve kemikten yapılmış Frig zarı Herodotos’u, “*zarı bulan ilk uygarlık*” olarak olmasa da, “*zarı kullanan bir uygarlık*” olarak doğrulamaktadır. Bu zarın yarısı mevcut değildir ve üzerleri nokta olarak kazınmıştır. Bazı noktalarda kırmızı boyaların yanı sıra beyaz dolgularda mevcuttur (Bkz. Resim-51). Zarlardan başka oyunlarda çeşitli renk biçimlerde oyun taşları da kullanılmıştır (Bkz. Resim-46,47,48,49).

Şimdi eskiçağda oynanan bazı zekâ oyunlarına biraz daha yakından değinelim.

²⁴¹ Gür 1991, 59.

²⁴² Selvi-Bener 2013, 15.

²⁴³ Gür 1991, 59.

²⁴⁴ Gür 1991, 59.

²⁴⁵ Mariscal, L. R. 2011, 394.

²⁴⁶ Selvi-Bener 2013, 16-17.

²⁴⁷ Selvi-Bener 2013, 83.

3.1.1.1. Ludus Latruncularum

Bu oyun Eski Roma'ya ait bir oyundur. Ancak Eski Yunan'daki "polis" oyununun Roma'daki bilinen halidir.²⁴⁸ Roma imparatorluğunun kuzeyinde bu oyuna ait birçok oyun tahtası ve pulu bulunmuştur (Bkz. Resim-38). Oyun teknik anlamda Japonların milli oyunu "go"ya²⁴⁹ ya da bir tür satranç oyununa benzer ve bir strateji oyunudur.²⁵⁰

Oyun taşları damalı bir tahta üzerine dizilir ve satrançtaki piyonlar gibi çeşitli yönlere hareket ettirilirdi. Bu oyun için ahşap ve taştan yapılmış oyun tablaları kullanılmaktaydı. Ayrıca öylesi seviliyordu ki, uygun olan her yüzeye dama tablası çizilmiştir.²⁵¹

Romalı askerler arasında çok yaygın bir oyun olmasına karşın, çocukların dünyasında da önemli bir yer işgal etmiş bir oyun olduğu da su götürmez bir gerçektir. Genelde askeri yerleşim yerlerinde bu oyun tablalarına rastlanmıştır. Kullanılan pulların renkleri birbirinden farklı olurdu. Pullar için "*latro*" (asker), "*miles*" (lejyoner) ve "*bellator*" (savaşçı) vb. isimleri vardı.²⁵² Her iki tarafın otuzar figürü vardı.²⁵³ Figürlerin bazıları yalnız bir yöne doğru hareket edebilirken, bazıları belirli sayıda kareyi atlama ya da değişik yöne doğru hareket etme özelliğine sahiptiler. Oyun bir tarafın figürlerini kaybetmesi veya kıpırdayamaz hale gelmesiyle son bulurdu.²⁵⁴ Bu nedenle piyonları tek başına ve korumasız bırakmamak önemlidir.²⁵⁵ Rakip karşı tarafın pullarının önünü keserek ilerlemesini engellemeye çalışırdı. Önü kesilen pullar hemen oyun dışı kalmazdı. Kazanılan pullar elde toplanırdı. Bu oyunda kullanılan tablaların kaç kareden oluştuğu net değildir. Belki de sabit bir sayıda değildir.²⁵⁶

²⁴⁸ Schädler 2008, 173.

²⁴⁹ Deighton 1999, 52.

²⁵⁰ Gür 1991, 59.

²⁵¹ Deighton 1999, 52.

²⁵² Selvi-Bener 2013, 24-25.

²⁵³ Gür 1991, 59.

²⁵⁴ Gür 1991, 59.

²⁵⁵ Deighton 1999, 52.

²⁵⁶ Selvi-Bener 2013, 22, 26.

3.1.1.2. Ludus Duodecim Scriptorum

Ludus Duodecim Scriptorum'da diğ er bir tabla oyunuydu. M. Ö. 3000 yılında, Sümerlerin tavla benzeri bir oyun oynadıkları anlaşılmaktadır. Eski Mısırlılar, Yunan ve Romalılar da benzer oyunlar oynuyorlardı. Akdeniz ülkelerinde halen oynanan eski Romalıların “*ludus duodecim scriptorum*” (12 Çizgili Oyun) oyunu tavlaya çok benzer.²⁵⁷ Oyunda saha bazen 12'ye bazen 24'e ayrılmış olurdu.²⁵⁸ Karelerden her biri bir işaretle ortalarından bölünmüştü. Bu oyunda kullanılan tablalar cam, kemik ve şekil verilmiş tuğ la veya tebeşirden olurdu (Bkz. Resim-39,40). Düz ya da oymalı piyonları bulunmuştur.²⁵⁹ Oyun 15 siyah, 15 beyaz taşla oynanıyordu. Oyunda bir zar atılıyor zar üzerindeki sayı kadar hamle ile hattın sonuna ulaşılmağ a çalışılıyordu.²⁶⁰ Üç zar ile oynanan bir oyundu.²⁶¹

Ostia'da bulunan bir oyun tahtasında ise kareler harflerle işaretlenmiştir. Buna göre ortada yukarıya doğru oynandığı, yanda aşağıya inildiği ve daha sonra üçüncü sırada aşağıya gidildiği anlaşılmaktadır. Amaçlanan, oyuncunun tüm piyonlarını çıkarmak ve rakibin piyonlarını engellemektir. Aynı oyunun bir başka çeşitlemesi tabula idi ve bu İmparator Claudius'un özellikle sevdiği bir oyundu. Harflerin kullanılması oyunun özünü oluşturmaktaydı. Bu oyunun bir örneğinde altı harfli sözcükler kullanılmıştır ve her satır anlamlı bir cümle meydana getirmektedir.²⁶²

3.1.1.3. Polis

Polis, M.Ö. 5. yüzyılda oynanan bir tabla oyunudur. Günümüz satranç ve dama tahtalarına benzeyen bir tabla üzerinde oynanan bir strateji oyunudur ancak anlaşıldığı kadarıyla daha çok dama oyununa benzemektedir.²⁶³ Birçok pullarla oynanan oyunda birbirine bitişik çizgilere sahip bir tabla kullanılmaktadır. Tabla “*polis*” olarak adlandırılırken, her bir pulda “*köpek*” olarak adlandırılmaktadır. İki

²⁵⁷ Emiroğ lu 2014, 600.

²⁵⁸ Selvi-Bener 2013, 22, 54.

²⁵⁹ Deighton 1999, 51-52.

²⁶⁰ Gür 1991, 59.

²⁶¹ Selvi-Bener 2013, 22, 54.

²⁶² Deighton 1999, 52.

²⁶³ Selvi-Bener 2013, 18.

gurup renge sahip oyun pulları kullanılırdı. Rakibin pulunu alabilmek için iki aynı renk pulla etrafını kuşatmak gerekmekteydi.²⁶⁴

3.1.1.4. Diagrammismos

Diagrammismos: hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir; ancak kısıtlı bilgilere dayanarak pullarla oynanan polis benzeri bir oyun olduğu söylenebilir.²⁶⁵

3.1.1.5. Terni Lapilli

Terni lapilli: daha yorgun beyinler için daha kolay oyunlardan biriydi. Dokuz kare üzerinde çapraz şekilde yerleştirilen O ve X'lerden oluşan oyun da bunlardan biriydi.²⁶⁶

3.1.1.6. Pente Grammai

Pente Grammai, her bir oyun üzerinde beş çizgi bulunan bir tablada oynanırdı (Bkz. Resim-41,42,43; Çizim 11). Sophocles bu oyun için “ beş çizgili tabla ve zar atılır” demiştir. Bu beş çizginin dışında ve ortasında “kutsal çizgi” olarak adlandırılan bir çizgi daha vardı.²⁶⁷ Oyuncular pullarını zorunlu kalmadıkça kutsal çizgiden hareket ettirmezlerdi.²⁶⁸ Bu ilk kutsal çizgi üzerinde parçaları yerleştirerek yöneten oyuncu oyunu kazanırdı. Hem Pollux ve hem Eustathios, bu oyunun zar ile oynanan türleri olduğunu söyler.²⁶⁹

3.1.1.7. Alea

Alea oyunu Duodecim Scriptorum tablasındaki üç sıradan ortadakinin çıkarılmasıyla elde edilmiş bir oyundur. Tavladaki gibi ortasından ikiye ayrılmış karşılıklı altışarlı iki sıradan oluşur. Yani 24 hane vardır. Tavla oyunundan farklı olarak aynı yerden oyuna başlayıp aynı yöne ilerlerdi. Her oyuncunun farklı renkte 15 pulu vardır. Amaç oyun pullarını ilk toplayan olmaktır. Taş kırma vardır ancak kaç zarla oynandığı kesin değilse de üç zarla oynandığı kabul edilmektedir. Zar pulların kaç adım ilerleyeceğini belirler. Ancak bir hanede rakibin 2 pulu varsa o hane rakibe

²⁶⁴ Kurke 1999, 256; Beaumont 1994, 35.

²⁶⁵ Selvi-Bener 2013, 20.

²⁶⁶ Deighton 1999, 52.

²⁶⁷ Kurke 1999, 256-257.

²⁶⁸ Selvi-Bener 2013, 20-21

²⁶⁹ Schädler 2008, 174.

kapalıdır. Ancak tek pulu varsa rakip bu pulun üzerine kendi pulunu getirebilirse bu pulu oyun dışı edebilirdi. Oyuna, oyunun başlangıcından girebilirdi ancak.²⁷⁰

3.1.1.8. Üçtaş, Beştaş, Dokuztaş vb. Oyunlar

Bu tür oyunlara çeşitli dönemlerde ve kadim uygarlıklarda rastlamak mümkündür. Mesela; yaklaşık M. Ö. 1600 yılından birtakım zarlar ve oyun tahtaları ele geçtiği gibi, bunun yanında M.Ö. 1400 yılından kalma Kurna tapınağının tahta damında bizim “*dokuztaş*”a benzeyen bir oyunun çizgi düzeni bulunmuştur.²⁷¹

Eski Yunanistan’da da oynanan, dokuztaş benzeri birçok oyun vardı.²⁷² Üçtaş, dokuztaş, gibi oyunların eskiçağda kırlarda, bayırlarda, caddelerin kenarlarında mermerlere kazınmış çizgiler üzerinde oynandıklarını biliyoruz.²⁷³ Ayrıca tahta oyunları dışında agoralarda, tiyatrolarda, stoalarda yerlere çizilmiş üçtaş, dokuztaş, beş taş oyun çizgilerine rastlamak mümkündür. (Bkz. Resim-44,45 ve Çizim 12).²⁷⁴ M.Ö. 525 yıllarında bir amphora üzerinde Achileus ile Ajax’ın karşılıklı üçtaş oynadıkları da iddia dilmektedir.²⁷⁵

En eski taş oyununun ise “*Beş taş*” olduğu belirtilmekte ve bu tür oyunların farklı kültürlerde taş yerine farklı malzemelerle örneğin; Türkiye’nin bazı yörelerinde aşık kemikleri ile oynandığı da görülmektedir.²⁷⁶

Üçtaş oyununun, Eski Yunan’da oynandığı düşünülüyorsa da bu oyun tablaları genellikle Eski Roma dönemine tarihlenmektedir. İki kişilik bir strateji oyunudur. Taraflar üçer pula sahiptir. Oyun tablaları daire ya da kare şeklinde olabilmekte ve çeşitli şekilde dilimlenmektedir. Günümüz üçtaş oyunu ile Eski Yunan ve Eski Roma’daki üçtaş oyunun benzer olduğu düşünülmektedir. Yani taşların tablaya dizilmesinden sonra amaç üçtaşın aynı hat üzerinde dizilmesidir. Bu oyunun farklı

²⁷⁰ Selvi-Bener 2013, 69-70.

²⁷¹ Poyraz 2003, 6.

²⁷² Emiroğlu 2014, 601.

²⁷³ Canko 2014, 325.

²⁷⁴ Gür 1991, 59.

²⁷⁵ Canko 2014, 325.

²⁷⁶ Başal 2011,

versiyonları olan altı, dokuz ve on bir taş oyunlarında karşı tarafın pulları alınabilmektedir.²⁷⁷

Efes harabelerinde Roma'dan kalma mermer bloklar üzerinde üçtaş ve dokuztaş oyun yerleri tespit edilmiştir. Bu oyun çeşidinin en eski çocuk oyunlarından olduğu kabul görmektedir.²⁷⁸

3.1.2. AŞIK (Kemik) OYUNLARI

Çocuklardan tutun da büyüklere kadar eskiçağ dünyasının en büyük eğlencelerinden biri de “aşık kemiği” ile oynanan oyunlardır (Bkz. Resim-52,53,54,55).²⁷⁹ Aşık; Geç Hititler, Lidya, Hellenistik dönem gibi birçok dönemde çocukların en önemli eğlence aracıydı.²⁸⁰ Ancak aşık sadece çocukların değil genç-yetişkin her yaştan kişinin oynadığı bir oyundur. Plutarkhos da Platon da, Atina'daki çocukların aşık oyunu oynamaktan ne kadar keyif aldıklarını söylemektedirler.²⁸¹ Aşık, özellikle kadınlar tarafından Roma Dönemi'ne kadar bile çok sevilen bir oyundu.²⁸²

Anadolu'da oynanan aşık oyunu, Mezopotamya kaynaklıdır. Yunan ve Roma dünyasında yaygın olarak oynandıktan sonra Ortaçağ'da da oynanmaya devam etmiştir. Yunanlılar *Astragalos*, Romalılar *Tali* adını vermişlerdir (Bkz. Resim-56,57,58). Diğer bir adı da “*terra*” olan bu oyunda çatal tırnaklı hayvanların ayak oynak kemikleri de kullanılırdı.²⁸³ Ancak bronz, fildişi, cam, mermer ve akik gibi kıymetli malzemelerden de kopyaları yapılmıştır (Bkz. Resim-52,53,54,55).²⁸⁴

Eski Yunanlılarda ve Romalılarda da aşık kemiğinin değişik yüzlerine tanrıların, ünlü kişilerin ve kahramanların adları yazılmaktaydı. Oyunun yanı sıra aşık kemiklerinin fal amacıyla da kullanıldığı yazılmaktadır.²⁸⁵ Ayrıca aşık kemikleri kehanette bulunmanın yanı sıra, dini adak olarak ve ölü hediyesi olarak da

²⁷⁷ Selvi-Bener 2013, 22, 26-30.

²⁷⁸ Poyraz 2003, 5.

²⁷⁹ Daşcı 2014, 250.

²⁸⁰ Mutluay 2010-B, 161-162.

²⁸¹ Adreu- Cabrera, Gonzalez, Ruiz, Chinchilla- Mira 2010, 342.

²⁸² Deighton 2012, 59.

²⁸³ Daşcı 2014, 250.

²⁸⁴ Selvi- Bener 2013, 96.

²⁸⁵ And 1994, 147.

kullanılmıştır.²⁸⁶

Aşık kemiği, eskiçağda zar gibi de kullanılmıştır. Düzgün durabileceği dört yüzeyden her biri sırasıyla bir, üç, dört ve altı değerlerini taşımıştır. Dolgulu zar yapılmamıştır. Aristoteles, kurşun zardan söz eder. Nitekim 1946 Teos koleksiyonundaki aşık kemiklerinden birinin bir tarafına bir kurşun yumrusu sıkıştırılmış diğerinin üzerine de “*Herostratos B.Z. 'yi seviyor*” yazısı (biraz gizemli ama belki sahibine uğur getiriyordu) kazınmıştı.²⁸⁷

Bu oyunu ilginç ve zevkli kılan oyun elemanlarının biçimleri düzgün olmayışydı. Oyun tahtası üzerinde gerçekleşen oyunlar için üç zar gerekliydi. En yüksek sonuç tüm rakamların farklı oluşu, Venüs; en düşük sonuç tüm rakamların aynı oluşu ise köpektir. Diğer taraftan Venüs üç tane altı gelmesidir.²⁸⁸

Anadolu’da, aşık oyunlarının birçok medeniyet döneminde oynandığını gösteren birçok kanıt vardır. Örneğin; Geç Hitit Dönemi’ne ait olan Kargamış’ta bulunmuş M.Ö. 8. yy’a tarihlenmiş bir kabartmada Kral Araras’ın çocukları topaç ve aşık oynarken görülmektedir (Bkz. Resim-56). Bu görüntüler Anadolu’da o yıllarda aşık oyunu ve topaç çevirmenin çocukların kendi aralarında oynadıkları gözde oyunlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kabartmada, iki çocuk karşılıklı oturmuş aşık oynarken, diğer iki çocuk ayakta ve ellerinde topaç ile resmedilmiştir.²⁸⁹

Arkeolojik kazılar da Anadolu’da aşık kemiklerinin oyun aracı olarak kullanıldığını desteklemektedir. Buna bir başka örnek Porsuk Höyük kazısında ele geçen kemikten yapılmış aşiktir (Resim-52). Geç Demir Çağı’na (M.Ö. 900-600)’e tarihlenen aşığın her bir yüzeyinde farklı sayıda delikler mevcuttur.

Lidya ve Yunan topraklarında oynanan tüm oyunları Lidyalıların bulduğu söylenir. Bunlar arasında hoşça vakit geçirmeye yarayan top, zar ve aşık oyunları da vardır.²⁹⁰ Klasik kaynaklarda, Lidya’da pek çok oyunun oynandığı konusunda bilgisini verir. Geç Hitit Çağında bilinen bazı oyunlar, Lidya Devleti’nin egemen olduğu yıllarda da varlığını sürdürmüş ve Lidyalı çocukların yaşamlarına renk

²⁸⁶ Selvi- Bener 2013, 94-95.

²⁸⁷ Bean 1997, 116.

²⁸⁸ Deighton 1999, 35.

²⁸⁹ Mutluay 2010-B, 149-150

²⁹⁰ Bean 1997, 242.

katmıştı.²⁹¹

Perge şehrinde, oyun tablalarının çoğunluğunun hamam ve agora gibi kamusal yapıların girişlerine kazındıkları görünmektedir. Bu da genel olarak kamusal alanlara girişte oyun oynama alışkanlığının olduğu görülmektedir. Ayrıca dükkan girişlerinin bazılarında aşık kemiklerine rastlanmıştır.²⁹²

Bir zamanlar Efes'te, Artemis tapınağının gölgesinde yaşını başını almış ak sakallı Heraklit çocuklarla aşık oynuyormuş. Onu görenler, alaylı alaylı gülmüşler. Heraklit şöyle bir doğrulmuş, “*Ne şaşıyorsunuz reziller, sizin gibi devlet yönetmektense çocuklarla aşık oynaması daha iyi değil mi?*” diye yanıt vermiş.²⁹³

M. Ö. V yüzyılda yaşamış olan Aristophanes “*Eşekarıları*” (Yargıçlar) adlı eserinde dönemin oyunlarından olan aşık oyunundan da bahseder. Baba ile çocuk arasındaki diyaloga bakıldığında dönemin en revaçta oyunlarından biridir.

“*ÇOCUK; Baba, bir şey istesem alır mısın?*

KORO; Elbette yavrurum, söyle, ne istersin? Aşık isteyeceksin besbelli?

*ÇOCUK; Yok, baba; kuru incir isterim... ”*²⁹⁴

Çeşitli dönemlerden verdiğimiz bu örneklerde görüldüğü gibi, aşık oyunları, Eskiçağın çocuklarının ve yetişkinlerinin en popüler eğlence aktivitelerindendi. Şimdi bu oyunun türlerine bakalım.

3.1.2.1. Pentalitha

Aşık oyunu çeşitlerinden biri daha çok kızların oynadığı *Pentalitha* denilen ve beş taşla oynanan türüdür (Bkz. Resim-59,60).²⁹⁵ Pollux'un tanımladığı yaygın kurallarına göre, bu oyunda taşlar havaya atılarak elin üst kısmıyla tutulmaya çalışılırdı. Hepsini tutamazsa yere düşenleri elinin üzerindeki düşürmeden toplamaya çalışır.²⁹⁶

²⁹¹ Mutluay 2010-B,155.

²⁹² Selvi- Bener 2013, 96.

²⁹³ Baran 1993, 3.

²⁹⁴ Aristophanes 2000, 22.

²⁹⁵ Selvi- Bener 2013, 99-100.

²⁹⁶ Beaumont 1994, 33; Layne 2008, 29.

3.1.2.2. Primpar (Tekler ve Çiftler)

Platondan öğrendiğimize göre gençler, palaestralarda bu oyunu oynarlardı. Kimi avluda, kimi soyunma odasının bir köşesinde primpar²⁹⁷ oynadığını söylemektedir.²⁹⁸

Roma imparatoru Augustus'un da en sevdiği oyunlardan biri ise “*tekler ve çiftler*” (primpar) idi ve oyuncuların avuçlarına gizledikleri çakıl taşlarının sayısını tahmin etmek üzerine kuruluydu. İmparator para için oynar, ancak ailesinin oyun kazancından yararlanmasına da izin verirdi. Bu fazladan heyecan olmasa, genç oldukça çabuk sıkılabilirdi.²⁹⁹

3.1.2.3. Eis Omillan

Aşıklarla oynanan bir diğer türde *Eis Omillan*'dır. Ancak yumuşak taş gibi bazı başka malzemelerle de oynanmıştır. Bu yarışlar için genel bir ifade olmakla birlikte bu oyunda amaç, aşıkları fırlatarak daha önceden belirlenmiş dairenin içindeki aşıkları vurmaya dayalı bir oyundur. (Bkz. Resim-61).³⁰⁰

3.1.2.4. Pleistobolinda

Bir diğer aşık oyunu *Pleistobolinda*'dır. Kız ve erkek çocukların oynadığı bu oyunda taraflar ellerindeki iki zarı yere atarlar ve gelen değere göre toplamda yüksek olan kazanır ve karşı tarafın kemiklerini alırdı.³⁰¹

3.1.2.5. Tropa

Tropa, eis omillana benzer ancak burada küçük bir deliğe katma amacına dayalı bir tür oyundur.³⁰²

²⁹⁷ Tek mi? Çift mi? oyunun Latince ismidir. Yunancası *Artiasmos*'dur.

²⁹⁸ Selvi- Bener 2013, 102-103.

²⁹⁹ Deighton 1999, 36.

³⁰⁰ Warner 2008, 9577.

³⁰¹ Selvi- Bener 2013, 101-102.

³⁰² Warner 2008, 9577.

3.1.3. TOP OYUNLARI

Dünyanın en eski oyuncağı birçok araştırmacı yazara göre farklı olsa da Jane Fredlund'a göre, en eski ve ilk oyuncak toptur. Herhalde çamurdan top ya da kartopu ilk insanların kendilerini ve çocuklarını eğlendirmek için kullandıkları bir nesne olmuştur.³⁰³

Hmeros, Odysseia'da top oyunlarına ilişkin bilgiler de verir ve Odysseus'un Skheria adasında, Phaiakların yanında geçirdiği zaman içerisinde, iki ayrı top oyunundan bahseder. Bunlardan ilki, bir grup genç kızın katıldığı bir oyundur.³⁰⁴

*“Nausikaay ile kadın hizmetçiler doyduktan sonra top oynamak için başörtülerini attılar. Ortalarında ak kollu Nausikaa ve Khoro elebaşlığı ediyordu.”*³⁰⁵

İkinci top oyunu ise, iki erkek arasındadır. Öncekinden farklı olarak, bu kez oyuncular yalnızca kendi kendilerine hoşça vakit geçirmek için değil, fakat izleyenleri de eğlendirmek için oynarlar.

*Alkinoos, (oğullarından) Halios ile Laodamas'a, hora tepmelerini emretti. Bunalar dansta rakipsizdiler. Ellerine güzel bir erguvan top aldılar. Bunu onlar için Polybos yapmıştı. Biri, sırtını arkaya bükerek, topu gölgeli bulutlara kadar atıyor, öbürü de havaya sıçrayıp ayakları yere değmeden kolayca yakalıyordu. Oyun topu fırlatma ve sıçrayıp yakalama esasına dayanıyordu”*³⁰⁶

Odysseia'daki her iki sahnede de top elle oynanmaktadır. Oyunculardan biri topu havaya atarken, diğerleri tutmaya çalışır. Amaç topun yere düşmemesidir ve oyuncular bunu sağlamak için koşar, zıplar, atlar.³⁰⁷

Herodotos'un birçok oyun gibi top oyunlarının da Lidyalılar tarafından icat edildiğini bildirmesine karşın, Mısır ve Önyasya'da top oyunlarına ilişkin daha erken veriler mevcuttur. Konu eskiçağla sınırlandığında, Yunan kültüründen Roma'ya

³⁰³ Canko 2014, 325.

³⁰⁴ Delemen 2014, 9.

³⁰⁵ Hmeros 1971,137-138.

³⁰⁶ Hmeros 1971,164

³⁰⁷ Delemen 2014, 9.

aktarıldığı genellikle isimlerinin yardımıyla anlaşılan top oyunlarından bazılarının takım oyunu olduğu, bazılarının bireysel rekabete dayandığı, bazılarının ise oyalanma amacıyla tek başına oynandığı görülür.³⁰⁸

Tarih boyunca top; toprak, deri ve kumaş gibi çeşitli malzemelerle yapılarak günümüze kadar gelmiştir.³⁰⁹ Topların büyük çoğunluğu organik malzemeden yapılmış olduğundan orijinal nesnelerin çoğu günümüze erişememesi, onları gözümüzün önünde canlandırmamızı dahi güçleştirir. Top oynamaya ayrılmış alan ve mekânların bıraktığı kalıntılar da fazla değildir. Oyunlar konusunda ise, birçok soru yanıtız kalmaktadır. Oyun isimleri, çeşitlilik olduğunu ortaya koyar. Ancak bunlardan hiçbirinin kurallarının çoğu bilinmemektedir. Bütün eksikliklere karşın, top oyunlarının belki en dikkate değer yönü, eskiçağda ve özellikle Eski Yunan'da gerçekleştirilen spor faaliyetlerinden farklı olarak bireysellik kadar takım kavramına da yer verilmesidir.³¹⁰

Birçok değişik top oyunu, farklı biçimlerdeki toplarla oynanırdı. Bunlardan *pila*: küçük bir el topu, *paganica*: kuştüyü ile doldurulmuş bir el topu, *follis*: içi hava ile doldurulmuş ve oyuncuların topu birbirilerine el darbeleriyle attıkları voleybol benzeri bir oyunda kullanılan top, *harpastum*: kumla doldurulmuş ve rugbyye benzer bir oyunda kullanılan top idi.³¹¹ Bunların yanı sıra domuz mesanesinden yapıp şişirilen büyük toplar, dev boyutlular, pişmiş toprak hatta camdan yapılanlarda vardı. Ünlü hekim Galenos, özellikle küçük topları tavsiye eder. Çünkü bunlar her yaşa uygun ve Aristoteles'in belirttiği gibi ucuzdur. Küçük topla kişi tek başına da oynayabilir başkalarıyla da. Galenos'a göre, küçük bir topla oynandığında vücudun hem üst hem de alt yarısı çalışır, oyuncu güç ve çeviklik kazanır, gözler kadar zihin de terbiye olur.³¹²

³⁰⁸ Delemen 2014, 11.

³⁰⁹ Başal 2011, 11.

³¹⁰ Delemen 2014, 15.

³¹¹ Deighton 1999, 45.

³¹² Delemen 2014, 10.

Yunan heykellerinde ve genellikle erkek çocuk mezar stellerinde top betimlerine rastlanmaktadır. Roma lahitlerinde de top oynayan çocuk tasvirleri görmek mümkündür. (Bkz. Resim-62,63,64,65)³¹³

Eskiçağda, top oyunları açık alanlardan başka yapı kompleksleri içerisinde de oynanmıştır. Yunan gymnasionlarının en azından bu kısmında, top oyunlarına ayrılmış, sphairisterion denen kapalı bir galeri ya da açık bir avlu bulunduğu bilinmektedir. Delphoi (Yunanistan) gymnasionunda tespit edilen sphairisterion M.Ö. IV. yüzyıla tarihlenmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde de palaestra ve hamamlarda top oynayanlar için benzer alanlar veya mekânlar belirlendiği, hatta bazı villalarda bile top sahalarının yer aldığı yazılı kaynaklardan öğrenilir. Perge'de devşirme olarak bulunmuş, M.S. geç II. yüzyıla ait bir yazıt bir sphairisterion yapıldığını kaydetmektedir. Söz konusu yapı kentteki iki hamam kompleksi ve bir gymnasiondan herhangi birine ait olabilir. Şimdilik kesin konumu saptanamamakla birlikte, böyle bir birimin varlığı Perge ve top oyunları bağlamında başlı başına önemlidir.³¹⁴

Evlerde de top oynamak için çeşitli odaların bilinmektedir. Kalabalık ev halkı, sphaeristerium adı verilen bu özel tasarlanmış odalarda el topu oynayabilirdi. Romalılar için de top yardımıyla oynanabilecek büyük çeşitlilikte bir sürü oyun vardı.³¹⁵

Top oyunları çok ve çeşitliydi. Birçok çizimden, bebek ve çocukların toplarla mutlu bir şekilde oynadıklarını göstermektedir.³¹⁶ Top oyunundan bazı örnekler verecek olursak şunlara değinebiliriz.

3.1.3.1. Episcuros (Episkyros)

Episcuros bir takım sporuydu. Eski Yunan'da 18-20 yaş arası gençler ephebes olarak bilinirdi ve bu gençler bu oyunu gymnasionlarda oynarlardı. Her ne kadar spor gibi görünsede askeri bir anlamda içerirdi.³¹⁷ Episcuros, pek çok çocuğun aynı anda

³¹³ Selvi- Bener 2013, 106-107.

³¹⁴ Delemen 2014, 14.

³¹⁵ Deighton 1999, 45.

³¹⁶ Beaumont 1994, 34.

³¹⁷ Crowther 2007, 156.

oynadığı bir oyundu. Oyuna katılan çocuklar eşit olarak iki gruba ayrılırlar, ortada bir çizgi ile ayrılmış sahalardan birbirlerine attıkları top ile rakiplerini oyundan saf dışı etmeyi amaçlardı.³¹⁸

Bu, oyun açık bir alanda oynanırdı. Ortaya iki tarafa ait alanları belirtmek üzere taş dizilmiş, iki uca da bir bitiş çizgisi çekilmiştir. Takımlar topu rakip oyuncularının başlarının üzerinden, onların yakalayamayacağı şekilde bitiş çizgisine doğru atmalı, rakibi çizginin dışına çıkmaya zorlamalıdır.³¹⁹ Bu günkü yakan topun benzeriydi.³²⁰

Atina'da M.Ö. 310 civarına ait bir heykel kaidelerini süsleyen kabartmada olasılıkla episcuros oynayan altı genç betimlenmiştir (Bkz. Resim-66). Sahnenin sol kenarındaki figür, elindeki küçük topu atmaya, önündeki takım arkadaşı atışı takip ederek koşmaya hazırlanmaktadır. Aynı takımdan üçüncü genç rakibi ile karşı karşıya durup onun hareketlerini ve olası bir karşı atağı izler. Rakip takımın oyuncuları ise, topu karşılamak amacıyla ellerini kaldırmıştır.³²¹

3.1.3.2. Keretizein

Takımlara bölünerek oynanan bu oyunda ise, topa sopalarla vurulmasından dolayı öncekilerden ayrılır.³²² Keretizein, Atina'daki bir heykel kaidesi üzerindeki kabartmalı ve yaklaşık M.Ö. 500'den kalma eserde betimlenen bu oyunda hokey sopasına benzer ancak uçları kıvrık sopalar kullanılmaktadır (Bkz. Resim-67).³²³ Bu kabartma "Hokey Oyuncuları Kabartması" adıyla tanınan bir eserdir. Kabartmanın merkezinde, yerdeki küçük topun basında eğilmiş birer genç karşı karşıya gelmiştir. İkisi de, sopasını yere dayamış ve dikkatini topun üzerinde yoğunlaştırmıştır. Vuruş gerçekleştirilmek üzeredir. İki kenarda, rahat bir şekilde duran ikişer genç ilgiyle vuruşu izlemektedir. Figürlerden üçünün elinde ucu kıvrık sopa vardır. Yan figürlerin oyuna aktif biçimde katılmaması, onların vuruş yapmak için kendi sıralarını beklediğine ve iki takımdan çok, iki kişinin rekabetine dair bir işaret

³¹⁸ Beaumont 1994, 34.

³¹⁹ Delemen 2014, 11.

³²⁰ Gür 1991, 58.

³²¹ Delemen 2014, 11.

³²² Delemen 2014, 11.

³²³ Beaumont 1994, 34.

sayılmıştır. Ancak bu noktada, takım oyunu içerisindeki özel bir vuruş, başlama vuruşu, ceza vurusu vb. da söz konusu olabilecektir.³²⁴

3.1.3.3. Urania/Ourrania

Urania, topun havaya atılarak oyunculardan birinin adının anılması şeklinde oynanırdı. Bu günkü “istop” oyununa benziyordu. İsmi söylenip topu yakalayamayan oyuncu oyun dışı kalırdı.³²⁵ Uranianın ayrıntıları bilinmemektedir ancak bir öneriye göre, Homeros, Odysseia’da bahsettiği gibi top havaya atılır ve başka bir oyuncunun onu tutması gerekir ve topu tutan, tekrar atar. İkinci bir öneri ise, urania oyuncularından biri topu havaya atıp tutarken, diğerlerinin onu engellemeye çalıştığı yolundadır. Odysseia’dan yaklaşık bin yıl sonra Piazza Armerina’daki (Sicilya) “*Bikinili Kızlar Mozaïği*” belki bu tür bir oyunu yansıtmış olabilir (Bkz. Resim-63). Mozaikte top oynayan bikinili kızlardan başka, disk atanlar, atlayanlar, koşanlar vardır. Sahnedeki hakem figürü ve zafer simgeleri eğlencenin değil, sportif faaliyetin konu edildiğini gösterir.³²⁶

3.1.3.4. Ephedrismos

Bir başka top oyunu da “ephedrismos” olarak bilinirdi. Bu oyunda “dioros” olarak bilinen büyük bir taş belli bir mesafeye yere dikilirdi. Belli bir uzaklıktan oyuncular bu taşı diğer bir taş ya da bir top yardımıyla vurmaya çalışırlardı. Kaybeden kazananı sırtında diorosa kadar sırtında taşırdı Ayrıca gözleri kapalı olarak.³²⁷ Günümüzde Anadolu’da çocuklar tarafından da oynanan dokuztaş benzeri bir oyundur. Yunan vazo resimlerine baktığımızda da bu oyunu sadece çocukların değil, yetişkinlerin de oynadığı görülmektedir (Bkz. Resim- 68,69,70,71).

³²⁴ Delemen 2014, 11-12.

³²⁵ Gür 1991, 58.

³²⁶ Delemen 2014, 12.

³²⁷ Layne 2008, 39.

3.1.3.5. Dat Atim Ludere

Belirli bir alan içinde duran iki kişinin birbirlerine topu karşılıklı olarak maharetle atması ve topun rakibin vücuduna temasının sağlanmasıydı. Topu el ile yakalayanın onu tekrar atma şansı vardı.³²⁸

3.1.3.6. Top Geçirme (Passé-Boule)

Bu oyun özellikle Atina vazo resimlerinde örneklenmektedir.³²⁹ Top geçirme oyununda, vazo resimlerinden öğrendiğimiz kadarıyla yarışmacılar üzerinde delik bulunan zemine dik durumda oturtulmuş bir tahtanın başında ve biri elindeki topu delikten geçirmeye çalışırken, diğeri yere çömelerek durumu izler veya topu tutmaya çalışır. Amaç topu tahta üzerindeki delikten geçirmektir (Bkz. Resim-72,73).³³⁰

3.1.3.7. Expulsim Ludere/Aporrakis

Topu yerde sektirmek ve sürmekten ibaret bir çocuk oyunuydu. Amaç en çok sektiren ve topu süren olmaktı.³³¹ Ayrıca topun yere veya bir duvara çarptırılması ve dönen topa elle vurmak şeklinde de oynanıyordu (Bkz. Resim-74,75).³³² Günümüz hentbol benzeri bir oyundu.

M.Ö. geç V. yüzyıl ve IV. yüzyıla ait güney İtalya vazolarında resmedilen top oyunu sahnelerinde bir genç kız ve erkek birlikte yer alır. Figürlerden biri topu elinde tutar ya da zeminde sektirir. Bazen bir eros figürü genç çifti izler veya elindeki topu içlerinden birine uzatır. Güney İtalya'ya özgü bu sahneler bir yandan iki kişinin karşılıklı top sektirmesine (aponhaksis) kanıt sunarken, diğeri yandan topun bir aşk hediyesi sayılmasına ve Eros kültü ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır.³³³

3.1.3.8. Top Çevirmece

Tek kişilik oyunlardan biri iki ya da daha çok sayıda topun havada çevrildiği ve günümüzde top çevirme olarak bilinen³³⁴ oyun kızlar arasında daha çok

³²⁸ Gür 1991, 58.

³²⁹ Delemen 2014, 123

³³⁰ Layne 2008, 39; Beaumont 1994, 34.

³³¹ Selvi- Bener 2013, 118.

³³² Gür 1991, 58.

³³³ Delemen 2014, 13.

³³⁴ Daha çok sirk vb. gösterilerde jonglörler tarafından seyircileri eğlendirmek amaçlı yapılmaktadır.

oyunardı.³³⁵ Vazo çizimlerinde nispeten daha büyük çocukların iki ya da üç topu aynı anda dengelemek için uğraştıkları görülmektedir.³³⁶ Atina kırmızı figürlü vazo resimlerindeki çeşitli örneklerde çoğunlukla kadınların ve çocukların, bir jonglör gibi birkaç topa aynı anda oynadıkları gözlemlenmektedir (Bkz. Resim-76,77). Roma İmparatorluk dönemine ait yazıt ve buluntulardan bilinen cam toplar bu tür oyunlarda kullanılmış olabilir.³³⁷

3.1.3.9. Trigon

Bireysel galibiyete yönelik bir diğer oyun “üçgen” anlamına gelen trigondur. Eşkenar üçgen oluşturacak şekilde konumlanan üç kişi, aynı anda üç veya altı topu birbirlerine atmaya başlar. Toplardan birini düşüren, yenilmiş sayılarak oyun dışı bırakılır. Bu oyunda özellikle solak oyuncular tehlike yaratır. Altı topa oynayan üç erkek ile bir çalıştırıcı ya da izleyicinin yer aldığı, M.S. I. yüzyıla ait bir duvar resmi trigon ile bağdaştırılmıştır.³³⁸

3.1.3.10. Harpastum/ Phaininda

Harpastum (Harpaston) ise adını küçük ve sert bir top türünden alır.³³⁹ Oyunda çocuklar topu birbirlerine atarlar.³⁴⁰ Oyuncu, topu birbirine pas verirken, günümüzdeki gibi “fake”lerle rakibini aldatmaya çalışır.³⁴¹ Bu oyun Pollux tarafından “phaininda” olarak da adlandırılır.³⁴²

3.1.3.11. Top Sektirme

M.Ö. IV. yüzyıla tarihlenen bir rölyef üzerinde ayağında bir topu dengeleyen bir genç gösterilmektedir (Bkz. Resim-78). Bu sahneyi göz önüne alırsak futbolun başlangıcı olduğu düşünülebilir ama diğer çizimler tek kişilik bir beceri oyun

³³⁵ Selvi- Bener 2013, 114.

³³⁶ Beaumont 1994, 34.

³³⁷ Delemen 2014, 13.

³³⁸ Delemen 2014, 12.

³³⁹ Delemen 2014, 11.

³⁴⁰ Selvi- Bener 2013, 121

³⁴¹ Delemen 2014, 11.

³⁴² Selvi- Bener 2013, 121.

olduğunu onaylamaktadır.³⁴³ Bu nedenle bu rölyefteki betim tek kişilik bir top sektirme oyunu olarak değerlendirilebilir.

3.1.3.12. Sphaire

Sphaire; Spartalı ephebosların bir oyunudur ve bu oyunu takım halinde oynanmıştır. Kökeninin eskilere dayandığı bildirilmektedir ancak kuralları tam olarak bilinmemektedir.³⁴⁴

3.1.3.13. Bir Top Oyunu

Birçok Yunan vazosunda karşımıza çıkan ancak kurallarını bilmediğimiz oyunlar vardır. Bu betimlemelerde yaşlı bir erkek, birbirlerinin sırtına binmiş genç erkeklere elindeki topu atmaya hazırlanmaktadır (Bkz. Resim-79,80).³⁴⁵

3.1.4. ÇEŞİTLİ OYUN TÜRLERİ

Romalı çocuklar da Yunanlılar ile aynı oyunları oynarlardı. Onlar için bilye oyunları önemliydi. Halat çekme oyunu, saklambaç, uzuneşek, körebe, gibi oyunlarında eskiçağda oynadıklarını da biliyoruz.³⁴⁶

3.1.4.1. Körebe ve Kaçma-Yakalama Oyunları

Körebe (myinda) popüler oyunlardan biriydi. Bu oyunda oyuncu gözleri kapalı iken diğer oyuncuları yakalamaya çalışırdı. *Drapetinda* da bunun benzeri bir oyundu. Sadece adının anlamı “kaçak köle” idi ve o yakalamaya çalışırken diğerleri ona yakalanmaktan kaçarlardı.³⁴⁷ Bu oyuna benzer bir başka oyun olan “bronze fly” erkekler için çılgın oyunlardan biriydi. Bu oyunda, bir çocuğun gözleri göz bandı ile bağlanır ve çocuk etrafında döndürülürdü. Döndürülürken de “yakalayacağım seni bronze fly” diye bağırılır. Diğerleri cevap verir ve “sen onu kovalayacaksın ancak yakalayamayacaksın” der. Çocuklar kâğıt kamçı ile onlardan birini yakalayınca kadar ebeye vurmaya devam ederlerdi.³⁴⁸

³⁴³ Crowther 2007, 154.

³⁴⁴ Delemen 2014, 11.

³⁴⁵ Selvi-Bener 2013, 121.

³⁴⁶ Canko 2014, 325.

³⁴⁷ Layne 2008, 36.

³⁴⁸ Beaumont 1994, 34.

Bir diğerk kaçma yakalama türü oyun, günümüz Anadolu'sunda ‘‘yağ satarım bal satarım’’³⁴⁹ olarak bilinen ve hala günümüzde de bir benzeri olarak oynanan oyundur. Bu oyunun eskiağdaki benzerinde mendil yerine ip kullanılıyordu. Aynı şekilde çember biçiminde dizilmiş oyuncuların etrafında dönen oyuncu belli etmeden herhangi bir youncunun arkasına ipi bırakırdı. İp bırakılan oyuncu, ipi bırakanı kovalar ve yakalamaya çalışırdı. Bu oyunda sadece yakalama değil, çeviklikte önemliydi.³⁵⁰

Bunun benzeri bir diğerk oyun da ‘‘tencere’’ ya da ‘‘aydanlık’’ olarak adlandırılan oyundu. Tencerenin ortasına oturacak ocuk belirlenir ve arkadaşlarının oluşturduğu dairenin ortasına oturur. Daha sonra etrafında alaycı bir şekilde döndürülür. Eğer ayakları il çocuklardan birine dokunursa, çemberin içine katılır ve yerini arkadaşına verir.³⁵¹

3.1.4.2. Taş Oyunları

Taş ile oynanan çeşitli oyunlar vardı. Türkiye’de geçmişte oynanan eski ocuk oyunları genellikle, taşın uzağa atılmasını amaçlayan veya bir taşla başka bir taşı vurma oyunlarıdır.³⁵² Suda taş kaydırma oyunu da çok eskiden beri bilinmektedir.³⁵³ Eski Yunanda istiridye kabuklarıyla oynan türü ‘‘epostrakismos’’ adıyla bilinirdi.³⁵⁴

3.1.4.3. Evcil Hayvanlarla Oynanan Oyunlar

Kuşkusuz ocukların bir diğerk eğlence ve oyun arkadaşları da *evcil hayvanlar* olmuştur. Kabartmalarda hatta yazılı eserlerde köpekler dost olarak tasvir edilmiştir (Bkz. Resim-81). Kuşlarda evcil hayvanlar arasındaydı.³⁵⁵ Her dönemde çocukların oynamaktan zevk aldıkları canlı oyuncaklar olan evcil hayvanlar ile çocukları bir arada oynarken betimleyen örneklere seramik objeler ve farklı türdeki eserler üzerinde rastlamak mümkündür.³⁵⁶

³⁴⁹ Orijinal adı ‘‘Schoenophilinda’’dır.

³⁵⁰ Layne 2008, 37.

³⁵¹ Beaumont 1994, 34; Layne 2008, 37-38.

³⁵² Başal 2011, 11.

³⁵³ Poyraz 2003, 5.

³⁵⁴ Selvi-Bener 2013, 122-141.

³⁵⁵ Deighton 1999, 36.

³⁵⁶ Daşcı 2014, 244-245.

Çocuklar kuşlar, köpekler, horozlar, tavşanlar, keçiler ve geyikler gibi hayvanlarla hoşça vakit geçirirlerdi. (Bkz. Resim-82)³⁵⁷ Yunan evinde mutlaka ev hayvanları da bulunurdu. Mesela, köpek, iş gören bir hayvan ve en önemlisi de arkadaş olarak değerlendirilirdi. Mezar stelleri gibi yerlerde günlük yaşam betimlerinde evcil hayvanlarda sık sık yer alırdı. Bazı tasvirlerde ise çocukların hayvanlara eziyet ettikleri de görülmektedir.³⁵⁸

3.1.4.4. El Kızartmaca

El Kızartmaca, günümüz çocuklarının da oynadığı bu oyunda iki kişiden biri ellerini açar, diğeri onun ellerinin üzerine koyar ve ani bir hareketle diğerineline vurmaya çalışır. Vazo resimleri de bu oyunun Eski Yunan'da oynanmış olduğunu göstermektedir. (Bkz. Resim-83)³⁵⁹

3.1.4.5. Kottobas

Kottabos, Yunanlıların oynadığı bir oyun olmakla birlikte Roma döneminde de popülerliğini koruyan bir oyundur. Kadehin dibinde kalan tortu bir hedefe isabet ettirilmeye çalışılırdı (Bkz. Resim-84,85). Genelde yemekten sonra oynanır. Hedef geçici bir şeydir ya da özel olarak hazırlanmıştır. Hedef bir çingirak ya da oynayan bir yeri olabilir. Böylece sonuç net olarak belirlenir. Hedefi vurmaya kadar zarafet de övünç kaynağı idi.³⁶⁰

3.1.4.6. Morra (Mikatio)

Morra (*mikatio*) diye bilinen tahmin oyunu, Roma'dan günümüze kadar hala oynanan bir başka basit ve sevilen bir oyundu (Bkz. Resim-86).³⁶¹ İki oyuncu ile oynanan hızlı zekâ gerektiren bir oyundu.³⁶² Oyuncular, sağ ellerinin bazı parmaklıklarını değişik sayıları işaret edecek şekilde havaya kaldırır ve toplam sayıyı söylerlerdi. Oyun, içlerinden birisi doğru sayıyı tahmin edene dek devam

³⁵⁷ Selvi-Bener 2013, 122-137.

³⁵⁸ Deighton 2012, 57-58.

³⁵⁹ Selvi-Bener 2013, 122-140.

³⁶⁰ Deighton 2012, 95.

³⁶¹ Deighton 1999, 36.

³⁶² Beaumont 1994, 33.

ederdi.³⁶³ Bunun birde değnekli ve değneksiz çeşidi vardı. Değnekli *Micatio* 'nun diğerinden farkı her doğru tahminde değnekte belli bir mesafe ilerlenirdi ve ortaya ilk gelen oyunu kazanırdı. Bir başka oyun *sopa dengeleme* oyunu idi ve oyuncular bir sopayı parmaklarının ucunda dengelemeye çalışırlardı (Bkz. Resim-87).³⁶⁴

3.1.4.7. Ceviz Oyunları

Eskiçağın önemli oyun malzemelerinden biri de cevizlerdi ve bilinen birçok *ceviz oyunu* vardı (Bkz. Resim-88). Bilinen ceviz oyunlarının bazıları ise şu şekildedir. Ceviz oyunlarının birinde çocuk cevizi atarak bir delikten geçirmeye çalışırdı. Delik yerine bazı kez sepet kullanılabilirdi. Bir diğer oyunda ise yere bir üçgen çizilir ve birbirine paralel çizgilerle ayrılırdı. Çocuk elindeki cevizi üçgene doğru atar ve ceviz kaç paralel geçerse, o kadar sayıda ceviz kendisine verilirdi. Şayet atış sonrası ceviz üçgen içinde kalmazsa, oyuncu cevizini kaybederdi. Diğer bir ceviz oyununda, bir araya konulmuş üç cevize bir dördüncüsünün ustalıklı atılarak yapışması sağlanmaya çalışılırdı. Bunu başaran oyuncu, yerdeki üç cevizin sahibi olurdu. Bir başka oyunda yere tek sıra halinde cevizler dizilir, oyuncu elinde yere doğru eğik tuttuğu bir tahta üzerinden bir cevizi yerdeki cevizlere doğru bırakırdı. Salınan ceviz, yerdeki bir cevize çarparsa, o ceviz oyuncunun olurdu ve oyuncu oyununa devam ederdi. Eğer salınan ceviz, yerdeki cevizlerden birine çarpmazsa, oyuncu cevizini kaybederdi. Oyuncunun elinde sakladığı cevizlerin tek mi çift mi olduğunu tahmin etmekte bir başka oyundu.³⁶⁵ Başka bir oyunda cevizlerden yapılmış bir piramidi uzaktan atılan bir cevizle vurarak yıkmaya çalışılırdı.³⁶⁶ Bu oyunun yer aldığı Hellenistik Çağ'a ait ceviz oynayan bir çocuk heykeli Roma-Vatikan Müzesinde teşhir edilmektedir.³⁶⁷ Paris Louvre Müzesi'nde bulunan bir çocuk lahdinde de aynı ceviz oyunu tasvir edilmiştir.³⁶⁸

³⁶³ Deighton 1999, 36.

³⁶⁴ Selvi-Bener 2013, 122-132.

³⁶⁵ Gür 1991, 58.

³⁶⁶ Selvi-Bener 2013, 134.

³⁶⁷ Poyraz 2003, 5.

³⁶⁸ Selvi-Bener 2013, 135.

3.1.4.8. Ostrakinda

Ostrakinda, bir takım oyunuydu. Bu oyunda çocuklar “gece” ve “gündüz” olarak iki guruba ayrılırlardı. Sonra bir tarafı zift ile kaplanmış ve siyah olan bir kabuk ya da kiremit kırığı kullanılırdı. Bu kabuk havaya atılırdı ve siyah taraf gelirse “gece”, beyaz taraf gelirse “gündüz” kovalardı.³⁶⁹ Yakalanan takımın oyuncuları yere otururlar, tüm oyuncular yakalanıncaya kadar oyun devam ederdi.³⁷⁰ Bu oyun hala İtalya, Fransa ve Almanya’da gibi Avrupa ülkeleri³⁷¹ ile ülkemiz çocuklarının da oynadığı eğlenceli bir oyunlarından biridir.

³⁶⁹ Layne 2008, 36; Beaumont 1994, 34.

³⁷⁰ Selvi-Bener 2013, 140-141.

³⁷¹ Beaumont 1994, 34.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADİM ANADOLU'DA ÇOCUK VE OYUNCAK

Bir ulusun geleceği olan çocukların gelişimi için çok önemli olan oyun ve oyuncaklar bize dünya tarihini de sunmaktadır. Çünkü oyuncakların, döneminin sosyal, kültürel ve ekonomik olaylarından bağımsız olması düşünülemez. Oyuncaklar üretildikleri çağın tanıklarındır ve tarihin seyri önce oyuncaklara yansır. Mesela, Almanya'da II. Dünya savaşından 10 yıl önce kurşun asker oyuncakları üretilmesi tesadüf olmasa gerek. Bu askerlerle oynayan çocuklar geleceğin askerleri olarak savaşa hazırlanmışlardır.³⁷²

Ne zaman yapılırsa yapılsın ya da kullanılırsa kullanılsın oyuncakların bize çocukluk hakkında söylediği şeyler önemlidir.³⁷³ İnsanlık tarihi kadar eski olan oyuncaklar, çocuk eğitiminde her zaman önemli yer tutmuştur. Bilgi ve becerilerin artırılmasında kullanılan oyuncaklar, eğlendirmek ve hoşça vakit geçirmek için her zaman temel araç olmuştur.³⁷⁴ Ve şaşırtıcı bir şekilde ele geçen oyuncaklar tüm uygarlıklarda birbirlerine benzemekte ve hala varlığını sürdürmektedirler. Mesela; günümüzdeki gibi Romalı çocuklar top oyunlarını çok severlerdi. Eskiçağ çocuk mezarları bunları kanıtlayan en güçlü kanıtlardır ve bu kanıtlar ayrıca Romalı ailelerin çocuklarını ne kadar çok sevdiklerinin de kanıtıdır.³⁷⁵

Oyuncakların, farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde benzer özellikler göstermesi gerçekten dikkat çekicidir. Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarına ait oyun nesnelерinin birbirleri ile çoğu zaman benzer olması, hemen hemen her çağda arzu ve gereksinimlerin benzerlik göstermesi nedeniyle, eskiçağın oyuncakları ile modern oyuncaklar da büyük ölçüde birbirlerine benzemektedir.³⁷⁶

³⁷² Canko 2014, 317.

³⁷³ Tschen- Emmons 2014, 96.

³⁷⁴ Yaraş ve Yaraş 2010, 62.

³⁷⁵ Tschen- Emmons 2014, 95.

³⁷⁶ Daşcı 2014, 244.

Arkeolojik kazılardan bebek, top, çingirak, araba gibi çok çeşitli oyuncaklar çıkmaktadır. Oyuncakları sınırlamak ve kategorize etmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü çocuklar, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiirinde dediği gibi “... *Çocuklar korkunç, Allah'ım/ Bebek yaparlar harçları...*”, her şeyi oyuncak yaparlar.³⁷⁷ Neolitik Çağ'dan itibaren çeşitli nesnelere çocuklara oyuncak hizmetini gördüğünü biliyoruz. Eski Mısır'da papirüsten ya da deriden yapılmış toplar, pişmiş topraktan bebekler, kuklalar ve daha fazlası bulunmuştu. Topaç Çin'de, Mısır'da, Yunan'da geniş bir coğrafyada çocukları eğlendirdi.³⁷⁸ Onun içindir ki, çocuklar her türlü eşyayı oyuncak olarak kullanabilirler. Bunun için eskiçağda neyin oyuncak, neyin oyuncak olmadığını tam kestirmek mümkün değildir.

Arkeolojik kazılarda ele geçirilen buluntular oyuncakların tarihini oldukça eskilere götürdüğü yadsınamaz bir gerçektir. Ancak biraz öncede değindiğimiz gibi, Eskiçağda üretilmiş olan her minyatür nesnenin oyuncak mı yoksa tapınma objeleri mi olduğu sorusu, alanda çalışan uzmanları düşündürmüştü, bu minyatür figürlerin, bu dünyadaki yaşamdan sonra ölen kişiye eşlik etmesi amacı ile ya da çeşitli dinsel amaçlarla tasarlanmış olabileceği üzerinde durulmuştur.³⁷⁹ Bazı nesnelere oyuncak olup olmadığı net bilinemediğinden, net bir tarihten de söz edilememektedir. Ama net olan şu ki oyuncaklar, insanın var olduğu hemen hemen her dönemde, her coğrafyada vardır ve tarihleri çok eskilere gitmektedir.

Yerleşik düzene geçiş ile birlikte insanların boş zamanlarında bir araya gelerek günlerini daha renkli geçirmelerine olanak sağlamıştır. Mesela Hacılar yerleşmesinde bilye ve aşık kemiklerine rastlanmıştır. Bu buluntular Anadolu'daki Neolitik Çağ sakinlerinin bunlarla oyun oynadıklarının göstergesidir.³⁸⁰ Bununla birlikte, Neolitik dönemden başlayarak çağlar boyu sürekliliğini koruyan oyuncak üretimi, özellikle Roma ve Yunan dönemlerinde gerek çeşitlilik gerekse kalite yönünden en yüksek seviyelere ulaşmıştır.³⁸¹

³⁷⁷ Emiroğlu 2014, 564.

³⁷⁸ Canko 2014, 324-325.

³⁷⁹ Daşcı 2014, 244.

³⁸⁰ Mutluay 2010-A, 119.

³⁸¹ Özturanlı 2014, 229.

Eskiçağdan kalma pek çok çamur oyuncaklar vardır ve bu oyuncakların üzerinde çocuk parmak izleri bile görülmektedir. Bu da çocukların çamurla oynamayı sevdiklerini ve kendilerine oyuncaklar yaptıklarını ispatlamaktadır.³⁸² İlk zamanlarda çamurla ve taşla yaratılan oyun dünyası, uygarlık ilerledikçe büyüklerin dünyasını yansıtan bir minik dünya haline dönüşmüş oyuncak bebekler, tahta atlar çocukların dünyasına girmiştir. Tarih öncesi dönemlerden kalma çocuk mezarlarında düdük, çingirak gibi ses veren oyuncaklar bile çıkmıştır.³⁸³ Bugün müzelerdeki eskiçağdan kalma birçok oyuncuğun, günümüz çocuğunun oyuncaklarıyla benzerlikleri insanları büyülemektedir.³⁸⁴

Oyuncaklar, yapımında kullanılan malzemelerle ait oldukları dönemin yalnızca sosyo-kültürel durumlarını değil, ekonomik durumunu da yansıtmaktadır. Oyuncak yapımında ilk kullanılan malzemeler taş, kireçtaşı, kemik, kil, balmumu, papirüs, tahta, midye, fildişi ve bitkilerdir. Daha sonra bu malzemelere kumaş, tüy, porselen eklenmiştir.³⁸⁵

Hangi dönemde ve kültürde olursa olsun, oyuncakların biçimleri, boyutları, tutulabilirliği, hareket kabiliyeti ve ses özellikleri de büyük önem taşımaktadır. Tarihsel süreçte seramik malzemeyi yaşamın farklı alanlarında başarıyla kullanan toplumların, seramik oyuncak yapımında da aynı başarıyı gösterdikleri ve seramiğin oyuncak yapımında vazgeçilmez malzemelerden biri olduğu görülmektedir.³⁸⁶

Oyuncaklar hakkındaki bu genel bahislerden sonra bizi ilgilendiren Anadolu Uygarlıları'na dönersek, okunmuş belge açısından bize kısıtlı imkânlar sunan Frig ve Lidya uygarlıkları, oyuncak malzeme açısından çok cömerttir ve bize bu uygarlık dönemi Anadolu çocuğunun büyüleyici dünyasının kapılarını açar.³⁸⁷

Müze çalışmalarımızda da önemli ölçüde yararlandığımız ve tezimizde de önemli ölçüde yer bulan Gordion kazılarına kısaca değinmekte yarar görüyoruz. Gordion bölgesinde 30'a yakın Tümülüs kazılmış ve bu tümülüslerde bulunan

³⁸² Poyraz 2003, 11.

³⁸³ Canko 2014, 324.

³⁸⁴ Poyraz 2003, 13.

³⁸⁵ Poyraz 2003, 11.

³⁸⁶ Özturanlı 2014, 225

³⁸⁷ Kuhrt 2013-B, 243.

mezarlar M.Ö. VII. yüzyılın ilk yarısından I. yüzyıla kadar Frig ve Galat devirlerine aittir.³⁸⁸

Gordion'daki Midas'a ait olduğu sanılan Büyük Tümülüs'ün 100 m. kadar güneydoğusunda, 4-5 yaşlarında bir prens ya da prensese ait bir başka mezar anıtı (P Tümülüsü) yükselir.³⁸⁹ Tümülüs, 12 m. yüksekliğe ve 80 metrelik bir çapa sahiptir. Bu boyutlardaki ve içinde bu kadar zengin eşya bulunan bir tümülüs Kimmer istilasından sonra yapıldığı düşünülemez. Şu halde tümülüs olasılıkla bu istiladan bir süre önce yapılmıştır. Kimmer istilası, M.Ö. 690 ise "P Tümülüsü" 700 yıllarda yapıldığı uygun görünmektedir. Mezarın, kraliyet ailesine ait olduğu su götürmez gibidir.³⁹⁰ Ahşap mezar odasının boyutları 4.57 x 3.48 m.dir; 1.54 m. yüksekliğindeki tavanı düzdür.³⁹¹

"P Tümülüsü'nün içerisinde, 4 veya 5 yaşında bir çocuk gömütü vardır ve ceset tamamen ayrılmış durumdadır. Cesede ait 2-3 diş yaşını tespiti imkân vermiş ancak prens mi, prenses mi olduğunu anlamaya yetmemiştir.³⁹² Ceset, odanın kuzeybatı köşesindeki kumaş ve deri kaplı ahşap bir yatağa yatırılmıştır.³⁹³ Yatağın etrafındaki kaplarda yiyecek ve çocuğun eğlenebileceği eşyalar yani oyuncakları vardı. Bunları günlük hayatında kullanmaktaydı. Bunlar arasında; aslan ve grifonlar, bir at, boyunduruk takılmış bir öküz, koşan bir geyik bulunan tahtaya oyulmuş küçük hayvanlar belki de onun oyuncakları idi (Bkz. Resim-145-156).³⁹⁴ Dört atın çektiği tunçtan küçük bir arabada görülmeye değerdir (Bkz. Resim-113). Torba içinde konmuş, bir uçları delikli 500 kadar koyun aşık kemiği bir oyun seti görünümündedir.³⁹⁵

Oyun ve oyuncak sadece Frigli zengin çocuğun değil, hemen hemen bütün Anadolu çocuğun eğlencesiydi. Herodotos'un, Lydia'luların uzun yıllar yaşadığı kıtlıkta zor günlerini unutmak için özellikle zar, aşık ve top oyunlarını

³⁸⁸ Young T.Y., 18.

³⁸⁹ Sevin 2003, 271.

³⁹⁰ Young T.Y., 45.

³⁹¹ Sevin 2003, 271.

³⁹² Young T.Y., 45.

³⁹³ Sevin 2003, 271.

³⁹⁴ Young T.Y., 45-46.

³⁹⁵ Sevin 2003, 271.

oynadıklarından, Sokrates ve Horaca'nın eserlerinde oyuncak atlardan, Aristophanes'in *Bulutlar* adlı eserinde oyuncak evler sandalyeler yapıldığından, Pulutarkos'un iki yaşındaki kızı Timoksens'in seramik bebeğine nasıl süt verdiğiinden, Kallimako'un babaların kız çocukları için evlerinde mumdan bebekler yaptığından söz etmeleri adeta bunu kanıtlar gibidir. Bunun yanında Demostenes'de, pişmiş toprak eklemeleri oynayan bebeklerden bahsetmişlerdir. Buna benzer onlarca örnek verebilmek mümkündür.³⁹⁶ Zaten arkeolojik malzemelerde bu eserleri doğrulamakta eskiçağdaki çocuk dünyasının çokta farklı olmadığını gözler önüne sermektedir (Bkz. Resim- 89-174).

Oyun ve oyuncaklar, Eski Yunan ve Romalı çocuğunda en büyük eğlencesi idi. Oyun ve oyuncaklar eskiçağ Anadolu insanının yaşamını anlamamız için önemlidir. Eski dünyanın çocuklarının aralarından seçim yapabileceği çok sayıda oyuncak vardı. Tahmin edilebileceği gibi oyuncaklar ev yapımı oyuncaklardı.³⁹⁷ İster ev yapımı ya da bir pazardan satın alınan oyuncak olsun, hem Yunanistan hem de çocukluk ile eşanlamalı idi. Çocuğu resmeden Yunan vazolar üzerinde, hemen hemen her zaman çocuk bir oyuncak ile meşgul gösterilmektedir. Oyuncaklar yetişkinliğe adım atmada bir dini ritüel haline geldi ve bu yüzden bu oyuncaklar, tanrı ve tanrıçalara da ithaf edildi. Kızlara özel oyuncaklar, özellikle bebekler, evliliğe özgü iken erkek çocukları için ergenliğe özgüdür.³⁹⁸

Yunanlılar, büyük düşünürlerdi ve Yunan filozofların çocukların nasıl yetiştirilmesine dair güçlü görüşleri vardı. Genel görüş, gençlerin meşgul olamaya ihtiyaçlarının olmasıydı. Arkeologlar, bu düşüncüyü kanıtlayan birçok Yunan oyuncak ve bebeği buldular.³⁹⁹ Klasik Dönem'den itibaren, çocukla ilgili buluntuların artması, çocuğun ve çocukluğun toplumsal önemini vurgulayan bir kanıttır.⁴⁰⁰ Her ne kadar teknolojileri bizimki kadar gelişmiş olmasa da birçok oyuncak bugünkü zevklerimizle aynıdır.⁴⁰¹

³⁹⁶ Yaraş ve Yaraş 2010, 63.

³⁹⁷ Layne 2008, 23.

³⁹⁸ Layne 2008, 24.

³⁹⁹ Ross 2007, 6.

⁴⁰⁰ Başaranbilek 1994, 53.

⁴⁰¹ Ross 2007, 6.

Atina'da her bahar yeni mevsimini kutsamak için, çocuklar için yapılmış kaplar verilirdi. Eleusis Festivali'nde, çocuk Dionysos ve favori oyuncakları, kutsal yolda taşınarak tanrılara törenle sunulurdu.⁴⁰² Eskiçağda oyuncakların, bazı bayramlarda armağan edilmesinin yanı sıra, bazen de bir simge değeri taşırdı. Örneğin, genç kızlar evlendikleri gün bebeklerini Venüs'e armağan ederlerdi. Diğer bir simge de, eskiçağdan XVI. yy'a kadar çingırağın çocukları nazardan koruma aracı olarak kullanılmasıdır.⁴⁰³

Hellen ve Roma döneminde de ailelerin çocuklarından en temel istemleri, bugün olduğu gibi aktif, girişken ve zeki olmalarıydı. Bu nedenle üretilen oyuncaklar da, en azından çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimini sağlayacak niteliklere haiz olmalıydı. Atina eğitim sisteminin temelini oluşturan "*kalagogatia*" (ideal zihinsel ve fiziksel eğitim modeli), oyuncakların niteliklerinden de belli olmaktadır. Erişkin dünyasına ilgi duyan çocuk, elindeki objeleri kullanarak bu dünyanın içine girer ve onun bir parçası olurdu. Bu nedendir ki, çocuklar için genellikle büyükler tarafından hazırlanmış oyuncaklar, aslında yetişkinlerin kendi ideali, dolayısıyla tasviridir.⁴⁰⁴ Ancak bu nesnelerin hepsi eğlenmek için ve küçük çocukları eğlendirmek için tasarlanmıştır.⁴⁰⁵ Bunun yanında çoğu oyuncakta beceri ve harekete teşvik etmek için tasarlanmıştır. Örneğin, bazı çekçekler ya da yupalalar yürümeyi öğrenmesi için yürümeye yeni başlayan çocuklara yardımcı olsun diye tasarlanmıştır (Bkz. Resim-6).⁴⁰⁶

Roma'da oyuncaklar festival vesilesi ile kullanılırdı. Kutlanan bayramların sonuna doğru Romalılar, çocukların kendileri için sakladıkları pişmiş toprak figürünler sunarlardı.⁴⁰⁷ Bir çocuk resmî çocukluk çağını aştığında (erkek çocuğun okula başladığı, kız çocuğun evliliğe hazırlandığı yaş) oyuncakları bir tapınağa adak olarak sunulur, ya da hüznü dolu mezar hediyeleri olarak kullanılır. Evlendiği günü

⁴⁰² Yaraş ve Yaraş 2010, 65.

⁴⁰³ Poyraz 2003, 13.

⁴⁰⁴ Yaraş ve Yaraş 2010, 62.

⁴⁰⁵ Adreu- Cabrera, Gonzalez, Ruiz, Chinchilla- Mira 2010, 342.

⁴⁰⁶ Tschen- Emmons 2014, 96.

⁴⁰⁷ Yaraş ve Yaraş 2010, 65.

göremeyen veya bebeğini doğururken ölen kız evlatların yasını tutan birçok mezar taşı vardır.⁴⁰⁸

4.1. ANADOLU'DA OYUNCAK ÇEŞİTLERİ

Dünyadaki baş döndüren değişime bakıldığında eskiçağda Anadolu'daki çocuğun dünyasının, oyuncaklarının çok farklı olması beklenir. Ancak hayretle görülecektir ki binyıllar öncesi çocuğunun oyun ve oyuncakları hiçte farklı değildi. Binyıllar ötesinden, zamana ve coğrafyalara adeta meydan okumuşlardı. Şimdi Anadolulu çocuğumuzun oyuncaklarına biraz daha yakından bakalım.

4.1.1. ÇINGIRAK

Çingirak, bebeklerin ilk ve herhalde tarihte en eski oyuncaklarından birisidir.⁴⁰⁹ Eskiçağda, ister kız olsun, ister erkek olsun çocuklar için yaşamın ilk yılları aynı olurdu ve genellikle zamanlarını evde geçirirlerdi.⁴¹⁰

Çingiraklar ağaç, bronz ve bazen de dönemine göre pişmiş topraktan, insan, hayvan vb. formlarda yapılmıştır (Bkz. Resim-89-102).⁴¹¹ Arkeolojik kalıntılara baktığımızda bunlara ek olarak kemikten de yapılmış çingirak örnekleri mevcuttur. Bazı çingirakların boyutları büyük değişkenlik göstermektedir ve bazıları bebek eğlendirmek isteyen yetişkinler tarafından yapılmış ve yeterince büyük olanlarda mevcuttu. Aynı şekilde, bazı çingiraklar çok kırılğan olurdu.⁴¹² Çingiraklar, doğrudan oyun aracı olmasa da, çocuğu oyalamaya yönelik ses işlevselliğine dayalı ürünlerdir. Pişirim öncesinde gövde boşluğuna yerleştirilen küçük seramik parçaların sallanması ile oluşan sesle çocukların kötü ahlardan korunduğuna inanılmış ve en önemlisi, çocuklar çingiraklardan gelen sesle bir süreliğine oyalanmışlardır.⁴¹³ İçindeki toplar ise çoğunlukla pişmiş topraktan bazen de kurt dişi kullanılmıştır. Bununla birlikte mercan kullanılanlarda vardır.⁴¹⁴ Bu ses çocuğu hoşnut ederken kötü

⁴⁰⁸ Deighton 2012, 57.

⁴⁰⁹ Emiroğlu 2014, 567.

⁴¹⁰ Beaumont 1994, 31.

⁴¹¹ Beaumont 1994, 31.

⁴¹² Layne 2008, 24.

⁴¹³ Özturanlı Gül 2014, 225

⁴¹⁴ Selvi-Bener 2013, 143.

ruhları da uzaklaştırdığına dair bir inanç vardı.⁴¹⁵ Günümüzde bile bazı toplumlarda çingirakların uğurlu olduğuna hala inanılır.⁴¹⁶

Anadolu'nun da birçok eskiçağ yerleşmelerindeki kazılarda çocukların eğlence kaynağı olan çingiraklara rastlanmaktadır. Resimler kısmında da görüleceği gibi Anadolu'da yapılan çingirakların çoğu, insan ve çeşitli hayvan formlarındadır (Bkz. Resim-89-102). İçlerinde ses çıkarmayı sağlayan parçalar mevcuttur ve adeta binlerce yıla meydan okuyan bir oyuncakım demektedir.

Eski Yunanlı, çocuğunda ilk yıllarının en büyük eğlencesi, büyük filozof Aristoteles tarafından da onaylanmış bir fikir olarak, bebekler eğlendirilmek ve kendilerini korumak için çingiraklarla oynatılırdı.⁴¹⁷ Aristoteles "*Politika*" adlı eserinde, Arkytas'ın çingirağının çocukları oyalamak için çok güzel olduğundan bahseder. Ona göre çocuklar her zaman uslu durmazlar, bu tür oyuncaklarla oynamaları evin içinde başka şeylere zarar vermelerini engeller. Ayrıca ona göre çingirak çocuğun ilk müzik enstrümanları arasında yer alır.⁴¹⁸

Yunan ve Roma dönemi çingirakları arasında; domuz, köpek, horoz, ayı, baykuş ve kaplumbağa gibi hayvan formlarının tercih edildiğini görmekteyiz. Dönemin bir diğer çingirak türü de saplı çingiraklardır ve bunlara genelde vazö resimlerinde rastlanmaktadır (Bkz. Resim-7) . Bazı tür biberonlarda ise çocuk içindeki sütü bitirdikten sonra çingirağa dönüşür ve çocuğu eğlendirirdi (Bkz. Resim-11-12). Bir diğer çingirakta çocuk biçimli çingiraklardır.⁴¹⁹

Bir başka çingirak örneği ise, elle tutulması pek de kolay görünmeyen, herhalde daha çok itilerek veya yuvarlanarak oynanan, pişmiş topraktan yapılmış, domuz biçimli çingiraklardır. (Bkz. Resim-101,102). Hayvan biçiminde başka çingiraklar da bilinmektedir.⁴²⁰

⁴¹⁵ Tschen-Emmons 2014, 95.

⁴¹⁶ Poyraz 2003, 5.

⁴¹⁷ Ross 2007, 6.

⁴¹⁸ Aristoteles 2015, 264-265.

⁴¹⁹ Selvi-Bener 143-147.

⁴²⁰ Deighton 2012, 56.

4.1.2. BEBEK

İnsanın kendi imgesi de çocukların ilgisini çekmiş, en eski çağlarda bile oyuncak bebekler çocukların arkadaşları olmuşlardır (Bkz. Resim-103-111). Troya'nın en alt tabakalarında küçük toplarla birlikte Yunanlıların en eski bebeği bulunmuştur.⁴²¹

Ayrıca araştırmacılar, Mısır'da oyuncak amaçlı bebek yapımının bulunduğundan, Eski Yunan'da bebek üreten ustaların varlığından söz ederler.⁴²² VI. yüzyılda da kilden bebek yapan ustalar olduğunu belirtilmektedir.⁴²³

Eski dünyada bebek tasvirlerine, mezar stellerinde de rastlamak mümkündür. Atina'daki Kerameikos Mezarlığı'nda ele geçen M.Ö. V. yy'a ait bir kısmı korunmuş mezar steli üzerinde, alçak kabartma halinde oyuncak bebeği ile bir kız çocuğu tasvir edilmiştir. Pişmiş toprak oyuncak bebekleri en çok İtalya'da Tanagra, Anadolu'da Myrina'da görülmektedir.⁴²⁴

Genellikle pişmiş topraktan yapılmış olan bebeklerde kısa tunik şeklinde bir gövde, hareketli kollar, omuzlar ve kalçalar veya dizleri bağlanmış bacaklara sahip olurdu (Bkz. Resim-103-108).⁴²⁵ Pişmiş topraktan, oynar eklemli bebeklere Latince "pupus" ya da "pupa" deniyordu. Yeni doğan çocuk olan pupus birçok dilde de kullanılmıştır. Grekçede oyuncak bebeklere, "Kopn" (genç kız) denmekteydi.⁴²⁶ Eski Yunan'daki bebekler korai, nymphai, plangones gibi isimlerle de anılırdı.⁴²⁷

Bu oyuncaklar, çoğunluğu pişmiş toprak olmak üzere; kemik, ağaç, bronz ve kurşundan üretiyorlardı. Seramik, şekillendirmede sağladığı kolaylık ve ucuzluğu açısından diğer malzemelere oranla daha fazla üretiliyordu.⁴²⁸ Ayrıca bebeklerde, bez, ahşap, kemik, fildişi ve pişmiş toprak gibi malzemeler kullanılmıştır. Bazı bebeklerin idol olarak kullanılabileceği görüşünü savunan yazarlar vardır. Ancak bu

⁴²¹ Canko 2014, 325.

⁴²² Daşcı 2014, 255.

⁴²³ Poyraz 2003, 12.

⁴²⁴ Yaraş ve Yaraş 2010, 69-70.

⁴²⁵ Beaumont 1994, 31-32.

⁴²⁶ Yaraş ve Yaraş 2010, 63.

⁴²⁷ Selvi-Bener 2013, 160

⁴²⁸ Yaraş ve Yaraş 2010, 63.

konuda bir görüş birliği yoktur.⁴²⁹ Romalılar oyuncak bebeklerini kilden yaparak boyanmışlardır da.⁴³⁰

Hellen dünyasında, ilk oyuncak bebekler Boitia'da üretilmiştir. Bunlar el ve çamur tornası ile şekillendirilmişlerdir. M.Ö. VIII.-VII. yy.'a tarihlendirilirler. Bacakları gövdede bulunan deliklere bağlıdır. Sadece bacakları oynayan ve gövdesi tamamen bir çan biçiminde yapılmış bebeklerdir. Vücutlarından geçen ipe bağlı eklemli bacaklar aşağıya doğru çan şeklinde açıktır. Giysi kol ve baş gibi ayrıntıları astarla renklendirilmiştir. Vücutları geometrik çeşitli motiflerle süslüdür. Arkeolojik açıdan çok fazla tanımlanamayan bu bebeklerin ne için yapıldıkları tartışma konusudur (Bkz. Resim- 103-108).⁴³¹

Oyuncak bebekler genelde kızların oynadığı oyuncaklardandı.⁴³² Bebekler, aynı zamanda çocukların yürekten dostlarıydı. Bu bebekler, adeta bir kız kardeş hatta anne yerine konulmuştur. Eski Yunan'da sadece bakirelerin kendi bebeklerini saklama hakları vardır. Ve evlenene kadar bu bebeklerden ayrılmazlardı. Eskiçağda evlilik yaşı çok düşüktü. Kadınlar 12 yaşına geldiğinde evlendirilirdi. Bu durumda kadınların evlenene kadar bebekleri ile oynamaları pek de yadırganmaz. Ancak evlilik merasiminden bir gün önce düzenlenen bir ritüelle bebeklerini başkalarına bağışlayabilir ya da tanrıça Artemis veya Aphrodite adayabilirlerdi. Eski Yunan'da bebeklerini tanrıya adayan genç kız, tapınağın duvarı üzerine dua içeren bir epigram da ilâştirirlerdi. Roma'da epigram yoktu. Fakat seremoni aynıydı. Kadınlarda bekâretin sona ermesi, bebeklerle oynamaya da veda anlamına geliyordu. Genç ölümlerde ya da bakire bir kadın ölümünde son yolculuklarda mezarlarında onlara eşlik ediyordu. Mezarda bulunan bebekler bekâretin simgesiydi.⁴³³

Ayrıca eski dünyada tanrı ve yarı tanrıların benzeri bebekler de yapılıyordu. Bu yapımların amacı da çocukların dini korteji oyun oynarken tanınmalarıydı. Eskiçağda üretilen pişmiş toprak bebekler bazen kabaca yapılmış olup basit ve sıradan bir

⁴²⁹ Selvi- Bener 2013, 160-161.

⁴³⁰ Poyraz 2003, 11.

⁴³¹ Yaraş ve Yaraş 2010, 65-66.

⁴³² Tschen-Emmons 2014, 96.

⁴³³ Yaraş ve Yaraş 2010, 69.

üretim özelliği göstermektedir. Büyük bir çoğunluğunun üretim şekilleri de aynıdır.⁴³⁴

Çan biçimli idoller, seramik bebeklerin öncüsü olarak kabul edilebilir. Dönemin giysi anlayışı hakkında da fikir veren bu bebekleri daha sonra kol ve bacak eklemleri hareketli, elle ve kalıpla şekillendirilen bebekler takip etmiştir (Bkz. Resim-105).⁴³⁵

Çan bebeklere benzeyen bu eklemli oyuncak bebeklerin, içleri boş ve etekleri açık olup bacakları eteklerinin altından asılıyordu. Genelde kollar değişik hareketler yapabilmeleri için hareketli idi. Çan bebeklerden yaklaşık iki yüz yıl sonra, yani M.Ö. VI. yy.'a tarihlenen pişmiş toprak oyuncak bebeklere ait örneklerde; ayakta duran ve oturan olmak üzere iki farklı duruşta görülmektedir (Bkz. Resim-109).⁴³⁶

Bu bebeklerin üretim detaylarına bakarsak; bazı bebekler seramik kalıplara basılarak seri olarak üretiliyordu. Kalıp olmadan elde şekillendirilen bebeklere ise, kırsalda rastlamak mümkündür. Ayrıca kol, bacak ve baş, değişik gövdelere eklenerek bebeklerde çeşitlilik sağlandığı düşünülebilir. Omuz ve kalçalarda bulunan deliklerden sicim tel veya ip ile bağlanan kol ve bacaklar, gövdeye birleştirilmekteydi. Başın üzerinde yer alan dikey delikten geçirilen bir ip sayesinde bu organlar hareket ettiriliyordu. Çocukların ilgisini çekebilmek için genellikle bugün olduğu gibi çok canlı renklerle boyandığı düşünülmektedir. Seri üretilen bu seramik bebeklerin Eskiçağda her kesimin alabileceği fiyatlarda dükkânların vitrinlerini süslediği düşünülmektedir. Mezarlardan ele geçen bebeklerin yanında birçok minyatür obje bulunmuştur. En çok rastlanan bu objeler arasında seramik yatak, sandalye, tabure, dolap gibi ev içi mobilyaları çeşitli kap-kaçak mutfak eşyaları sayılabilir. Bu minyatür eşyaların boyutları da oyuncak bebeklere göre orantılıdır. Hatta üzerinde balıkların dizili olduğu mangal bu buluntular arasındadır.⁴³⁷ Bu da bu minyatür eşyalarla birlikte evcilik tarzı oyunları oynanmış olabileceğini akla getirmektedir.

⁴³⁴ Yaraş ve Yaraş 2010, 69,71.

⁴³⁵ Özturanlı Gül 2014, 225

⁴³⁶ Yaraş ve Yaraş 2010, 66.

⁴³⁷ Yaraş ve Yaraş 2010, 72.

4.1.3. ARABA

Hareketli oyuncaklar arasında arabalar önemli bir bölümü oluşturur. İki veya dört tekerlekli örnekler, hayvanlar tarafından çekilecek şekilde yapılmıştır. Bu oyuncaklar aracılığıyla eski dönemde gündelik yaşamda kullanılan çeşitli tipteki araba örneklerini de tanımlamak mümkün olmaktadır.⁴³⁸ Yani aslında bu oyuncaklar bir nevi, devrine ışık tutmaktadır.

Ülkemizde yapılan çeşitli kazılarda, Anadolu Uygarlıkları'na ait oyuncak arabalar çıkmaktadır (Bkz. Resim-112,113,114). Bu arabalar, günümüz çocuğuyla bin yıllar öncesi Anadolu çocuğun dünyasının aslında ne kadar da benzer öğelerle süslü olduğunu gösteriyor.

Bu araba örneklerinden şüana kadar ki en eski olanı, M.Ö. 3000 ile 5500 yıllarına tarihlenen ve Mardin bölgesinde bulunan oyuncak arabadır. Bu tarih, bu oyuncuğu sadece ülkemizin değil dünyanın da bilinen en eski oyuncuğu yapmaya yetmektedir (Bkz Resim-112-A, B, C). Tekerlekleri, bulunduğu mevcut olmayan bu oyuncak araba (Bkz. Resim-112-A, 112-B), ilkçağ çocuk dünyasının en renkli öğelerinden biridir belki de... Neden olmasın?

Başka bir oyuncak araba örneği de Balıkesir'in Burhaniye ilçesine bağlı Adramytteion Antik Kenti'nde yapılan çalışmalarda ele geçmiştir. Bu oyuncakta pişmiş topraktan yapılmıştır.⁴³⁹ Bir başka araba örnek Midas'ın mezarında; üç-dört yaşlarındaki çocuğa ait, dört atın çektiği bir oyuncak arabadır ve çok ayrıntılı yapılmıştır. Tunçtan yapılan bu oyuncak araba Eskiçağın güzide oyuncaklarından sayılabilecek kadar güzel ve görülmeye değerdir (Bkz. Resim-114).⁴⁴⁰

Eski Yunan'da da oyuncak arabalara rastlamak mümkündür. Aristophanes, "*Bulutlar*" adlı eserinde Strepsiades isimli karakterin Atina halk mahkemesine üye olunca kazandığı ilk para ile Disias bayramında altı yaşındaki oğluna oynaması için küçük bir araba alacağını anlatır.⁴⁴¹ Aristophanes, oyuncak arabaları "*hamaksis*" olarak adlandırmıştır. Oyuncak arabalara, daha çok Yunan vazo resimlerinde, Yunan

⁴³⁸ Özturanlı 2014, 227.

⁴³⁹ Çoruhlu 2006, 490.

⁴⁴⁰ Sözen 2000, 78; Sevin 2003, 271.

⁴⁴¹ Aristophanes 1994, 70.

ve Roma çocuk mezar stellerinde ve çocuk mezarlarında rastlanmaktadır (Bkz. Resim-115,116,117,118,119). Vazo resimlerindeki oyuncaklar, profilden çizildiği için tekerleklerden bir tanesi gözükmekte diğer tekerlekleri varsa da gözükmemektedir (Bkz. Resim-115).⁴⁴²

Kuzeybatı Yunanistan'da Mikhalitsi'de bir çocuk mezarında bronz ve demirden yapılmış 24 cm boyunda bir oyuncak bulunmuştur (Bkz. Resim-116).⁴⁴³ Ayrıca vazo resimlerinde biraz daha büyük çocukların tekerlekli küçük arabalarla birbirlerini çektikleri ve oynadıkları görülmektedir (Bkz. Resim-115).⁴⁴⁴ Arabaların yanı sıra çeşitli kazılarda oyuncak araba tekerlekleri de ele geçirilmiştir.⁴⁴⁵

4.1.4. BİLYELER

Çocukların en eski oyuncakları arasında kil, taş ya da kurutulmuş meyvelerden elde edilen bilyeler başta gelir ve bugün hala dünyanın her yerinde bilinen ve kullanılan oyun araçları arasındadır.⁴⁴⁶

Bilyelerin de büyükler ve çocuklar tarafından kutsal amaçlarla, büyü ve oyuncak olarak kullanıldığı arkeolojik bulgulardan anlaşılmakta, tapınak ve çocuk mezarlarında da bilyeler bulunabilmektedir. Girit'te bulunan akik ve yeşim bilyeler M.Ö. 1400'lü yıllara kadar gitmektedir.⁴⁴⁷ Ayrıca Roma dönemine ait birçok renkli camdan ve pişmiş topraktan yapılmış bilyeler bulunmaktadır (Bkz. Resim-120). Bu da eski dünya ki çocuğun, bugünkü çocuğun sahip olduğu birçok oyuncak gibi, bilyelere de sahip olduğunu göstermiştir.

4.1.5. TOPAÇ

Topaç da, eski çağlarda kullanımı yaygın olan bir başka oyun nesnesidir (Bkz. Resim- 121-125). Topaçlar: ahşap, pişmiş toprak, taş, cam, bronz ve kurşun gibi malzemelerden yapılırdı. Ahşap ve pişmiş topraktan yapılanlar daha yaygındır fakat

⁴⁴² Selvi-Bener 2013, 169.

⁴⁴³ Selvi-Bener 2013, 169.

⁴⁴⁴ Beaumont 1994, 31.

⁴⁴⁵ Mori ve Omura 1990, 339; Ökse ve Bucak 2000, 193.

⁴⁴⁶ Daşcı 2014, 244.

⁴⁴⁷ Emiroğlu 2014, 572.

aşşap olanlardan günümüze kadar gelenler yoktur.⁴⁴⁸ Topaçların bazıları kamçı ile bazıları da elle çevrilirdi. Bu topaçların bazıları arı kovanı şeklinde, bazıları da düz kenarlı olurdu.⁴⁴⁹

Topaçların tarihi M.Ö. 1400'lere kadar dayanmaktadır. Mısırlılar, topacı parmaklarıyla çevirirlerdi. Çinliler parmak yerine topacın kamçı ile çevrilebileceğini bulmuştur. Bugün de kamçılı, kaytanlı, elle döndürülen hatta mekanik topaçlar çocukların oyunları arasında yer alır.⁴⁵⁰

Topaçlar çocuklar tarafından adak olarak kullanılmış ve ayrıca gömü hediyesi olarak da mezarlarda bulunmuştur.⁴⁵¹ Uzmanlara göre bu durum büyük olasılıkla, erkeklige adım atmakta olan gençlerin topaçlarını Hermes'e sunmaları, adamları ile ilgilidir.⁴⁵² Romalı devlet adamı Cato (M. Ö. 234-149), anne babalara, çocuklarını fena alışkanlıklardan kurtarmak ve "iyi vatandaş" olmalarını garanti altına almak için, onlara topaç almalarını önerir.⁴⁵³

Hititlerden kalma Kargamış'ta bulunan Kral Araras Kabartması üzerinde Kral Araras'ın çocukları aşık ve topaç oynarken betimlenmiştir. M. Ö. 8. yy.'da İlyada da topaçlardan bahseder; "*Hektor döndü topaç gibi, yalpa vurdu sağa sola...*" diyerekten.⁴⁵⁴

MÖ. V. yüzyıla tarihlenen bir Yunan seramiğinde topaç çevirme oyunu oynayan bir genç ile Hermes olduğu düşünülen sakallı bir erkek figürü görülmektedir. Sakallı ve şapkallı figürün havaya kaldırdığı elinde, ucundan üç sıra ip sarkan bir çubuk dikkati çeker. Kırmızıya boyanmış ipler bugün oldukça solgundur. Bu araç kullanılarak yerdeki, tepesi basık, altı sivri topaç döndürülmektedir (Bkz. Resim-121).⁴⁵⁵

XX. yy'nin sanatçılarından biri olan Otto Dix (1891-1969), bir resminde topaç ile oynayan çocuğunu göstermiştir. Anlaşılan odur ki, çocukların çevrelerini saran

⁴⁴⁸ Selvi-Bener 2013, 148.

⁴⁴⁹ Selvi-Bener 2013, 148-149.

⁴⁵⁰ Poyraz 2003, 5.

⁴⁵¹ Selvi-Bener 2013, 148.

⁴⁵² Daşcı 2014, 248-249

⁴⁵³ Emiroğlu 2014, 573.

⁴⁵⁴ Daşcı 2014, 248-249

⁴⁵⁵ Daşcı 2014, 248-249

dünyada onlarla ilgili her şey zaman içinde ne kadar değişirse değişsin, onların eğlenme ve oyun anlayışları büyük ölçüde aynı kalabilmiş, çocuklar M.Ö. 5. yüzyılda, M. S. XVI. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında, hatta günümüzde hala aynı oyuncak ile eğlenebilmektedirler.⁴⁵⁶

4.1.6.ÇEMBER

En basit oyunlar ve oyuncaklar bile hiç değişmeden yüzyıllar boyunca süregelmiştir. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz çemberdir. Çember, hem çocukların yarışlarında, hem de evde kullanılan, sevilen bir oyuncaktır. Çember (trochus), anahtar adı verilen ucu çengelli bir sopa yardımıyla yürütülerek, yönlendirilen bir oyuncaktır (Bkz. Resim-126-128).⁴⁵⁷

Çemberler çoğunlukla ahşaptan yapılırdı. Ancak bronz ve demirden yapılanlarda vardı. Çemberlerin kenarına düzenli aralıklarla çakılan çivilerin çıkardığı ses ebeveynlerine çocukların bulunduğu yer hakkında bilgi verir. Ayrıca ses çıkarması için başka bir yöntemde “anulus” denilen halkalar takılırdı. Çember çevrilen sopalara Yunancada “elater” deniliyordu.⁴⁵⁸ Çember oynayan çocukların ve gençlerin resmedildiği kırmızı figürlü Eski Yunan seramikleri ve eserleri, çocukların yüzyıllara meydan okuyan eğlencelerine güzel örnek oluşturmaktadır (Bkz. Resim-126-127,128).⁴⁵⁹

Çember, çocukların sokakta tek başlarına oynadıkları bir oyundur ancak Roma’da karşılıklı takımlar oluşturularak yarışların yapıldığı da bilinmektedir.⁴⁶⁰ Kim bilir ne heyecanlı ve ne kadar coşkulu yarışlara sahne olunmuştur.

4.1.7.YO-YO

Hareket esasına dayanan seramik oyuncakların biri de, kişinin el becerisini gerektiren yo-yo’dur. Yo-yo etrafına sarılan ipin hızla çekilmesi ile döndürülmekteydi (Bkz. Resim-129).⁴⁶¹

⁴⁵⁶ Daşcı 2014, 248-249

⁴⁵⁷ Deighton 1999, 45, 56.

⁴⁵⁸ Selvi- Bener 2013, 152-153.

⁴⁵⁹ Daşcı 2014, 244-245.

⁴⁶⁰ Selvi- Bener 2013, 152-153.

⁴⁶¹ Özturanlı, 2014, 227.

Yo-yo çeşitli madenlerden yapılan yassı, yuvarlak bir nesne olup çevresinde makara gibi ip sarmaya yarayan yuva vardır. İp buraya sarıldıktan sonra aşağıya bırakılınca kendiliğinden çözülürken dönerek aşağı iner, sonra bu hızla yeniden ip çevresinde sarılarak yukarıya doğru çıkar.⁴⁶²

Yoyo ile ilgili çok fazla bilgi olmasa da vazo resimlerinde bu oyunun oynandığını anlıyoruz. Yoyolar daha çok ahşaptan yapılırdı ancak pişmiş topraktan ve bronzdan yapılmış yoyo örnekleri de vardır. Ahşap olanlardan günümüze gelebilen yoktur.⁴⁶³

4.1.8. DEĞNEK AT

Değnek at, kız-erkek bütün çocukların koşarak, zıplayarak oynadıkları bir oyundur. Bu oyunun oynandığını az sayıdaki Yunan vazosundan anlayabiliyoruz. (Bkz. Resim-130) Bu resimde çıplak erkek çocuk sağ elinde kırbaç, sol elinde uzun bir değneğe bağlı atın dizginlerini tutarken betimlenmiştir.⁴⁶⁴ 1400'lerden kalma bir el yazması da İsa'nın da çocukluğunda baston (ya da değnek) atla oynadığını belirtir.⁴⁶⁵

4.1.9. DÜDÜK

Düdükte eskiçağ çocuğunun oyuncakları arasında yer alırdı. Ülkemizde de çeşitli kazılarda bir takım düdük buluntularına rastlanmıştır (Resim-131-134). 1984 yılında yapılan Harran kazı ve onarım çalışmalarında bir çocuğa ait olduğu sanılan düdük ve kemik kaval bulunmuştur (Resim-131,133).⁴⁶⁶ Ayrıca İznik Tiyatro Kazısı'nda da Milet işi kırmızı hamurlu, krem astarlı, koyu mavi hat ve noktalarla desenlenmiş ve yırtıcı bir hayvan figürü şeklinde yapılmış bir düdük bulunmuştur (Bkz. Resim-132).⁴⁶⁷

⁴⁶² And 1994, 154.

⁴⁶³ Selvi-Bener 2013, 157.

⁴⁶⁴ Selvi-Bener 2013, 174.

⁴⁶⁵ Poyraz 2003, 12.

⁴⁶⁶ Yardımcı 1985, 245.

⁴⁶⁷ Yalman 1983, 219.

Düdükte Eski Yunan ve Roma'da çocuk oyuncakları arasındaydı. Amorium kazılarında at figürünü şeklinde pişmiş topraktan yapılmış bir düdük bulunmuştur.⁴⁶⁸ Ayrıca Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmekte olan Roma dönemine ait, pişmiş topraktan yapılmış kuş biçimli oyuncak düdük vardır (Bkz. Resim-134). Tüm bunlar, düdüğün çağlara meydan okuyan bir çocuk oyuncağı olduğunu kanıtlar gibidir adeta.

4.1.10. IYGKS (IYNKS, IUNKS)

Iygks: yuvarlak, düğme benzeri, üzerinde iki delik bulunan bir oyuncaktır. Genellikle çömlek parçalarından yapılırdı ancak bazen de tebeşir ya da çeşitli taşlardan da yapılabilirdi. Iygks yapılırken seramik parçaların kenarları yuvarlaklaştırılır ve son olarak da keskin bir bronz ya da demir parçasıyla delikleri açılırdı. Bu iki delikten ip geçirilir ve bu ipin gerginleştirilip serbest bırakılmasıyla ivme kazanır, iygks dönmeye başlar ve vızıltı şeklinde ses çıkardı. Büyük ve ağır olanlar daha iyi dönerdi. Tell Jemmeeh'te yapılan kazılarda farklı büyüklükte kırık çömlek parçalarından yapılmış farklı büyüklükte 17 tane iygks bulunmuştur. Ayrıca pykksisler üzerinde de bu oyuncak betimlerine rastlanmaktadır (Bkz. Resim-135).⁴⁶⁹

4.1.11. TAHTEREVALLİ

Çocukların hoşça vakit geçirmelerini sağlayan tahterevalli ise bir başka oyun aracıydı.⁴⁷⁰ Tahterevalli betimlerine, Yunanlılarda rastlanmaktadır. Yunandaki isminin "*peteuron ya da petauron*" olduğu sanılmaktadır. M.Ö. 470-460 yıllarına tarihlenen Leningrad Ressamı'na ait kırmızı figürlü sütunlu krater üzerinde tahterevalliye binen iki genç kız betimlenmiştir. Bir başka örnekte; M.Ö. 450- 440 yıllarına ait Cüce Ressamı'na ait kırmızı figürlü bir hydriadır⁴⁷¹ (Bkz. Resim-136).⁴⁷²

⁴⁶⁸ Selvi-Bener 2013, 183.

⁴⁶⁹ Selvi-Bener 2013, 184-185.

⁴⁷⁰ Mutluay 2007, 66.

⁴⁷¹ Hydria, su kaplarına verilen isimdir.

⁴⁷² Selvi-Bener 2013, 184-189-190.

4.1.12. SALINCAK

Eski Yunan'da Aiora adlı bir ritüelde genç kızların salıncaklarda sallandığı bilinmektedir. Salıncağın genelde de Yunanlı çocukların sevdiği bir oyun/oyuncak olduğu tahmin edilmektedir (Bkz. Resim-137).⁴⁷³

4.1.13. OYUNCAK FİGÜRLER VE MİNYATÜR EŞYALAR (ASKER, HAYVAN, VAZO VB.)

Yürütülen kazı ve araştırmalar, çocukların en eski oyuncakları arasında, kilden ve pişmiş topraktan yapılmış hayvanların da bulunduğunu göstermiştir. (Bkz. Resim-138-144)⁴⁷⁴ Biz biliyoruz ki zaten gerçek hayvanlar, kızlar ve erkekler için, hayatlarının her döneminde eğlence kaynağı idi. Bunun için midir bilinmez, eski dönemde çok sayıda hayvan biçimli oyuncak üretilmiştir (Bkz. Resim-138-172).⁴⁷⁵ Çamurdan yapılmış birçok küçük hayvan eski dönem çocuklarının vazgeçilmez oyuncuğu idi. Ancak minyatür hayvanların hepsi, eski dönemde sadece oyuncak özelliği taşıymıyordu.⁴⁷⁶ Hayvan figürlerini, kimi yazarlar oyuncak olmaktan çok kült amaçlı figürler olduklarını ileri sürmüşlerdir. Buna kanıt olarak da hem çocuk hem de yetişkin mezarlarında bulunmalarını göstermişlerdir.⁴⁷⁷

Çatalhöyük'te çeşitli zamanlarda yapılan kazılarda çeşitli figürler; hayvan biçimli (boğa, akbaba, geyik, kuş, domuz vb.) ve ne tam hayvan ne tam insan olan şematik ya da stilize figürleri betimleyen (kuşa benzeyen kafası değnek gibi bir vücudu ve oturur pozisyonda olan) nesnelere bulunmuştur. Bu nesnelere kült veya dini obje oldukları iddia edilmiş ancak bir bölümü dini önemi olan objeler olduğu kadar, oyuncak olarak da değerlendirilebilir. Yazıdan yoksun prehistorik dönemlerde, bu tür objelerin çocukları sosyalleştirmek için kullanılan, kendilerini doğal ifade etme araçları olmaları mümkündür. Oyunlarda kullanılan figürlerin öğretme amacı taşıması (mitolojik ya da yaratılış hikâyelerini ya da gençlere ideoloji ve gelenekleri anlatırken) olasıdır. Tasvirlerdeki değişiklikler (hayvandan insan biçimine)

⁴⁷³ Selvi-Bener 2013, 184-186.

⁴⁷⁴ Daşcı 2014, 245.

⁴⁷⁵ Özturanlı 2014, 226.

⁴⁷⁶ Canko 2014, 325-326.

⁴⁷⁷ Selvi-Bener 2013, 176.

toplumdaki veya ideolojideki değişimleri gösteriyor olabilir ve bu değişimlerin çocuklara nasıl açıklandığının göstergesi olabilir.⁴⁷⁸

Oyuncağa konu olan hayvanlar, çocuğun günlük yaşamında yeri olan evcil hayvanlardır. Bunlar arasında at, horoz, kuş, keçi gibi örnekler bulunmaktadır (Bkz. Resim-157-165). Hayvan biçimli seramik oyuncakları sabit ve hareketli olarak iki grupta değerlendirmek mümkündür. Hayvan biçimli hareketli seramik oyuncaklar genellikle gövdedeki deliklerden geçirilen ahşap ya da metal çubuklar üzerinde dönen tekerlekler sayesinde hareket edebilmektedir. Oyuncakları itme ya da çekme suretiyle öne ve arkaya doğru hareket ettirmek mümkündür. Tekerlekli ve iterek oynanan bu oyuncakların yanı sıra gövdeye iliştirilen bir parçadan ip geçirip çekilerek yürütölen örnekleri de vardır (Resim-160-163).⁴⁷⁹ Kestel’de yapılan 1980 kazı çalışmalarında da bunu örneklendirebilecek çeşitli figürönlere ele geçirilmiş ve bunlardan biri de oyuncak bir güvercindir (Bkz. Resim-161).⁴⁸⁰ Bu eserde, pişirim öncesinde gövde boşluğuna atılan minik seramik bilyeler sayesinde bazı hayvan biçimli örneklerin hem hareket edip hem de ses çıkarmaları sağlanmışır. Kütahya Arkeoloji Müzesi’nde bulunan, Frig dönemine ait bu horozun yanı sıra kuş biçimli oyuncaklar bu guruba ait en güzel örneklerdendir (Resim-160-161).⁴⁸¹

Gordion’daki soylu bir çocuğa ait olduğu sanılan “P Tömölüsü”nde, tunç bir kazan içinde bulunmuş olan ahşap oyma hayvan heykelcikleri Frigli ustaların bu konuda ne denli hüner sahibi olduklarının bir başka kanıtıdır. Tömü koyu renkli porsuk ağacından oyulmuştur. Belki de birer oyuncak görevi yapmış olan bu oymalar arasında at, aslan, geyik, sabana vurulmuş öküz ve balık yiyen grifon gibi hayvanlar bulunmaktadır (Bkz. Resim-145-156). Bunlardan, aslan ile boğanın mücadelesini gösteren grup özellikle dikkat çekicidir (Bkz. Resim-147). Saldıran aslana karşı kendisini boynuzuyla korumaya çalışan boğanın verdiği mücadele kompozisyon olarak çok başarılı bir uygulamanın ürünüdür. Yakındoğu sanatlarında çok sevilen

⁴⁷⁸ Moses 2006, 181.

⁴⁷⁹ Özturanlı 2014, 226.

⁴⁸⁰ Erdemligil 1981, 64

⁴⁸¹ Özturanlı 2014, 227.

aslan-boğa savaşımının, bu denli canlı ve hareketli bir biçimde ahşaba oyulmuş olması Frigli ustaların bu dalda doruklara ulaşmış olduklarının en canlı kanıtıdır.⁴⁸²

Eskiçağda çocuklar için üretilen oyuncaklardan bir başka grup da yetişkinlerin günlük yaşamda kullandıkları eşyaların minyatür örnekleridir (Bkz Resim-173-174).⁴⁸³ Geç Tunç Çağı'na ait, Porsuk Höyük kazısında bulunmuş olan, 2.7 cm yüksekliğe, 4.7 cm ağız çapına ve 3.4 cm. dip çapına sahip minyatür kap, kim bilir belki de çocukların evcilik oyuncaklarıydı. El ile şekillendirilmiş olup, kırmızımsı bir renge sahiptir. Malzeme olarak kil, kum ve taş katkıdır (Bkz- Resim-173).

Aristophanes "*Bulutlar*" adlı eserindeki Strepsiades isimli kahramanı, küçük bir çocuğun: ev modelleri, gemiler, küçük arabalar ve nar kabuklarından kurbağalar yaptığından bahseder.⁴⁸⁴ Gündelik yaşamda yer alan seramik formların birebir kopyası olan bu örneklerin büyük bölümünde, çeşitli oyun sahnelerinin resmedildiği de gözlemlenmektedir. Böylelikle kendisi oyuncak olan biçimler üzerinden çeşitli oyun sahnelerini izlemek ve değerlendirmek mümkün olmaktadır. Küçük boyutlu mobilya şeklindeki oyuncaklar arasında masa, koltuk, sehpa gibi örnekler vardır.⁴⁸⁵ Vazo resimlerinde birtakım küçük vazanın da oyuncak olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu tip eşyaların oyuncak olarak kullanılması, Eski Yunan ve Roma uygarlıklarında çocukların evcilik benzeri oyunlar da oynamış olabileceklerini akla getirmiştir.

Eski Yunan'daki diğer minyatür figürler arasında; binicileri olan atlar, hatta binicisi olan bir kaz gibi diğer hayvan figürleri, sandalye, vazo, ayakkabı, kadınların yün tararken kullandıkları dizlikler gibi büyüklere ait eşyaların minyatürleri ve bazıları tekerlekli olan küçük hayvanlar da bulunmaktadır. Günlük yaşama ait bazı sahneler, kaba olmakla birlikte son derece yararlı ve etkileyicidirler. Boiotia'nın pişmiş toprak heykelciklerinde kadın genellikle çalışırken görülür. Ekmek hamuru yoğurmakta, ocak ya da ızgaranın başında çömelmekte, banyoda oturmaktadır. Bu

⁴⁸² Sevin 2003, 275-276.

⁴⁸³ Özturanlı 2014, 228.

⁴⁸⁴ Aristophanes 1994, 71.

⁴⁸⁵ Özturanlı 2014, 228.

minyatürlerden bazıları oyuncaktan ziyade adak sunusu olabilir, ancak çocukların büyüklerin eşyalarına öykünerek oynamasına da şaşmamak gerekir.⁴⁸⁶

İngiltere Müzesi'nin Roma koleksiyonunda M. Ö. 2000'li yıllardan kalma oyuncak domuz figürleri⁴⁸⁷ Louvre Müzesi'ndeki M.Ö. 2000 yıllarından günümüze ulaşan tekerlekli bir yabandomuzu⁴⁸⁸ yine çocukların oyun dünyası hakkında bilgiler vermektedir.

Günümüze ulaşan birçok pişmiş topraktan yapılmış atlı asker figürü de vardır. Ancak bunların birçoğunun adak eşyası olduğu düşünülmektedir. Ancak bazı yazarlar çocukların oyuncaklarının da bunlara benzer olduklarını ileri sürerler.⁴⁸⁹ (Resim-164-172).

4.1.14. UÇURTMA

Çocukların oynadıkları oyuncaklardan bir diğeri de uçurtma idi. Bu onları oldukça heyecanlandırıyor olmalıydı.⁴⁹⁰ Uçurtmanın Eski Yunanlılarda ve Mısırlılarda üç bin yıldan fazla geçmişi olduğu, Çin'den elde edilen kaynaklara göre de üç bin yıldan fazla geçmişi olduğu belirtilmektedir.⁴⁹¹ Çeşitli resimlerde çocukların büyük bir zevk içerisinde açık havada uçurtma uçurduklarına tanık oluyoruz.⁴⁹² Yunanlılar uçurtmanın mucidi olarak bilinirler ve M.Ö. 400 civarında, Tarentum'lu (Magna Graecia'da) Arkhytos diye birinin uçurtmanın fikir babası olduğu söylenir. Olasılıkla dini anlamı olan bir resimde, ayağa takılan sırtıklar üzerinde yürüyen adamlar bile görebiliriz.⁴⁹³

⁴⁸⁶ Deighton 2012, 56.

⁴⁸⁷ Hayes, 1997, 90.

⁴⁸⁸ Poyraz 2003, 13.

⁴⁸⁹ Selvi-Bener 2013, 175.

⁴⁹⁰ Mutluay 2007,

⁴⁹¹ Poyraz 2003, 6.

⁴⁹² Mutluay 2007,

⁴⁹³ Deighton 2012, 56-57.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ESKİ YUNAN UYGARLIĞI'NDA ÇOCUK ve EĞİTİM

Eğitim; insan dünyaya geleli, sürekli oluşan ve değişen bir süreç olmuştur. Her insan topluluğu ya da bu topluluğu teşkil eden bireyler, birbirleriyle olan ilişkilerini, dünya kurulduğundan beri birtakım söylencelerin, destanların, masalların, öykülerin ve atasözlerinin etkileriyle düzenlemişlerdir. Daha sonraları, yine bunlar devam etmekle birlikte filozoflar, eğitimci yazarlar vb. gerek kuramsal ve gerekse pratiğe yönelik eğitim çalışmalarıyla, eğitim olgusunu sistemleştirmeye, birtakım kurallara bağlamaya çalışmışlardır.⁴⁹⁴ İşte bu eğitim olgusunun filiz verdiği, hatta en güzel meyvelerini verdiği topraklardır Anadolu. Ev sahipliği yaptığı, üzerinde yeşeren ve büyüyen uygarlıklarıyla...

5.1. ESKİ YUNAN ÖNCESİ ANDOLU'DA EĞİTİM

Anadolu'nun doğal coğrafi durumuna bakarak, medeniyet bakımından yalnız bir köprü, ya da bir geçit olduğunu söylemek doğru değildir. Coğrafya bakımından bir bütün olan Anadolu'da, en eski çağlardan beri, birçok kavim yerleşti ve bunlar kendilerine özgü gelişmeler göstererek önemli kültürler meydana getirdiler uygarlıklar kurdular. İşte Anadolu'da en eski çağlarda meydana geldiği bilinen bu kültür geleneği, ülkeye daha sonra gelen bütün kavimleri etkisi altında bırakmıştır. Bugün bile Anadolu'da yaşayan eskiçağ kökenli gelenek, görenek ya da inanış devam etmektedir. Anadolu'da insanların toplu olarak yaşamaya başlamasıyla birlikte, devletler kurulmaya başlamış ve farklı medeniyetler birbiri ardına ortaya çıkmıştır. Asırlarca devam eden bu devletler zinciri, Anadolu'nun yeryüzünün medeniyet beşiği olmasına sebep olmuştur.⁴⁹⁵ Bunu sağlayan etmenlerin başında da, bu uygarlıkları kuran ve geliştiren toplumlardaki insan faktörünü incelemek gerekmektedir. Ve görülecektir ki insanın, sağlam aile ve toplum düzenleri ile iyi eğitim sistemlerinde eğitildiği dönemlerde devletler de ilerlemiş büyük uygarlıklar doğmuştur. Asla tesadüfen olmamıştır...

⁴⁹⁴ Binbaşoğlu 1988, 27.

⁴⁹⁵ Uslubaş ve Dağ 2007, 19.

5.1.1. ANADOLU'DA YAZI ve GELİŞİMİ

Hitit ve Urartular çivi yazısını, İyonyalılar, Lidyalılar ve Frigyalılar Fenike alfabetini kullanmışlardır.⁴⁹⁶ Yunanlılar M.Ö. IX. yy.'da, Fenikelilerden öğrendikleri alfabeti bazı değişikliklerle kullanmışlardır.⁴⁹⁷ Romalılar, Yunan Alfabeti üzerinde değişiklik yaparak Latin Alfabeti'ni oluşturmuşlardır.⁴⁹⁸

Anadolu'nun yerli halkı oldukları ve M.Ö. 3000 yılın ortalarından beri Anadolu yaşadıkları bilinen Hatti'lerin ise okuryazar olduklarını gösteren hiçbir belge ele geçmemiştir. Ancak Mezopotamya ile ticaret ilişkileri dolayısıyla Hatti beylerinin, Kültepe'de olduğu gibi Asurca bilen kâtipler kullanmış olmaları muhtemeldir. Hatti'lerin kendilerine öz bir yazısı ya da hiyeroglifleri olmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁹⁹

Hititler Anadolu'da, önce beylikler halinde (2000-1660), sonra bir krallık (1660-1460) daha sonra da bir Büyük Krallık kurarak (1460-1190) egemen olmuşlardır. Hititler, yerli Anadolu kavimlerini, hoşgörü ve anlayışla yönettiler. Başlangıçta uygarlık yönünden kendilerinde daha iyi olan bu kavimlerden büyük ölçüde yararlandılar onların geleneklerine, dinlerine saygı gösterdikleri gibi ülkenin adını bile değiştirmediler. Mezopotamya'dan çivi yazısını almışlar uygar bir ulus olarak kendi çağlarının en ileri ülkelerinden birisi olmuşlardır.⁵⁰⁰

Hattuşa'nın egemen güçleri, bir an önce denize ve güneydeki büyük merkezlere ulaşarak onların zenginlik ve yüksek medeniyetlerinden yararlanmak istediler. İlk amaç Halep gibi ileri düzey kentler ulaşmaktı. Bu amaç onları Mezopotamya kavimleri ile ilişki kurmalarını sağlamış ve onlardan etkilenmelerine yol açmıştır. Hititler, kullandıkları çivi yazısını bu dönemde kuzey Suriyeli bir yaz okulundan aldılar. Bu yazı Eski Babil'de kullanılan bir türdü. Hurriler de aynı tip yazıyı kullanmışlardır.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Taşkın 2011, 89.

⁴⁹⁷ Blanck 2000, 27.

⁴⁹⁸ Taşkın 2011, 89.

⁴⁹⁹ Akurgal 2005, 17.

⁵⁰⁰ Akurgal 1995, 96.

⁵⁰¹ Akurgal 2005, 58.

Bu seferlerin Hitit tarihi açısından önemi, Mezopotamya medeniyeti ile doğrudan ilişki kurulmuştur. Hitit dininde, sanatında ve edebiyatında tesirleri görülmüştür.⁵⁰² Böylelikle Hititler Mezopotamya'nın uygarlığından da faydalanarak yeni bir uygarlık kurmuşlardır.⁵⁰³ Mezopotamya ile sıkı ve örgütlü bir ticaret ilişkileri sonucunda *Asur Ticaret Kolonileri Çağı*'nda Anadolu halkları ilk yazıyı tanıma fırsatını yakalamışlardır.⁵⁰⁴

Hitit halkı tek bir dil kullanmamıştır. Sadece Boğazköy'de kullanılmış olan sekiz dil bunun tanığıdır. Bu dillerden en az dördü yaygındır.⁵⁰⁵ Hitit yasalarına baktığımızda Hitit ülkesinin coğrafya ve dil bakımından üçe ayrılır; Hatti, Pala ve Luvi. Bu da Hitit-Neşa, Luvi ve Pala dili üçlemesine yani Anadolu'daki üç Hint-Avrupa diline uygundur.⁵⁰⁶ Hitit dili diye bilinen dil, kökende Hattiler'in yaşadığı bölgeyi M.Ö. II. bin başında istila eden toplumların kullandığı lehçe olup kendileri bu dile yaşadıkları Neşa şehrine izafeten Neşaca diyorlardı. Ancak bu dil daha sonra bölgedeki Hitit öncesi dillerden (Luvice, Palaca, Hurrice, Hattice) hayli etkilenmiştir.⁵⁰⁷ Hitit-Neşa dili Anadolu grubu arasında en çok karşılaşılan dildir ve birçok tablet bu dil ile açıklığa kavuşmuştur. Gerçektende Hititce-Neşa dili imparatorluğun resmi dili, mühürdarlığın diliydi.⁵⁰⁸

Luvi dili ise Hitit-Neşa dilinin kardeşiydi ve aslen güney Anadolu'da konuşulurdu. Luvice Hitit-Neşa diline göre arkaik bir özellik gösterir. Likya dili; Luvi dilinin gecikmiş biçimidir. Likya alfabesi Yunan alfabesinin değişik biçimlerinden biridir. Pala dili Orta Hatti'nin kuzeybatısında (Pala ülkesi) konuşulan Hitit-Neşa diline kardeş bir dildir. M.Ö. XIII.'yy.'dan itibaren yok olmuştur. Bu Hint-Avrupa kökenli dillere ek; Lidya, Karya, Pisid, Side dilleri de sayılabilir. Hint-Avrupa kökenli olmayanlara ise; Hatti, Hurri dillerini Sami kökenlilere ise Akadca'yı ekleyebiliriz.⁵⁰⁹

⁵⁰² Kinal 1998, 89.

⁵⁰³ Mutluay 2004, 109.

⁵⁰⁴ Sevin 2003, 124.

⁵⁰⁵ Ceram 1999, 140.

⁵⁰⁶ Klock- Fontanille 2005, 115.

⁵⁰⁷ Özçelik 2002, 92.

⁵⁰⁸ Klock- Fontanille 2005, 116.

⁵⁰⁹ Klock- Fontanille 2005, 116-121.

Hititler diplomatik belgelerde dönemin diplomatik dili olan Akadca'yı, bazen de Hititçe-Akadca beraber kullanmışlardır. Bu metinler ve diğer edebi metinler ya çivi yazısı ile ya da kendilerine has Hitit hiyeroglif yazısı ile yazılmıştır. Daha çok mühür, taş ve kayalardaki heykel yazısı olarak kullanılan Hitit hiyeroglifinden kalan fazla eser yoktur. Esas kullanılan yazı, çivi yazısı olup onu da kendilerince geliştirmişlerdir. Hitit çivi yazısı ile yazılmış ve çoğunluğu tarihi ve dini metinlerden oluşan (Boğazköy) Hattuşas'daki Hitit Devlet Arşivi dönemin edebiyatı hakkında da önemli ipuçları verir. Bu arşivde, dönemin diplomatik dili Akadca ve çivi yazısıyla yazılmış diplomatik belgeler de vardır. Diplomatik ve edebi metinlerden oluşan bu Hitit edebiyat ürünleri daha çok yıllıklar antlaşmalar tarihsel metinler ve diplomatik yazışmalardır.⁵¹⁰

Çivi yazısı daha çok kil tabletler, bazen de tunç veya üzeri balmumu kaplı ahşap plakalar üzerine yazılıyordu.⁵¹¹ Kil tabletlerin ön yüzleri düz, arka yüzleri ise hafif dış bükeydi.⁵¹² Zira Hitit metinlerinde, ağaç tablet yazıcılarından bahsedilmektedir. Bu ifadeler, ağaç tabletlerin varlığını kanıtlamaktadır. Ancak, ahşabın dayanıksız bir malzeme olması nedeniyle zamanımıza değin gelemediği anlaşılmaktadır.⁵¹³ Genellikle tahta tabletler kullanıldığı için Hattuşa'nın o dev kitaplığının büyük bölümü kaybolmuştur. Kalanlar birtakım tarihsel metinler ve mitolojik öykülerdir.⁵¹⁴ Halka dair tabletlerde çok fazla bilgi olmaması da şimdilik ağaç tabletler kullanılmasıyla açıklanabilmektedir.⁵¹⁵

Çivi yazısı ile Hititler, sözcükleri hecelerle yazıyorlardı. Örneğin; Hattuşili adı Ha-at-tu-şi-li biçiminde yazılmaktaydı.⁵¹⁶ Hititlerin çivi yazısından başka bir de hiyeroglif, yani kutsal oyma (yazı) anlamına gelen resimli yazıları vardı. Bu yazı türünde de hece hece yazma aşamasına ulaşılsa da daha eski bir anlatım olan her sözcüğün tek bir işaretle anlatılması hala yaşıyordu.⁵¹⁷ Resim yazısı, Anadolu bir kökene dayanır ve Hititler'in yarattığı bir yazı sistemidir. M.Ö. 1650 yıllarına doğru ortaya çıktığı anlaşılan bu yazı daha çok taş anıtlar, mühürler ve çanak çömlekler

⁵¹⁰ Özçelik 2002, 92.

⁵¹¹ Sevin 2003, 172.

⁵¹² Sevin 2003, 172.

⁵¹³ Mutluay 2004, 110.

⁵¹⁴ Tanilli 2002, 124.

⁵¹⁵ Dinçol ve Dinçol 2002, 30.

⁵¹⁶ Akurgal 2005, 51.

⁵¹⁷ Akurgal 2005, 52.

üzerinde kullanılmıştır.⁵¹⁸ “Hiyeroglif Hititçesi” “Çivi Yazısı Hititçesi”nden çok Luviceye yakındır. Aslında bu ikisi aynı dilin farklı lehçeleri gibi görünmektedir. Luvice tahminen çivi yazılı metinlerde Luviya olarak geçen bölgenin dilidir.⁵¹⁹

Boğazköy metinlerinde kullanılan daha çok, Babil-Asur çivi yazısının ilkel biçimi olan bir resim yazıydı. Bu yazı geliştirilerek, daha sonra bir hece yazısına dönüşmüştür. Ancak bu hece yazısında eski resimlerden birçoğu kullanılmaya devam edilmişti. Dolayısıyla da çivi yazısını bilen araştırmacılar tarafından okunmuştu. Yani dil bilmeden ne demek istendiği anlaşılabilirdi.⁵²⁰

Zaten Hititler devlet idaresi ile ilgili işlerde, saray mensuplarının, aristokrasinin ve yüksek bürokrasinin gereksinimleri için çivi yazısını kullanmışlar, halka hitap eden anıtlarda hiyeroglif yazısı kullanılmıştır. Ancak geniş kitlelerin daha çok hiyeroglif yazısını öğrendiği düşünülmektedir.⁵²¹ Hiyeroglif yazısı, çivi yazısına göre daha uzun süre kullanılmıştır. Çünkü büyük Hitit devletinin yıkılmasıyla birlikte çivi yazısının ortadan kalkmasına karşılık resim yazısı, Geç Hitit Şehir devletleri vasıtasıyla varlığını sürdürmüştür.⁵²²

M.Ö. I. binyılda ise Doğu Anadolu’daki Urartular dışında Anadolu halkları çivi yazısı kültüründen uzaklaştı. Bunun yerini, Aramice ve Fenikece gibi Batı Sami kökenli alfabetik yazılar almaya başladı. M.Ö. VII. yüzyılda tüm Batı ve Orta Anadolu’da alfabe yazısı kullanılır olmuştu. Orta ve Batı Anadolu’da Phrygce, Lydce, Lykçe ve Karca, Tbroslar üzerinde Pisidce ve Sidece M.Ö. I. binyılın alfabe yazılı başlıca dillerindendir.⁵²³

Zaten Hitit ülkesindeki kazılarda çıkan tabletlerdeki dillerin çeşitliliği, Hititlerin zengin bir edebiyata sahip olduklarını göstermektedir. Hitit kralları her yılsonunda yaptıkları icraatları, yıllıklar halinde yazdırıyorlardı. Hitit devlet arşivinde bu tarihi belgelerin yanında bol miktarda dini edebiyat metinleri de vardı.⁵²⁴

⁵¹⁸ Sevin 2003, 172.

⁵¹⁹ Macqueen 2001, 36.

⁵²⁰ Ceram 1999, 59.

⁵²¹ Alp 2011-A, 8.

⁵²² Mutluay 2004, 111.

⁵²³ Sevin 2003, 172.

⁵²⁴ Uslubaş ve Dağ 2007, 21-22.

Diğer Anadolu toplumlarına bakarsak; Frigler, kültür düzeyi yüksek bir toplumdur. Yazı, kralın tekelinde olmayıp M.Ö. VIII., VII ve VI. yüzyılda Frig kentlerinde geniş halk kitleleri tarafından da kullanılmaktaydı.⁵²⁵ Frigler'in başlı başına bir yazı sistemleri vardı. Kaynağı ve gelişimi henüz aydınlatılmamış olan bu yazı bir yandan Arami, öte yandan Ege yazı sistemlerinin etkisi altında ortaya çıkmışa benziyor. Frig ve Yunan alfabelerinin Fenike kaynağından gelmesi olasıdır. Frig alfabesi M. Ö. V. yy. kadar kullanıldı. Frig dili ise Yunanca ile karışarak M. S. II. Ve III. yy. kadar yaşamıştır. Edebiyatları hakkında bilgimiz olmasa da “hayvan öykülerinin” (fabl) bulucularıdır.⁵²⁶

Urartular da çiviyazısını kullanıyorlardı. Resmi veya ticari haberleşmeler pişmiş topraktan levhalar üzerine yazılmış metinlerle yapılıyordu. Ayrıca Urartuların papirüs, deri ve tahta üzerine yazmaları da olasıdır; çivi yazısı yanında Hitit hiyerogliflerine çok benzeyen fakat onlardan ayrı olan bir resimli yazınları vardı. Urartuların en önemli kitabeleri taş levhalar üzerinde bina bloklarında veya kayalar üzerindedir. Bunlarda savaşlardan, inşa edilen saraylardan, tapınaklardan, su kanallarından ve dini konulardan bahsedilmektedir.⁵²⁷

M.Ö. VII. yy.'da Anadolu'nun batısında Sami alfabelerinden esinlenerek ortaya çıkan, kökenleri Fenike alfabesi olması gereken Likya, Lidya ve Frigya alfabeleri hâkim oldu. Yunan alfabesi yine bu alfabeler etkisiyle türedi.⁵²⁸

Fenike aracılığıyla alfabe ile tanışan Yunanlılar ise, bu yazıyı geliştirmişler ve yaygınlaştırmışlardır. Böylece doğudan batıya giden alfabe Yunan alfabesi olarak tekrar doğuya doğru yayıldı ve Anadolu'da diğer yazıların yerini aldı. Anadolu'daki ve çevresindeki diller incelendiğinde bu toprakların hiçbir yerle kıyaslanamayacak kadar değişik insana ve yazıya ev sahipliği yaptığını anlıyoruz. Bu çeşitlilik Anadolu insanının uygarlık düzeyini göstermesi bakımından önemlidir.⁵²⁹

⁵²⁵ Akurgal 2005, 265.

⁵²⁶ Tanilli 2002, 131.

⁵²⁷ Akurgal 1995, 176.

⁵²⁸ Dinçol ve Dinçol 2002, 34.

⁵²⁹ Dinçol ve Dinçol 2002, 35.

5.1.2. ANADOLU'DA EDEBİYATIN DOĞUŞU

Hurriler döneminde dini eserlere ağırlık verilmiş, daha çok Mezopotamya edebiyatından esinlenilmiştir. Masal ve destanlar bu özellikte yazılmışlardır. Bunların arasında en önemli eser “*Kumarbi Destanı*”dır. Destanda Kumarbi tanrıların hükümdarı idi. Bu destan Yunan edebiyatının esasını oluşturan mitolojileri etkilemiştir. Bunun yanında Mezopotamya'nın ünlü destanı Gılgamış, Hititçeye çevrilmiştir. İyonya, Lidya ve Urartu'lara ait edebi bilgiler mevcut değildir.⁵³⁰

Genellikle edebi ürünler, saray ve yazıcı okuluna dünyasına aittir. Ancak bu, sivil bir popüler edebiyatın olmadığı anlamına gelmez. Kuşkusuz, yalnız Hattuşa'da değil tüm Anadolu'da şarkılar söylenmekte ve öyküler anlatılmaktadır. Bir asker şarkısının birkaç satırı Eski Krallık döneminin yarı tarihsel bir metninde geçer:⁵³¹

Neşa'nın giysileri, Neşanın giysileri

Giydir bana, giydir!

Anneminkileri aşağı getir;

Giydir bana, giydir!

Benim için aşağı getir (anlamı bilinmiyor)

*Giydir bana, giydir!*⁵³²

Mursili'in hayret uyandıran “Veba Duası” da Hitit edebiyatı açısından önem taşımaktadır.⁵³³ Frig edebiyatı hakkında bilgi yoktur, fakat hayvan hikâyelerinin (fabl) bulucusu olarak Frigler kabul edilir.⁵³⁴ Edebiyatta ölçülü hikâyenin, mucidi idiler. Hatta ölçülü hikâyelerde tek olan Ezop, Frigyalıydı.⁵³⁵ İyonya, Lidya ve Urartu'lara ait edebi bilgiler mevcut değildir.⁵³⁶

⁵³⁰ Altaş 2011, 194.

⁵³¹ Macqueen 2001, 168.

⁵³² Macqueen 2001, 168.

⁵³³ Ceram 1999, 141-142.

⁵³⁴ Özçelik 2002, 110.

⁵³⁵ Gökoğlu 1964, 259.

⁵³⁶ Altaş 2011, 194.

5.1.3. ANADOLU'DA EĞİTİM TARİHSEL TEMELLERİ

Anadolu'da büyük bir devlet kurmayı başarmış olan Hititlerde çeşitli görevliler, arşivciler, yazıcılar, çevirmenler acaba nasıl bir eğitimden geçiyor veya kendilerini ne şekilde geliştiriyorlardı? Devlet görevlilerinin dışında Hitit toplumunda eğitim vermek amacıyla açılan okullar var mıydı? İşte bu sorulara verilecek yanıtlar, Hitit devletinde uygulanan eğitim sistemini ortaya koyacaktır.⁵³⁷ Ancak bu sorulara net ve detaylı yanıtlar bulmak şu an için çok zordur. Hititlerde ve diğer Anadolu uygarlıklarındaki okul ve eğitim gibi konularda çok bilgi sahibi değiliz. Ancak bilinenlerden hareketle birtakım eğitim faaliyetlerinin varlığına ulaşmak mümkündür. Zaten eğitimin olmadığı bir dönem düşünülemez. Dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi bir zamanda mutlaka bir anne çocuğuna hayata dair bir şeyler öğretmiştir. Ancak olsa olsa bizim bunlarla ilgili detaylı bilgilerimiz yoktur. Anadolu uygarlıkları da eğitim açısından biraz böyledir.

Çocuğun geleceğinin belirlenmesinde babanın kararı önde iken, anne de çocuğun hayatında söz hakkına sahipti. Onun yetiştirilmesinden sorumluydu. Hititli anne, çocuğun eğitiminde toplumun beklediği davranışların kazandırılmasında babanın yanında ailenin diğer önemli üyesi durumundaydı. Sümer'de, olduğu gibi Hitit geleneğinde de anneye övgüler dizilmesi bu gerçeği ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, ailenin ait olduğu toplumsal statü, çocuğun yetiştirilmesinde farklı uygulamalara yol açabiliyordu. Örneğin, asiller sınıfına mensup bir ailenin çocuğu çiftçi ailesinin çocuğundan daha iyi olanaklarla donatılarak seçkin bir eğitim olanağına sahip oluyordu.⁵³⁸

Maraş'taki mezar taşlarında geçen, M.Ö. VII. yüzyıl başlarında yapılmış olan eserlerdeki terazi, kalem ve papirüs rulosu türünde meslek araçları bize Hititlerdeki eğitimin varlığının kanıtlarıdır adeta (Bkz. Resim-22,23).⁵³⁹ Bunun yanı sıra Mısır, Yunan ve Roma'da rastlanan styluslara Boğazköy'de de rastlanmıştır. Burada

⁵³⁷ Mutluay 2004, 112.

⁵³⁸ Mutluay 2004, 114.

⁵³⁹ Akurgal 2005, 147.

rastlanan styluslar bronz ve kemiktendir. Arşiv memurları da onlarla yazıyordu. Sivri ucu ile yazılıyor, yassı ve yumru ucu ile siliniyordu.⁵⁴⁰

Zamanına göre gelişmiş bir devlet düzenine sahip olan Hititlerde eğitim etkinlikleri, üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisidir. Çünkü Hititlerin, her şeyden önce devlet işlerini yürütebilmeleri için yetişmiş elemanlara gereksinimleri vardı. Devletin bürokratik yapısında görev üstlenenlerin, bu işi sürdürürken sahip oldukları bilgi ve becerileri kazanabilmeleri, bu arada gerek siyasi ilişkilerde gerekse diğer işlerin yürütülmesinde ne şekilde hareket edecekleri konularında bilgilendirilmeleri, onlara verilecek bir eğitimle gerçekleşebilirdi. Böyle bir eğitim ise Hititlerin çağdaşı diğer devletlerde olduğu gibi çeşitli yollarda sağlanabilirdi. Örneğin, deneyimli kişilerin bilgi ve görgüsünden yararlanılması okullar açılması ya da bir mesleği yürütebilmek için gerekli olan yeterliklerin usta-çırak ilişkisi içerisinde kazanılması vb.⁵⁴¹

Hititlerde prensler annelerinin mevkiine göre sosyal hayatta görev alırlardı. Prensler hususi bir eğitimle yetiştirilmeye çalışılırdı. Vücutça sağlam olmayan prensler ise rahipliğe verilirdi. Yeni alınan yerlerin idareleri de yine prenslere verilir ve hem prensler merkezden uzaklaştırılır hem de buralar emin ellerde olurdu.⁵⁴²

Hitit kralı I. Hattuşili'nin, veliaht tayin ettiği Murşili'nin eğitimi konusunda oldukça titiz davrandığı bilinmektedir. Murşili'nin yetiştirilmesi için öğretmenler görevlendirilmiş ve Hitit sarayının veliahdı, deneyimli kişilerin gözetiminde eğitime çalışılmıştır. I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde, kendisinden sonra tahta geçecek olan Murşili'nin hangi erdemleri kazanması gerektiğine ilişkin son derece ilgi çekici açıklamalar yer almaktadır. Vasiyetnamede, bir kimse, kral bile olsa bunun ona her şeyi yapma hakkını vermeyeceği esası vurgulanmak istenmektedir.⁵⁴³ Örneğin vasiyetnamenin yer aldığı belgede şu ifadeler bulunmaktadır: *“Hiç kimse (şöyle) demesin! Kral gizlice canının isteğini (yapar) Ben onu bağışlarım!”*,...

⁵⁴⁰ Yıldız 2000, 189.

⁵⁴¹ Mutluay 2004, 111-112.

⁵⁴² Kinal 1998, 139.

⁵⁴³ Mutluay 2004, 115.

“Şimdi (siz ki) benim düşüncelerimi ve ilkelerimi (aklımın keskinliğini) bilirsiniz”,
“Oğlumu, akıllı bir kişi olarak yetiştirin”.⁵⁴⁴

Diğer taraftan, prenslerin yanı sıra Hitit kraliçelerinin de iyi bir eğitimden geçtikleri, kültürlü kişiler oldukları kuşkusuz. Yönetimde, krallarla birlikte hareket eden, kabul törenlerinde bulunan protokolde yer alan, tapmakta başrahibe olarak görevler üstelenen kraliçelerin, gerekli bilgilerle donatıldıkları anlaşılmaktadır. Gene kraliçelerin diploması alanında da sahip oldukları birikimleriyle kraldan bağımsız hareket ederek yabancı ülke yöneticileriyle mektuplaştıkları dikkatleri çekmektedir. Örneğin, ünlü Hitit Kraliçesi Puduhepa, bir Ugarit mühür baskısında olduğu gibi, belgelere imza atabiliyordu. Aynı kraliçenin, bazı dinsel törenlere ait dağınık şekilde duran metinleri toplattırarak kâtiplere yeniden yazdırttığını biliyoruz. Puduhepa'nın kişiliğinde diğer kraliçelerin de zengin bir kültür birikimine sahip oldukları çeşidi bilgi ve beceriler kazandıkları anlaşılmaktadır.⁵⁴⁵

Bir başka örnekte de III. Hattusili'nin kızınının Mısır kralı II. Ramses ile evlenmesiyle, Mısır ile başlayan sıcak ilişkiler, Hititlerin, Hitit prensesine Mısır sarayında özel bir yer verilmesinde ısrarcı olunmasına kadar gitmiştir. Gerekçe olarak onun iyi yetişmesinden bahsedilmektedir. Bunun üzerine Ramses mealen şöyle demektedir; “Bir kraliçenin deneyimine ve terbiyesine sahip olan bir kadın benim ünümü artıracak ve ülkem için faydalı olacaktır.”⁵⁴⁶ Hititlerde yönetim kademesinin eğitiminden sonra şimdi de kâtiplerin ve diğer memurlukların eğitimine göz atalım.

Hititlerde çivi yazısını okuyup yazabilen zümrenin pek büyük olmadığı sanılmaktadır. Bundan dolayı ülkenin birçok yerindeki kaya anıtlarda ve mühürlerde halkın daha rahat kullanılabildiği düşünülen Hitit hiyeroglif yazısı tercih edilmiştir.⁵⁴⁷ Kâtipler bu açıdan Hitit toplumunda saygın bir konuma sahip olmalıydı.

Hattuşa'da ekonomik bir merkez de olan tapınağa giren ve çıkan mallar yazılı olarak kaydediliyor ve bu kayıtlar arşiv odalarında saklanıyordu. Kil tabletlerin yanı

⁵⁴⁴ Alp 2011-A, 69.

⁵⁴⁵ Mutluay 2004, 116.

⁵⁴⁶ Alp 2011-A, 114.

⁵⁴⁷ Baykal-Sheer 2001, 17.

sıra balmumu sıvalı tahta tabletler de sık olarak kullanılıyordu ve “tahta tablet yazıcısı bu işi yapıyordu. Tapınağın depo odalarında binlerce çiviyazılı kil tabletin olduğu arşiv vardı.”⁵⁴⁸

Dikkat çekici yanlardan birisi de Hattuşaş’taki tapınakta 18 rahip, 87 kâtip, 10 şarkıcı, ayrıca müzisyen ve kâhinlerden oluşan 205 kadar görevli hizmet sunmaktaydı. Yazılı belgelerden anlaşıldığına göre tapınaktaki personel sayısı zaman zaman 700 kişiyi aşıyordu.⁵⁴⁹

Bunlara ek olarak Hitit merkezlerinde yapılan kazılarda özel biçimleri olan yapılarla rastlanmıştır. İçinde ortalama 3500 kil tablet bulunan, yapıların bir kil tablet arşivi olduğu sanılmaktadır. Bir takım tabletlerden anlaşıldığı üzere, bu arşiv yapısı içinde ayrıca bir okuma-yazma okulu vardır.⁵⁵⁰

Büyükkale kazılarında ortaya çıkarılan sarayda çok sayıda tabletin olduğu yerler bulunmuş ve buraların sarayın arşivi veya kütüphanesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Hattuşa’nın 100 km kadar kuzeydoğusundaki Maşat Höyük’teki saray kalıntılarında da arşiv odalarına rastlanmıştır ve bu arşiv Hattuşa dışındaki ilk arşiv niteliğindedir.⁵⁵¹

Bir çivi yazılı tablet üzerinde “*Eğış-Kıntı*”den söz edilir. “*İş Evi*” olarak çevrilebilecek bu terim rahipler, müzisyenler, şarkıcılar, kil ve tahta tablet yazıcılarını barındıran bir mekândı. Burası Büyük Tapınağın kült personelinin çalışma ve belki yaşama mekânları olabilirdi.⁵⁵² Bütün bunlar kâtip bir zümrenin varlığına ve bunların bir şekilde eğitilerek yetiştirildiklerine dair kuvvetli işaretlerdir.

Devletin en mühim mevkilerinden biri olan başkâtip ile onun mahiyetinde çalışan birçok kâtip devletin bütün resmi evrakını ve arşivlerini çekip çevirirlerdi (Çizim 13,14). Hitit sarayında o devrin konuşulan muhtelif dillerini bilen kâtipler de

⁵⁴⁸ Seeher 2003, 23.

⁵⁴⁹ Mutluay 2004, 109.

⁵⁵⁰ Naumann 1998, 440.

⁵⁵¹ Macqueen 2001, 104.

⁵⁵² Seeher 2003, 24-25.

vardı. Kralın fermanlarını, antlaşmaları ve kanunları bunlar kaleme alırlardı. Devlet arşivini düzenlerler kırılan bozulan tabletleri yenilerlerdi.⁵⁵³

Kâtiplik mesleği, çoğu kez babadan oğula geçiyordu. Kâtiplerin, başkâtip, kâtip, çırak kâtip şeklinde unvanları bulunmaktaydı.⁵⁵⁴ Bu da gösteriyor ki kâtiplikte kademeli bir geçiş vardır. Başkâtipler son derece değerliydi. Hatta o kadar değerliydi ki Kral IV. Tuthaliya, Hattuşa'dan sonra Dattaşa'yı başkent yaptığı zaman Hattuşa'nın idaresini başyazıcı Mitannava'ya bırakmıştı.⁵⁵⁵ Ayrıca kâtiplerin değerini gösteren başka bir örnekte; Hattuşa'daki bir kâtibin Maşat Höyükteki evine zarar verilmesi üzerine Hattuşili adındaki bir bürokratın kale kumandanına bunun önlenmesi adına gönderdiği tehdit içeren mektup, kâtiplerin sosyal statülerini gösteren bir vesika olması açısından önemlidir.⁵⁵⁶

Hititlerin ayrıca Mezopotamya kültür merkezlerinden özellikle de Babil'den yazıcılar getirterek onlardan birçok şey öğrendikleri bilinmektedir. Hitit-Mezopotamya kültür ilişkileri içerisinde Hitit ülkesine getirilmiş olan yazı uzmanları bir bakıma öğretmendiler. Çünkü bunlar, Hitit devletinde yazman olarak görev yaparken aynı zamanda yazıcılar yetiştiriyorlardı. Hatta Hititler, Mezopotamya'dan sadece yazman değil diğer alanlarda da uzmanlar getirtip onların bilgi ve deneyimlerinden yararlanmaktaydılar. Örneğin, Hitit Kralı III. Hattuşili, Babil kralı Kadesman Enlil'e yazdığı mektupta ondan bir heykeltıraş göndermesini rica etmekte ve onu işi bitince daha öncekiler gibi hemen geri göndereceğini bildirmektedir. Böylece, Mezopotamya sahip olduğu kültürel birikimiyle bir bakıma Anadolu'ya öğretmenlik yapmıştır. Ayrıca Mezopotamya'nın kültür unsurları ve birçok edebi metni, Babil vasıtasıyla Anadolu'ya taşınarak onları Hititçeye çevirmişlerdir.⁵⁵⁷

Kâtiplerin, nasıl yetiştirildiğine gelince, kâtipler sahip oldukları ustalıklarını, çocuklarına da aktardıkları, dolayısıyla bu sanatın babadan oğula geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca başkâtibin gözetimi altında diğer kâtiplerde kendilerini geliştirmektedirler. Çünkü kâtiplik mesleği içerisinde bir kademelendirmenin

⁵⁵³ Kinal 1998, 139-140.

⁵⁵⁴ Mutluay 2004, 119.

⁵⁵⁵ Mutluay 2004, 119.

⁵⁵⁶ Alp 2011-A, 88.

⁵⁵⁷ Mutluay 2011, 118-120.

bulunduğu ve belli hizmet süreleri içerisinde bu kazanımlara sahip oldukları, kâtiplere verilen çeşitli unvanlardan anlaşılmaktadır. Bunu göre, stajyer kâtipler çıkar kâtipler şeklinde adlandırılmaktaydılar ve yetişmiş bir kâtibin emrine veriliyor ve onun yanında mesleğin inceliklerini kavrayarak kendilerini geliştiriyorlardı. Bunun yanı sıra, kâtiplerin çeşitli konularda uzmanlaştıkları dikkati çekmektedir. Çünkü Hitit sarayında o devrin çeşit dillerini bilen kâtiplerin bulunduğunu biliyoruz.⁵⁵⁸

Sarayda devlete ait kayıtları tutan, mektuplaşmaları yürüten, antlaşmaları hazırlayan bir de büro vardı. Bu büroya herhalde “tablet evi” deniliyordu. Büro, çivi yazısı yazan kil tablet ve hiyeroglif yazısı yazan ağaç tablet yazıcılarından oluşuyordu. Bunların başında başyazıcılar bulunuyordu. Başyazıcıların devlet yönetiminde de geniş yetkileri vardı.⁵⁵⁹

Hitit ve diğer Anadolu Uygarlıkları’nda okul mevzusuna gelirsek; Hititlerin, çağdaşı diğer Ön Asya toplumlarında, Mezopotamya ve Mısır’da okulların varlığı yazılı kayıtlarla tespit edilmiştir. Bunları kanıtlayan birçok belge bulunmaktadır. Ancak, Hitit halkının okuma-yazma öğrenmesi için bu tür okullara gittiğine ilişkin, bunu kanıtlayan kaynaklar tespit edilememiştir. Hitit devletindeki yönetici kadro ve görevliler, büyük olasılıkla saray içerisinde deneyimli kişilerin gözetiminde eğitilmekteydiler. Ayrıca kütüphanelerin ve arşivlerin varlığı, Mezopotamya kökenli eserlerin çevirilerinin yapılıp, sözlüklerin düzenlenmesi gibi kültürel aktivitenin canlılığına rağmen okulların bulunmaması son derecede çelişkili gözükmektedir.⁵⁶⁰ Yani elde okulların varlığına dair bir belge yoktur, ancak belge olmaması okul olmadığının kanıtı olamaz. Kim bilir ilerleyen zamanda yeni belgeler okulların varlığını belgeleyebilir. Ama şimdilik bunun kanıtları yoktur.

Hititlerde tapınaklar, başlı başına bir eğitim merkeziydi. Rahiplerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu, birtakım eski dilleri bildikleri ve bunları törenler sırasında okudukları görülmektedir. Rahiplerin yanı sıra Hititlerde çeşitli belgelerde yer alan müzik etkinliğinin de tapınak gibi merkezlerde sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Böylece, müzisyenlerin adeta devletin görevli elemanları gibi

⁵⁵⁸ Mutluay 2004, 120.

⁵⁵⁹ Alp 2011-A, 147.

⁵⁶⁰ Mutluay 2004, 126,131

yetiştirilmeye çalışıldığı akla gelmektedir. Sonuçta, bu görevliler (dansçı ve müzisyen) edindikleri maharetleri bayramlarda ve birtakım özel günlerde sergilemekteydiler.⁵⁶¹ Bu da bir takım müzik eğitiminin verildiğini göstermektedir.

5.1.4. ANADOLU'DA MÜZİĞİN DOĞUŞU

Eski Yakındoğu Uygarlıkları'nda müziğin, dini tören ve bayramlarda büyük yeri ve önemi vardı. Sümerlerden başlayarak tüm Mezopotamya devletlerinde ve Hititlerde tapınaklarda eğitim gören müzisyenler, dansçılar ve akrobatlar bulunuyordu. Bu devletlerden bazılarının nota sistemleri bile çözülebilmiştir. Anadolu'da kimi müzik aletleri Erken Tunç Çağı'ndan itibaren tanınmaktadır.⁵⁶² Hititler, musikiye çok düşkünlüydü. Büyük ziyafetler, bayram törenleri hep musiki ile yapılırdı (Çizim 15).⁵⁶³

Çingirak benzeri bir alet olan "sistrum" örneklerine Alacahöyük ve Horoztepe'deki kral mezarlarında rastlanmış, İkiztepe'de ise günümüz zillerini andıran çalparalar ve marakasa benzer bir çeşit çingirak bulunmuştur (Resim-175-177). Alacahöyük'te bir rhyton üzerinde birçok müzik aleti betimine rastlanmıştır. Hitit çağının en sevilen müzik aletleri arasında ön sırayı, Mezopotamya'dan öğrenilmiş olan, lir ve arp alırdı. Tef, davul, çalpara gibi vurmali çalgılar, sistrum, marakas, saz, çifte flüt ve boynuz ise bilinen diğer enstrümanlar arasındadır (Resim-175-179).⁵⁶⁴ Karatepe Heykelciğinde de bakıldığında da bu çalgıları görmek mümkündür. Orthostatın alt sırasında çifte flüt, lyr, harb çalan bir çalgıcı ekibinin olduğu görülür.⁵⁶⁵ Kartepedeki aram stilineki orthostatlara bakıldığında da yine müzik sahneleriyle karşılaşmaktadır.⁵⁶⁶ Zincirli kabartmalı orthostatlarında da harp ve tef çalanları görmek mümkündür (Bkz. Resim-180).

Hitit dini törenlerinde müzik eşliğinde kimi şarkılar söylendiği ve sembolik danslar da yapıldığı bilinmektedir. Solo ve koro halinde söylenen bu şarkılardan bazılarının "boğanın şarkısı", "tanrının ayaklarının yıkanmasının şarkısı", "tanrı

⁵⁶¹ Mutluay 2004, 131

⁵⁶² Sevin 2003, 153.

⁵⁶³ Gökoğlu 1964, 249.

⁵⁶⁴ Sevin 2003, 153.

⁵⁶⁵ Akurgal 1995, 148.

⁵⁶⁶ Akurgal 1995, 149.

Zababa'nın şarkısı" gibi isimleri vardır. Çoğu ilahî olarak nitelenebilecek bu şarkılar dini bayramlarda, kralın karşılanması veya tanrı heykellerinin dolaştırılması sırasında söyleniyordu. Eski Hitit döneminde yüzlerine leopar maskesi takan tapınak görevlileri sembolik av dansları yapıyor ve bu danslar esnasında ritmik olarak kurt, köpek, aslan, ayı gibi hayvanların sesleri taklit ediliyordu. Sembolik savaş ve dövüş dansları, kılıç dansı, akrobasi, boğa üzerinde akrobasi ve yağmur dansı müzik eşliğinde yapılan diğer tapınımlardı. Bu törenlere kral ve kraliçeler de katılmaktaydı. Örneğin çivi yazılı bir tablette, tapınağın içinde kraliçenin bir balta ile tanrıça Şauşga için dans ettiği anlatılmıştır. Müzik ve dans M.Ö. I. binyıl tapınak ve saraylarının da ayrılmaz bir parçasıydı. Özellikle Frigler'de Kybele kültü ile ilgili olarak müzik çok gelişmişti. Dinsel törenler ve danslar çifte flüt, zil, simbal, davul ve dümbelek eşliğinde yapılıyordu.⁵⁶⁷

Eski Anadolu geleneğinde varlığı gözlenen müzik kültürünün Frig çağında da önemli bir yer tuttuğu ve Frigler'de bunun bir eğitim etkinliği olarak sürdürüldüğü dikkati çekmektedir. Kibele kültüründe Geç Hitit sanatında olduğu gibi iki flüt çalan genç müzisyen örneğine rastlanılmaktadır. Frigler'in yeni neslin yetiştirilmesinde müziğe yer vermiş olmaları onların aynı zamanda estetik yönlerinin de oldukça gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁶⁸ Frigler musikide yeni araçlar, usuller bulmuş ve musikide ilerlemişlerdi.⁵⁶⁹ Frigler, Hellenlere ayrıca müzik alanında da esinlenme kaynağı olmuşlardır.⁵⁷⁰

Lidyalılar da musikiye çok önem verirlerdi. Flütten başka üç köşeli kitara da çalarlardı. Kitarayı bunlar icat etmişlerdi.⁵⁷¹ Herodotos, Alyattes dönemindeki bir savaştan bahsederken ordunun syrinx, harp ve flüt sesleriyle ilerlediğini anlatmaktadır.⁵⁷²

Lidya'da önemli müzisyenler yetişmiştir ve bunlar arasında diğer uygarlıkları da etkilemiş olanlar vardır. Bunlardan birisi de, Sparta'nın kültür tarihinde şarkı ve

⁵⁶⁷ Sevin 2003, 153.

⁵⁶⁸ Mutluay 2010-B, 152.

⁵⁶⁹ Gökoğlu 1964, 257.

⁵⁷⁰ Akurgal 1995, 191.

⁵⁷¹ Gökoğlu 1964, 266.

⁵⁷² Herodotos 1991, 21

müzik üstadı olarak derin izler bırakmış olan sanatçılar arasında Lidyalı olduğu anlaşılan Alkman gösterilebilir. Genç kızlar için yazdığı koro parçalarına bakıldığında Alkman'ın alçakgönüllü, cana yakın, yapmacık duyguları, neşeli ve spiritüel mizacı olduğunu göstermektedir.⁵⁷³

Yunanlılar (kendilerinin de kabul ettikleri gibi), çalgılarını ve ilk ezgilerini Batı Asya (Anadolu)'ya ve Trakyalı komşularına borçluydular. Bunlarla, müziğin yeni, dayanıklı bir bilim ve estetiğini yaratmışlardı.⁵⁷⁴

5.2. ESKİ YUNAN UYGARLIĞI'NDA EĞİTİM

Yunan uygarlığı -Hellenistik hükümdarlıklar aracılığı ile- Roma İmparatorluğunu derinden etkilemiştir. Yunan kültürünü özümseyen Romalılar, onu aynı zamanda Batı'ya geçirmişlerdir. Yunan uygarlığı asıl etkilemesini sonraki yüzyıllarda, özellikle Rönesans'ta yapmıştır. Yunan uygarlığının eserleri Rönesans ile sanki yeniden keşfedilir. Yunan uygarlığının Batı'yı doğrudan doğruya etkilemesi de, işte o tarihlerden başlar.⁵⁷⁵

Bu nedenle Batı eğitiminin ve öğretim kökleri Yunan ve Roma kültürüne uzandığı görülür. Bu sebeple eskiçağ kültürü incelenmeden Batı öğretim ve eğitiminin gelişimini, Rönesans'ı ve Hümanizmi anlamak mümkün değildir. Aslında Eski Yunan ve Roma kültürü; Mısır, Asur, Hint gibi kültürlerin kaynaşarak meydana getirdiği karma bir kültürdür.⁵⁷⁶ Ancak her şeyden önce daha eski iki kültürün, Minos ve Miken kültürlerinin ürünüdür.⁵⁷⁷ Eski bir Mısır rahibinin Eflatun'a, "*Sizin bildikleriniz bizim hikmetlerimiz yanında çocuksu kalır.*" sözü bunun kanıtıdır. Nitekim Eski Yunan filozoflarının bir kısmı Mısır, Mezopotamya, Hint ve İran ülkeleri ile olan temaslarında oralarda geçirdikleri zamanlarda bu kültürlerden ve medeniyetlerden ilham almışlar ve bilgi toplayarak yetişmişlerdir.⁵⁷⁸ Grek medeniyeti teknikte olduğu gibi bilimde de birçok şeyi Doğu'dan, Ege kıyılarında kurduğu sömürgeleri yoluyla, Anadolu'dan öğrendi. Orta Anadolu'da daha M.Ö.

⁵⁷³ Mansel 1971, 214.

⁵⁷⁴ Levi 1987,154.

⁵⁷⁵ Tanilli 2006, 35-36.

⁵⁷⁶ Öymen 1969, 25-26.

⁵⁷⁷ Ranon 2005, 65.

⁵⁷⁸ Öymen 1969, 25-26

2000 yıllarında Hititlerle başlayan medeniyet, sonraları Mezopotamya medeniyetinden de yararlanarak, halka halka gelişen bir bilgiler zinciri kurmuştu.⁵⁷⁹

Eski Mısır medeniyetinin söndüğü devirde, İyonya tarafında gelişerek bugünkü Yunanistan'da, üstün uygarlık seviyesinin kaynaklarını teşkil edecek olan yeni bir uygarlık, Yunan uygarlığı doğuyordu.⁵⁸⁰ Eski Yunanistan, bugünkü kültür ve uygarlığın beşiği sayılmaktadır. Kuşkusuz, Yunanlılarda her ulus gibi kendilerinden önce gelen ulusların kültür ve uygarlığından yararlanmışlardır. Özellikle, ticaret ilişkileri dolayısıyla Mısırlıların ve Sümerlerin kültür ve uygarlıkları Yunanlılar üzerinde etkili olmuştur.⁵⁸¹ Ancak Yunanistan medeniyetimize ve eğitimimize büyük bir katkı yapmıştır. Hellenliler olarak bilinen bu insanlar Batı medeniyetinin öncüleri olmuşlardır. Atinalı Yunanlılar, dünyada tamamen yeni bir ruhu temsil ettiler. Yunanlılar, bireysel özgürlük ve fırsatla tanımlanabilecek bir medeniyet geliştirdiler.⁵⁸²

Eski Doğu medeniyetlerine karşı küçük Yunan devletleri kendi vatandaşlarını geleceğe hazırlamak için eğitim sistemlerini geliştirmişlerdir.⁵⁸³ Genel olarak, Yunanlılar, çocuklarının eğitimine büyük bir titizlik gösterirlerdi. Zenginleri de, çocuklarının eğitimlerinde zamanın ünlü filozof ve eğitimcilerinden yararlanmışlardır.⁵⁸⁴ İlk çağ Yunan eğitiminin temelinde yer alan "Homeros"un "Odise" ve "İlyada"sı, kahramanlık ve cengâverlik ruhuyla zamanının eğitim değerlerini destanlar halinde canlandırmıştır. İlk Yunan eğitiminde destanların ezberletilmesi ve dilden dile yayılması suretiyle örnek insan kahraman tipleri yaratılmak istenmiştir.⁵⁸⁵

Yunanistan'da büyük bir köle tabakası da vardı. Denizcilik, ev hizmetleri, tarla işçileri, dükkân ve ofislerdeki satıcılar, muhasebeciler, pedagoglar Yunanistan'daki kölelerin iş alanları arasındaydı. Bu kölelerden çoğu diğer şehir devletlerin ya da ülkelerin eğitimli vatandaşlarıydı ama savaşlarda esir düşmüşlerdi. Gerçekte toprağa

⁵⁷⁹ Yıldırım 1986, 56.

⁵⁸⁰ Koçer 1980, 93

⁵⁸¹ Binbaşoğlu 1982, 16.

⁵⁸² Cubberley 2004, 20.

⁵⁸³ Cubberley 2004, 20.

⁵⁸⁴ Binbaşoğlu 1982, 16.

⁵⁸⁵ Öymen 1969, 6-7.

bağlı kölelerdi ve toprakla beraber satılırlardı ve bir vatandaşın saygı gösterebileceği hakları yoktu.⁵⁸⁶ Planlı bir eğitim, bu düzen içinde sadece asil tabaka için bahis konusu idi.⁵⁸⁷

5.2.1. EĞİTİM ANLAYIŞLARI VE EĞİTİMİN AMACI

Yunanistan, eski dünyada olduğu gibi yönetici sınıfın egemen gücü üzerine kurulmuştur. Yunanistan’da demokrasinin gelişiminden sonra bile herkes devletin vatandaşı olamazdı. Vatandaşlık doğumla ve uygun bir eğitimle elde edilmekteydi. Bu durum, eğitimi gerekli kılmakla kalmamış aynı zamanda eğitim avantajları uygun doğum şartıyla genç erkeklerle sınırlanmıştı. Başka birilerini eğitmek gibi bir amaç elbette yoktu. Eğitim alanların toplam nüfustaki oranı çok azdı. Yunanistan’da eğitim, temelde yönetici sınıfın devamlılığını sağlama amacıyla bu sınıfın çocuklarını eğitmek demektir. Sadece erkek vatandaşlar devlette bir konum elde edebilir, mahkemelerde kendini savunabilir, toprak sahibi olabilir ve halk meclislerine katılabilir. Din, devletin yönetici sınıfına ait olduğu için dini festivallere ve ayinlere sadece vatandaşlar katılabilir. Aile, din ve vatandaşlık hepsi birbirine bağlanmıştı ve eğitim dini amaçlarla verilmekteydi. Ayrıca eğitim sadece vatandaş olanların erkek çocukları için vardı ve bir dereceye kadar “*vatandaşlık*” eğitimi ile elde ediliyordu.⁵⁸⁸ Yunanistan’da siteye, bireyden üstün önem verilerek iyi vatandaş yetiştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁸⁹ Bunun içindir ki eğitim, kamusal gereklilik olarak görülüyordu.⁵⁹⁰

Yunanlıların eğitimine baktığımızda site eğitimlerinde iki önemli site olan; Sparta ve Atina eğitimi ön plana çıkar. Sparta ve Atinalıların eğitiminde ufak tefek ayrılıkların olduğu, hatta zaman zaman tamamen birbirine zıt olduğu olmuştur.⁵⁹¹ Ancak iki sitenin de eğitim sistemleri temelde beraberdirlir.⁵⁹²

Yunanlılarda vücutça güzel çocukları sevme ve koruma âdeti yerleşmişti ve Yunanlılar bu tür çocukları sever ve kollarlardı. Onlara göre beden eğitimi ve

⁵⁸⁶ Cubberley 2004, 38.

⁵⁸⁷ Öymen 1969, 26.

⁵⁸⁸ Cubberley 2004, 36-38.

⁵⁸⁹ Maltaş 2011, 125.

⁵⁹⁰ Cubberley 2004, 38.

⁵⁹¹ Binbaşoğlu 1982, 16.

⁵⁹² Koçer 1980, 95.

oyunlar bedenin güç kazanmasını ve güzelleşmesini sağlıyordu. Yunanlıların eğitimde önemstedikleri bir husus da güzel sanatlardı. Bilimin ve felsefenin yeri ayrı bir önem taşımaktaydı. Güzel sanatlar, felsefe ve bilim ise insanın ruhunu güçlü ve ahenkli kılıyordu. Yunanlılar için müzik büyük bir değere sahipti. Onlara göre müzik, ruhun jimnastiği idi. Ruhun ve ahlâkın temizliği musikiyle sağlanabilirdi. Başlangıçta müzik daima şiirle beraber yürüdü ve bu itibarla edebiyat, eğitimde büyük bir rol oynadı.⁵⁹³

Eski Yunanistan'ın krallık döneminde (M.Ö. 1100-750) eğitim, toplumun yapısına göre iki özellik gösteriyordu. Homer'in (M.Ö. 809-724) Odysse'de belirttiğine göre, aristokratik tabaka, bedenın sertleştirilmesi ve güçlendirilmesi yanında, danslara, yarışlara, oyunlara şarkı ve türkülere yer veriyordu. Bu, estetik eğitime bir hazırlık niteliğinde idi. Diğer halk tabakasında ise, bu güçlülüğe karşı, eğitim, "çalışkanlık" ve "haklılık" temellerine dayanıyordu. Bu da daha sonraları, Atina'da bir hukuk düzeni ve demokratik eğitimin oluşmasına yol açmıştır.⁵⁹⁴

Kızların eğitimine bakarsak; kızların erkeklerle aynı okula gidip gitmedikleri veya evlerinde eğitim alıp almadıkları pek net değildir.⁵⁹⁵ Bunun için kadınların eğitimiyle ilgili güvenilir kaynaklar yetersizdir ve bilgiler bir hayli değişiklik gösterir. Klasik Dönem'de Sparta dışında, kızlar için halka açık eğitim yoktu. Lycurgus, halk eğitimini tüm insanlara sundu. Okuryazarlık bakımından buranın ünü çok yüksek olmamasına rağmen, Platon Sparta'daki hem erkeğin hem de kadının eğitim görmesinden gurur duyduğunu ifade eder. Kızların ve erkeklerin eğitimi burada çok farklı değildi.⁵⁹⁶ Ayrıca dönemin filozoflarından Platon ve Aristoteles Atina'da da bütün çocuklar için ilkökul eğitiminin zorunlu ve yarı evrensel olması konusunda hemfikir olmuşlardır.⁵⁹⁷

Ancak Atina'da birçok kız ev işlerinden dolayı eğitimden mahrum bırakılmıştır.⁵⁹⁸ Atina'da Klasik Dönem'de kadınları halka açık olarak eğitilmezlerdi.

⁵⁹³ Maltaş 2011, 128.

⁵⁹⁴ Binbaşıoğlu 1982, 17.

⁵⁹⁵ İşbilen, Karaduman 2014, 42.

⁵⁹⁶ Lieber 2012, 352.

⁵⁹⁷ Cribiore 2001, 74.

⁵⁹⁸ İşbilen, Karaduman 2014, 42.

Halk, kızları evde kadın rolünü üstlenebilsinler diye muhtemelen özel olarak eğitirdi. Pomeroy, “*Kızların kariyer sahibi olması önemsenmediği aksine statü erkeklerle verildiği için kızların da anneleri tarafından yerel işlere, uğraşlara yönlendirilmesi yeterli olmuştur*” diyor. Erkekler ise bunun tam tersi olarak hitabet ve uygulama eğitiminde bir yönlendirme alırlardı.⁵⁹⁹ Bu yüzden kızlar için çocukluk genelde çok kısa sürerdi ve on üç yaşlarında evlendirilirdi. Çoğunlukla bir kızın eğitimi, erkek kardeşinin eğitimi başladığında biterdi. Varlıklı insanların çocukları için seçenekler daha cazipti. Hem kız hem erkek çocuklar okula başlamadan önce evde eğitim alırlardı.⁶⁰⁰ Kızlar anneleriyle birlikte evde kalırlar eve ait işleri, yemek pişirmeyi, dokuma, ip eğirme ve onlardan birçoğundan da okuma yazmayı da muhtemelen öğreniyorlardı. Kırmızı figürlü bazı vazolardan kızların bir kısmının da okula gittiğini öğrenmekteyiz.⁶⁰¹

Kızların eğitimi Hellenistik Dönem’de daha belirgin ortaya çıkar. Kadınların okuryazar olması normalde alışıldık bir şey değildi. Ama muhtemelen bu dönemde daha da azaldı. Fakat erkekler yalnızca okuma-yazma öğrenmiyor aynı zaman da matematik ve hitabet de öğreniyorlardı. Kızlar bu konularda hala dışlanıyorlardı. Kızlar için yapılan yöneltilmeler ev becerilerinin ötesine geçemedi. Sparta dışında ve Hellenistik Dönem’den önce muhtemelen kızlar için eğitim çok sıra dışıydı. Ancak daha sonraları özellikle Hellenistik dönemde bu durum daha da azaldı.⁶⁰²

5.2.2. YUNAN EĞİTİMİNİN KAREKTERİSTİĞİ ve GELİŞİMİ

Eski Yunan kaynaklarından Homeros ve Hesiod bildirdiğine göre eğitim (Paideia), bütün Yunanistan’da bir ve aynıdır. İlk zamanlar Homer (M.Ö. 809-724) aristokratik iken, Hesiod (M.Ö. 700 civarı) ise daha çok halkçı bir temele dayanmaktadır. Daha sonraları eğitim anlayışı, şehirlere ve bölgelere göre farklılaşmış ve bunlar arasında Sparta ve Atina sitelerinin eğitimleri, iki ana model olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Atina eğitim sistemi, daha ön planda yer aldı.⁶⁰³

⁵⁹⁹ Lieber 2012, 352.

⁶⁰⁰ İşbilen ve Karaduman 2014, 42.

⁶⁰¹ Beaumont 1994, 33.

⁶⁰² Lieber 2012, 352.

⁶⁰³ Aytac 1992, 17.

Yunanistan’da siteye fertten üstün önem verilmiş ve Yunanistan’ın her yanında iyi vatandaş yetiştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁰⁴ Yunan eğitim ideali, esas olarak M.Ö. VIII.-VI. asırlarda oluşmuş ve bu eğitim ideali⁶⁰⁵ Yunanlıların musiki düşünceleri ile daha çok beden ve ruhun eğitimi ve yücelmesinde toplanmıştır.⁶⁰⁶

Yunan eğitimi, çeşitli geleneklerin de bir sonucu olarak doğmuştur. Bununla birlikte kanun yapıcılar ve filozoflarında bu eğitimin doğmasında üstün gayretleri vardır. Kanun yapıcılar, eğitimin pratiklerini söylemişler, filozoflar ise gençlikte bir iman ruhunun gelişmesi için gerekli prensipleri koymaya çalışmışlardır.⁶⁰⁷

Ancak zamanla bu yeterli olmayınca, gerçek bir eğitim düşüncesinin sisteme ve teoriye oturtma zorunluluğu duyuldu. Bu bağlamda Sofistler, eğitimin dil ve retorik unsurlar yönünden geliştirilmesini öngörerek, eğitimde politik-pratik amaç gütmüşlerdir. Böylelikle sofistler, ilk defa bir “*didaktik okulu*” teşkil etmişlerdir. Eğitimde karşılaşılan krizi Sokrates, özel ahlâkî sorunlardan hareket ederek aşmaya uğraşmıştır. Platon, bu hareket noktasına bağlı kalmakla birlikte, esas olarak düşünceyi eğitmek istemiştir. Bu nedenle de Platon’da, jimnastik ve müzik eğitimine, bir de “*akademik yetiştirme*” unsurunu eklemiştir.⁶⁰⁸

Eski Yunan’da eğitimin hedefi, beden ve ruhun uyum içinde geliştirilmesi olarak özetlenebilir. Amaç bu olduktan sonra eğitimde iki etkinliğe ağırlıklı olarak önem vermek gerekmekteydi. Bunlar; “*Beden Eğitimi ve Müzik*”.⁶⁰⁹

Buna göre eğitim “*Güzel bir vücut, zihni gelişme, ruh ve ahlâk temizliği*” unsurlarını uyumlu bir hale getirmeyi amaçlamıştır. Bütün bunlar, *Kalokagathie* (hem güzel ve hem ile iyi) de ifadesini bulur.⁶¹⁰ Bu çağın ideali aristokrat olmaktır. Bir insanın erişebileceği en üstün mertebeye *arete*’dir. Arete, Yunan eğitiminin ilk

⁶⁰⁴ Kansu 1952, 20.

⁶⁰⁵ Mutluay 2007, 71.

⁶⁰⁶ Sachs 1965, 19.

⁶⁰⁷ Koçer 1980, 96.

⁶⁰⁸ Aytaç 1992, 17.

⁶⁰⁹ Maltaş 2011, 125.

⁶¹⁰ Aytaç 1992, 17-18.

vasfıdır. Arete'ye sahip olan insanda bir asalet davranışı, sosyal münasebeti ifade eden bir cevher vardır.⁶¹¹

Arete eğitimi, erdem ve verimlilik kavramlarını içerir. Aydın zümrenin aretesini okul vermektedir.⁶¹² Bunları bir bütün olarak öğretmek zor olduğundan, alt gruplara bölünür. Atina'da eğitim üç kola ayrılır; *Grammatistes*, bir çocuğun eğitiminde başlangıç sayılan üç beceriyi (okuma, yazma ve aritmetik), *kitharistes* müziği öğretir, *paidotribes* ise fiziksel eğitim verir.⁶¹³

Filozoflar, yeni bir insan yetiştirme çabası ile insan yetiştirme idealleri ortaya atmışlar ve Yunan eğitimine de müdahale etmişlerdir. Site hayatında başka bir düşünüş sistemi yerleştirmek istediklerinden eğitim problemine, değinmek zorunda kalmışlardır.⁶¹⁴

Yunanistan'ın Makedonyalılar tarafından fethedilmesinden sonra Yunan eğitimi (*paideia*) büyük ölçüde değişime uğradı. Orijinal kurumlar sona erdi ve geleneksel eğitim yeni kurumlara devredildi. Bu şekliyle yeni eğitim ideali, bütün doğu Akdeniz bölgesine yayıldı ve özellikle İskenderiye'de gelişimine devam etti. Yunan eğitim sisteminin, Romalılar tarafından devralınmasından sonra, jimnastik önem kaybetti ve ağırlık noktası "*retorik*" ya da "*dialektik*" (felsefe) unsurlara kaydırıldı. Eskiçağın Hıristiyanlaştırılması ile bu eğitim ve öğretim sistemi kısmen reddedildi, kısmen tersine çevrildi ve kısmen de yeni unsurlarla tamamlanarak kabul edildi. Yunan eğitim ideali, ortaçağda artık tamamen terk edilmiş oldu. Eski Yunan eğitim ideali, ancak uzun bir aradan sonra XIV. yüzyıldan itibaren Rönesans hareketi ile tekrar ele alınmaya, böylece hümanist eğitim görüşleri ortaya çıkmaya başladı.⁶¹⁵

Yunan kültürünün temelli ve sağlam olması dolayısıyla tesiri hâlâ zamanımızda dahi etkisini göstermektedir. Bu yüzden bugün dahi batıda "*Kaynağı Grek olmayan hiç bir şey mevcut değildir!*" sözü dillerde dolaşır.⁶¹⁶

⁶¹¹ Maltaş 2011, 133.

⁶¹² Koçer 1980, 96.

⁶¹³ Deighton 2012, 51.

⁶¹⁴ Koçer 1980, 97.

⁶¹⁵ Aytaç 1992, 18.

⁶¹⁶ Koçer 1980, 96.

5.2.3. KARANLIK DÖNEMDE EĞİTİM (M. Ö. 1100-750)

M.Ö. IX. yüzyılda Yunanistan'ın köylerinde ahali cahildir. Zanaatlardaki uzmanlaşma gelişmemiş, görsel sanatlar mevcut değildi. Hayat zor ve kıtlıklar yaygındı.⁶¹⁷

Yunanlıların en eski toplumsal hayat biçimi de, ataerkil krallık sistemi idi. Kral, bir büyük ailenin reisi şeklindeki bir egemenliğe sahipti. Gelenekler ve yöresel ahlâk kuralları, henüz genç kuşakların yetişmelerini karşılamaktadır. Gençlerin yetişmelerinde yetişkin kuşakların bilinçli etkilemeleri, öğütleri ve yöneltmeleri de eklenmektedir. Dönemin sosyal tabakalaşmasına uygun olarak eğitim “*Asiller Eğitimi*” ile “*Köylüler Eğitimi*” olarak ikiye ayrılırdı ve dönemin asilzade eğitiminin temelinde, “kahramanlık” ideali vardır. Bu da, kuvvet, beceriklilik, kibar ahlâk, ruh yüksekliği, şan ve şeref, başarılı ve savaşçı olmak v.b. gibi unsurları içerisinde toplamaktadır. Bu beceriler, Yunanlıların görüşüne göre kuşaklardan kuşaklara devredilen esas unsurlardır ve eğitimin görevi ise, bu yetenekleri geliştirmektir.⁶¹⁸

Uygulanan eğitim, yalnızca asiller tabakası için söz konusu olmaktadır ki bu da vücudun disiplinleştirilmesini, ruhun ise neşeli ve cesur bir duruma sokulmasını, çevik bir savaşçı yetiştirilmesini amaç edinmiştir. Yani bir anlamda vücut güzelliği ile ruh asilliği talep edilmektedir. Jimnastikle vücudun güçlendirilmesi sağlanmakta, müzik eğitimiyle estetik bir eğitimden geçirilmekteydi. Kısaca asillere has olan eğitim, jimnastik ve müzik eğitimini içerisinde toplamaktadır.⁶¹⁹ Buna ek olarak Yunanlılar müziği büyüsel yönden çok, eğitimsel yönden alırlardı.⁶²⁰

Köylülük ise, asiller kültürünün dışındaki bir unsuru teşkil ediyordu. Alt tabakalar, Hesiod ile dile geldiler. Homer'deki asillerin egemenliğine karşı, Hesiod'da “*çalışkanlık*” ve “*haklılık*”, esas ilke olarak alınmıştır.⁶²¹ Atina'daki hukuk düzeni ve demokratik eğitimin oluşmasına da esas neden buydu.

⁶¹⁷ Harman 2009, 72.

⁶¹⁸ Aytaç 1992, 18-19.

⁶¹⁹ Aytaç 1992, 19

⁶²⁰ Sachs 1965, 20.

⁶²¹ Aytaç 1992, 20,

5.2.4.ŞEHİR DEVLETLERİ (POLİS) DÖNEMİNDE EĞİTİM

Marrou; eskiçağın eğitim hikâyesini aslında çocukların hikâyesi olarak görür. Ona göre Yunan eğitimi, genç adamların ve bazen kadınların öğretmenleriyle jimnastik, müzik, edebiyat ve hitabet eğitiminde buldukları bir faaliyettir. Eğitim yaşamın belli bir parçasının aktivitesidir, evde ya da sınıfta yapılan.⁶²²

Eski Yunanistan'da M.Ö. 750-400 yılları arası kent devletleri dönemidir.⁶²³ Polis, başlangıçta “*tahkim edilmiş kral kalesi*” anlamına gelirken daha sonraları “*kalelere dâhil olan serbest köylüler birliği*” anlamını kazanmıştır. Bu polislerin Yunanlı sakinleri, bir süre sonra kendi alinyazılarını kendileri belirleyip kralın ve aristokratların yerine geçtiler. Böylece polislin bu yeni düzeni, artık bir “*devlet birliği*” anlamını kazandı. Artık polislerin yeni düzeni genel ve eşit haklara sahip bir şehir vatandaşlığına bağlı olmaya dayandı. Bununla birlikte bu “*genellik*” ve “*eşitlik*”, devlette her türlü hakka sahip olan hür vatandaşları içine alıyordu. Bu vatandaşlar, yani hoplitler (silâhla teçhiz edilmiş hür erkekler), aşağı yukarı Pers savaşlarına (M.Ö. 509) kadar polislin gerçek temsilcileri halini aldılar ve Yunan kamu hayatına damgasını vurmuşlardır.⁶²⁴

Yunan tarihinde bu devir, kolonileştirme hareketlerine sahne olmuştur. Balkan yarımadasının ekime elverişli toprakları, artık dar gelmeye başlamıştır. Küçük Asya kıyılarına geçilmesi, bu nedenlerin sonucudur. Bunun sonucunda gerek İyonya'da, gerekse Yunanistan yarımadasında çok sayıda küçük şehir devletleri (polis) kurulmuştur.⁶²⁵

M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren düzenli ekonomik büyüme ve nüfusun hemen her kesiminde yaşam standardının gözle görülür şekilde artışı söz konusuydu. Demir işleme konusundaki bilginin sürekli yayılması, tarımda yeni tekniklerin bulunması, ticaretin gelişmesi, eski zanaat becerilerinin yeniden keşfi ve yenilerinin öğrenilmesi, alfabelerin gelişmesi, M.Ö. VI. yüzyıla gelindiğinde, Atina'daki Akropol gibi

⁶²² Too 2001, 10.

⁶²³ Binbaşoğlu 1982, 17.

⁶²⁴ Aytaç 1992, 21.

⁶²⁵ Aytaç 1992, 20.

harikulade abideler yaratmaya muktedir şehir devletlerinin doğmasına zemin hazırlayan diğer etkenler olmuştur.⁶²⁶

Yunan kıyı yerleşimleri, diğer uygarlıklarla daha fazla doğrudan temas içindeydi. Fenikeli denizciler, yüzyıllar boyu Akdeniz kıyılarında ticaret yapmış ve onlara Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarında elde edilmiş bilgi ve teknik ilerlemeleri taşımıştı. Daha sonra, M. Ö. VI. yüzyıldan itibaren Yunan şehirleri ile Ortadoğu arasında, ticaret gibi yollarla doğrudan ve devamlı bir ilişki kurulmuştu. Bu tür temaslar Yunan uygarlığının gelişmesine önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Yunan alfabesi, doğrudan Fenikelilerin kullandığı Sami yazısından türemiştir.⁶²⁷

Şehir devletlerinde eğitimi etkileyen başlıca unsurlar müzik, jimnastik olmuştur.⁶²⁸ Müzik zevkin ve ruhun eğitilmesini sağlamakta ve jimnastiğin ruha verdiği sertliği ve haşinliği hafifletiyordu. Ayrıca başlangıçta müzik daima şiirle yürüdü.⁶²⁹ Athenaios gibi çağımıza çok yakın olan yazar bile (M.S. 200) okuyucularına şunları salık veriyordu: “*Siyatik hastalığına tutulmuş kimseler ağrıyan taraflarına doğru Frigya makamında bir şeyler çalarlarsa ağrılar kesilir*”. Aristoteles kendinden geçmiş ve akıllarını yitirmiş kimseler, titizlikle seçilmiş ezgiler yoluyla iyi edilebilir diyordu.⁶³⁰

Jimnastiğe gelince, Yunan gencine jimnastik dikkatle ve sert bir şekilde öğretiliyordu. Jimnastikle, vücuda kudret, dayanıklılık ve güzellik; ruha ise disiplin, sükûnet verilmiş ve sağlam bir irade kurulmuş oluyordu.⁶³¹ Jimnastik, daima kavgaya ve savaş ile uğraşan küçük Yunan sitelerinde söz götürmeyen bir çalışma konusuydu. Bu yüzden jimnastiğe fazla önem veriliyordu.⁶³²

Yunan site devletlerindeki iç savaş hali, kişinin her an bir savaşa katılma endişesi içinde olmasına neden olurdu. Sulh geçici bir anlaşmaydı sadece. Savaşlar, yenilgiye uğrayan site halkının esaretine neden olurdu. Her ferdin geleceği, sitenin

⁶²⁶ Harman 2009, 72.

⁶²⁷ Harman 2009, 72-73.

⁶²⁸ Koçer 1980, 95.

⁶²⁹ Kansu 1952, 20.

⁶³⁰ Sachs, 1965, 19.

⁶³¹ Koçer 1980, 95

⁶³² Kansu 1952, 20.

geleceğine bağlı olduğundan bu çağın eğitim sisteminde kişiyi savaşa hazırlamak ana problemdir. Zaten jimnastiğe fazla önem ve değer verilmesi de bundandır. Spor müsabakaları iyi ve sağlam vatandaş yetiştirme gayesi içindir.⁶³³

Eski Hellenlerde sporun ahlak ve terbiye bakımından da yüksek oluşu, beden hareketlerinin tanrıya yapılan bir ibadet gibi anlaşılmasından ileri geliyordu. Onlar aklın, ruhun ve bedenin kendilerine bir vergi olduğunu düşünüyorlar, bunun için bu üç kuvveti tanrının isteyeceği bir duruma çıkartmayı amaç biliyorlardı. Bu yüzden bir Hellen; bedeninin, ruhunun, aklının seçkinliği ile kendisini yaratana göstermek için müsabakaya girerdi. Bu müsabakalar tanrıların adına kurulan bayramlarda yapılırdı. Bu bayramlara, en meşhuru Olimpia'da yapılırdı. M.Ö. III y.y. başında yaşayan büyük spor yazarlarından Philostratos bize beden hareketlerinin dini merasimden çıktığını anlatır.⁶³⁴

Şehir devletleri devrindeki eğitimin bir diğer ortak unsurunu ise, “Erkekler Birliği” kurmaktır. Bu “Erkekler Birliği”ni hür erkekler meydana getirirdi. Toplumsal hayat, insanların kutsal yasalara (nomos) bağlı kalınması ile sağlanıyordu. Onun içindir ki, tanrılara saygı, adalet, cesaret, temkinlilik ve kedine hâkim olmak, “Polis”in vatandaşlarının yüksek erdemlerini teşkil ediyordu. Bu erdemlere en iyi şekilde sahip olan erkekler, yöneticiliklere seçilirlerdi ve “Polis”in esas görevlerinden birisini de, pratik becerilere sahip bu gibi erkekleri yetiştirip eğitmek teşkil ediyordu.⁶³⁵

Eski Yunan'da çok sayıda polis mevcuttur ancak bunlardan iki tanesi, dünya tarihi yönünden özellikle önem kazanmıştır. Bunlardan biri aristokratik bir harp makinesi olan Dorların Sparta'sı, öte taraftan da demokratik bir hukuk nizamı ve nispeten hürriyete yer veren Atina'dır.⁶³⁶

Bu siteleri arasında her yönden belirli ayrıntılar vardır. Atina ferde geniş ve hür bir gelişme imkânı veriyor ve ferde bahsettiği imkânlar çok daha geniştir. Bu yüzden ki bu hürriyet Atina da büyük bir düşünür zümresinin yetişmesine sebep

⁶³³ Koçer 1980, 95- 96.

⁶³⁴ Akurgal 1993, 74-75.

⁶³⁵ Aytaç 1992, 21.

⁶³⁶ Öymen 1969, 34.

oldu. Atina eğitimi deyince aklımıza musiki, güzel sanatları, ahenkli bir beden eğitimi ve filozofik fikirler gelir. Sparta’da ise hal böyle değildir. Orada ferde geniş hürriyet sağlamayan bir eğitim sistemi uygulanmaktadır. Sparta eğitimi deyince aklımıza disiplin, askeri hayat ve fazilet gelmektedir.⁶³⁷

5.2.4.1. SPARTA’DA ÇOCUK ve EĞİTİM

Sparta şehir devleti, bugünkü Mora yarımadasında bir tarım devleti olarak yer almış idi. Bu devlet, M.Ö. VIII. yüzyıllardan itibaren kuzeyden gelen Dorlar tarafından kurulmuştu.⁶³⁸ Sparta toplumu üç toplumsal yapıya ayrılıyordu; Spartalılar, Perioikoslar ve Helotlar. Bunların her biri, kendi başlarına izole topraklarda yaşıyorlardı. Spartalılar ise egemen sınıftı.⁶³⁹ Sparta, toprağa bağlı köle sınıfını kontrol altında tutmayı her şeyin üstünde tutan ilginç belki de garip bir toplumdur.⁶⁴⁰

Sparta sosyal hayatında, devlet ve devletin çıkarları her şeyin üstündedir. Bu yüzden devlet bütün halkın hal ve hareketini kontrol etmiş, eğitim sistemi de buna uygun hale getirilmiştir. Spartalılar egemen sınıf ve toprağın sahibi olmakla birlikte ne toprağı işlemekle, ne toprağın işlenmesini denetlemekle, ne de ticareti uğraşmışlardır. Onların tek uğraşı, askerlik ve savaşı.⁶⁴¹

Sparta’da uygulanan eğitim sistemi halkın karakterinin de bir bakıma yansımasıydı ve ayrıca Yunanistan’ın coğrafi konumunun bir sonucuydu.⁶⁴² Sparta eğitimi demek, egemen olan sınıfın askeri disipline dayalı terbiyesi demektir.⁶⁴³ Orada adeta tüm kent silahlanmış bir kamp haline gelmiştir.⁶⁴⁴

Spartayı anlayabilmek için öncelikle Sparta’nın toplumsal durumunu ve yapısını bilmek gerekir. Sparta’da güçlü sınıf “Dor” adıyla anılan Spartalılardır. Devlet bunların elinde idi ve egemen sınıftı. Yerli ahaliden kendilerine kolayca itaat edenlere “Periyikler” (Perioikoslar) dediler. Periyikler, ikinci sınıfı teşkil ediyordu.

⁶³⁷ Koçer 1980, 96

⁶³⁸ Aytaç 1992, 22.

⁶³⁹ Diakov ve Kovalev 2014, 281.

⁶⁴⁰ Deighton 2012, 10.

⁶⁴¹ Özçelik 2002, 225.

⁶⁴² Cubberley 2004, 39.

⁶⁴³ Öymen 1969, 34.

⁶⁴⁴ Deighton 2012, 10.

Karşı koyanlara da “*Heliyotlar*” (Helotlar) dediler. Heliyotlar son savunma yerleri olan Helesto’da yenilip esir edildikten sonra devlet tutuklusu sayıldılar. Bunlar Dorların çiftliklerinde çalışırlardı.⁶⁴⁵

Sparta yaşamının korkunç disiplini, VI. yüzyıl sonlarına gelindiğinde topluma yerleşmişti. Gerçek Spartalılar bir elitti.⁶⁴⁶ Sayı bakımından Helotlar daha çoktu ve bu sayı üstünlüğü Spartalıların her zaman savaşa hazır bulunmalarını gerekli kılıyordu. Bu nedenle hep savaşa hazırdılar.⁶⁴⁷ Kısacası toplumsal yapıdan dolayı, Sparta içerde askeri açıdan tetikte olması gerekiyordu ve ağır bir bedel ödemek zorunda kalabilirdi.⁶⁴⁸ Bu nedenle Spartalıların yaşam düzeni askeri bir çehre ve nitelik kazanmıştı. Her Spartalı erkek 8 yaşından itibaren sürekli ve merkezi denetimli bir askeri eğitime tabi olmak ve bir garnizon yaşamı sürmek zorundaydı. Eğitimin amacı savaşta başarıyı amaçlıyordu.⁶⁴⁹ Bunun içinde bireylere cesaret, tam itaat ve fiziksel mükemmellik kazandıran sert bir eğitim gerekiyordu.⁶⁵⁰

Doğaları gereği savaşçı olan Spartalılar uzun süre Yunanistan’daki en iyi savaşçılar olarak görüldüler.⁶⁵¹ Periyikler serbesttiler ve ziraat, ticaret ve küçük zanaatlarla meşgul olurlardı. Dorlardan farkı ise siyasi hakları yoktu ve her yıl vergi verirlerdi.⁶⁵² Heliyotlar ise daha ağır şartlar altında yaşamak zorundaydılar. Dorların örf ve âdetlerine iştirak edemezler, hatta onların sevdiği şarkıları bile söylemezlerdi. Dorlar, kendi açılarından şüpheli gördükleri herhangi bir Heliyotu öldürebilirlerdi. İşte bu sebeplerle “Spartalı” kelimesiyle hâkim sınıf olan Dorlar ifade edilmiş, Periyik ve Heliyotlar her ne kadar Sparta’da yaşalar da bu kelimenin kapsamı içme girmemişlerdir. Böylece Sparta’da savaş esas amaç, barış ise savaş için bir hazırlanma safhası haline dönüştü.⁶⁵³ Aristoteles bu durumu şöyle ifade etmiştir:

⁶⁴⁵ Kanad 1963, 121-122.

⁶⁴⁶ Levi 1987, 91.

⁶⁴⁷ Gökoğlu 1964, 343.

⁶⁴⁸ Levi 1987, 91.

⁶⁴⁹ İplilçioğlu 2007, 53-54.

⁶⁵⁰ Cordasco 1987, 4.

⁶⁵¹ Cubberley 2004, 39

⁶⁵² Kanad 1963, 122.

⁶⁵³ Koçer 1980, 99.

*“Sparta, savaş için hazırlanır ve eğitim verir, barış zamanında ise kınında paslanan bir kılıç gibidir.”*⁶⁵⁴

Toplum düzeni sıkı bir disiplin, beceriklilik ve mutlak itaat etme alışkanlığı gerektirdiği için eğitimin de bu amaca dönük verilmesi gerekiyordu.⁶⁵⁵ Çok yalın bir hayat süren Spartalı özellikle beden güçlüğü ve çevikliği konusunda yetiştirilirdi. 20-60 yaş arasında sürekli asker olan Spartalının başlıca özelliği itaat ve devlete sadakat konusunda çok iyi yetiştirilmiş olması idi.⁶⁵⁶ Ayrıca eğitim iradeyi kuvvetli hâle getirmek esasına dayanır ve gençler devlet tarafından toplum için yetiştirilirdi.⁶⁵⁷

Atina olduğu gibi, Sparta’da da birey siteye feda edilmiştir. Önemli olan sitenin varlığıdır ve her birey gerektiğinde site için canını feda edebilecek bir ruhla yetiştirilmişti. Eğitim biçimi, eğitim felsefesi böyle olan bir site devletinde bireyin özgürlüğü söz konusu bile olamazdı. Bireyin bütün hayatı, bütün faaliyetleri, hatta karı koca ve aile ilişkileri bile devlete bağlıydı ve kılı kırk yararcasına devlet tarafından düzenlenmekteydi. Her şeyin amacı ırkın ıslahına, ferdin dayanıklı olmasına, gürbüz, çevik ve kurnaz, her türlü mücadeleye, her çeşit fedakârlığa hazır, mutlak bir disiplin duygusuyla asker yetiştirilmesine yardım etmektir.⁶⁵⁸ Spartalı, Sparta’nın güvenilir dayanakları olmaları gereken sağlıklı ve sağlam çocuklar yetiştirmek zorundaydı.⁶⁵⁹

Eğitim-öğretimin yanında kültür ve hukuk düzeni de tamamen askerî bir karaktere sahipti.⁶⁶⁰ Devlete bağlı bir askerî eğitim anlayışı içinde, şüphesiz kanunlara, emirlere uymak başta gelen hususlar olacaktır. Bunun için Sparta’da zahmete dayanma, sabır, metanet, kanaatkârlık, disiplinli, kanunlara saygılı olma gibi özelliklere kıymet ve önem verildi.⁶⁶¹

⁶⁵⁴ Cumberley 2004, 39.

⁶⁵⁵ Özçelik 2002, 225.

⁶⁵⁶ İplikçioğlu 2007, 54.

⁶⁵⁷ Koçer 1980, 99.

⁶⁵⁸ Maltaş 2011, 138.

⁶⁵⁹ Diakov ve Kovalev 2014, 283.

⁶⁶⁰ Aytaç 1992, 22.

⁶⁶¹ Koçer 1980, 100.

Bu askerî temel amaç yüzündedir ki, devletin eğitime gösterdiği ilgi, daha çocukların doğumundan itibaren başlamaktaydı.⁶⁶² Sparta eğitimini üç aşamada değerlendirmek mümkündür. Bir Spartalı yedi yaşına kadar aile eğitimi alır, yedi yaşından yirmisine kadar devletin sıkı eğitiminden geçer ve yirmi yaşından altmış yaşına kadar asker sayılırdı.⁶⁶³

Bu çerçevede çocuklar daha doğdukları zaman yaşlılar meclisi tarafından sağlık kontrolünden geçirilir ve sağlıklı olanların yaşamasına izin verilirdi.⁶⁶⁴ Spartalı yetişkin olmak da pek eğlenceli olmasa da, yaşamasına izin verildiği takdirde Spartalı bir çocuk olmak belki de daha beterdir.⁶⁶⁵

Olumlu bir sonuç çıkarsa çocuklar altı yaşına kadar anne-babasının yanında kalırdı. Bundan sonrası devletin yükümlülüğündeydi, devlet bunları ücretli öğretmenlerinin gözetimi altında özel müfrezelerde topluyordu.⁶⁶⁶ Ancak bu eğitim, çocuğun ruhunu işlemekten çok bedenini geliştirmeye, kişiliğini oluşturmaya yönelikti.⁶⁶⁷ Çocuğun sekizinci yaşının başlangıcında on sekiz yaşına kadar kamu kışlasında yaşamaya başlar ve burada çocuğa Sparta ahlakı doğrultusunda fiziksel idman verilirken bunun dışında fazlaca bir şey verilmezdi.⁶⁶⁸

Sparta’da yedi yaşına gelen çocuklar “Paidonomos” denilen denetçilere emanet edilirdi. Onlara, çocukları toplama, eğitime ve gerektiğinde yaramazlık yapanları cezalandırma yetkileri verilmiştir. Ayrıca onların yanına, gerektiğinde çocukları cezalandıracak eli kamçılı delikanlılar da verdi. Böylece Sparta’da büyük bir korku ve katı bir itaat hüküm sürmekteydi.⁶⁶⁹ Bu çocuklar 7-12 yaş, 12-15 yaş ve 15-28 yaş olmak üzere üç gruba ayrılırlardı. 12 yaşından itibaren çocuk ana-baba yanında artık kalamazdı. Ayrıca çocukların her türlü harcamaları devletçe karşılanırdı.⁶⁷⁰

⁶⁶² Aytaç 1992, 22.

⁶⁶³ Maltaş 2011, 138.

⁶⁶⁴ Özçelik 2002, 225.

⁶⁶⁵ Deighton 2012, 10.

⁶⁶⁶ Diakov ve Kovalev 2014, 283.

⁶⁶⁷ Maltaş 2011, 138.

⁶⁶⁸ Cubberley 2004, 39.

⁶⁶⁹ Usta 2005, 67.

⁶⁷⁰ Koçer 1980, 101.

Yedi yaşından on iki yaşına kadarki çocukların saçını kısa kesilirdi. Bunlar, samandan veya kuru ottan bir döşekte yatarlardı. Üzerlerine hiç bir örtü örtmezlerdi. Daha sonraki yıllarda, kuru sazlar üstünde yatarlardı. Bunları da, nehrin kıyılarından bizzat kendileri toplamağa zorunluydular.⁶⁷¹ Gevşeklik ve rehavet verici şeyler bunlar için yasaklanmıştı. Bu nedenle sıcak su ile banyo yapmaları yasaklanmıştı. Bu gençler her gün Eurota ırmağının soğuk suyunda banyo yaparlardı. Yemekler sade ve tatsız olarak hazırlanırdı.⁶⁷² Sparta gençleri, askerler gibi kamplarda çadırlarda yaşar, her zaman askeri bir eğitim görürler ve beden eğitimi yapmak zorunda kalırlardı.⁶⁷³

Çocukların bedensel açıdan yozlaşmalarını engellemek için de onlara yılda yalnızca bir adet mintan verilirdi. Böylece onların soğuğa ve sığağa daha hazırlıklı olacaklardı. Sparta'da çocuklar çarıkla gezmek yerine, ayakları güçlensin diye yalınayak gezdirilirdi. Çariksız olunca çocukların ayakları kuvvetlenecek ve böylece hem bayırlara ve tepelere daha kolay tırmanabilecek ve inebileceklerdi. Bu sayede onlar ayakkabıya alışmış olanlardan daha çabuk sıçrayıp atlayacaklar ve arazide koşabileceklerdi.⁶⁷⁴

Çocuklar, karanlıktan, yalnızlıktan korkmamaya, gıda konusunda ne bulurlarsa onu yemeğe zorunlu tutuluyor, böylece arzularına karşı kuvvetlerini çoğaltmağa alıştıyorlardı.⁶⁷⁵ Ayrıca genç erkeklerin yemeklerde, ne çok yemeleri ne de aç kalmaları istenirdi. Tatlı ve nefis yemekler aramayacaklar ve ne bulurlarsa onunla yetinmeyi öğreneceklerdi. Bu sayede çocukların sağlıkları da bozulmayacaktı. Bedensel gelişme, şişmanlatan bir rejimden çok, ince ve uzun bir endamın oluşmasına katkıda bulunan besinle olanaklıdır.⁶⁷⁶

Genç Spartalılara bazen gerekli gıdalar maksatlı olarak noksan verilirdi.⁶⁷⁷ Buna izin verilmesinin nedeni, çocukların bu yolla geceleri uykusuzluğa katlanmasını, gündüz hileler düşünmesini, tuzak kurmak, el altından yardımcıları kullanmak gibi alıştırmalarla zihinlerini geliştirmelerini sağlamaktı. Açıktır ki, bu

⁶⁷¹ Koçer 1980, 101.

⁶⁷² Aytaç 1992, 23.

⁶⁷³ Koçer 1980, 99

⁶⁷⁴ Usta 2005, 67.

⁶⁷⁵ Koçer 1980, 101.

⁶⁷⁶ Usta 2005, 67.

⁶⁷⁷ Koçer 1980, 100.

eğitimin amacı, bütün bu yiyecek bulma türünden alıştırmalarla, gençlerin sorumluluklarını artırmak, yeteneklerini geliştirmek ve onları savaşa daha hazır hale getirmektir.⁶⁷⁸ Hırsızlık esnasında yakalananlar, suçtan değil, yakayı ele verdikleri için dayak yerlerdi.⁶⁷⁹ İşini iyi yapamayanlara ceza verilirdi.⁶⁸⁰

Sparta’da yemek topluca, ortak sofralarda yenirdi. Sofralarda ne aşırı bolluk ne de fakirlik olurdu. Bedene zarar veren ve zihinsel etkinliği zaafa uğratan içkili sofralar alışkanlığı da yasaktı. Ancak susuzluğu gidermek amacıyla içilen içkiye göz yumulurdu ve bunun hem zararsız, hem de keyif verici olduğu düşünülürdü. Sofralarda farklı yaş grupları karıştırılırdı.⁶⁸¹

Erkek çocuklar, bu ortak yemeklerde, anlatılan savaş ve kahramanlıkları dinliyorlardı. Düşünce ve dileklerini, askerce ve “özlü biçimde” dile getirmeyi öğreniyorlardı. Ortak yemeklerde ve askeri seferler sırasında, vatan ve ünlü yurttaşlar onuruna marşlar söylüyorlardı.⁶⁸² Bu ortak masalarda geçirilen uzun zamanlar genç Spartalıların toplumsal değerlerle yetişmelerine neden olmuştur. Kısaca bu ortak sofralar birçok yönden onların okulu ve vekil ailesi olarak hizmet gördü ve hatta bu sofralar arkadaşları başlıca arkadaşları oldu.⁶⁸³

Öğretmenler yaşlıca olurdu.⁶⁸⁴ Çocuklara önce koşmayı ve yüzmeyi öğretiyorlardı. Sonra kollarına kuvvet verecek alıştırmaları (pentatlon) öğrenirlerdi.⁶⁸⁵ Koşu, atlama, boks, güreş, askeri müzik, askeri idman, top oyunu, mızrak kullanımı, dövüş, özlü konuşma ve davranış eğitimleri verilirdi. On sekizden yirmi yaşına kadar profesyonel savaş eğitimi verilir ve sıklıkla bu gençlerin sabrını ve cesaretini geliştirmek için halk önünde kırbaçlanırlardı.⁶⁸⁶ 14 yaş civarında yetişkin savaşçıların peşlerinden giderlerdi. 20 yaşında tüm savaşçı donanımını alıp birliklere katılırdı.⁶⁸⁷

⁶⁷⁸ Usta 2005, 68.

⁶⁷⁹ Gökoğlu 1964, 345.

⁶⁸⁰ Usta 2005, 68.

⁶⁸¹ Usta 2005, 73.

⁶⁸² Diakov ve Kovalev 2014, 283.

⁶⁸³ Martin 2014, 142.

⁶⁸⁴ Cubberley 2004, 40.

⁶⁸⁵ Koçer 1980, 101.

⁶⁸⁶ Cubberley 2004, 40.

⁶⁸⁷ Diakov ve Kovalev 2014, 283.

Jimnastik hareketlerinin hem dinî, hem de askeri bir önemi vardı. Sparta eğitiminin önemli bir parçasıydı. Gençler musikinin ahenkli seslerine tâbi olarak, muhtelif beden hareketleri ile kendine özgü bir harp oyunu olan, Pyrus şekillerini öğreniyorlardı. Oyun esnasında ihtiyarlar, orta yaşlılar, gençler ve evli kadınlar, bakireler gibi çeşitli gruplara ayrılıyorlardı. Oyuncu başının emri altında, hatta bizzat hükümdarlar bile türkü söylüyor. Jimnastik hareketleri yapıyorlardı. Okullarda kuvvetli bir disiplin hüküm sürerdi.⁶⁸⁸

Beden eğitiminin amaçları arasında vücudu sertleştirmek önce gelir.⁶⁸⁹ Daima atılgan ve savaşçı bir ruh ve hava içinde, en ağır ve zor tensel acılarla karşı koymak, sabır göstermek, hatta açlığa, susuzluğa, sıcağa ve soğuğa, yorgunluğa katlanmak; en sert ve en zahmet verici çakıl taşlı topraklar üzerinde yalın ayak yürümek, yaz-kış aynı elbiseyi giymek, duygularını hiç bir suret ve şekilde açığa vurmamak; fiilen bir davranışta bulunmaya ihtiyaç olmadığı anlarda bile, herkesin karşısında bir heykel azameti ve sessizliği içinde sabit ve hareketsiz bir vaziyet almak, tam bir olgunluğa kavuşmuş genç bir Spartalıdan istenilen meziyetlerdi.⁶⁹⁰

Platoniota denilen ada şeklinde bir küçük yerde büyüklerin nezaretinde şiddetli alıştırmalar yapılırdı.⁶⁹¹ Bu alıştırmalar her yıl Artemis tapınağı önünde yapılırdı. Erkekler kızların karşısında kırbaçlanırlar, hiç ses çıkarmayanlar birinci olarak yayınılardı.⁶⁹² Bu dayanıklığın makbule geçeceğini sanırlardı. Bu yarışlar bazen ölüm ile sonuçlanır ancak ölen gencin ağzından en küçük bir şikâyet sözü duyulmazdı. Tanrıçalar onuruna da bir takım şarkılı oyunlar da yapılırdı. Yorgunluğa ve yoksunluğa katlanmaya alışmaları için ormanlarda ve dağlarda ava çıkmaya teşvik olunurdu.⁶⁹³ Resmî bayramlar ve törenlerde de acılara katlanabilme esasına dayalı alıştırmalar yaptırılırdı.⁶⁹⁴ Bu eğitime dayanamayan Spartalı erkek toplumsal

⁶⁸⁸ Koçer 1980, 101-102.

⁶⁸⁹ Kanad 1963, 123.

⁶⁹⁰ Maltaş 2011, 140.

⁶⁹¹ Koçer 1980, 100.

⁶⁹² Gökoğlu 1964, 344.

⁶⁹³ Maltaş 2011, 140.

⁶⁹⁴ Aytaç 1992, 23.

itibarını kaybeder, siyasete katılım ve topluluğun saygısını kazanma gibi tam yurttaşlık hakları tanınan yetişkin erkekler (eşitler) olarak kabul edilmezdi.⁶⁹⁵

Okuma-yazma ile düşünce ve felsefeye dayalı bilimlere itibar edilmezdi. Bu yüzden Sparta'da, Atina'da olduğu gibi bilimsel gelişme ilerleme göstermez.⁶⁹⁶ Spartalılar hayvansal güçleri, cesaretleri ve kısa konuşmaları ile övünürlerdi.⁶⁹⁷ Sparta'da yüksek öğretim de yoktu. Atina'da olduğu gibi, Sparta'da da Homeros'un destanları okuma araçlarıydı. Sürekli teyakkuzda bulunan Sparta'da güzel sanatların da fazla önemsenmediği ve gelişmediği görülmektedir. Herodot, Spartalıların uygarlıkta bütün Yunanistan'ın en geri halkı olduğunu söylemektedir.⁶⁹⁸

Sparta'nın pek azı okuma-yazma bilirdi ve çoğunluk cahil ve bilgisizdi. Hatta birçokları ancak sayı saymasını biliyordu. Bunlar tam anlamıyla cahil kişilerdi. Fakat savaş alanlarında diğer okumuş Yunanlılardan pek fazla yararlık gösteriyorlardı.⁶⁹⁹ Bunda harpler dolayısıyla o zaman İran'a giden ve oradaki eğitimi beğenen eğitimci General Xenophon (Ksenofon)'un rolü olduğu sanılmaktadır. Sparta'da, çocuk, kendine egemen olmayı, güçlülere katlanmayı, sabırlı olmayı, savaş ruhlu ve kararlı olmayı öğrenmelidir öncelikle.⁷⁰⁰ Bu nedenle de Sparta'da bilimlerle felsefe, hiçbir destek görmedi ve gelişmedi.⁷⁰¹ Zihinsel eğitim başlıca Lycurgus yasalarını ezberlemekten, Homer'den birkaç alıntı öğrenmekten ve yaşlı insanların sohbetlerini dinlemekten oluşmaktaydı.⁷⁰² Çünkü beden ve ruhen zinde ve kuvvetliydi. Kendileri gibi başarı sağlayamayan kimselere de yukarıdan bakmaktan mutluluk duyuyorlardı.⁷⁰³ Bu düşünüş ve yaşayış Spartanın, edebiyata, bilime, felsefeye ve yönetime katkısının çok az olmasına neden olmuştur. Bazı muhteşem kahramanlık örnekleri, Thennopylae geçidini tutmak için Spartalıların ve Leonidas'ın kurban

⁶⁹⁵ Martin 2014, 141.

⁶⁹⁶ Özçelik 2002, 226.

⁶⁹⁷ Levi 1987, 91.

⁶⁹⁸ Maltaş 2011, 141.

⁶⁹⁹ Koçer 1980, 104.

⁷⁰⁰ Binbaşoğlu 1982, 17.

⁷⁰¹ Aytaç 1992, 23.

⁷⁰² Cubberley 2004, 40.

⁷⁰³ Koçer 1980, 105.

edilişi halkın aşırı bir şekilde askeri eğitime adanışının uyanıcı olan vahşileştirici etkisine örnektir.⁷⁰⁴

Bunlar arasında tek istisnayı, müzik teşkil etmiştir. Fakat müzik de, diğer eğitim araçları gibi askerî bir disiplin ve sert bir erkek ahlakı sağlamak için kullanıldı. Özellikle de şair Tyrtaios'un, Dor'lara yazdığı marş şiirlerine önem verilirdi. Spartalılar savaşa, bu marşları söyleyerek ve çalarak giderlerdi.⁷⁰⁵

Ahlâk eğitiminde de musiki ön planda olurdu. Çocuklara ve gençlere koro şarkıları ve kitara öğretilirdi. Şarkıların cesareti, itaati, gururu ve vatan duygularını canlandıracak şekilde olmasına dikkat edilirdi. En çok marşlar sevilirdi.⁷⁰⁶

Özellikle ihmal olunmayan, hatta üzerinde ciddiyetle, dikkat ve itina ile durulması gereken bir yön varsa, o da ahlâk idi. Vatandaşların pek çok önem verdiği ahlaki eğitim, Sparta eğitiminin en dikkate şayan kısımlarından birini teşkil ediyordu. Akşam yemeğinden sonra, her grubun başında bulunan "Oymakbaşı" öğrencilere bazı sorular sorup onların muhakeme yeteneklerini geliştirmeye çalışırdı. Bu sorulara verilecek cevaplar hem açık ve seçik, hem de kuvvetli gerekçeye dayanmalı ve inandırıcı olması gerekliydi. Düşünmeden, açık bir yargıya varmadan cevap verenler ceza görürdü. Bu faaliyetler yurttaşlarla topluca yenen yemekler esnasında hazırlanırdı ki onlarda faydalansın diye. Konuklar sözlere iştirak edemezler, sadece dinlerlerdi.⁷⁰⁷

Özel bir eğitim şekli olan "Erkekler Şöleni" (Syssitie) düzenli bir şekilde yapılırdı. Bu yolla genç Spartalılara ortak devlet hayatı, ahlâk, hukuk v.b. gibi konularda "devlet politikası dersleri" verilip gerekli bilgi ve beceriler kazandırılırdı.⁷⁰⁸

Sparta'da sıkı düzen ve sert disiplin okulla sınırlı değildi. Jean Monnier, okuldan sonraki yaşamı şöyle anlatmaktadır: "*Her yurttaş yirmisinden altmışına kadar askerdi. Bütün bu zaman içinde yemeğini birliğin insanlarıyla, silah*

⁷⁰⁴ Cubberley 2004, 40.

⁷⁰⁵ Aytaç 1992, 23.

⁷⁰⁶ Kanad 1963, 123.

⁷⁰⁷ Koçer 1980, 105

⁷⁰⁸ Aytaç 1992, 23.

arkadaşlarıyla yerdı. Otuz yaşına kadar, evli de olsa kışlada yatmak zorundaydı. Ona bütün meslekler yasak olduğu için devletten bir miktar toprak alırdı. Bu toprağı onun adına Heliotlar işlerdi. Bu topraktan elde edilen ürünler askerin ailesini besler, ortak yenilen yemeklere katılma payını karşılardı. Özel mülkiyet vardı, tüm topraklar devletin değildi. Bazı yurttaşların yurtlukları vardı, bu yurtlukları asker eşleri işletirlerdi.”⁷⁰⁹

Çocukluk çağı biten ve gençlik çağına adım atan oğlanları, eğitimcilerin denetiminden çıkarır ve öğretmenlere de gönderilmezlerdi. Reşit oldukları için artık onlara kimse söz geçiremezdi. Ne var ki Likurgos, bu konuda da tam tersi bir kural getirdi. Likurgos, doğanın insana gururu en çok bu yaşta verdiğiğine, insanın en çok bu yaşta kibirli davrandığına, zevk ve eğlence ateşinin insanı en çok bu yaşta sardığına tanık olunca, onları en çok bu yaşlarda işle meşgul etmeyi ve onlara mümkün olduğunca az boş zaman bırakmayı kural haline getirdi. Ayrıca bu eğitimden kaçanların gelecekte hiçbir onurlu göreve getirilmemelerini de sağladı.⁷¹⁰

Gençler otuz yaşına kadar burada, savaş ve devlet işleri üzerinde sıkı bir eğitimden geçtikten sonra⁷¹¹ evlenip yuva kurabilen Spartalılar evlendikten sonra bile ordunun ve devletin her istediği anda emrinde olmak durumunda idi.⁷¹² 45 yaşına kadar da askerlik yaparlardı. 45-60 arası da gönüllü halk ordusuna üye olurdu.⁷¹³

Kızların eğitimi de devletin çıkarlarına uygun olarak yapılıyor ve sağlıklı bir kuşağın gelecekteki annelerinin uyumlu bir gelişimi amaçlanıyordu.⁷¹⁴ Sert beden hareketleriyle geliştirilen bir kadın vücudu, sıhhatli ve kuvvetli bir anne yetiştirmenin ilk şartını teşkil ediyordu.⁷¹⁵ Kızlara verilen eğitim, erkek çocuklara verilen eğitime benzerdi. Koşmak, ok atmak, savaş eğitimleri onlara, devletin yararı olarak öğretiliyordu.⁷¹⁶ Gerek günlük alıştırılmalarda, gerek genel ayinlerde, kadınlarla erkekler birbirlerini tamamlarlardı. Genel ve ahenkli bir geçim ve anlaşma mevcuttu.

⁷⁰⁹ Maltaş 2011, 140.

⁷¹⁰ Usta 2005, 70.

⁷¹¹ Aytaç 1992, 23.

⁷¹² Koçer 1980, 101.

⁷¹³ Binbaşoğlu 1982, 28.

⁷¹⁴ Diakov ve Kovalev 2014, 283-284.

⁷¹⁵ Aytaç 1992, 23.

⁷¹⁶ Koçer 1980, 101.

Bunun sonucu olarak da, aralarında şiddetli bir yarış olurdu.⁷¹⁷ Spartalı kadınlar Yunan dünyasında görece özgürlükleriyle ünlüydüler.⁷¹⁸

Kızlar erkekler gibi giyinirler ve bazı dinî törenlerde çıplak olarak erkeklerin yanında yer alırlardı. Kızların çıplaklığı Spartalılara göre, disipline ve ahlâka bir zarar vermiyordu. Plutarkhus bu vesile ile şöyle diyor: “*Genç kızların çıplaklığı ahlâka ve disipline bir zarar vermiyordu. Bu masum bir alışkanlık hali yaratır, bütün gençlerde sağlam ve sıhhatli bir vücuda sahip olmak hevesini uyandırır. Bundan başka kız ve kadınlarda cesaret, kendine güven duyulmakta erkeklerden hiç de geri kalmama gibi yüce duygular canlandırıyor.*”⁷¹⁹

Kadınlar için de güçlü ve muharip bir çocuğun anası olmak ve silahının namusunu kurtarmak en büyük şerefti.⁷²⁰ Erkeğin erdemi nasıl kuvvetli, becerikli, dayanıklı olmak ise; kadının da birinci görevi, savaşa yararlı olan erkek çocuk doğurmaktır. Bunun içindir ki onlarda, dayanıklı, sıhhatli ve sağlam bünyeli ve kuvvetli birer kadın olmaya zorunlu idiler. Hatta zaman ve zemin gerektirdiğinde kocası veya çocukları ile yan yana yurdu için savaşmaya, bu uğurda her şeyini feda etmeye zorunlu idi.⁷²¹

Her erkeğin, her istediğinde, her aklına estiğinde bir kadınla evlenmesi alışkanlığına da kısıtlamalar getirildi ve evliliğin, ancak beden gücünün zirvesinde gerçekleştirilmesi kuralı getirildi. Zira bu sağlıklı bebekler üretmeye katkısı olacaktı.⁷²²

Kadın evlenince de, sonsuz bir özgürlük içinde yaşamaya başarlardı. Bu durum, erkeklerin tâbi oldukları şiddetli disiplin ile pek açık bir çelişme teşkil ederdi.⁷²³ Kocaları nadiren evde olduklarından, Spartalı kadınlar köleler, kız çocuklar ve ortak eğitim için ayrılana kadar erkek çocuklar dâhil olmak üzere haneyi yönetirlerdi. Zaten Spartalı bir kocanın 30 yaşına gelene kadar ailesiyle yaşamasına

⁷¹⁷ Koçer 1980, 103.

⁷¹⁸ Martin 2014, 142.

⁷¹⁹ Maltaş 2011, 141.

⁷²⁰ Öymen 1969, 35.

⁷²¹ Koçer 1980, 103.

⁷²² Usta 2005, 65.

⁷²³ Koçer 1980, 103-104.

izin verilmezdi. Kısaca evde Yunanlı bir kadından daha fazla iktidara sahiptiler.⁷²⁴

Sparta gelenekleri genç kız ve erkeklerin serbestçe ve endişesizce birbirleriyle konuşmalarına ve hatta cinsî ilişkilerde bulunmalarına müsaitti. Sparta kadınları ev işlerini iyi bilmezlerdi. Özellikle Atina kadınlarının usta olduğu, dokuma ve örme işlerinde onlar pek zayıf durumda idiler. Buna karşılık savaşta ve devlet idaresinde erkekler kadar becerikliydiler. Onların en çok gururlarını okşayan, mutlu kılan şey, kendilerini devletin bir üyesi saymaları ve siyasi sorunlar hakkında erkekler gibi serbestçe fikir yürütebilmeleridir. Genç Spartalıların günlük faaliyetleri, sıçrama koşma, güreş, disk ve ok atma olduğu halde, Atina gençlerinininki düşünme ve durma esasında, toplanırdı.⁷²⁵

Spartalılar için son söz olarak denilebilir ki; beraber yaşama duygusu çok kuvvetli bir toplumdur ve kendilerine verilen görevleri kusursuz yapıyorlardı. Gerektiği vakit vatanları uğruna seve seve can veriyorlardı.⁷²⁶ Eğitimlerinin esastaki amaçta zaten buydu.

5.2.4.2. ATİNA'DA ÇOCUK ve EĞİTİM

Atina da Sparta gibi Eski Yunan'da bir kent devleti idi.⁷²⁷ Atina'da fikri hayat, diğer bütün şehirlerdekinden daha çok gelişmiş durumda idi. İlk devlet şekli krallık olsa da M. Ö. 594 yılında Atinalılar devlet yönetiminde söz söyleme hakkına sahip oldular.⁷²⁸ Yani Atina, kanuna dayalı bir "Halk Demokrasisi" idi. Ayrıca Sparta'nın aksine Atina, ileri bir ticaret ve endüstri devleti idi. Bu nedenle Atina'nın Mısır, Küçük Asya v.b. gibi yerlerle sıkı bir ilişkisi vardı.⁷²⁹ Bu da Atina'nın kültür ve uygarlığının gelişimine katkı sağlıyordu.

Yunan milletinin eriştiği fikir ve sanat seviyesi onu insanlık için ebedi bir medeniyet meşalesi haline getirmiştir. Bu fikir faaliyetinin başı ve merkezi Atina

⁷²⁴ Martin 2014, 143.

⁷²⁵ Koçer 1980, 104.

⁷²⁶ Gökoğlu 1964, 345.

⁷²⁷ Binbaşoğlu 1982, 17.

⁷²⁸ Koçer 1980, 107.

⁷²⁹ Aytaç 1992, 24.

idi.⁷³⁰ M.Ö. 430’lu yıllarda Atina sadece Yunan devletinin önderi olmakla kalmadı, yeni ve büyüleyici bir uygarlığın, Yunanistan’ın altın çağının da merkezi oldu.⁷³¹

Atinalılar milattan önce dördüncü yüzyılda ephebeia reformuna kadar, hak ve görevleri hakkında vatandaşlarına öğretmek için tasarlanmış, kurumlarının resmi olarak ortaya koyduğu bir programı mevcut değildi.⁷³² Ancak yine de Atina sadece bütün Yunanistan’da üstün olmakla kalmamış, dünya tarihinde ilk defa kendini genç bir insanın eğitim sürecinde bireyselci ve demokrasi ruhunu savunarak belli etmiştir. Tarihte ilk defa özgürlüğü, kültürü ve zihinsel gelişimi onaylayan ve özgürlüğünü, kültürünü ve bilgisini geliştirmek için kullanan bir halk bulmaktayız. Aynı şekilde, tarihte ilk defa devletin gençlerin eğitimiyle bu kadar derinden ilgilendiğini ve eğitimi, hayatı yaşamada ve devleti iç-dış tehditlerden korumada bir gereklilik olarak algılamasını görüyoruz. Bu eski eğitimin amacı, zorlu ama basit ve dürüst bir eğitimle insanların tanrılardan korkmasını, dürüstçe çalışmasını, ahlaksızlığı ve rahatlığı küçümsemesini, yasalara uymasını, kendilerine ve komşularına ve soylarının bilgeliğine saygı duymasını sağlamaktı. Vatandaşlar için okul süreci zordu ama yarattığı etki hem savaş hem de barış zamanında muhteşemdi. Böyle bir eğitimden geçen halk Atina’nın kaderini iki yüzyıl boyunca belirledi ve doğunun despotizmini simgeleyen Perslileri Marathon, Salamis ve Plataea’da yenilgiye uğrattı.⁷³³

Atina eğitimi ile Sparta eğitimi, eğitimin anlamı ve amacı gibi benzer birkaç ortak yanı olsa da birçok farklı özelliklere sahiptirler. Sparta, eğitim için aileyi bozarken, Atina’da aileyi korur hatta gerekli sorumluluğu da aileye yüklerdi.⁷³⁴ Atina eğitimi, Sparta eğitimine karşıt bir anlayışa sahiptir ve bunda, burada yetişen büyük filozofların etkisi olmuştur. Atinalılar, genellikle kişisel özgürlük taraftarı bir anlayışa sahiptirler.⁷³⁵ Sparta’nın askeri devlet sosyalizmi daha demokratik olan Atina’da bir ilerleme sağlamamıştır. Atina insanları aşırı derecede bireyseldiler.⁷³⁶

⁷³⁰ Wells 1972, 103.

⁷³¹ Struik 2002, 64.

⁷³² Ober 2001, 175

⁷³³ Cubberley 2004, 52.

⁷³⁴ Cordasco 1987, 5.

⁷³⁵ Binbaşoğlu 1982, 17.

⁷³⁶ Cubberley 2004, 40-41.

Atina eğitimi uygulamalı olarak verilen bir eğitimdi. Bugünkü eğitimimizde Yunanlıların fiziksel eğitime verdikleri öneme varamadık ve de ahlaki eğitimimizde onlarınki kadar başarılı değiliz. Yunanlıların eğitimi sınıfa dayalı bir eğitimdi ve toplumun küçük bir kesimi bu eğitimi alabilmekteydi. Bu eğitim sisteminde kızların yeri yoktu. Yunan yaşantısında modern zamanımıza uymayacak birçok özellik ve bu tip kısıtlamalar bulunsa da eski Atina eğitimi dünya eğitim tarihinde en başarılı sonuç veren sistemlerdendir. Tarihte tuttuğu zaman ve mekân açısından bakılırsa önceden hiçbir örneği olmayan muhteşem bir gelişimdir Yunan eğitimi.⁷³⁷

Atina'daki kültür hayatının gelişmiş olması da vatandaşların eğitim ve öğretim seviyesini yükselten bir okul vazifesini de görmüştür. Asgari bir okuma yazma öğrenmeyi, siyasi bilgiler ve başarılar göstermeyi de kamçulamıştır. Atina'da her zümrenin çocuk velileri yedi yaşından itibaren çocuklarının bedeni ve manevi gelişimini sağlayan jimnastik ve müzik kültürü almalarına mecbur kılınmışlardır. Bu maksatla idman ve spor sahaları (stadion) vücuda getirilmiştir.⁷³⁸

Eski Yunanistan'da, zihin eğitimi bakımından da üstün başarılar görülmüş hitabet sanatı yanı sıra tiyatro ve akademi gibi bilim ve kültür kuruluşları, bu ülkede doğmuş ve günümüze kadar uzanan pek çok yapıt bırakmışlardır. Bunlar, uygarlığın ve demokrasinin gelişmesinde temel bir kaynak rolü oynamıştır. Yunanlılar, eğitimin estetik ve duygusal yönü üzerinde de çok durmuşlar ve eskiçağın en iyi sanat yapıtları bu ülkede doğmuştur. Bugün dünya müzelerini zenginleştiren heykeller bunun kanıtlarıdır.⁷³⁹

Demokrasi öncesi çağlarda Atina'da bir insanın sahip olması gereken "dirayet" (arete) babadan oğula geçerdi. Demokrasi çağında ise, her vatandaşın öğrenme yoluyla kazanabileceği bir durum oldu.⁷⁴⁰ Atina'da eğitim aristokrat kültüre kabulün bir biçimi halini aldı.⁷⁴¹ Bunun içinde eğitime ihtiyaç vardı. Eğitimin doğuştan getirilmeyen şeyleri sağlaması gerekiyordu. Yani vatandaşlara bilinçli bir eğitim ve öğretimle "erdemleri" kazandırması gerekiyordu. Artık, "arete" ya da "erdem"

⁷³⁷ Cubberley 2004, 53.

⁷³⁸ Öymen 1969, 36.

⁷³⁹ Binbaşoğlu 1982, 18.

⁷⁴⁰ Aytaç 1992, 24.

⁷⁴¹ Freeman 2013, 221.

öğretilebilen bir şey olmaktadır. Böylelikle Atina'da demokrasi devrinde, öğrenme işine büyük önem verilmiş, öğretim, entelektüel bir formasyon kazandırmayı amaç edinmişti. Atina'da eğitim, fiziksel, bedensel ve zihinsel gelişim ile ruh ve ahlak temizliği gibi değerler üzerinde toplanmıştır.⁷⁴²

Tüm bu ihtiyaçlara cevap vermek üzere gymnasiumların sütunlarla süslü kapıları önünde ve bahçelerinde gramer, matematik, retorik ve felsefe hocaları, okullarını açmaya başladılar. Böylece Atina, entellektüalist ve rasyonalist bir eğitim ve öğretim sağlayan okullar şehri manzarasını aldı.⁷⁴³

Halk, okul açmak ve çocuğunu okula gönderebilmek için fedakârlıktan kaçınmazdı. Şehirlerde olduğu gibi köylerde de okullar vardı.⁷⁴⁴ Eğitim vatandaşlık için geçerli olsa da ve eğitim olmadan bir mevki elde edilemese de, devlet yine de her vatandaşı kendi oğullarının eğitimi düzenlemede ya da uygun görürse böyle bir eğitimi yapmamada serbest bırakmaktaydı.⁷⁴⁵ Yasal olarak çocuğun okula gönderilmesi zorunluluğu olmasa da, Atinalı bir baba, toplumun manevi baskısı altında kendisini bunu yapmaya zorunlu hissedirdi.⁷⁴⁶ Devlet eğitimi desteklemekte ama onu korumamaktaydı.⁷⁴⁷

Çocukları terbiye etmek görevi öncelikle, ana-babaya verilmişti.⁷⁴⁸ Atina'da eğitimin amacı iyi vatandaş yetiştirmekti. Sparta'da devlet eliyle yürütülen eğitim, Atina'da aile tarafından verilmekteydi. Eğitim dediğimiz gibi zorunlu değildi ve öğretmenlik de bir meslek olarak sayılmıyordu.⁷⁴⁹

Atina halk hükümetinde her ne kadar servetten ve sosyal durumdan meydana gelen eşitsizlikler daha az olmuş ise de, bunlar yine de vardı ve çocukların aldığı bilgi ve görgü derecesi üzerinde etkili idi. Örneğin bir zanaatkârın çocuğunun eğitimi okuma yazma ve basit bilgiler en iptidai bilgi derecesini geçmezdi. Hâlbuki zengin bir sitelinin çocuğu, tam tersine, ilim ve irfana hasredecek her türlü boş zaman bulur

⁷⁴² Binbaşıoğlu 1982, 18.

⁷⁴³ Aytaç 1992, 25.

⁷⁴⁴ Maltaş 2011, 126.

⁷⁴⁵ Cubberley 2004, 41.

⁷⁴⁶ Blanck 1999, 165.

⁷⁴⁷ Cubberley 2004, 41.

⁷⁴⁸ Koçer 1980, 108

⁷⁴⁹ Maltaş 2011, 135.

ve kendisine gerekli vasıtaları bulurdu. Böylece tamamen terbiyenin bütün kısımlarını ikmal edebilirdi. Aynı zamanda, hem bedenini hem de zihnini geliştirmek olanaklarının hepsine sahipti. Diğerleri, bunun sahip olduğu olanaklardan yoksun bulduklarından iyi vatandaş olmanın gerektirdiği eğitimi alamazlardı.⁷⁵⁰ Kısa bir eğitimden sonra fakir aile çocukları zanaat öğrenmeye başlardı.⁷⁵¹

Çocukların okula götürülüp getirilme görevi ise, pedagog (paidogogos) adı verilen kölelere verilmişti (Resim-181-184)⁷⁵² Eğitim üzerine uğraşanlara “pedagog”, bunun bilimine de “pedagoji” denmesi buradan gelmektedir.⁷⁵³ Erkek çocuklar dili anlamaya başlar başlamaz pedagoğlara verilirdi.⁷⁵⁴ Pedagog, çocuğun öğreniminden sorumludur. Okula giderken çocuğa eşlik eder, çocuğu dışarıda gözetir, korur ve kollar, bir rehber ve arkadaş olurdu.⁷⁵⁵ Pedagoğlar, çocukları gözlemek dışında onları temel seviyede de eğitirler, yönlendirirlerdi.⁷⁵⁶ Pedagog efendisinin çocuğunu kötü davranışlar⁷⁵⁷ edinmesine engel olurdu.⁷⁵⁸ Ayrıca köle-eğitmen, çocukların derslere ve öğle yemeklerine vaktinde yetişmelerini sağlardı (Resim-184).⁷⁵⁹

Pedagog ayrıca, üzerinde büyütme hakkına sahip olduğu çocuğun görgü ve terbiye kurallarına uygun bir şekilde yetişmesini sağlardı. Pedagoğların sırf bu işte kullanılan bir de boğumlu sopaları olurdu.⁷⁶⁰ Pedagoğlar çocuk kötü bir davranışta bulunduğu anda onlara ceza verebiliyorlardı.⁷⁶¹ Köle konumunda olmalarına karşın, *paidagogos* ile *dadının* aile içinde saygın bir yeri vardır. Dadı ile çocuk arasında bu durumun oluşmasına yetecek kadar sıkı bağlar vardır. Yunan ailesinde yaşlı bir dadı veya özel öğretmen için mutlaka yer bulunurdu. Tragedyalarda bu kişilerin öne çıkması, bunların önemini kanıtlar.⁷⁶² Ayrıca Homeros İlyada’da, Akhilleus’un

⁷⁵⁰ Koçer 1980, 108.

⁷⁵¹ Maltaş 2011, 135.

⁷⁵² Aytaç 1992, 25.

⁷⁵³ Binbaşıoğlu 1982, 18.

⁷⁵⁴ Beaumont 2012, 20.

⁷⁵⁵ Deighton 2012, 50.

⁷⁵⁶ İşbilen, Karaduman 2014, 42.

⁷⁵⁷ Eski Yunanda mevcut olan homoseksüel yaklaşımlardan doğabilecek tacizlerden korumakta yine “pedagog” görevi gören bu kölelerin görevi idi. (Blanck 1999, 165.)

⁷⁵⁸ Maltaş 2011, 127.

⁷⁵⁹ Bilgin 2004, 71.

⁷⁶⁰ Blanck 1999, 165.

⁷⁶¹ İşbilen ve Karaduman 2014, 42.

⁷⁶² Deighton 2012, 50.

eğitmenine büyük bir saygı beslediğinden ve güveninden bahseder. Öyle ki ona “*benim yaşlı babam*” diye hitap etmektedir. Phoiniks de oğlu gibi sever Akhilleus’u ve “*seni ben getirdim bu hale, canım gibi sevdim, yetiştirdim seni*” der. Kısaca Akhilleus’un Phoiniks’e saygısı büyüktür.⁷⁶³

Sütanalar ve pedagogların tiyatro piyeslerinde bol bol öğütlerine ve azarlamalarına rastlamak mümkündür.⁷⁶⁴ Bunlarda pedagogların Yunan toplumundaki yeri göstermesi açısından önemlidir.

Kızların eğitimine gelirsek, kızlar okula gitmezlerdi. Onların bütün eğitimi evde yaptırılırdı. Yalnız bazı zengin aile kızları okuyup yazmayı bilirdi.⁷⁶⁵ Ancak çoğu Yunanlı kız gynaikonitiste⁷⁶⁶ de annelerin koruması altında kalmayı sürdürürlerdi.⁷⁶⁷ Kızların terbiyesi evde, yapılırdı. Annesi kızına iplik bükmesini, bez dokumasını, dikiş dikmesini öğretirdi. Ev işlerinde ona öncü olurdu. Fakat genç kızların zihinsel eğitimi, bir hiçten ibaretti. Atina’da şüphesiz, musiki alanında, edebiyat alanında usta kadınlar vardı. Fakat bunlar ya toplumun orta malı veya köle, rakkaseler ve bunlara benzer idiler. Xenophone’dan evli ve özgür kadınlarla ilgili şunları öğreniyoruz; “*Çeşitli yiyecek ve içecekler, satın almak, dağıtmak, bunların en iyi cinsten olmalarına azamî dikkati göstermek; hayvanların yünleri ile elbise yaptırmak köle kadınları ise koşmak, onları aylak ve atıl bırakmamak, eve düzen vermek mücevheratı, değerli halıları, tezyinat eşyasın, toplayıp saklamak; bayramlarda ve ziyafet günlerinde kullanılan eşyası saymak, korumak, muayene etmek; kadın ve erkek iki cins tutsaklar arasında edebe aykırı ilişkiler olmaması için, kadın ve erkek konutları arasında mevcut kapıya gözcülük etmek*” gibi şeyleri bilmek bir Atinalı kadın için ideal eğitimi almış demektir.⁷⁶⁸

Kızlar bayanlarında gidebildiği festivallerin dışında pek fazla dışarı çıkamazdı. Evde, iyi bir ev kadını için gerekli olan konularda ustalaşır, yemek pişirmeyi ve annesi gibi örgü işlerini öğrenir. Büyüdüğünde, babası onun iyi halli bir komşusunun

⁷⁶³ Homeros 2005, 237-234.

⁷⁶⁴ Bonnard 2011-A, 146.

⁷⁶⁵ Koçer 1980, 112

⁷⁶⁶ Eski Yunan’da evlerde kadınların için ayrılan bölümlere verilen addır.

⁷⁶⁷ Blanck 1999, 165.

⁷⁶⁸ Koçer 1980, 112

oğlu ile ya da kızına yüklü bir çeyiz verebilecek biriyle evlenmesini ister (Kızlar evlenirken, kocalarının evine değerli bazı eşyalar götürmeleri bir gelenektir ve bu eşyaya çeyiz adı verilmekteydi). Evlenecek kızların okuma-yazma bilmeleri büyük bir avantajdı. Çünkü kocasının evinin sahibesi olacak ve orada evin hesaplarını tutacaktı.⁷⁶⁹ Bazı varlıklı ailelerin kız çocuklarına okuma-yazma öğrettikleri bilinmektedir. Ancak bu çok sınırlıydı ve okuma yazmayı annelerinden ya da dadılarından öğrenmekteydiler.⁷⁷⁰

Yunan eğitiminin en dikkat çekici özelliklerinden biri de eğitim programının basitliğıydi. Bizim eğitimde çok değer verdiğimiz konular onlar tarafından bilinmemekteydi. Müzik, edebiyat, din, özenli bir beden eğitimi, vatandaşlık uygulamalarında ve görevlerindeki eğitim, eğitim sisteminin programını oluşturmaktaydı.⁷⁷¹

İlk zamanlarda çocuğun sadece müzik ve beden eğitimi görmesi yeterli iken sonraları iyi bir vatandaş olmanın koşullarına okuma-yazma bilmekte eklenmişti. Bu konuda ilk dersleri evdeki hocasından alırdı. İlk olarak Grek Alfabesi'nin 24 harfini öğrenmekle başlanırdı.⁷⁷²

Umumi eğitim için "*palaestra*" adı verilen beden eğitimi okulları ile bunların ikinci kademesi olan ve gençlik devresini içine alan "*gymnasion*"lar iki ana kuruluş olarak yaygın bir eğitim merkezleri olmuşlardır.⁷⁷³ Spartalılar kadar olmasa da beden eğitimine büyük önem vermişler, askerlik eğitimine ise daha az yer vermişlerdir.⁷⁷⁴

Eğitimciler ise özel öğretmenlerdi ve yaşamlarını eğitim ücretinden kazanıyorlardı. Bu ücretler doğal olarak öğretmenin uzmanlığının türüne, ebeveynin zenginliğine ve bugünkü gibi müzik ve dans derslerine göre çokça değişmekteydi ancak genellikle çok düşüktü.⁷⁷⁵ Özellikle ilkokul öğretmenlerinin durumu oldukça kötüydü. Fakir öğretmenler sokak başlarında ders verirdiler. Durumu biraz daha iyi olanların ise kendi okulları vardı. Öğretmenlerin gelirleri öğrenci sayısına ve

⁷⁶⁹ Jenkins 1993, 23.

⁷⁷⁰ Başaranbilek 1994, 52.

⁷⁷¹ Cubberley 2004, 53.

⁷⁷² Jenkins 1993, 15.

⁷⁷³ Öymen 1969, 36.

⁷⁷⁴ Binbaşıoğlu 1982, 18

⁷⁷⁵ Cubberley 2004, 41

zenginliğine bağlıydı.⁷⁷⁶ Eski Yunanda ortak olan nokta, öğretmenlerin düşük sosyal konumda bulunmalarıydı. Sadece Atina'nın yüksek okullarında bir öneme sahiptiler. Yunan edebiyatı erkek öğretmenlerin düşük sosyal statüsünü gösteren birçok pasaj içermektedir.⁷⁷⁷

Hürlerin erkek çocukları, yedi yaşından itibaren evde ya da bir özel okulda⁷⁷⁸ genelde pedagoğ tarafından eğitilir⁷⁷⁹ ve aile, okumayı öğrenmesi için “*grammatistes*” diye anılan dil hocasına gönderilirdi. Harfleri tanıyınca ve yazılanı anlayacak duruma gelince, öğrenciler yüksek sesle okuması ve ezberlemesi için ünlü ozanların eserleri verilirdi. Eski Yunanistan'da en sevilen eserler Homeros'un şiirleridir.⁷⁸⁰ Grammatike ile okumanın esaslarını, yazmayı ve aritmetiği öğretirlerdi. Ayrıca musiki ve atletizmde öğretilirdi.⁷⁸¹ Lyra (ya da Kitharistlerden⁷⁸²) hocasından müzik eğitimi alınır, birkaç enstrümanı iyi çalmanın ileride yapılacak şenliklere katılmayı sağlayacağı unutulmazdı ve bu nedenle yarışmalara hazırlanırlardı.⁷⁸³ Aulos ise nefesli bir müzik aletiydi ve Yunanlı öğrencilerin öğrendikleri bir müzik aletiydi.⁷⁸⁴ Şimdi de eğitimin temeli olan Yunan yazısına kısaca değinelim.

5.2.5. ESKİ YUNAN'IN YAZISI

Yunanlılar yazıyı M.Ö VIII. yy.'da Fenikelilerden öğrenmişlerdir. İki alfabeye bakıldığında Fenikelilerdeki “alef, bet, gimmel” harfleri Yunanlılarda “alfa, beta, gama” şeklindedir. Yunanlılar, Fenike alfabesindeki Yunan söyleyişine uymayan harfleri Yunan deyişlerine uydurmuşlardır. Mesela; Fenike alfabesindeki “alef” harfini “a”, “he” harfini “e” vb. dönüştürerek kullanmışlardır.⁷⁸⁵

Zaten Yunanlılar (Grekler), yazılarına “*phoinikeia*” yani “*Fenikeli Harfler*” dediler. Yunanlılarla birlikte bu yazı, gerçekten devrimci biçim kazandı.⁷⁸⁶ Bunu

⁷⁷⁶ Maltaş 2011, 127.

⁷⁷⁷ Cubberley 2004, 41.

⁷⁷⁸ Aytaç 1992, 25

⁷⁷⁹ Başaranbilek 1994, 52.

⁷⁸⁰ Jenkins 1993, 16.

⁷⁸¹ Bilgin 2004, 74.

⁷⁸² Aytaç 1992, 25.

⁷⁸³ Başaranbilek 1994, 52.

⁷⁸⁴ Jenkins 1993, 18.

⁷⁸⁵ Mansel 1971, 127.

⁷⁸⁶ Maisels 1999, 522.

Herodotos da doğrulamaktadır. Ona göre de aynı şekilde, Fenikeliler, Yunanistan'a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle yazıyı sokmuşlardır ve Yunanlıların bunu daha önce tanıdıklarını zannetmediğini eklemektedir. Başlangıçta bu bütün Fenike'de kullanılan harflerdi; sonra zamanla, bu işaretlerin okunuşları gibi biçimleri de değişmiştir. O zamanlar bunların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İyonyalı idiler. Bunlar Fenike alfabesini almışlar ve biraz değiştirerek kullanmışlardır. "Fenike Yazısı" adını korumakta sakınca görmemişlerdir. Zaten doğrusu da buydu, çünkü bu harfleri Yunanistan'a Fenikeliler getirmişlerdi.⁷⁸⁷

Yunan yazısına Anadolu uygarlıklarının yazı sistemleri de etki etmiştir. Yunan alfabeleri arasında da yerine göre çeşitli ayrılıklar bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok kullanılan, kabul gören ve yayılan İyon alfabesi olmuş hatta M. Ö. 403'te Atina tarafından resmen kabul edilmiştir. Yunan yazısı bir süre sonra, Yunan ülkelerinin sınırlarını aşmış, Anadolu'da Lidya, Karya ve Likya, İtalya'da ise Latin yazılarının meydana gelmesinde başlıca rolü olmuştur.⁷⁸⁸

Bu yazının, M.Ö. VIII. yüzyılda çıkışını izleyen birkaç kuşak içinde, hem Homeros'un hem Hesiodos'un ortaya çıktığını görüyoruz. Çünkü bu, bir yazmandan öteki yazmana değil, genel olarak halka yani herkese seslenen bir halk yazısıydı. Buna bağlı olarak elimizdeki en eski Yunan yazıları, kamuya seslenen, bir konuyu, bir niyeti, okuyan bir halka açıklayan önermeleri içerir.⁷⁸⁹

Yunanlılar ilk başlarda yazıyı ticarete alışverişlerde kullanmışlardır. Buna göre Yunanistan'a yazıyı ilk getirenler Yunanlılardır diyebiliriz. Aristokratlar uzun süre yazıya uzak kalmışlardır. Fakat VIII. yy.'dan başlayarak yazının Yunanistan'da ve en çok Attika'da vazolar üzerinde yazıtların açığa vurduğu gibi devlet ve günlük hayat işlerinde, aile şecerelerinde, resmi belgelerde halk meclisi karalarında, antlaşmalarda vb. kullanıldığı görülür. Edebi metinlerde yazı daha sonra kullanılmıştır.⁷⁹⁰

⁷⁸⁷ Herdotos 1991, 263.

⁷⁸⁸ Mansel 1971, 127-128.

⁷⁸⁹ Maisels 1999, 522.

⁷⁹⁰ Mansel 1971, 129.

5.2.6. ESKİ YUNAN'DA OKUL ve ÇOCUK

M.Ö. VII. ve VI. yy.'da bile Yunanistan'da okuma-yazmanın öğretildiği okulların olup olmadığını bilmiyoruz. Okula dair ilk güvenilir kaynak Heredot Tarihi'nde geçen M.Ö. 494 yılında, Khios adasındaki bir okul binasının çökmesi ve 119 çocuğun hayatını kaybetmesini anlattığı olaydır. Okulla ilgili ise ilk vazo resmi M.Ö. V. yy'ın başından kalma Duris Vazosu'dur (Resim-185-186).⁷⁹¹

Atina ve öteki kent devletlerinde çocuklar yedi yaşına kadar evlerde yetiştirilirdi.⁷⁹² Hem kadınlar, hem de erkekler için geçerli olan davranış normları okulda değil aile içinde ve gündelik yaşamda öğrenilirdi. Devlet okulları yoktu ayrıca modern anlamda bir örgün öğretim neredeyse hiç yoktu.⁷⁹³ Atina'da okullar özeldi ve hürler çocuklarına ne tür bir eğitim verdireceklerini seçerlerdi.⁷⁹⁴ Okuma - yazma ve musiki okulları özel kurumlardı. Burada bir değil, birçok öğretmenler ders verirdi (Resim-188). Bilgi seviyelerine göre öğrencileri, kendi evlerinden toplarlardı.⁷⁹⁵

Atina eğitiminin bir amacı, ruh ile vücudu, ahenkli bir şekilde geliştirmek olduğundan, Yunanlılar, bunu gerçekleştirebilmek için 6-14 yaşlarında özel okullarda çeşitli alanlarda çocuklarının iyi bir vatandaş olması için de eğitmişlerdir.⁷⁹⁶ Atina'daki bütün okullar özel okuldu. Devlet okulu sadece 16-20 yaş arasındaki bireylere eğitim verir ve askeri hazırlık yaptırırdı.⁷⁹⁷ Ancak özel okulların ve öğretmenlerin ücretlerini daha çok varlıklı aileler karşılayabiliyorlardı.⁷⁹⁸

Her kurum içinde üç tip okul vardı. Birinciler; beden terbiyesi dersleri verirdi. Bu dersi veren öğretmene "*Pedotribe*", ikinciler de, müzik dersleri verirdi. Bunlara da "*Cithariste*" denirdi. Üçüncüleri ise dil dersleri verirdi. Bu öğretmenlere de "*Grammatiste*" denirdi.⁷⁹⁹ Okullar da evler gibi küçüktür ve sadece on ya da on iki öğrenci alır. Khios adasında 5. yüzyıla ait büyük bir okul bulunduğunu ve M.Ö.

⁷⁹¹ Blanck 2000, 30.

⁷⁹² Diakov ve Kovalev 2014, 351.

⁷⁹³ Martin 2014, 240.

⁷⁹⁴ Griffith 2001, 24.

⁷⁹⁵ Koçer 1980, 108-109.

⁷⁹⁶ Altaş 2011, 247.

⁷⁹⁷ Cordasco 1987, 5.

⁷⁹⁸ Martin 2014, 240.

⁷⁹⁹ Jenkins 1993, 16.

494'de çatının çökmesi sonucunda biri dışında 120 öğrencinin tamamının öldüğünü biliyoruz. Ancak normal koşullarda okullarda bu kadar çok öğrenci olmazdı.⁸⁰⁰

Okullar güneşin doğuşundan batışına kadar açıktılar. Bizim bildiğimiz cumartesi, pazar ya da uzun tatiller yoktu ama yaklaşık doksan kadar festival ve diğer devletlerin tatilleri eğitimin sürekliliğini kesmekteydi. Okul sınıfları öğretmenler tarafından sağlanmaktaydı ve terimin modem anlamıyla herhangi bir eğitim araç gerecinden tamamen yoksundu. Ama zaten ihtiyaç duyulan araç gereç de azdı.⁸⁰¹

Öğretime sabahları beden terbiyesi, öğleden sonra da müzik ve dil dersleri olarak devam edildi.⁸⁰² Çocuklar hocalarının karşılarında iskemlelerde oturlardı ve yazı masaları yoktu. Yazı levhalarını dizlerinin üzerine koyarak yazarlardı (Çizim-18).⁸⁰³ Sınıflar resimlerle yaldızlanırdı.⁸⁰⁴ Yorucu eğitimin arasına eğlence de karışır. Musa'lar bayramı, okula hediyelerin götürüldüğü özel bir olaydı ve diğer dini bayramlar sırasında okullar tatil edilirdi.⁸⁰⁵

Eğitimde disiplinin çok sert olduğu ve sopalardan faydalandığı görülmektedir. Bazen bir hecenin söylenmesinde hata yapıldığında çocukların acımasızca dövüldüğü vücutlarının mosmor olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰⁶ Phanios'un yazdığı bir şiirde dayak atma araçları sıralanır: sopa, terlik, kırbaç.⁸⁰⁷ Eğitim genelde bireyseldi. Öğrenci, pedagog olarak bilinen eski bir kölenin gözetiminde olurdu (Bkz. Resim-184). Öğrenme süreci temelde anlatım ve ezbere dayalı idi.⁸⁰⁸

Erkek bir Yunan çocuğu, modem zamanlardaki okul öğrencilerinden farklı olarak, sadece bir öğretmene gitmiyordu. En azından iki öğretmeni vardı, bazen de üç öğretmeni olurdu. Grammatistten, okumayı, yazmayı ve sayı saymayı öğrenmekteydi. Grammatist, bir nevi ilkokul öğretmenine benzemektedir. İlk başlarda müzik öğretmeni de okumayı ve yazmayı öğretmekteydi. Ayrıca öğrenci

⁸⁰⁰ Deighton 2012, 50.

⁸⁰¹ Cubberley 2004, 41.

⁸⁰² Koçer 1980, 112.

⁸⁰³ Jenkins 1993, 16.

⁸⁰⁴ Koçer 1980, 112.

⁸⁰⁵ Deighton 2012, 53.

⁸⁰⁶ Kanad 1963, 116.

⁸⁰⁷ Deighton 2012, 53.

⁸⁰⁸ Cubberley 2004, 41.

müzik öğretmeninden müzik ve edebiyat eğitimi de almaktaydı. Son olarak ise fiziksel eğitimi için palaestraya gitmekteydi (Resim-190).⁸⁰⁹

Çocuklar okullarda okuma, yazma, hesap öğreniyor çoğu zaman Homeros'tan alınmış edebiyat parçalarını ezbere öğreniyor ve müzik çalıyordı (Resim-185-188).⁸¹⁰ Bazı kaynaklar M. Ö. V. yüzyılda Atina yurttaşlarının çoğunun okuma yazma bildiğini söylese de⁸¹¹ bazıları Atina toplumundaki okuryazarlık oranının zengin sınıflar dışında günümüze oranla çok düşük olduğunu belirtir.⁸¹²

Okuma öğretilirken önce harfler, ardından harflerden hece yapma ve daha sonrada kelime yapma öğretilirdi.⁸¹³ Öğretmen elindeki bir değnekle üzeri mumla kaplanmış bir tahtaya harfleri çizer ve daha sonra okurdu. Çocukta öğretmeniyle birlikte bunları tekrarlardı. Okuma yazma öğrenimi 3-4 yıl sürerdi (Resim-184).⁸¹⁴ Sonra aralarında Homeros da bulunan klasiklere geçirdi.⁸¹⁵ Öğrenci Esolp'un hikâyelerini, Homeros'dan, Hesiddes'den, alınmış parçaları ezberliyorlardı. Okul öğrencilerine özgü örgütleyici, doğru yolu gösterici dergiler düzenlenmişti.⁸¹⁶ Yunan ve Roma'da hemen hemen aynı yöntemle okuma-yazma eğitimi verilirdi.⁸¹⁷

Bugünkü okumayı öğrenme kolaylığı Yunanlılar tarafından bilinmemekteydi. Okumayı öğrenmek oldukça zordu, çünkü vurgu özelliği noktalama işaretleri, kelimeler arasında boşluk ve küçük harfler henüz Yunan yazısında yer almamaktaydı. Sonuç olarak, çalışmak için çok zaman gerekmekteydi ve bir cümlenin anlamında karar kılmak kişisel beceriye dayanıyordu. Ayrıca Atina aksamını kazanmak da zordu.⁸¹⁸ Bunun için M.Ö. II. yüzyılda yaşayan zenginliğiyle ünlü Herodes Attikos'un alfabeği öğrenmesi sırasında, oğluna, onunla yaşıt alfabadeki harf sayısına eşit 24 köle çocuk armağan ettiği rivayet edilir. Bu söylencede, Yunanlı çocuğun kölelerin her birisini alfabenin bir harfiyle çağırarak harfleri öğrenirken bir tür pratik yapmaya çalışmıştır. Bu kadar varlıklı olmayan

⁸⁰⁹ Cubberley 2004, 43.

⁸¹⁰ Diakov ve Kovalev 2014, 351.

⁸¹¹ Deighton 2012, 23; Diakov ve Kovalev 2014, 352.

⁸¹² Martin 2014, 240; Freeman 2013, 220.

⁸¹³ Blanck 2000, 41.

⁸¹⁴ Gür 1991, 12.

⁸¹⁵ Blanck 1999, 166.

⁸¹⁶ Koçer 1980, 109.

⁸¹⁷ Blanck 2000, 41.

⁸¹⁸ Cubberley 2004, 44-43.

ailelerin ise çocuklarına ahşaptan yapılmış ya da fildişinden yontulmuş harfler verdiklerini görüyoruz. Alfabeyi öğrendikten sonra sıra harfleri yazmaya geliyordu. Bu da epeyce bir uğraşmayı getiriyordu.⁸¹⁹

Eski Yunanlılar okulda okuma-yazmayı bir levha yardımı ile öğreniyorlardı (Çizim 17-18). Bu ağaç levhanın yüzeyi balmumu ile kaplanır ve çerçevesinde diğer levhaların tutturulması için delikler olurdu.⁸²⁰ Yazı kalemlerine baktığımızda Yunanlılar'ın “kalamos”, Latinlerin ise “calamus” dedikleri, kamıştan yapılmış kalemlerin kullanıldığı görülmektedir (Bkz. Çizim-16).⁸²¹ Yazı yazmak için ayrıca; bronz, fildişi veya ağaçtan yapılmış olan ve stylos adı verilen kalemler de kullanılmaktaydı. Stylosun sivri ucu, balmumu ile kaplı yüzeye harfleri yazmak, yayvan ucu da gerektiğinde silmek üzere kullanılıyordu. Mürekkep hokkaları da bronzdandı ve kalemler; kamıştan, ağaçtan veya bronzdan yapılmaktaydı.⁸²² Demirden yapılan styluslarda kullanılan kalemler arasında idi.⁸²³ Keçi veya koyun derisinden hazırlanan parşömende bilinmekle birlikte okullarda bulunmazdı.⁸²⁴

Öğretmen, yazı yazmayı öğretmek için üstün kaliteli balmumu ile sıvanmış tahtacıklara bir kalemle harfleri çiziyordu. Bu çalışmayı dikkatle ve ısrarla tekrarlıyordu.⁸²⁵ Platon'un Protagoras'a söylediği bir meselede öğretmenlerin öğrencilerin yazı tahtasına çizgiler çektiğini, çocuklarında orantılı ve güzel yazmayı öğrenebilmeleri için bu çizgilerin dışına çıkmadan yazmaları gerektiğini öğrenmekteyiz. Öğretmen, özenli bir şekilde bir cümle yazar çocukta bunu tekrar ederdi. Bazen de çocuk iyi yazamazdı (Bkz. Resim-187).⁸²⁶ Evet, tıpkı bugünkü gibi çocukların defterleri (tabletleri) kılavuz çizgiliydi, tahtalarımızın ve defterlerimizin de bugün kılavuz çizgili olduğu gibi.

Yunan ve Romalılar yazıyı papirüslere de yazmışlardır. Yunanlılar ve Romalılar papirüsü Fenikeliler aracılığıyla Mısırdan almışlar ve en önemli yazı aracı

⁸¹⁹ Mutluay 2007, 76.

⁸²⁰ Jenkins 1993, 15.

⁸²¹ Yıldız 2000, 186.

⁸²² Jenkins 1993, 15.

⁸²³ Yıldız 2000, 190.

⁸²⁴ Deighton 2012, 51.

⁸²⁵ Koçer 1980, 109.

⁸²⁶ Blanck 2000, 40-41.

olarak M.S. I. yy. kadar kullanmışlardır. Yine deriden yapılan parşömeinde kullanılan bir diğer yazı malzemesiydi.⁸²⁷

Öğrenci okumayı ve yazmayı öğrendikten sonra, güzel okumasını sağlamak için vurgu ve ifadeye çok önem verilmekteydi. Dahası, okurken ve hikâye edilirken parçalar canlandırılmaktaydı. Yunanlılar oyuncu bir ulustur, okullardaki okumalar ve tiyatrolardaki roller Yunanlılara birçok ifade yolu sağlamıştır. O zamanda bizim bildiğimiz okul kitapları yoktu. Öğretmen dikte eder öğrenciler yazardı. Öğretmenin dikte ettirdiklerini ezberlerlerdi. Öğrenciler kendi okul kitaplarını hazırlıyorlardı bir nevi. Homer, Yunanlıların ilk ve en büyük okuma kitabıydı. İlyada ve Odesa Yunan halkının İncil’iydi. Bunlardan sonra Hesiod, Teognis, Yunan ozanları ve Ezop masalları gelmektedir. Okuma, hitabet sanatı ve müzik birbirleriyle yakından alakalıydı. Eğitimin temel amacı duygulara⁸²⁸ seslenmek, ahlaki ve görev alanlarında iradelerini canlandırmaktır.

Modern bir yazar edebiyattaki eski zamana ait eğitimi şöyle özetliyordu: *“Her erkek çocuğun kendi okuma kitabı vardı, eğer kitabı okunmaz buluyorsa ve okumada zorlanıyorsa sadece kendisi sorumluydu. Yunanlılar, özellikle de Atinalılar, iyi okumaya, anlatmaya ve şarkı söylemeye büyük önem veriyorlardı ve bunların üçünde iyi olamayan gençler kültürsüz olarak nitelendiriliyordu. Bu gençler bu çeşit kültür isteklerini gizlemiyorlardı, çünkü evde ve halk toplantılarında bu performanslarını sergilemeleri için sürekli çağrılmaktaydılar.”*

Matematik de aritmetik gibi alışılmış ders programının bir bölümünü oluşturur, ama geometri, matematik bilimi içinde en önemli yeri tutar. Cetvel, pergel ve gönye, hesaplamaya yardımcı aletlerdir.⁸²⁹ Matematik, geometrinin ve astronominin öğretildiğine Aristophanes’in *“Bulutlar”* adlı eserinde de şahit mümkündür. Geometriden özellikle toprak ölçümünde faydalandığından bahsedilmektedir.⁸³⁰ Aritmetiğe duyulan ihtiyaç azdı ama az da olsa öğretilmekteydi. Bugünkü ağır ve külfetli bir matematik işaretlerini içeren aritmetiğin öğretilmesi imkânsızdı. Sadece sayı sayma öğretilmekteydi ve basit işlemleri yapmak için Yunanlılar, gösterildiği

⁸²⁷ Poşul ve Görçelioğlu 2004, 84-85.

⁸²⁸ Cubberley 2004, 44.

⁸²⁹ Deighton 2012, 52.

⁸³⁰ Aristophanes 1994, 32.

gibi, parmaklarını ya da bir sayı tahtasını kullanmaktaydı.⁸³¹ Rakamlar yerine harfler kullanılırdı. Sıfırın karşılığı yoktu ve bu nedenle hesaplamalar güçlükle yapılırdı. Matematik öğretimi “abacus” denen levhalar üzerinde yapılıyordu.⁸³² Bunun için kuma, üzerinde çakıl taşlarının hareket ettirilebileceği basit bir çerçeve ve çubuklar çizilir, ya da Çin’de hâlâ kullanılan ve iplere dizilmiş boncuklardan oluşan sisteme başvurulur bu sistemle çok hızlı hesap yapılırdı. Yunanlılar da binlik, yüzlük ve onluk basamakları bizim gibi soldan sağa doğru okurlar. Bir kişinin parmakları yardımıyla sayması bilgi eksikliği anlamına gelmekle birlikte, bu da işe yarayan bir yöntemdir.⁸³³

Çocuklar jimnastik derslerini ise paidotriklerden alırlardı. Müzik ve jimnastik eğitimi, devlet tarafından inşa edilen ve kontrol edilen “gymnasion” ile “palaestra”larda yapılırdı. Jimnastik eğitimi ile müzik eğitimi ve bunların harmoni sentezi, Yunan eğitim idealini teşkil ederdi ve Yunan eğitiminin önemli iki unsuruydu.⁸³⁴ Onun içindir ki daha yakından incelemek gerekmektedir.

5.2.6.1. ESKİ YUNAN’DA SPOR EĞİTİMİ

Eski Hellen yurdunda spor, ahlaka ve terbiyeye bağlı kaldıkça gençlik bundan fayda gördü. Fakat sonradan spor ahlakı düşmeye başlayınca iş değişmişti.⁸³⁵ Eski Yunanistan’da spor yapmanın, vücudun yanında insan ruhunu da güzelleştirdiğine inanıldığı için, erkek çocuklar palaestra denilen güreş okullarına devam ederlerdi. (Bkz. Resim-190)⁸³⁶ Ayrıca Yunanlılar sporun, özellikle savaşmakta alıştırmaya olarak değerine yürekten inanırlardı.⁸³⁷

Fiziksel eğitim, yetişme sürecinin en temel ögesidir. Spor eğitimi yapan bir erkeğin savaşmaya her zaman hazır olması gerekirdi. Zira sürekli bir ordu yoktur,

⁸³¹ Cubberley 2004, 44.

⁸³² Gür 1991, 12.

⁸³³ Deighton 2012, 52.

⁸³⁴ Aytaç 1992, 25-26.

⁸³⁵ Akurgal 1993, 77.

⁸³⁶ Bilgin 2004, 73.

⁸³⁷ Levi 1987, 88.

sadece yaşları on sekizle yirmi arasındaki genç erkekler (*ephebes*) bir tür askerlik görevi yaparlardı.⁸³⁸

Eskiçağ savaşının ve eskiçağ sporunun ortak yanları oldukça fazlaydı. Büyük atletik şenliklerdeki başarının M.Ö. 500'lerde soyluluğu gösterdiği ve bir aileye ya da kişiye ve devlete parlak prestij sağlayacağı düşünülürdü. Yunan sporu rekabetçi ve çok kez kanlı, bazen iğrenç ve öldürücüydü. Fakat disiplini katıydı ve kurallarına karşı gelmek, ağır biçimde karşılık görürdü. Başlangıçlarında Olympia'daki eski yarışmaların törensel bir anlamı vardı, ancak M.Ö. V. yüzyıla gelindiğinde bu neredeyse tamamen kaybolmuştu.⁸³⁹

İlk başlarda spor alanları olarak agoralar seçilirdi. Ancak daha sonraları buraların sporlara pek uygun ve yeterli olmadığı görülünce gymnasion olarak nitelenen özel kamusal spor mekânları ve alanları yapılmıştır. Zamanla agora ve stoalar gibi buralarda kent yaşamının merkezi olmuştur. Büyük kentlerde iki ya da daha fazla gymnasion bulunurdu. Spor alanının içine ya da çevresine zamanla stoalar, hamamlar, giyinme odaları, ambarlar, derslikler, konuşma salonları gibi yapılar eklenirdi. Palaestra (güreş alanı), gymnasionun ayrılmaz parçasıydı.⁸⁴⁰

Palaestralardaki hocalara paidotribes adı verilmekteydi. Aynen lyra okulu gibi palaestra da özel bir okuldur ve sadece varlıklı aileler buraya devam edebilmektedir. Palaestralar normal evlerden çok farklı yapılar değildi. Herhalde burada binanın yüksek duvarlı bir avlusu ve buraya bakan verandalı odaları vardı (Çizim-19).⁸⁴¹

Bu kurumlar genellikle beldenin imar harcamaları ile inşa olunurdu. Maraton savaşçılarını yetiştiren eğitim budur.⁸⁴² Palaestralarda güreş, boks, pankration⁸⁴³ da dâhil, ok atma, sıçrama, koşma gibi çeşitli sporlar öğretilirdi (Resim 194-198).⁸⁴⁴ Yunanistan'da çocuğun okul hayatının yarısı, sekiz yaşından on altı yaşına kadar, palaestra olarak bilinen spor okullarında, öğretmenlerin verdiği spor ve oyun

⁸³⁸ Deighton 2012, 72.

⁸³⁹ Levi 1987, 88.

⁸⁴⁰ Başgelen 2009, 7-8.

⁸⁴¹ Jenkins 1993, 27.

⁸⁴² Koçer 1980, 109.

⁸⁴³ Bir tür serbest güreş.

⁸⁴⁴ Bilgin 2004, 73.

dersleriyle geçmekteydi. Aşamalı olarak başlayan çalışmalar on beş yaşına kadar devam ederdi.⁸⁴⁵ Çocuklar yaşlarına göre sınıflara ayrılırlardı. Öğretmenlerden biri çocukların idmanlarıyla uğraşırken, diğer bir öğretmen onların davranışlarını, manevi durumunu gözetirdi.⁸⁴⁶

Sonra palaestralara gymnasionlar eklendi. Bütün kentlerde bir, büyük kentlerde iki gymnasion yapıldı ve içlerinde çeşitli bölümler olurdu. Önceleri çıplak olarak yapılan beden eğitime sonraları, ders odaları eklenerek okul kimliği kazandırılmıştır. Stadionlarda, gymnasionların bir parçası gibi düşünülmüştür ancak daha çok yarışmaların yapıldığı merkezlerdi (Çizim 20,21).⁸⁴⁷ Gymnasionlar daha çok devlet tarafından yürütülen kurumlardı ve gençler 15-17 yaşlarına kadar iki yıllık askerlik eğitimi görürlerdi.⁸⁴⁸ Devlet, bu kuruluşları finanse eder ve yapılan temrinleri de kontrol ederdi.⁸⁴⁹ Salon çağından beri, gymnasionların genel ve parasız olarak verilen bu müşterek öğretimden amaç, gençleri savaşta vurucu ve kırıcı bir duruma getirmek, genel işleri tartışmaya alıştırmaktı.⁸⁵⁰

Gymnasion, dört büyük revaktan oluşmaktaydı. Bu revaklardan dördüncü revak eğitim içindi. Burası da birtakım bölümlere ayrılmıştı. Her bölümün fonksiyonuna göre bir adı vardı. Birinde elbiseler çıkarılır, diğerinde bedeni yumuşatmak için yağ sürülürdü. Diğer bir bölümde rakibi tutarken elin kaymaması için vücuda toz sürülürdü. Ayrıca sıcak ve soğuk hamamlar vardı. Çıplak ocağının en büyük memuruna “*çıplakbaşı*” denilirdi. Çıplakbaşının giysileri de farklıydı. Erguvanî bir elbise, beyaz ayakkabı giyen bu kişinin emrinde yardımcıları vardı. Bir çıplak evinde on drahmiden fazla değerinde herhangi bir şey çalınırsa, failinin cezası idamdı. Atinalılar günün bir kısmını çıplaklar ocağında geçirirdi, fakat en çok devam edenler, on sekiz ile yirmi yaşındaki gençlerdi.⁸⁵¹

Bir eskiçağ kentinde gymnasion yalnız beden eğitime yönelik değildi, aynı zamanda bir okul ve üniversiteydi. Başka kentlerden seçkin hatipler sık sık konferans

⁸⁴⁵ Cubberley 2004, 47.

⁸⁴⁶ Maltaş 2011, 135.

⁸⁴⁷ Atasoy 2001, 8.

⁸⁴⁸ Gür 1991, 12.

⁸⁴⁹ Aytaç 1992, 26.

⁸⁵⁰ Koçer 1980, 110.

⁸⁵¹ Maltaş 2011, 136.

vermek üzere gymnasiona davet edilirdi.⁸⁵² Chamoux gymnasionları şöyle özetler; *“Bu spor salonları bir öğretim kurumu, insanların sohbet edebileceği bir rahatlama yeri ve fiziksel egzersiz imkânı sağlayan bir yerdir.”*⁸⁵³

İlk başlarda sadece fiziksel eğitim amacıyla ve vücudun dayanıklılığına yönelik eğitim M. Ö. VI. yüzyıldan sonra özellikle Sofistler ve Sokrates’le birlikte farklı bir nitelik kazanmıştır.⁸⁵⁴ Hellenistik döneme kadar gymnasionlar felsefenin de öğretildiği temel eğitim merkezleri haline gelmiştir.⁸⁵⁵

Gymnasionlar, beden eğitimi alanı olarak kullanılmalarının yanı sıra, ayrıca insanların buluşup konuştuğu,⁸⁵⁶ gençlere beden eğitimi ile birlikte zihinsel eğitiminde verildiği bir kurumlardır.⁸⁵⁷ Sofistler, yetişmekte olan gençlere güzel konuşma sanatını öğretirlerdi. Bunlar gymnasionda konuşma, ders verme ve zengin özel öğrencileri eğitime şansı bulurlardı. Atina’da hizmet veren ve hepsi de kentin dışında yer alan üç önemli gymnasion vardır: Akademia, Lykeion (Lyceum) ve Kynosarges. Bunların ilk ikisi büyük filozofların, Aristoteles ve Platonun ders verdiği yerler olarak ünlenmiştir; daha sonra da eski dünyanın ilk üniversitelerine dönüşmüşlerdir.⁸⁵⁸

Tzachou-Alexandri gymnasionların Yunan tarihindeki yerini ve önemini şöyle belirtir; *“Spor salonları tarihsel ve ruhsal gelişimin ve yüzyılların bir ürünüydü. Gençlerin kişiliğinin oluşmasında belirleyici bir etkendi. Yunan kolonilerinin kültürel kimliklerini sürdürdükleri temel kurumdu. Bu kurumun kurulmasıyla Yunan kültürü doğu ve batıya yayıldı. Gymnasionlar Eski Yunan kültürünün bir sembolüdür.”* der.⁸⁵⁹

Delikanlılar burada çıplak vücutla çalışırlardı. Yunancada “*gymnos*” zaten “*çıplak*” demektir. Jimnastik kelimesi de buradan gelir. Çıplak olarak vücut terbiyesi yapmak manasını verir. Hellenler bu müsabakaları ile tanrıya ibadette bulduklarına

⁸⁵² Bean 1997, 59.

⁸⁵³ Dutch 2005, 101.

⁸⁵⁴ Yaraş 1997, 240.

⁸⁵⁵ Dutch 2005, 102.

⁸⁵⁶ Deighton 2012, 72.

⁸⁵⁷ Atasoy 2001, 8.

⁸⁵⁸ Deighton 2012, 72.

⁸⁵⁹ Dutch 2005, 109.

inandıkları için bu gymnasionlar hep mabetlerin civarında bulunur, onların sayılırdı. Dünyanın en büyük heykeltıraşları olan Hellen sanatçıları en güzel eserlerini atlet mevzuları üzerine verdiler. Gymnasionlardaki bu oyunlar müzik ile beraber yapılırdı.⁸⁶⁰

Gymnasionlardaki tüm etkinlikler “*gymnasiarkhos*” unvanı taşıyan yöneticiler gözetiminde yapılırdı (Resim-191). Eskiçağ kentlerindeki gymnasiarkhoslar halka açık gösterilerden, oyunlardan ve yarışmacılardan sorumlu olan okulları yöneten kamu görevlileridir. Sporcuların eğitmenleri ve antrönörlerine “*gymnastes*” denirdi.⁸⁶¹

Eskiçağ Anadolu’sunda yaşam günün ışımasıyla başlardı.⁸⁶² On altı yaşından on sekiz yaşına kadar erkek çocuk gymnasiona giderdi.⁸⁶³ Çocuk şafak vakti kalkar ve kısa bir banyodan sonra okulun yolunu tutardı.⁸⁶⁴ Anneler çocuklarını hazırladıktan sonra ve pedagog (*paidagogos*) denen eğitmen-lala karışımı görevliler eşliğinde birbirine sırt vermiş konutların avlu kapılarından çıkarak çocukları, gymnasiona götürürlerdi.⁸⁶⁵ Bu okulda çocuk birçok jimnastik öğretmeniyle beraber çalışacaktır. Palaestranın eski egzersizleri devam etse de koşu, güreş ve boksa daha çok önem verilmekteydi. Güreş ve boks da daha zor bir hale gelmiştir. Ata binmeyi, savaş arabası kullanmayı, halk korolarında şarkı söylemeyi ve dans etmeyi ve devlet ve dini işlerde yer almayı öğrenmeye başlamıştır. Dahası, genç öğrenci aile eğitiminin kontrolünden devlet denetimine geçmişti. Hayatında ilk defa sokaklarda dolaşabilir, pazar yerlerine ve tiyatroya gidebilir, jüri görüşmelerini ve tartışmaları dinleyebilir, büyük oyunları izleyebilir, sokaktaki insanlarla beraber olabilir ve biraz da halk işlerine karışabilirdi. Kendi kız kardeşleri dışında diğer kızları görebilir ve kendi yaşındaki diğer gençlerle yakın bir arkadaşlık kurabilirdi. Bu süreçteki eğitimi tamamen fiziksel ve vatandaşlıkla ilgilidir. Eğer bu özgürlüğünü kötü bir şekilde kullanırsa görevliler tarafından gözetim altına alınır ve halkın ahlaki değerlerine göre

⁸⁶⁰ Akurgal 1993, 75.

⁸⁶¹ Başgelen 2009, 11-13.

⁸⁶² Serdaroğlu 2005, 60.

⁸⁶³ Cubberley 2004, 50.

⁸⁶⁴ Deighton 2012, 25.

⁸⁶⁵ Serdaroğlu 2005, 60

yargılanırdı. Ama hala bu yaşta küçük olarak görüldüğünden yaptıklarından babası sorumlu tutulmaktaydı.⁸⁶⁶

Odaların ve spor alanının temizlenmesi hep öğrencilerin işidir. Büyüklerde, küçüklerin bu görevleri doğru yapıp yapmadıklarını gözlerlerdi. Okulda dersler öğleye kadar öğreticilerin gözetiminde geçerdi.⁸⁶⁷ Eğitimin başında gençler çalışmalara başlamadan vücutlarını zeytinyağı ile ovar, öyle başlarlardı.⁸⁶⁸

En yaygın alıştırımlar, genel vücut ve akciğer gelişimi için atlama ve sıçrama; atiklik ve dayanıklılık için koşu yarışı; el gelişimi için disk atma; vücut dengesi ve hareket koordinasyonu için ve ilerde avlanmak için cirit atma; çabukluk, atiklik, dayanıklılık, tutku ve öfkenin kontrolü için boks ve güreş. Ayrıca yüzme ve dans da çalışmalar arasında bulunmaktaydı. Dans etmek vücudun yavaş ve zarifçe müziğe uyum, vücuda hareket ve form güzelliği, vücut ve ruh için egzersiz sağlamaktaydı.⁸⁶⁹ Ayrıca bu beden eğitimi hareketlerine, ayrıca da askerî hazırlık oyunları eklenirdi: Kılıç oyunu, ok atma, ağırlık kaldırma, araba yarışı, ata binme, vb. gibi.⁸⁷⁰

Müzikte olduğu gibi bu çalışmalarda da uyumlu bir fiziksel gelişim ve ahlaki amaç önemli bir yer tutmaktadır. Başarı standartları bizimkilerden oldukça farklıydı. Oyunu kazanmanın önemi büyük değildi ama bu oyunun güzel kazanılıp kazanılmadığı ve alakalı kişilerin iyi oynayıp oynamadığı önemliydi. Sadece fiziksel güç ya da koşu değil aynı zamanda vücudun zarif ve ağırbaşlı duruşu, sağlıklı oluşu, öfkenin kontrolü, algıda hızlılığın gelişimi, kendine sahip olma, rahatlık ve yetenek oyunlardaki amaçlardandı. Sadece çok küçük bir kısım Olimpiyat oyunlarına katılım için eğitilmekteydi.⁸⁷¹

Eğitimin sonunda da toza toprağa bulanana gençler temizlenmek için önce tunç veya demirden yapılmış “*striglis*” denilen bir aletle kum ve toprağı sıyırır sonra yıkanmaya giderlerdi (Resim-192-193). Öğleden sonra dil ve gramer, güzel konuşma,

⁸⁶⁶ Cubberley 2004, 50.

⁸⁶⁷ Serdaroğlu 2005, 62.

⁸⁶⁸ Başgelen 2009, 13.

⁸⁶⁹ Cubberley 2004, 48.

⁸⁷⁰ Aytaç 1992, 27.

⁸⁷¹ Cubberley 2004, 47-48.

coğrafya, matematik ve müzik dersleri görülürdü. Buralar, halka açık kütüphanelerde barındırılırdı. Pergamon kütüphanesi gibi.⁸⁷²

Dersler güneşin Asos'un batısında, Asos'u kolonize eden, Midilli adasında Methymnalıların kentinin ardında batışı ile sona ererdi. Çocuklar kitapları, hesap cetvelleri, spor malzemeleri ve aryballos denilen koku şişeleri ellerinde evlerinin yolunu tutarlardı.⁸⁷³

Gymnasiondaki yetişme devresini tamamlamış olan ephebeler artık vatandaşlık rüştünü kazanmış sayılarak törenlerle ve özel kıyafet ve üniformalarla müşterek hayata, yetişkinlerin topluluklarına dâhil olma yetkisini de kazanmış olurlardı.⁸⁷⁴ 18 yaşından önceki iki yıl boyunca devlet denetimi gencin babasının kontrolüyle beraber sürmekteydi, ama on sekiz yaşında artık devlet gencin denetiminde bütün kontrolü eline almıştır. Genç, on sekiz yaşına geldiğinde babası onu bölgelerindeki bir yetkiliye götürür ve vatandaş adayı olarak sunar. Ahlaki ve fiziksel açıdan teste tabi tutulur ve sonuç iyi bulunursa ve kayıtlar bu gencin vatandaş bir babanın gerçek çocuğu olduğunu gösterirse olası bir vatandaş olarak bölgesindeki kayıtlara ismi geçirilirdi. Uzun saçları kesilir, siyah bir vatandaşlık kıyafeti giydirilir ve halk töreniyle insanlara tanıtılır, halk tarafından silahlandırılır ve sonra da şehirdeki türbelerden birine çıkararak ciddiyetle şu yemini ederdi:⁸⁷⁵

“Bu kutsal silahları asla küçük düşürmeyeceğim ve silah arkadaşlarımı terk etmeyeceğim. Tapınaklar ve halkın mülkleri için kanımın son damlasına kadar savaşıcağım. Yurdumu bana verilmiş halinden daha büyük ve zengin bir şekilde geleceğe bırakacağım. Hiçbir zaman gücünü kaybetmeyecek olan sulh hâkimlerinin emirlerine uyacağım. Var olan ve halkımın ortaklaşa alacağı kuralları gözeteyeğim ve eğer birileri bu yasaları ihmal eder ve hiçe sayarsa onları engellemek ve yasaları sonuna kadar savunmak için elimden geleni yapacağım. Babamın dinini

⁸⁷² Başgelen 2009, 9-13.

⁸⁷³ Serdaroğlu 2005, 63.

⁸⁷⁴ Öymen 1969, 37.

⁸⁷⁵ Cubberley 2004, 50-51.

şereflendireceğim. Bu yeminimi Aglauros, Enyalis, Ares, Zeus, Thallo, Auxo ve Hegemone şahitliğinde yapıyorum."⁸⁷⁶

Yeminini eden Atina'nın hür gençlerinin eğitimi, en sonunda iki yıllık bir "ephebe" devri ile yani iki yıllık silah kullanma, nöbet tutma ve diğer kışla hizmetlerini kapsayan bir "askeri hizmet devri" ile sona ererdi. Böylece genç erkekler, "ephebe" olarak vatandaş listesine alınır ve ikinci yılın başında kendilerine törenle silah verilirdi.⁸⁷⁷ Böylece reşit olmuş olurdu (Bkz. Resim- 189).⁸⁷⁸

Ephebos, bu iki yıllık sürenin ilk yılında asker olmayı öğrenmekteydi. Acemi erlerin yaptığı her şeyi o da yapmaktadır. Bunlar, talim ve açık alanda kamp yapmak, askeri disiplin ve metotları öğrenmek, halk gösterilerinde askeri yürüyüş yapmak ve dini festivallerde yer almaktı. Bu ilk yıl gerçek askerliğe atılan bir adımdı. İlk yılın sonunda bu vatandaş-polisler halk tarafından yapılan denetime tabilerdi, ancak bundan sonra cepheye gidebilirlerdi. Aynı zamanda ülkesinin farklı bölgelerindeki düzeni sağlamada ve yasaları uygulamada bir çeşit yerel polis görevini yerine getirmekteydi. İkinci yıldaki bu pratik eğitimin sonunda tekrar bir teste tabi tutulurdu ve tam anlamıyla vatandaşlığı almaya hak kazanarak savunma amaçlı hazır tutulan ordunun eğitimli vatandaşları arasına katılırdı.⁸⁷⁹

Neoslar ise ephebosluk çağından çıkmış olan gençlerin meydana getirdikleri bir kurumdur. Kendi aralarında kuvvetli bir örgüt ve bağlılığa sahip bulunan bu gençlerin dini ve siyasi alanda nüfuzları vardı ve bunlar genellikle epheboslarla sıkı işbirliği yaparlardı.⁸⁸⁰ Bu aşamalardan sonra gençler, 21 yaşından itibaren neoslar ve 40 yaşından itibaren de "olgun erkekler" sınıfına dâhil olurlardı.⁸⁸¹

Peloponnesian Savaşı'ndan sonra eğitimde değişiklikler oldu ve ilk dönem vatandaşlık görevi kavramları değişime uğradı. Atina'nın ihtiyaçlarını karşılamada eski eğitimde maddi değişimler baş gösterdi.⁸⁸² Eski eğitimdeki birçok değişiklikler artan bir şekilde kendini göstermekteydi. Jimnastik, edebiyat ve müzikte büyük

⁸⁷⁶ Cubberley 2004, 51.

⁸⁷⁷ Aytaç 1992, 25.

⁸⁷⁸ Blanck 1999, 167.

⁸⁷⁹ Cubberley 2004, 51.

⁸⁸⁰ Pekman 1973, 35.

⁸⁸¹ Aytaç 1992, 26.

⁸⁸² Cubberley 2004, 57-58.

değişiklikler oldu. Bu dersler resim ve geometri dersleri eklendi. Gramer ve retorik çalışılmaya başlandı Eğitim daha bireysel, edebi ve teorik bir özellik kazandı.⁸⁸³ Bu değişim sofistlerin birbiri ardına açtığı okullarla daha da hız kazandı.

Sofist okullarının gelişmesi sonucunda on altı yaşındaki gençlerin eğitimleri fiziksel ve askeri alandan yazınsal alana bir geçiş yapmaktaydı. On sekizden yirmi yaşına kadar süren polis-vatandaş hizmet süresi ilk olarak iki yıldan tek yıla indirilmişti. M. Ö. 338 yılında Makedonya'nın ele geçirilmesiyle hizmet edecek ya da koruyacak bir Atina devleti kalmadığından dolayı bütün bir eğitim süresi isteğe bağlı hale getirildi. Polis-vatandaş örgütü yabancılara da kapılarını açtı ve zamanla bu örgüt yarı askeri bir hale geldi. Artık askeri eğitim dersleri yerine felsefe okulunun derslerine katılım zorunlu hale getirilirken, retorik okulunun derslerine katılım ise isteğe bağlı bir hale geldi. Daha sonradan felsefe okullarına olan halk desteği Atina Meclisi tarafından sağlanırken meclisin denetlediği bir profesörlük makamı yaratılmıştı. Retorik ve felsefe okulları aşamalı bir şekilde birleştirildi. Bu okullardaki öğrenim yılları ikiden altı veya yedi yıla çıkarılarak öğrencilerin ve profesörlerin oluşturduğu bir üniversite yaşam biçimi ortaya çıktı ve o günden kalma bir "Atina Üniversitesi" terimi gelişti.⁸⁸⁴

5.2.6.2. ESKİ YUNAN'DA MÜZİK EĞİTİMİ

Müzik, yaşamın temel öğelerinden biri ve eğitimin okuma-yazma ve spordan sonra üçüncü önemli dalıydı.⁸⁸⁵ Hellen tarihçisi Plutark'a göre, müzik tanrıların bir buluşuydu. Müzik tanrısı olarak Apollon'un, müziği ilk kez bulduğuna inanılırdı. Yine Plutark'a göre; müziğin insan ruhunu dinlendiren ve hastalıkları iyi eden bir niteliği vardı.⁸⁸⁶

M.Ö. VII. yüzyıldan başlayarak lirizmin gelişmesinde Frigya-Lidya'dan Yunan ülkesine giren müziğin büyük etkisi olmuştur. O çağda şairler Homeres zamanında da bilinen "lira" ya da "rebap" tan başka ilk önce İyonya'ya, daha sonra tüm Yunan

⁸⁸³ Cubberley 2004, 58.

⁸⁸⁴ Cubberley 2004, 62.

⁸⁸⁵ Deighton 2012, 96.

⁸⁸⁶ Gür 1991, 56.

dünyasına giren flütün eşliğiyle okunmağa başlanmıştır.⁸⁸⁷ Aulosun kökeni de Frigler ve mucidi de “Marsyas”tır.⁸⁸⁸

Müzik Yunan ülkesinin her yanında ve sömürgelerinde yaygın olarak yapılırdı ancak bu işi meslek edinme o kadar yaygın değildi. Homeros, bir halk ozanıydı, hem ozan, hem lir çalgıcısı, hem şarkıcıydı. Hatta kalabalık bir yardımcıları topluluğu ile ulusal yarışmalara katılan, kentten kente dolaşan, tıklım tıklım arenalarda konserler veren bir sanatçı durumuna gelmişti.⁸⁸⁹

Müzik, toplumu her düzeyde derinliğine etkilemiştir. Tapınma günlerinin, şöenlerin, işlerin (hatta ekmek pişirmek ya da at çiftleştirmek kadar uzmanlaşmış işlerin) kendi nağme ve türküleri vardı. Kılıç talimi yapan savaşçı da, boks yapan atlet de, hareketlerini üflemeli çalgıların neşeli mırıltısına uydururdu. Dans etmek, Avrupa’da bir daha olmadığı kadar, evrenseldi.⁸⁹⁰

Musiki, evlerin de bir süsüydü; herkes bir toplantıda şarkı söyleyebilecek ve kendine eşlik edebilecek durumda olmalıydı (Bkz. Resim-199). Ev kadınları şarkı söyleyerek, lira çalarak vakit geçirirlerdi (Çizim 22, 23). Doğu’dan gelme köle kızlar da doğu arpları çalarlardı.⁸⁹¹

Yunan ortaçağında büyük tanrılar şerefine spor, müzik ve şiir yarışmaları tertipleme adet olmuştur. Ege bölgesinde ve en çok Girit’te tanrılar için spor, müzik ve dans yarışmaları öteden beri yapılırdı. Bu çağın ilk yüzyıllarında, destanlardan ve geometrik vazolardan anlaşıldığı üzere, cenaze törenlerinde araba yarışları, boks, güreş, koşu ve en çok kargı oyunları yapılırdı. M.Ö. VIII. yüzyıldan başlayarak bu bayramların ve yarışmaların büyük tanrılar onuruna tertiplendiği görülüyor. Bu bayramlarda Yunan gençliği ağıtlar okur, müziğin eşliğiyle ritmik danslar yapar, doğuluların tersine çıplak olarak idman yarışmalarına girer, koşu, uzun atlama, güreş, boks, disk ve mızrak fırlatmada gücünü ya da iki tekerlekli arabalarla yapılan yarışlarda ustalığını denerdi. Gençler bu yarışmalarda kişisel üstünlüklerini gösterebilmek için büyük çabalar sarf eder, sürekli ve sistemli bir çalışma sayesinde

⁸⁸⁷ Mansel 1971, 211.

⁸⁸⁸ Gür 1991, 56.

⁸⁸⁹ Sachs 1965, 21.

⁸⁹⁰ Levi 1987, 154.

⁸⁹¹ Sachs 1965, 21.

vücut ve dimağlarının olgunlaşmasına çalışırlardı.⁸⁹² Bu yarışmalardaki başarılı gençler “ulusal kahraman” ilan edilir ve başlarına zeytin dalından çelenk takılırdı.⁸⁹³ Bu yarışmaların en eskisi M. Ö. 776 yılında Olimpiya’da Zevs şerefine kurulmuş olduğu anlaşılan dört yılda bir tekrarlanan olimpiyatlardır. Bu yarışmalar Yunanistan’ın ırk ve kültür bakımından bir bütün meydana getirmesinde başlıca etken olmuştur.⁸⁹⁴

İşte bu ve bu gibi sosyal olayların yanı sıra, diğer sosyal olaylar da musiki gösterileri için de bir fırsattı. Doğumlarda ölüm sonrası matemlerde, harman sırasında, buğday öğütülürken ve yün örerken, ibadet esnasında, aşk serenatlarında, hatta hastalık tedavisinde söylenen şarkılar musikinin Grek toplumunda ne kadar yaygın ve günlük olayların bir parçası olduğunu gösterir.⁸⁹⁵

Jimnastik ve müzik eğitimi, her türlü politik bölünmüşlüklerine rağmen, tüm Yunan ulusunun ortak ve birleştirici millî duygularını ve bunun ortak temelini teşkil etmektedir.⁸⁹⁶ Müzik erkeklerin eğitiminde tamamlayıcı bir içerikti ancak kızlar için düzenli bir müzik eğitiminden söz etmek zordur.⁸⁹⁷

Müzik eğitimi, geniş olarak müzik, dil ve edebiyat eğitimini kapsardı (Resim-204-207). Yunanca müzik kelimesi, şu çift anlama sahiptir: Geniş anlamıyla müzik eğitimi, beden eğitiminin bir tamamlayıcı unsuru olup entelektüel, ahlâkî ve estetik yönden tüm ruhsal eğitimi kapsar. Dar anlamıyla müzik, yalnızca bir ton sanatı olarak anlaşılmaktadır. Sparta’nın marş müziğine karşılık, Atina’da müzik İyonya tonunda yumuşak olup ince duygulu idi.⁸⁹⁸

Müzik, Yunanlıların görüşüne göre ahlâkî davranış üzerinde doğrudan doğruya etkilidir. Çünkü o ritim, harmoni, ölçü yoluyla kendine hâkim olmayı öğretir. Müzik, tutkuların baskısını kaldırmanın, ölçülü ve temkinli davranabilmenin en etkili aracını teşkil etmektedir.⁸⁹⁹ Müziğin görevi kişileri kendi içlerinde rahatlatmak, temizlemek

⁸⁹² Mansel 1971, 146.

⁸⁹³ Bilgin 2004, 74.

⁸⁹⁴ Mansel 1971, 146.

⁸⁹⁵ Bilgin 2004, 72.

⁸⁹⁶ Aytaç 1992, 27.

⁸⁹⁷ Mark 2013, 3.

⁸⁹⁸ Aytaç 1992, 27.

⁸⁹⁹ Aytaç 1992, 27.

ve bir uyum yaratmaktı ve müzikle işbirliği halindeki şiirin verdiği ahlaki eğitimle uyumlu olmasını sağlamaktı. Yunanistan'daki müzik bizde olduğu gibi bir sanat dalı değil, Yunan edebiyatının ruhunu ifade etmede her zaman yardımcı olan ve ahlaki eğitim amacıyla kullanılan ve öğretilen bir yoldu. Aristoteles ve Plato ahlaki sonuçları açısından müzik okullarının devlet kontrolünde olması gerektiğini savunmuşlardır.⁹⁰⁰

Tabi müziği bayağı görenlerde vardı. Mesela; Alkibiades...⁹⁰¹ Flüt çalmayı bayağı bir iş olarak görmüş ve bununla ilgili düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir: “... *Thebailılar'ın çocukları flüt çalsınlar, çünkü onlar zaten konuşmayı bilmezler. Babalarımızın söylediği gibi, Atina'nın kurucusu Athena ve soy bakımından babamız ise Apollon'dur. Bunlardan Athena flütü fırlatıp atmış, Apollon ise flüt çalan birisinin derisini yüzmüştü*”. Alkibiades bunları kısmen şaka ile kısmen de ciddi olarak söyleyip kendisini olduğu kadar diğerlerini de bu çalgıyı öğrenmekten alıkoyuyordu. Alkibiades'in flüt çalmayı haklı olarak hor gördüğüne ve öğrenenlerle de alay ettiğine dair söylentiler çocuklar arasında yayılınca, flüt küçümsenmeye başlamış ve sonunda da gençlerin eğitiminden çıkarılmıştı.⁹⁰²

Müzik dersi, kişinin karakterinin güçlenmesinin yanında, eskiçağ tiyatro oyunlarının doğru olarak anlaşılmasını da amaçlamaktaydı.⁹⁰³ Eski Yunanistan'da musiki, şiir ile de yakın bir ilişki içindeydi. Şiir bazen yapılan bir dans ile, ama çoğunlukla enstrüman eşliğinde şarkı olarak söylenir ve gösteriye dönüşürdü.⁹⁰⁴ Bu nedenle genç çocuk, şarkı söylemek, müzik aletlerini çalmasını öğrenmek üzere pratik ders de alırdı. Bunda amaç, çocuğun da olanak çıkarsa, halka açık kutlamalara katılmasıydı.⁹⁰⁵

Çocuklar festivallere dans etmek veya şarkı söylemek üzere katılabilirlerdi. Hatta bazı durumlarda çocukların müzik yarışmalarına bile katılmaları sağlanmaktaydı (Bkz. Resim-206). Bu devirde Atina'da şarap tanrısı Dionysos

⁹⁰⁰ Cubberley 2004,-46-47

⁹⁰¹ Atinalı, ünlü bir komutan ve devlet adamıdır.

⁹⁰² Erten 2005, 10-11.

⁹⁰³ Deighton 2012, 96.

⁹⁰⁴ Bilgin 2004, 72.

⁹⁰⁵ Blanck 1999, 166.

onuruna bir festival düzenlenmekte ve adına Şehir Dionysia Şenlikleri denmekteydi. Bu festival, şehirli ailelere, kırsal kesimden gelen halka çocuklarını nasıl iyi bir şekilde eğitmiş olduklarını gösterme fırsatı da veriyordu.⁹⁰⁶

Çocuklara müzik eğitimi, adı lirin daha büyük ve karmaşık bir biçimi olan kitharadan türetilmiş olan “*kitharisteslerce*” verilirdi.⁹⁰⁷ Atina’nın geç dönemlerinde müzik eğitiminde bir çalgı aleti çalmak kadar, okumak da önemliydi. Bu ustalığı kazanamayan Atinalıya “gerekli eğitimi almamış” gözüyle bakılırdı.⁹⁰⁸

İşte bu tutum nedeniyle, ezginin insanı eğitici niteliği yüzünden aulos ve lir çalma, öğretimin ve bilgeliğin en önemli dalların gibi tutuluyor, okullarda musiki, dilden ve aritmetikten önce geliyordu (Çizim 24). Örneğin; Arkadya’da, bu çalgıları çalma otuz yaşına değin zorunlu kılınmıştı.⁹⁰⁹

Musiki dersleri, musiki okullarında öğretilmekteydi.⁹¹⁰ Bir çalgıcı tarafından idare olunan asıl musiki okulunda, çocuklar musiki öğreniyorlardı.⁹¹¹ Flüt ve lir, bu okullarda öğretilen çalgılardı (Bkz. Resim-200-207; Bkz Çizim 25). Gitar ve rebap da öğretilen çalgılar arasında yer alırdı.⁹¹² Ayrıca eskiçağın bilinen iki önemli çalgısı “*kithara*” ve “*aulos*” idi (Çizim 26). Kithara ilk kez kaplumbağa kabuğuna gerilmiş tellerden yapılırdı (Bkz. Resim-204). Sazdan yapılan aulos üflemeli bir çalgıydı. Bu günkü abuaya benzemektedir. Kithara daha çok eğitim amaçlı kullanılırken, Aulos toplumsal amaçlı toplantılarda düğün eğlence gibi, çalınmıştır. Kithara sakın bir ruh halinde etkili olurken, Aulos uyarıcı, duygulara hitap edicidir.⁹¹³ *Syrinks* ya da *pan-flüt* çok yaygındı (Platon bu enstrümanın sadece kırsal yaşama yakıştığını savunur) (Resim-200,201). Pirinç enstrümanları askerler kullanırdı.⁹¹⁴ Yunanlılarda görüldüğü gibi başlıca iki tür çalgı kullanılırdı; arp gibi çalınanlar ve üflemeli çalınanlar (düdük çeşitleri gibi).⁹¹⁵

⁹⁰⁶ Jenkins 1993, 20.

⁹⁰⁷ Deighton 2012, 96.

⁹⁰⁸ Maltaş 2011, 135.

⁹⁰⁹ Sachs, 1965, 20.

⁹¹⁰ Bilgin 2004, 73.

⁹¹¹ Koçer 1980, 109.

⁹¹² Bilgin 2004, 73.

⁹¹³ Gür 1991, 56.

⁹¹⁴ Deighton 2012, 97.

⁹¹⁵ Sachs 1965, 28.

Müzik öğretmeni kendini gittikçe artan bir şekilde grammatisten ayırmıştır. Genelde ikisi aynı okuldaki bitişik odalarda bulunsalar da yaptığı görev bakımından ortaçağ halk ozanlarının ya da gezginci şairlerin takipçileridirler. Müzik öğretmenleri Yunanistan'daki bütün şehir devletlerinde yaygın olarak bulunmaktaydı. Erkek çocuk ilk olarak bu öğretmene şiir okumak için giderken on üç yaşından sonra özel müzik dersi için gitmekteydi.⁹¹⁶ Kendilerine aynı zamanda hem şiirlerin vezinleri, hem de musikinin teorik kısmı öğretiliyordu. Ezber öğretilen şarkılar, dinî, vatanî, ahlakî bir bilgiyi inkişaf ettirecek tarzda seçiliyordu.⁹¹⁷

Müzik kurslarına sadece zengin vatandaşların oğulları katılabilmekteydi. Her çocuğun biraz müzik bilgisine sahip olması onun müzisyen olduğu anlamına gelmez ama müziksever biri olmasında ve devletin din hizmetlerine katılabilmesinde ve halk toplantılarında kendi payına düşen performansı sergilemesinde yardımcı olabileceği anlamına gelmektedir. Profesyonel müzisyenlik, köleler ve yabancılar tarafından yapılırken, bu tarz bir müzisyenlik özgür kişiler ve vatandaşlar tarafından değersiz görülmekte ve müzikteki ya da atletizmdeki profesyonellik küçük düşürücü bir şey olarak algılanmaktaydı. Her iki faaliyetteki amaç Yunan inancına göre ahlakı da etkileyecek olan uyumlu kişisel bir gelişimdi.⁹¹⁸

5.2.6.3. ESKİ YUNAN'DA RETHORİK EĞİTİMİ

Halk hükümeti kurulunca, her bireye devlet yönetimine doğrudan doğruya katılmak hakkı tanındı. Bunun üzerine eski eğitim yetersiz kalmaya başladı. Site içinde bir gün gelip nüfuz sahibi olmak, büyük bir mevki işgal etmek, hatta kendi işlerini yönetmek için iyi konuşmayı öğrenmek, bilgi edinmeye başlamak zorunda kaldı. Bunun için de özel öğretmenlere müracaat etmek gerekti. Atina'da, adalet bir hâkimler kurulu tarafından yürütülürdü. Her yurttaş şahsen onların karşısına çıkıp, bizzat davasını savunmakla mükellefti. Kendi işini kendi anlatmak, hasmını yenebilmek için savunmasını beceremezse, haklı bile olsa, davasını kaybetmek ihtimali mevcuttu. İşte bu ihtiyaç yavaş yavaş öğretmen kelimesinin anlamını ve öğretmenin görevini genişletti. M.Ö. V. yüzyıldan önce Atina'da o zaman tarih,

⁹¹⁶ Cubberley 2004, 46.

⁹¹⁷ Koçer 1980, 109.

⁹¹⁸ Cubberley 2004, 47.

coğrafya, tabiat ne varsa hepsini bilip öğreten öğretmenler çıkmaya başladı. Onlar, bundan başka, felsefi, siyasî, ahlâkî, pek karışık sorunlar üzerinde münakaşalar yapabilirlerdi. Özel deyimleriyle, tartışmaya aşına idiler. Onlar pek ince, pek mükemmel, bir konuşma sanatına öğrencilerini alıştırıyordu. Öğrettikleri şeyler, Atina toplum hayatı için gerekli her türlü konular üzerinde söylenilebilecek söylevlerde öğrencinin bilmesi gerekli düşünceler fikirler ve cümlelerdi.⁹¹⁹

5.2.7. YUNAN EĞİTİMİ VE FİLOZOFLAR

Eski Yunanistan'da yetişen filozoflar, eğitim sorununa felsefi açılardan bakmışlar ve eğitimin nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışmışlardır. Bu filozofların görüşleri dönemin eğitim anlayışını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Konumuz Eskiçağ Anadolu'sunda eğitim olduğu için biz bu filozofların sadece eğitim hakkındaki görüşlerine değinmekle yetineceğiz. Bunlardan: sofistler, Sokrates, Platon (Eflatun) ve Aristoteles'in görüşleri Yunan eğitimi açısından önemlidir.

5.2.7.1. SOFİSTLER VE EĞİTİM

Yunanistan'da Protagoras'ın (M.Ö. 485-410) da içinde bulunduğu bir felsefe sistemidir.⁹²⁰ Sofist kelimesi “*bilge, bilgin, herhangi bir konuda derin bilgi ve uzmanlık sahibi kişi*” anlamlarına gelir.⁹²¹ Herodotos'a göre, sofist kelimesi, bilimde veya sanatta usta olan bilginlere verilen sıfattı. Ancak, Eflâton, “Sophistes” adını taşıyan diyalogunda, sofistleri, sahte bir ilmi, yüksek bedelle satan, hocalık görevini yerine getirirken de yalnız kazançlarını ve kendi çıkarlarını düşünen kişiler olarak bildirirdi. İşte Eflâton'un, karşı koyması yüzünden sofist kelimesi sonradan iyiye gelmeyen bir anlam kazandı.⁹²² Atinalı genç soyluların büyük bir kısmının ilgi ve heyecanla devam ettikleri bu dersler karşılığında onlar yüklü miktarda ücretler ödeniyordu.⁹²³ IV. Yüzyılın ünlü tarihçisi Ksenophanes ise “*Her isteyene para*

⁹¹⁹ Koçer 1980, 110-111.

⁹²⁰ Binbaşoğlu 1982, 18.

⁹²¹ Arslan 2014-A, 19.

⁹²² Koçer 1980, 113.

⁹²³ Arslan 2014-A, 18.

karşılığında bilgelik satanlar” diye tanımlar.⁹²⁴ Para ile ders vermek o yüzyıla kadar görülmüş şey değildi.⁹²⁵

Sofistlerin en kuvvetlilerinden biri Protogaras’tır.⁹²⁶ Sofistler, felsefi okul meydana getirmeseler de pratik işlerde yol göstericiliğe duyulan ihtiyaçtan kendileri için bir meslek ve yaşam biçimi üretmiş olup para karşılığında ders veren gezgin öğretmenlerdi.⁹²⁷ Başta Protagoras olmak üzere, görüşlerini benimseyen filozoflar, işi, söz cambazlığına kadar götürdüler ve bu işten çıkar sağlama yoluna gittiler. Eğitim tarihçilerinin belirttiğine göre, insanların “kurnaz” olmalarına yardım etmişler, gelenek, görenek ve yanlış inançlar yerine, bilimsel bilginin ya da anlayışın doğmasına da ortam hazırlamışlardır. Ayrıca sözlü anlatımın ve insanlara bir şeyi inandırma ve kabul ettirme gücünün gelişmesine yardım etmişlerdir.⁹²⁸ *“Her şey insana bağlıdır ve onun etrafında dönmektedir”* diyen sofistlerin her şeye izafi bir münasebetle bağlı kalınması görüşleri toplum hayatında bir nevi başıbozukluk tesiri de yapmıştır.⁹²⁹

Ancak yine de Yunan aydınlanma çağının öncüleri veya en önemli temsilcileri olan sofistler, her şeyden önce eğitimcilikleriyle ve gezgin öğretmen olma özellikleriyle öne çıkarlar. Öğrencilerini bilge ve saygın yurttaşlar olarak görmek isteyen sofistlere, politikacı olmak isteyen zengin aile çocukları ile sofist olmak isteyen gençler giderdi.⁹³⁰

Sofistler M.Ö. V. ve VI. yüzyıllarda, gerek kamusal görevlerde gerekse kişisel olarak gençlere doğru düşünmeyi, güzel konuşmayı öğretmeyi amaçlayan, başka bir deyişle iyi yurttaşlar yetiştirmeyi kendilerine görev edinmişlerdir.⁹³¹ Çünkü sofistler, insanların eğitilebilirliğine inanmışlar ve eğitimin gücünü kabullenmişlerdir. Bu nedenle, bunlar, daha sonraki eğitim kurumlarının temellerini atmışlardır. Protagoras’ın eğitimle ilgili görüşü şudur: *“Doğal yetenek, alıştırma ve öğretim*

⁹²⁴ Cevizci 2009, 65.

⁹²⁵ Tuğcu 1997, 85.

⁹²⁶ Koçer 1980, 115.

⁹²⁷ Cevizci 2009, 65.

⁹²⁸ Binbaşoğlu 1982, 19.

⁹²⁹ Öymen 1969, 27.

⁹³⁰ Cevizci 2009, 65.

⁹³¹ Maltaş 2011, 142.

gereklidir. Kuramsız pratik bir “hiç”, pratiksiz kuram da bir “hiç”tir. Kültür, ruhta büyük bir derinliğe inmedikçe filizlenmez.” demiştir. Bu görüşler, M.Ö. V. yüzyılda ortaya çıkan demokratik düzen, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmenin bir ürünü olarak kabul edilmiştir.⁹³²

Sofistler, hüner ve bilgilerini yaymak üzere bütün Yunanistan’ı dolaşıyor, çocuklara ve gençlere telkinlerde bulunuyorlardı. Bir nevi gezici öğretmenlerdi. Gezdikleri yerlerde yüksek fiyatlara zengin ailelerin çocuklarına dersler veriyorlardı.⁹³³ Politik bir kariyer için öğrenci yetiştiren ve bu yeni öğretmenler, öğrencilerini devlet hizmetlerine hazırlıyorlardı. Zamanla bu öğretmenler birçok polis-vatandaşı kendi özel okullarına aldılar.⁹³⁴

Demokrasinin gelişmesi, her yurttaşın ödevlerini gereği gibi yapabilmesi, her şeyden önce halk meclislerinde iyi söz söyleyebilmesi ya da mahkeme huzurunda hakkını savunabilmesi için o zamana kadarki eğitimden başka türlü bir eğitim görmesini gerekli kılıyordu. Okuma yazma öğrenmek, biraz edebiyat ve müzikle uğraşmak ya idman yapmaktan ibaret olan eski eğitim sisteminin yetersizliği kendini açıkça gösteriyordu. Bu dönemde insanın hayatta başarı sağlayabilmesi için mantıklı düşünmesi ve karşısındakini kandırabilecek kadar kolay ve düzgün söz söylemesi gerekiyordu.⁹³⁵ Bunun için mahkemelerde kendilerini savunabilenler diye öğrenciler pratik amaçlı etkinlikler öğretiler⁹³⁶ güzel konuşma ve ikna sanatından dersler verdiler. Çünkü Atina Halk Meclisini ikna etmeden bir şey yapmak ve siyasette yükselmek mümkün değildi.⁹³⁷ Hitabet başarı için hem bir saldırı hem de savunma silahı keskin bir kılıç olma özelliğine sahipti.⁹³⁸

Sofistlerin eğitim uygulamalarının ağırlık merkezini retorik (hitabet sanatı) oluşturuyordu. O zamanki Atina’da hitabet sanatını bilmek kişiye çok büyük saygınlık kazandırıyor, çünkü devlet ile ilgili kararların alındığı “Halk Meclisi”nde retorik çok etkili oluyordu. Ayrıca retorik yargılama için çok gerekliydi, çünkü

⁹³² Binbaşoğlu 1982, 19.

⁹³³ Kanad 1963, 129.

⁹³⁴ Cubberley 2004, 58.

⁹³⁵ Mansel 1971, 343.

⁹³⁶ Clarke 2012, 12.

⁹³⁷ Özçelik 2002, 261.

⁹³⁸ Arslan 2014-A, 21.

davacı ile davalının yargı önünde söyledikleri nutuklar, yargıçların verecekleri kararlar üzerinde etkili oluyordu.⁹³⁹ Ayrıca demokratik yönetim, yurttaşların devlet yönetimine karışmasını sağlamış, bu suretle, güzel konuşma sanatının değeri de gittikçe artmıştır. Bu yeni sosyal durum, yeni bir siyasi ve sosyal terbiyeyi gerektirmiş ve yeni bir öğretim sistemini zorunlu kılmıştır. İşte sofistler, çağın bu ihtiyacını karşılamış, gerçekte kendileri de böyle bir ihtiyaç yüzünden meydana çıkmışlardır. Sofistlerle birlikte, ilmin amacı, özü, eğitimi ve ödevi kökünden değişmiştir. Bundan böyle, pratik ve sosyal yaşantının isteklerine boyun eğen ilim, iyi ve güzel konuşma ustalığını temel olarak aldı. Çünkü demokratik devlet düzeni, insandan, her şeyden önce güzel söz söylemek kabiliyetini bekliyordu.⁹⁴⁰

İşte bu yeni eğitim sisteminin yayıcısı olarak sofistler, söz söylemekteki yetenek ve tartışmadaki ustalıklarına güvenerek şehirden şehire gitmişler, oralarda konferanslar ya da gençlere para karşılığında ders vermişlerdir.⁹⁴¹ Böylece belagat bir sanat halini aldı ve bu sanatın üstatları olan sofistler onu gençlere öğretmeye başladılar.⁹⁴²

Sofistler, Yunanistan'da büyük etkiler yaratıyor; duyguya karşı düşüncüyü alıyorlardı. Düşünceye karşı da, akıl ve zekânın kudretinden bahsediyorlardı. Sofistler, demokratlaşma hareketinin öncüleri olmuşlardır. Aklî terbiyeye ön planda yer veriyorlardı. Sofistler hayatı ve olayları bir düşünce konusu haline getiren ilk düşünürlerdir. Bilgiyi tenkit konusu olarak ele alıyorlar ve insanı her şeyin ölçüsü yapıyorlardı.⁹⁴³

Sofist okullarının ana dersleri Yunan dilinin içeriği, biçimi ve pratik kullanımıydı.⁹⁴⁴ Sofistler, beden ve ruhun gelişmesine, dil, konuşma ve karşılıklı tartışma (dialektik) öğelerini de ekleyerek eğitimde daha değişik bir amacın gerçekleşmesine hizmet etmişlerdir.⁹⁴⁵ Okullarda, uzun süredir verilen retorik ve gramer derslerine, bazı yeni dersler eklenmişti. Öğrencileri Yunan entelektüel ve

⁹³⁹ Maltaş 2011, 146.

⁹⁴⁰ Koçer 1980, 113.

⁹⁴¹ Mansel 1971, 343.

⁹⁴² Wells 1972, 104.

⁹⁴³ Koçer 1980, 114.

⁹⁴⁴ Cubberley 2004, 58.

⁹⁴⁵ Binbaşoğlu 1982, 19.

yeni politik yaşamına önceki eğitime göre daha iyi bir şekilde hazırlanmaktaydı.⁹⁴⁶ Bunlar, Yunan eğitimini geliştirmişlerdir. Rönesans döneminden beri görülen “eğitimde hümanizm” düşüncesinin kaynaklarından birini bu eğitim sisteminde aramalıdır.⁹⁴⁷

Sofistler, eğitimde insanlar için faydalı ve gerekli şeylerle ilgilenirlerdi. Gençliği, bir gün iktidara gelecek bir şekilde yetiştirmeyi ve şekillendirmeyi amaçlarlar. Gençliğe, iyi söz söylemesini, dinleyicilerinin duygularını ustalıkla değiştirmesini ve onlara kendi düşüncesini kabul ettirmesini öğretmektir amaçları. Sofistler, bu anlayışın etkisiyle düşüncenin bir ifade aracı olan dil ile uğraşmışlardır. Dil alanındaki incelemeleri kendilerinden kalan en önemli başarılar arasında yer alır.⁹⁴⁸

Sofist okullarında öğrenciler zamanlarını, sözcüklerle ifade biçimleri oluşturmak, kelimeler belirlemek, cümlenin gramer yapısını test etmek ve cümleyle rethor bir etki yaratmayı öğrenmekle geçirirlerdi. Sofistler bir yüzyıl içinde kendi eğitim sistemlerini oluşturdular ve ilk dönem Yunan eğitim sisteminin karakterinde daimi bir değişiklik yarattılar.⁹⁴⁹

Sofistlerin göz önünde tuttıkları amaç, pratik mahiyette idi. Onlar fizik âleme ait problemlerden kendilerini ahlâk ve politikaya çevirmişti. Sofistlerin hepsinde müşterek olan özgür araştırma ve münakaşa ruhu idi. Her şeyi akıl mihrakına vurarak denerlerdi.⁹⁵⁰

Eski Yunanistan’da gerçeği bulmaya, erdeme ulaşmaya ve bunların yöntemlerini ortaya çıkarmaya çalışan Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi başka filozoflarda da yetişmiştir. Kuşkusuz, bunlar da içinde buldukları toplumlardan etkilenerek yeni görüşler ortaya atmışlardır.⁹⁵¹

⁹⁴⁶ Cubberley 2004, 58.

⁹⁴⁷ Binbaşıoğlu 1982, 19.

⁹⁴⁸ Koçer 1980, 114.

⁹⁴⁹ Cubberley 2004, 58-59.

⁹⁵⁰ Koçer 1980, 114-115.

⁹⁵¹ Binbaşıoğlu 1982, 19-20.

5.2.7.2. SOKRATES ve EĞİTİM

Sokrates, devlette verilen eski tip hizmetin yerini alacak yeni bir eğitim sistemi ortaya koymaya çalışmıştır. M.Ö. 436-338 yılları arasında yaşayan Sokrates ilk defa derslerin kesin amaçlarla belirlendiği bir eğitim sistemi oluşturdu. Sokrates'in eğitimde yaptığı vurgu, tartışmalarda başarı kazanmaktan çok, açık bir şekilde düşünebilme ve düşünceleri uygun bir halde ifade edebilmektir. Çalışmalarının sonucunda çok sayıda retorik okulu oluştu, bu okullardan çoğu şimdiki özel okullara ve akademilere benzemektedir. Bu okullar, vatandaşlara dönemin tartışmalarına katılmalarında iyi bir hazırlık sağladı. Sofist okullarına karşıt olarak Atina' da birçok felsefe okulu açıldı. Bu, bir bakıma Sokrates'in çalışmalarının doğal bir sonucuydu.⁹⁵²

Bugün bile bizim birçok okullarımızda gördüğümüz ders biçiminden, yani kürsü üzerine çıkıp takrir suretindeki bir öğretimden mutlak surette tiksiniirdi Sokrates. Metodik bir şekilde ders vermekten daima kaçınmış, *“Yalnız bir şey biliyorum o da bir şey bilmediğimdir”* derdi.⁹⁵³

Tarihçi Xenophon'un anlattığına göre Sokrates, gymnasionların gezinti yerlerinde oturup gençleri etrafına toplar ve onlara çeşitli sorular yönelterek sohbet ederdi.⁹⁵⁴ Sokrates derslerinde konuşma metodunu kullanır, karşısındakine bir takım sorular sorar ve bunların cevaplandırılmasını beklerdi.⁹⁵⁵ Bütün marifetlerin özünü bu hikmette aramış ve kendine özgü soru metodunu öğretimde, sohbetler halinde değerlendirmiştir.⁹⁵⁶

Sokrates'e göre insan zihni doğuştan genel geçerliği olan kavramları anlamaya yetilidir. İnsan sadece tekrar hatırlamalıdır. Vatandaşlık erdeminin esasını, hakikatleri kavramak ve buna uygun davranmak teşkil eder. Bu da, insanın içindeki sesi dinlemesi ve öğrenmesi yoluyla mümkün olur.⁹⁵⁷

⁹⁵² Cubberley 2004, 60-61.

⁹⁵³ Koçer 1980, 119-120.

⁹⁵⁴ Aytaç 1992, 33.

⁹⁵⁵ Koçer 1980, 118.

⁹⁵⁶ Öymen 1969, 28.

⁹⁵⁷ Aytaç 1992, 32.

Atina'nın kötü gidişatında, erdemlerin yeniden geçerli olması gerektiğini savunmuş ve Atina'nın yeniden istikrara kavuşmasına, eğitim yönünden yardım etmek istemiştir.⁹⁵⁸ Sokrates, bunun içinde eğitim amaçları bakımından, “erdemlilik” üzerinde çok durmuştur.⁹⁵⁹ Erdemi, bir varlığın doğasının, özünün gerektirdiği şeye sahip olması, bu şeyin üstün ve mükemmel bir durumda bulunması olarak tanımlayabiliriz.⁹⁶⁰ Onun erdemlilik anlayışı; hakseverlik, yüreklilik, ölçülü olmak, içtenli olmak vb. gibi değerlerdi. Bu erdemler her yurttaşta bulunmalıydı ve gençlere öğretilmeliydi. Ayrıca krallarda da bu niteliklerin bulunması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, egemenlik ancak erdemlilikle gerçekleşir.⁹⁶¹ Erdemleri dıştan vermek değil kendi kendine bulmak yeteneğini aktif hale getirmek gerekmektedir. Sokrates'e göre insan eğer bir defa erdemlerin mahiyeti hakkında doğru bir kavram ve bilgiye sahip olursa, artık ondan sonra doğru davranışlarda bulunur.⁹⁶²

Sokrates, erdemleri kazanabilmek için kendine hâkim olmayı öğrenmenin gerekliliğini ısrarla vurgular. Arzu ve heveslerin, erdeme ulaşmaya, hatta bilimin bile gelişmesine engel olduğunu söylemektedir. Karakteri; “*insanın kendini tanınması*” şeklinde tanımlayan Sokrates, eğitimin bir amacını da karakteri kuvvetlendirmek olarak görüyordu.⁹⁶³ Sokrates, ayrıca hayatın manası ve değeri olarak aldığı faziletin de öğretim yolu ile kazanılabileceğini ileri sürmüştür.⁹⁶⁴

Sokrates'in metodunun birincisi “*ironi*” (alaycı üslup), ikincisi ise “*doğurtma*” yöntemidir. Sokrates, sapılan yanlış yolu göstermek için haklı olmayan şeyleri çürütür ve bunun için de soruşturma yolunu seçerdi. Soruşturmalarında alaycı bir tutum kullanırdı. Bu metot “*ironie*” dir. Yönteminin “*doğurtma*” basamağında doğru olan bilgi ve erdemleri, kişinin bizzat kendisinin bulması amaçlanırdı. Bu, kişinin içten gelişmesine uygun bir öğretim yöntemi idi.⁹⁶⁵ Kısacası Sokrates “*ironi kademesi*” ile karşısındakinin sağlam zannettiği bilgilerini

⁹⁵⁸ Aytaç 1992, 32.

⁹⁵⁹ Binbaşıoğlu 1982, 20-21.

⁹⁶⁰ Arslan 2014-A, 127.

⁹⁶¹ Binbaşıoğlu 1982, 20, 21.

⁹⁶² Aytaç 1992, 33.

⁹⁶³ Maltaş 201, 154.

⁹⁶⁴ Öymen 1969, 28.

⁹⁶⁵ Maltaş 201, 152-153.

sarsar ve “doğurtmaca kademesi” ile hemen bilgi ve erdemleri, yine ustaca karşısındakinin kendisinin bulmalasını sağlardı.⁹⁶⁶ Sorularla onların hiç bir şey bilmediklerini yine kendilerine itiraf ettirirdi. İroninin birinci görevi, insanda küllenmiş ve gizlenmiş olan gerçeği ortaya çıkarmak ve insana yargılarında aceleci olmaması gerektiğini öğretmektir. İnsan ruhu yaratılış itibariyle doğrudur. Nasıl bir gebe kadın karnında çocuğu taşırsa, insan ruhu da hakikatlere gebedir. Bunun ortaya çıkarılması gerekir ve bu da doğurtmaca kademesidir. Sokrates, bazen tümevarımcıdır. Bazen de tümdengelimcidir. Fakat daima sual tarzını kullanır. Sokrates göre insan, akli ile doğrudan doğruya bazı gerçekleri kendisi bulabilecek yapıdadır. Yeter ki, onun kullanmayı bilsin.⁹⁶⁷

Sokrates, musikinin eğitsel değerine inanmış, kendisi de yaşlılığında musiki dersleri alarak, geç de olsa müziği öğrenmenin faydalı olacağına inanmıştır. O, matematik ve tabiat bilimlerini, bilimsel düşünceyi kuvvetlendirdiğinden çok onların pratik hayat için gerekli olduğunu ve basit bir geometrinin yeterli olduğunu düşünüyordu. Ona göre astronomiyle uğraşmak, boşuna zaman harcamaktı. Tabiat felsefesiyle uğraşmak, maddi ve duyuşal şeylere sürüklediği için gereksizdir. Ona göre ağaçlardan, bitkilerden bir şey öğrenilemezdi. Sokrates. Edebiyattan da hoşlanırdı. Eski ve tanınmış ediplerin eserlerini öğrencileriyle beraber severek okurdu.⁹⁶⁸

Gençler, Sokrates’in etrafında toplanırlardı. Amaç; mutlak geçerliği olan ahlâkî hakikatler ve politik sorunlar üzerine emin bilgiler kazanmaktı.⁹⁶⁹ Sokrates, eğitim tarihinde, öğrencilerine karşı sonsuz bir sevgi, gerçeğe karşı çıkar gözetmeyen bir bağlılık, kişisel kanı ve inançlarıyla davranışları arasında içten bir bağlılık olmasına özen gösterirdi. Yasalara boyun eğmeyi ömür boyunca savunduğu için, kendisini ölüme çarptırdığı zaman bile, bunu doğal karşılayarak, öğrencilerinin kaçırma önerilerini kabul etmemiştir. Ölüme giderken, “*Hekimlik tanrısı Eskülap’a bir horoz*

⁹⁶⁶ Aytaç 1992, 33.

⁹⁶⁷ Koçer 1980, 120-126.

⁹⁶⁸ Maltaş 2011, 154-155.

⁹⁶⁹ Aytaç 1992, 34.

adamıştım. Bu borcu ödemeyi unutma!” demek suretiyle, kendinden sonra gelenlere en büyük ahlak dersini vererek ölümsüzler arasına karışmıştır.⁹⁷⁰

Ölüme giderken yaptığı savunmasını şöyle bitirmiştir Sokrates; *“Sizden dileyeceğim bir şey daha kaldı. Çocuklarım büyüdükları zaman, Atinalılar, erdemden çok zenginliğe yahut herhangi bir şeye düşkünlük gösterecek olurlarsa, ben sizinle nasıl uğraşmışsam, siz de onlarla öyle uğraşınız, onları cezalandırınız. Kendilerine, kendilerinde olmayan bir değeri verir, önem vermeleri gereken şeylere önem vermez, bir “hiç” oldukları halde, kendilerini bir şey sanırlarsa, ben sizi nasıl azarlamışsam, siz de onları öyle azarlayınız. Bunu yaparsanız, bana da oğullarıma da doğruluk etmiş olursunuz. Ayrılık zamanı geldi. Yolumuza gidelim Ben ölmeye, siz yaşamaya. Hangisi daha iyi? Bunu Tanrı’dan başka kimse bilmez.”* demiştir. Bu düşünce ve davranışlarıyla Sokrates, eğitimi, ahlaksal öğelerle zenginleştirmeye çalışmıştır.⁹⁷¹

5.2.7.3. PLATON (EFLATUN) VE EĞİTİM

İlkçağ filozofları arasında eğitim problemi üzerinde en çok fikir yürütenlerden biridir Eflatun. Hatta bunu sistemleştiren de Eflatun’dur. İlk pedagoji ütopyası adı da verilen bu eğitim projesinde Eflatun;⁹⁷² *“Ya krallar filozof olmalıdır yahut filozoflar kral olmalıdır”* demektedir ve⁹⁷³ bu cümlesiyle Atina’nın muhtaç olduğu liderleri yetiştirmek amacını gütmüştür.

Bir nevi Sparta-Atina karışımı bir eğitim planı hazırlamıştır. Fakat yine de Atina’nın çöküşüne, İskender’in, sonra da Romalıların eline düşmesine engel olamamıştır.⁹⁷⁴

Sokrates’in ölümünün ardından (M.Ö. 399) Atina’dan ayrılan Platon çeşitli ülkeleri gezmiş ve M.Ö. 387 yılında Atina’ya gelerek kendi felsefe okulu olan Akademia’yı kurdu ve Aristoteles’in de içinde olduğu birçok öğrenci yetiştirdi (Resim-208).⁹⁷⁵ Akademia’da öğretim parasız olarak yapılıyor ve bu kurum, serbest

⁹⁷⁰ Binbaşıoğlu 1982, 21.

⁹⁷¹ Binbaşıoğlu 1982, 21-22

⁹⁷² Öymen 1969, 29-30.

⁹⁷³ Binbaşıoğlu 1982, 28

⁹⁷⁴ Öymen 1969, 29-30.

⁹⁷⁵ Binbaşıoğlu 1982, 22.

yardımlar yoluyla yaşatılıyordu.⁹⁷⁶ Akademia'yı diğer okullardan ayıran özellik, "yüksek öğretim" (bugünkü lisansüstü eğitim) verilmesiydi. Bu sadece Platon döneminde değil daha sonraları da devam etti. Akademia 900 yıl yaşadı.⁹⁷⁷ Platon yaklaşık kırk yılını ders vererek ve eserlerini yazarak geçirdi. Kurduğu okul diğer okullar için bir model oluşturdu. Bu okula kızlarda kabul edilmiştir.⁹⁷⁸

Eflatun'un eğitime ilişkin düşüncelerinin çoğu çocuğu erdemli vatandaş yapma amacına yöneliktir. Ona göre her ruhta bir öğrenme gücü vardır. Eğitim, ruhun bu gücünü 'iyi'den yana çevirme sanatıdır. İşte ruhu iyiye yönelten eğitimidir.⁹⁷⁹

5.2.7.3.1. Eğitim Anlayışı

Platon, belki de bütün çağların en büyük eğitimcisidir.⁹⁸⁰ Platon'un eğitim görüşünün ayrıntıları "*Devlet*" adlı kitabının yedinci bölümü⁹⁸¹ ve "*Kanunlar*" (Nomoi) ile yedinci Mektup'tur.⁹⁸²

Eflatun'u, Mısır gezisinde gördüğü eğitim sistemi çok etkilemiş ve okuma-yazma öğretim tekniklerinin ve bu eğitimin Atina'da da uygulanmasını istemiştir.⁹⁸³ Devlet seçkin yurttaşlar yetiştirmek için uğraşıyorsa bu onların keyiflerince yaşayıp, dilediklerini yapmaları için değil, devlet düzenini sağlamlaştırmaya yardım etmeleri içindir.⁹⁸⁴ Ayrıca Platon "*Yasalar*"da isteyen okula devam eder isteyen etmez diye bir şeyin söz konusu olamayacağını söyler. Babası istese de istemese de çocuk babadan önce devletin malıdır ve zorunlu olarak eğitim görmelidir.⁹⁸⁵

Ona göre insanın eğitimi, bütün bilimler ile felsefenin esas amacıdır. Platon'da, felsefe ile hümanizmin esasını; insanın en yüksek değerlere göre biçimlendirilmesi ve en yüksek değerler doğrultusunda devlete hizmet etmesi teşkil eder. İnsanlara böyle bir biçim kazandırılması, Platon'a göre "*paideia*" ile olur.⁹⁸⁶ Ayrıca doğru

⁹⁷⁶ Aytaç 1992, 35.

⁹⁷⁷ Ranon 2005, 98.

⁹⁷⁸ Cubberley 2004, 61.

⁹⁷⁹ Maltaş 2011, 165.

⁹⁸⁰ Aytaç 1992, 36-37.

⁹⁸¹ Platon 2015, 231 vd.

⁹⁸² Platon 2012, 258-309.

⁹⁸³ Maltaş 2011, 160.

⁹⁸⁴ Platon 2015, 237.

⁹⁸⁵ Platon 2012, 281.

⁹⁸⁶ Aytaç 1992, 36-37.

eğitim, bedeni ve ruhu olabildiğince güzel ve iyi kılacak güçte olmalıdır. Güzel bir beden için en basit koşul çocukların küçük yaşlardan itibaren düzenli yetişmesidir.⁹⁸⁷

Eflatun, “*Devlet*”te mağarada benzetmesi ile eğitim görmeyen insanların durumunu, eğitimin insan üzerindeki etkisini anlatmaktadır. Kavranan dünya ile görülen dünya arasındaki farkın, eğitim gören insanla ve eğitim görmeyen insan arasındaki fark gibi olduğunu belirtir.⁹⁸⁸

Platon kadının erkek gibi güçlü ve ileri görüşlü olması gerektiğini ve bir filozof ya da yönetici gibi eğitilmesi gerektiğini savunur.⁹⁸⁹ O halde kız ve erkek herkes eğitim ve öğretimden faydalanacaklardır.⁹⁹⁰ Eğitim bir cinsiyetin imtiyazı olamaz. Kadınlarda musiki ve jimnastikte erkekler gibi becerikli olmalıdırlar. Vücutça kuvvetli olmalı, kılıç kullanmalı ve gerektiğinde erkeklerle şehrin savunmasına yardım etmeli, dövüşebilmelidir. Eflâton göre, kadınla erkek kolektif bir yaşam sürmelidir.⁹⁹¹ Kadınlarda erkekler gibi yönetime katılabilirler. Kadınların yönetimden uzak tutulması, bir toplumun yarısını oluşturan bireylerden yararlanılması yönünde büyük bir insan kaynağı israfı oluşturmaktadır.⁹⁹²

Sabahleyin çocuklar okula gönderilmelidir. Ne koyun çobansız olabileceği gibi ne de çocuklar öğretmensiz, köleler efendisiz olur. Bütün vahşi hayvanlar içinde, en taşkınlı çocuktur. Bunun için çocuğu dizginlemek lâzımdır.⁹⁹³ Platon “*Yasalar*”da gevşeklik gençlerin karakterini huysuz, sinirli ve duyarlı kılar demektedir. Buna karşılık sert ve baskıcı tutumda gençleri aşağılık, köle yaradılışlı ve insan düşmanı yaparak onları toplum dışı yurttaş yapar.⁹⁹⁴

Platon göre, her ruhta bir öğrenme gücü ve bu işe yarayan bir organ var olduğunu söyler. Gözün karanlıktan aydınlığa çevrilmesi için, nasıl bütün beden bir den dönmesi gerekse, bu organın da bütün ruhla birlikte geçici şeylere sırtını dönüp, varlığın iyi dediğimiz yönüne çevrilmesi gerekir. Platon’a göre eğitim, işte,

⁹⁸⁷ Platon 2012, 258.

⁹⁸⁸ Platon 2015, 231 vd.

⁹⁸⁹ Nightingale 2001, 137.

⁹⁹⁰ Platon 2012, 263.

⁹⁹¹ Kanad 1963, 150.

⁹⁹² Arslan 2015, 417

⁹⁹³ Platon 2012, 286-287.

⁹⁹⁴ Platon 2012, 263.

ruhun bu gücünü “iyi”den yana çevirme ve bunun için en kolay, en şaşmaz yolu bulma sanatıdır. Onda bu güç kendiliğinden vardır; ama kötü yöne çevriktir. Eğitim, bunu, “iyi” yana çevirir.⁹⁹⁵

Eğitimde vücut için jimnastik; ruh için müzik gereklidir.⁹⁹⁶ Müzik, ruh ile dengeyi kurmada önemlidir.⁹⁹⁷ Birincisi yani jimnastik okuma çağında gymnasionda; ikincisi, ana kucağında başlar. Onun için birincisinden daha çok ve daha uzun bir emek ister. O halde anaokulu terbiyesinin temelidir bunun da esasını masal teşkil eder. Fakat şairler yalan masallar anlatırlar. Onun için şairleri devletimizden çıkarmalıyız. Devlete doğruluk, cesaret, itidal gibi faziletleri terennüm eden bir şair lazımdır. O halde çocuklarımızı, iyiyi hedef alan bir yurt ve ahlak bilgisi ile terbiye edeceğiz.⁹⁹⁸

Eflatun’un ideal devletinde birinci derecede idare eden sınıf olarak akıllı ve hikmeti temsil eden filozoflar gelir. İkinci sınıf muharipler, üçüncü sınıfta ise esnaf ve köylüler gelir.⁹⁹⁹ Bunlardan birinci ve ikinci sınıflar, devletin idaresi ve korunması görevlerini üzerlerine almaktadırlar. 3. sınıfın ise hiç bir idarî, askerî, siyasî hakkı ve rolü yoktur.¹⁰⁰⁰ Üçüncü zümre, yani köylü ve esnaf için özel bir eğitimi pek lüzumlu görmez. Buna karşılık birinci ve ikinci zümrenin eğitimleri üzerinde ehemmiyetle durur.¹⁰⁰¹

İdarecilerin seçilme ve yetiştirilmesi, dikkat ve titizlik gerektiren önemli bir devlet ödevidir. İdareciler sınıfına ait olacak kimselerin savaşılar sınıfının eğitim ve öğretim sistemi içinden geçtikten ve bir bekçinin sahip olmak zorunda olduğu bütün sıfatlara sahip olduktan sonra, bir filozofun sıfatlarına da gerçekten sahip olmaları gerekir. İdareciler sınıfının savaşıklık ve bekçilik sanatından başka, uzun yıllar sürecek felsefe ve dialektik dersleri de görmeleri lazımdır. Tıpkı savaşılar gibi, ne

⁹⁹⁵ Platon 2015, 236.

⁹⁹⁶ Koçer 1980, 133,142.

⁹⁹⁷ Akurgal 1993, 75-76.

⁹⁹⁸ Koçer 1980, 133,142

⁹⁹⁹ Öymen 1969, 32.

¹⁰⁰⁰ Aytaç 1992, 38.

¹⁰⁰¹ Kansu 1952, 25.

aileye, ne de kendilerine ait bir para veya mala sahip olmayacaklardır. Eflatun’a göre ideal devlet, ancak bu çeşitli bilginler başa geldiği vakit gerçekleşmiş olacaktır.¹⁰⁰²

Muharip ve muhafızlar zümresinin eğitimini vücudun kuvveti ve ruhun metaneti üzerine bina eder. Gene birinci zümreye mensup olanlar da evvela bu jimnastik ve müzik eğitimini alırlar. Fakat buna ilave olarak ruhlarının felsefi görüşlerle ve gerçeklere nüfuz edecek manevi bir güçle bezenmiş olmasını şart koşar.¹⁰⁰³

Ziraatçılar, zanaatkârlar, köylüler, kendi aralarında istedikleri gibi evlenip çoluk çocuk yetiştirebilirler. Buna karşılık koruyucu sınıfa ait erkek ve kadınlar arasında seçme yapılması ve birbirlerine en yakışanların birbirleriyle birleştirilmesi gerekir.¹⁰⁰⁴ Böylelikle her iki cinste de en iyiler çiftleştirilir ve sıhhatli bir nesil sağlanmış olur. En kötüler de en az çiftleştirilir. Ayrıca en iyilerin çocukları büyütülür.¹⁰⁰⁵ Eflâton’a göre, vücutça kuvvetli ve sağlam, ruhça değerli ve kabiliyetli çocuklar, ancak bu suretle yetiştirilebilir. Devletin çıkarı, savaşçılar sınıfı için ne mal mülk, ne de aile hayatının tanınmamasını gerektirir. Bunlar, aile, çoluk çocuk ve şahsî çıkar düşüncelerinden uzak, tasasız bir ordu hayatı yaşayacaklar ve kendilerini devlet ödevine vereceklerdir. Onun için Eflâton, bu çocukların ailelerine bırakılmayıp, devlet eliyle yetiştirilmesini ister.¹⁰⁰⁶ Aslında, Platon’a göre kadın ve çocukta ortaklık esastır. Baba oğlunu, oğul babasını bilmeyecekler¹⁰⁰⁷ ve doğar doğmaz genel sütanalara verilerek bu sütanaların ellerinde büyüyecekler ve eğitileceklerdir.¹⁰⁰⁸ Yaşama kabiliyetinde olmayan ve sakat doğan çocuklar, ortadan kaldırılacaktır.¹⁰⁰⁹ Aynı dönemlerde doğmuş olan çocuklar, birbirlerine “kardeş” ve “baci” olarak tanır ve severler. Platon, işte bu yolla herkesin kişisel alın yazısını,

¹⁰⁰² Koçer 1980, 137.

¹⁰⁰³ Öymen 1969, 32.

¹⁰⁰⁴ Arslan 2015-A, 418.

¹⁰⁰⁵ Platon 2015, 163.

¹⁰⁰⁶ Koçer 1980, 136.

¹⁰⁰⁷ Platon 2015, 160.

¹⁰⁰⁸ Kansu 1952, 25.

¹⁰⁰⁹ Koçer 1980, 136.

devletin çıkarlarına bağlamak, diğer bir deyimle “insanlar arasında tasada ve kıvançta tam bir ortaklık” yaratmak istemektedir.¹⁰¹⁰

Platon’un “Devlet” adlı eserindeki eğitim ve “*Ana Eğitim Kademeleri*” şu şekildedir. Buna göre doğumdan üç yaşına kadar çocuklar, “yabancı anneler” tarafından emzirilir, beslenir ve bakılır.¹⁰¹¹ Üç ile yedi yaş arası; oyun ve masal devresine geçilir. Ayrıca ruhun geliştirilmesine ve temel vatandaşlık becerilerinin benimsetilmesine çalışılır. Yedi ile on yaş arası; jimnastik eğitimi esas alınır. Jimnastiğe karşılık, müzik eğitimi, ikinci sıraya itilir. On bir ile on sekiz yaş arası; müzik eğitimi, ön plana geçer. Ayrıca yine bu kademede okuma, yazma ve hesaba temel unsurları kazandırılır. On sekiz ile yirmi yaş arası: beden eğitimleri ile askerî eğitimler devresidir ve gerçek savaflara bile iştirak ettirilirlir. Yirmi ile otuz yaş arası; askerler ve koruyucuların seçimi yapılır. Seçilen gençler, eğitim ve öğrenime devam ederler. Eğitimin ağırlık merkezi, zihinsel ve ruhsal eğitime kaydırılır. Şu bilgiler ön planda yer alır: aritmetik, geometri, astronomi ve harmoni bilgisi.¹⁰¹² Otuz ile otuz beş yaş arası; ikinci bir eleme yapılır ve kazananlar “dialektik” eğitime devam ederler. Bunlar 5 yıl süre ile sıkı bir felsefî eğitim görürler. Otuz beş ile elli yaş arası; teorik ve felsefî-bilimsel eğitim son bulur. Son eleme ile kazananlar, 15 yıl süre ile devlet hayatı hizmetlerinde ikinci derecede görevlerde çalışarak, pratik bir eğitim ve öğretim görürler. 50. yaşa kadarki bu kademeleri başarı ile geçmiş olanlar, artık filozof olmuşlardır ve ancak bu gibi seçkinler, devletin birinci derecede sorumlu yüksek mevkilerine geçmeye hak kazanırlar.¹⁰¹³

İşte Platon, “Devlet” (Politeia) adlı eserinde tasarladığı hayalî eğitim düzeninin aşırılıklarını, ihtiyarlık devresinde oldukça yumuşatmıştır. Yasalar (Nomoi); adlı eserinde, bu fikirlerinde düzeltmelere girişmiştir. Devlet adlı eserinde “aristokratik bir komünist” toplum düzeni tasvir ederken, “Yasalar” da ise bunu terk eder ve “monarşik bir devlet” sistemini tasvir eder. Buna paralel olarak da eğitim görüşlerinde önemli değişiklikler yapar. Eğitim, yine eskisi gibi devlet yoluyla ve her şeyden önce de devlet içindir. Fakat şimdi aileye, sınırlı da olsa önemli bir yer

¹⁰¹⁰ Aytaç 1992, 39.

¹⁰¹¹ Platon 2015, 164.

¹⁰¹² Aytaç 1992, 40-41.

¹⁰¹³ Platon 2015, 263.

vermektedir. Eğitim, kız çocukları da dâhil olmak üzere, bir örgün eğitim yoluyla uygulanır. Bunu da, jimnastik ile müzik eğitiminin şu altı kademe içerisinde oluşmasını öngörür.¹⁰¹⁴

Üç yaşa kadar, bakım evresidir. Bakıcılar çocukların ağlama ya da susmalarına göre neyi sevip sevmediklerini anlarlar. İnsan hayatında iyi ya da kötü geçen uzun bir dönemdir.¹⁰¹⁵ Üç ile altı yaş arası; oyun çağı, okul öncesi eğitimi içerir.¹⁰¹⁶ Üç ile altı yaş arası çocukların oyun gereksinimleri vardır. Gene ceza yoluyla gevşeklikten uzak tutulmalı ama bu cezalar onur kırarak şekilde olmamalıdır. Öfke tohumları ekilmemeli ve gevşek bırakılmasına da göz yumulmamalıdır. Ayrıca oğlanlarla kızlar altı yaşını doldurunca birbirinden ayrılmalı ve her iki cinsten ders görmeye devam etmelidir.¹⁰¹⁷ Altı ile on yaş arası; jimnastik ve askerliğe başlangıç eğitimidir. Eğitim, kız erkek çocuklar için ayrıdır. Ayrıca kült hizmetleri de bu evrededir. On ile on üç yaş arası: okuma, yazma, hesap evresidir.¹⁰¹⁸ Ayrıca çocuğun 10 yaşından sonra üç yıl edebiyatla uğraşması gerekir.¹⁰¹⁹ On üç yaş ile on altı yaş arası; müzik, matematik öğretimini kapsar.¹⁰²⁰ On üç yaşla birlikte lyra çalması ve üç yılda bunu öğrenmesi gerekir.¹⁰²¹ On altı ile on dokuz yaş arası; aritmetik, geometri, astronomi, devlet idaresi ve savaş bilgisi verilir.¹⁰²²

5.2.7.3.2. Dersler

Platon'a göre, güzel sanatların ve bilimin her çeşidine, (zanaat, çiftçilik ve tarımda dâhil) önem verilmelidir. Ona göre bu dersler, kişinin karakter, estetik, meslekî ve felsefesi eğitimi sağlar. Bundan başka, Platon, ilk bilgi olarak sayı bilgisinin verilmesini ister. Bunu geometri, astronomi ve nesnelere bilgisi izler. Platon'un kurduğu Akademia'nın kapısında da zaten "*Matematik bilmeyen buraya giremez*" diye yazılmıştır.¹⁰²³ Yasalar kitabında verilecek dersleri iki grupta toplar.

¹⁰¹⁴ Aytaç 1992, 42.

¹⁰¹⁵ Platon 2012, 264.

¹⁰¹⁶ Aytaç 1992, 42.

¹⁰¹⁷ Platon 2012, 266.

¹⁰¹⁸ Aytaç 1992, 42.

¹⁰¹⁹ Platon 2012, 288.

¹⁰²⁰ Aytaç 1992, 42.

¹⁰²¹ Platon 2012, 288.

¹⁰²² Aytaç 1992, 42.

¹⁰²³ Binbaşoğlu 1982, 27-28.

Bunlar; bedenle ilgili jimnastik ve ruhla ilgili olan ise müziktir. Jimnastik dans ve güreş olarak iki bölümdür.¹⁰²⁴

Okullarda jimnastik derslerinin yanında aynı derecede musiki dersleri de ihmal etmemelidir. Çünkü yalnız musiki gören çocuk korkak, yumuşak, yalnız beden eğitimi gören çocukta cesur ve sert olur. Bu onu duygusuzluğa sevk edebilir.¹⁰²⁵ Hatta Eflatun idealindeki devletin musiki temelleri üzerine kurulması gerektiğini, musikinin gelenekleri üzerinde yapılacak değiştirmelere engel olunmasını, bu değişimlerin devleti de yıkabileceğini öne sürmüştü.¹⁰²⁶

Ancak Eflâton, ruhta gevşeklik yaratacak ve huzursuz duygular uyandıracak musiki parçalarının yasak edilmesini ister. Musiki, nefse hâkimiyet ve cesaret duyguları kazandırmalıdır. Jimnastik de musikinin kardeşi olmalıdır. Yani sade, ölçülü, her şeyden çok savaşa hazırlayan bir jimnastik. Platon'a göre: *“Musikide sadelik ruhu ölçülü kıldığı gibi, jimnastik de sadelik vücudu sağlıklı kılar”*. Böylelikle çocuklarımızı mahkeme ve hastanelerden uzak tutup, ruh ve beden iyi yapılı yurttaşlarla uğraşacak, vücudu kötü yapıları ise ölmeğe bırakacağız. Ruh yaratılıştan bozuk ve ıslah edilmez olanları da yurttaşlar kendileri yok edecektir.¹⁰²⁷

Bu dersler on yaşına kadar devam ettikten sonra, bilimler verilmeye başlamalıdır. Ondört yaşına kadar devam eden bu devreye dil derslerinden başlanmalıdır.¹⁰²⁸ Ev ve devlet yönetimi ile savaş herkesin alması gereken bilgilerdir. Lyra, aritmetik ve astronomide öğretilmelidir.¹⁰²⁹ Eflâton, özellikle aritmetik ve geometri dersleri çok önem verir. Çünkü bu dersler felsefe eğitimi için temel oluşturur. Eflâton, fizik ve tabiatla ilgili derslerden bahsetmez. Çünkü eşyanın dış görüşleri aldatıcıdır. Bunlarla uğraşmak lüzumsuzdur. Eflâton tarihten de vazgeçmiştir. Çünkü ona göre tarih mazidir. Hayatının sonuna doğru yazdığı “Kanunlar” adlı eserinde bu fikrinden vazgeçmiştir.¹⁰³⁰

¹⁰²⁴ Platon 2012, 268-269.

¹⁰²⁵ Koçer 1980, 132.

¹⁰²⁶ Sachs 1965, 19.

¹⁰²⁷ Koçer 1980, 134.

¹⁰²⁸ Koçer 1980, 132.

¹⁰²⁹ Platon 2012, 287-288.

¹⁰³⁰ Koçer 1980, 132.

5.2.7.3.3. Öğretim Yöntem ve İlkeleri

Çocuk 3 yaşından 6 yaşına kadar oyuna teşvik edilmelidir. Bu devre çocuğun oyuna en çok ihtiyacı olan devredir. Çocuklar nazlı büyütülmemeli, gerektiğinde çok sert olmayan cezalar kullanılmalıdır. Çünkü fazla sertlik onları ürkek ve korkak yapar. 6 yaşından sonra ise kız ve erkek çocukları ayırmalıdır.¹⁰³¹

Platon, bilimlerin daha çocukluktan itibaren öğretilmeye başlatılmasını ister. Ayrıca ona göre eğitim insana, zorla verilmemelidir. Zaten böyle olan şeylerin akılda kalmayacağına inanırdı. Bunun için çocuklara zor kullanılmamalı ve bunun gereği olarak da eğitim ve öğretimde oyuna yer verilmelidir. Böylelikle onların yaratılıştan neye yatkın oldukları anlaşılabilir.¹⁰³² Kitaba dayalı eğitime de önem vermezdi Platon. Çocuğa öğretilcek şeylerin hatta savaş kurallarının bile yaşamdaki olaylara benzer koşullar içinde öğretilmesini istemektedir.¹⁰³³

Platon, hak ve özgürlüğün baskı altına alınarak, yurttaşın devlet için yetiştirilmesini, sıkı bir disiplin içerisinde uzun bir öğrenim süresinin uygulanmasını da önerir. Özellikle, bunu, küçük çocukların eğitimi için öneriyor. Platon'un eğitimde baskı ve özgürlüğe birbirine yakın bir değer verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü o, öğretimin zorla yaptırılan bir iş olmamasını istemektedir. Platon, böyle bir disiplinle, çocuğun ilgi ve yetenekleri doğrultusunda, uygun bir ortam içinde yetiştirilmesini istemektedir. Bu da ilk çağlar içinde, disiplin konusunda Platon'a verilebilecek olumlu bir puandır; çünkü ona gelinceye kadar eğitimde hem korkutma hem de cezadan yararlanılmıştır. Bunun, hatta (Quintilianus dışında) Rönesans ve reform hareketlerine kadar sürdüğü dikkate alınırsa, eğitim tarihinde bu görüşün önemi daha iyi anlaşılır.¹⁰³⁴

5.2.7.3.4. Öğretmenler

Platon, öğretmenlerin, özel kurumlarda yetiştirilmesini doğru bulmaz. Bu işin, yurttaşların en yeteneklileri tarafından yürütüleceğine inanıyordu. Platon, zihin, duygu ve hayvansal isteklerin bir uyum içinde geliştirilmesini ve bu yolla kişinin

¹⁰³¹ Kanad 1963, 155-156.

¹⁰³² Platon 2015, 259.

¹⁰³³ Binbaşoğlu 1982, 28.

¹⁰³⁴ Binbaşoğlu 1982, 31.

yetkinliğe ulaşmasını istemektedir. Ona göre böyle kişiler, erdemli olabilir; toplumu da erdeme ulaştırmış kişiler yönetmelidir.¹⁰³⁵

5.2.7.4. ARİSTOTELES VE EĞİTİM

Aristoteles, Yunanistan'dan Anadolu'ya geçmiş ilk önce Assos'ta sonra Midilli'de dersler vermiştir.¹⁰³⁶ Üç yıl Assos'ta yaşamıştır.¹⁰³⁷ Aristoteles, daha sonra, Kral Filip tarafından o zaman 13 yaşında bulunan oğlu İskender'i yetiştirmek üzere, Makedonya'ya davet edilmiştir. Ancak geleceğin Asya fatihine, Aristoteles tarafından verilen eğitim, siyaset ve savaş nedeniyle çok çabuk kesildi.¹⁰³⁸ Aristoteles, genç prens M.Ö. 355 tarihine kadar öğretmenlik yaptı.¹⁰³⁹

Atina'ya dönmesinin ardından Lykeion'lu (Likion) Apollon'a adanan komşu bir beden eğitimi okulunun adından hareketle kendi okulunu Lykeion'u (lise) kurdu.¹⁰⁴⁰ İskender tahta geçtiğinde Aristoteles kendi okulunu kurmuştu.¹⁰⁴¹ Bundan sonra kurduğu "Paripatos" okulunun başında on üç yıl bilimsel ve felsefi çalışmalar yaptı. Bu okul ölümünden sonra da yüzyıllar boyu felsefenin merkezi olarak varlığını devam ettirdi. Geniş bir bahçenin çevrelediği bu okulda öğretmenler, öğrencilerle ağaçlar altında gezinerek tartışırlardı.¹⁰⁴²

Aristoteles'in Okulu ile birlikte ilimde uzmanlık ve işbölümü de başlamıştır. Âlemi ayrı ayrı alanlara ayırıp her alan için ayrı bir ders kitabı yazan ilk bilgin Aristoteles olmuştur.¹⁰⁴³ "*Belki fazilet itidalde iki ekstremın ortasındadır*" sözü ile Aristoteles eğitim görüşlerinde ve ölçülerinde de hocalarına nazaran daha realist ve tesirli olmasını bilmiştir.¹⁰⁴⁴ İlk kez bir öğretici gibi yazan odur. Denemeleri sistematiktir, mantıksal tartışmalar kapsamlı başlıklarla bölünmüştür. Mesleği öğretmenlik olan bir kişidir Aristoteles.¹⁰⁴⁵ Ortaçağ Müslüman filozof filozoflar ve

¹⁰³⁵ Binbaşoğlu 1982, 32.

¹⁰³⁶ Mansel 1971, 415.

¹⁰³⁷ Ranon 2005, 105.

¹⁰³⁸ Koçer 1980, 151-152.

¹⁰³⁹ Tuğcu 1997, 113.

¹⁰⁴⁰ Bonnard 2011-C, 127-128.

¹⁰⁴¹ Ranon 2005, 105-106.

¹⁰⁴² Maltaş 2011, 184.

¹⁰⁴³ Maltaş 2011, 185.

¹⁰⁴⁴ Öymen 1969, 29.

¹⁰⁴⁵ Maltaş 2011, 185.

yazarlar tarafından kendisine verilen “*ilk öğretmen*”, insanlığın ilk öğreticisi sıfatlarını sonuna kadar hak eden bir filozoftur.¹⁰⁴⁶

Aristoteles, eğitimle ilgili görüşlerini, “*Nikomakhos Ahlakı*” (Ethika Nikomakheia) ile “*Politika*” adlı eserlerinde açıklar. Bu eserlerinde Aristoteles, eğitimi hem toplumsal hem de bireysel yönünden inceler.¹⁰⁴⁷

5.2.7.4.1. Eğitim Anlayışı

Aristoteles’in düşünceleri, Sokrates ve Platon’unkinden ayrı değilse de bunları birleştirmiş, daha etkili bir hale getirmiş ve dizgeleştirmiştir. Sokrates ve Platon’un kuramlarına karşılık, Aristoteles belki hekim olan babasının mesleği gereği ayrıca doğa bilimci de olmuştur.¹⁰⁴⁸ Aristoteles, ilk defa sistemli bilgiler tasnifini yapmış ve mantık, fizik ve psikolojinin kurucusu ve ilk öğretmenlik vasfını hakkıyla kazanmıştır.¹⁰⁴⁹

Aristoteles’e göre insanların iyi ve erdemli olması gerekir. İnsanları iyi ve erdemli kılan üç şey vardır. Bunlar; doğa, alışkanlık ve akıldır. İlk olarak herkes insan olarak doğmalıdır. İkinci olarak ise hem bedensel, hem de ruhsal bir karaktere sahip olmalıdır. Bazı niteliklere doğuştan sahip olmanın yeterli değildir, çünkü onlar alışkanlıkla değişirler ve onları iyi ve kötü yapan şey alışkanlıktır. Üçüncü olarak insan akla sahiptir. Bu üçünün insanda uyum içinde olması gerekir. Ancak bunlar her zaman uyum içinde olmazlar. Akıl doğru olduğunu söylediğinde insanlar doğa ve alışkanlıklarına aykırı şeyler yapabilirler. İşte eğitimin rolü buradadır.¹⁰⁵⁰

Aristoteles eğitimin gerekliliğine inanan bir filozof olarak günlük konuşmaları sırasında, “*Eğitimin kökleri acı, fakat meyveleri tatlıdır*” sözünü sık kullandığı söylenir.¹⁰⁵¹ Aristoteles; yazabilmenin ev halkının yönetiminde, para kazanmada, öğrenmekte ve siyasi hayatta çok yararlı olduğunu da söyler.¹⁰⁵² Ayrıca Aristoteles,

¹⁰⁴⁶ Arslan 2014-B, xiii.

¹⁰⁴⁷ Aytaç 1992, 46.

¹⁰⁴⁸ Binbaşoğlu 1982, 24-25.

¹⁰⁴⁹ Öymen 1969, 29.

¹⁰⁵⁰ Arslan 2014-B, 320-321.

¹⁰⁵¹ Binbaşoğlu 1982, 25.

¹⁰⁵² Freeman 2013, 220.

insan ruhunun düz bir levha gibi olduğunu belirtiyor. Bu da onun, eğitimin gücüne ne denli inandığını gösterir.¹⁰⁵³

Aristoteles yurttaşın yurttaş olarak eğitilmesini ister. Yurttaş zamanla hem yönetilen hem de yönetilen olacağına göre iki türlüde eğitilmesi ve erdemlerin kazandırılması gerekir. Hem yasalara uymaya itaatli, hem yasa yapma ve yürütmeye yetenekli olarak yetiştirilmelidir.¹⁰⁵⁴

Aristo, eğitimi daha realist ve ılımlı bir istikamete yöneltmiştir. Ayrıca Lykeion adıyla kurduğu akademide felsefesini yaymıştır ki gezi halinde dolanarak ders verdiği için onu takip edenlere “meşşaiyyun” adı verilmiştir. Aristoteles’in okulunun adı batıda ve bizde üniversiteye hazırlık olan lise teriminin kökü olarak alınmıştır. Öğrenim ve okul hayatında birçok terim, başta “*skoli*” (okul), *stilo* (kalem), “*stil*” (yazma biçimi) jimnastik gibi, bu devrede batıya geçmiş ve yerleşmiştir.¹⁰⁵⁵

Aristoteles, çocuk eğitiminin doğmadan önce hazırlanması düşüncesindedir. Evlenmeleri, pek ince düzene bağlı kılar. Kadınların gebelik zamanında nasıl ve ne yiyip içmeleri gerektiğini bile tayin eder. Çünkü diyor “*Meyvelerin kendilerini besleyen toprağa bağlı olduğundan, fazla olarak, çocuklar analarının aldıkları izlenimlerini duyarlar*”.¹⁰⁵⁶

Aristoteles’in eğitim görüşü “*toplumsal eğitim görüşü*” ve “*bireysel eğitim görüşü*” olmak üzere iki yönlüdür.

Aristoteles’in “*Toplumcu (Sosyal) Eğitim*” görüşlerine bakarsak; eğitimin temel görevi, insanı toplumun ya da devletin erdemli ve bilgili bir parçası yapmaktır. İnsan, ancak bu şekilde eğitildiği zaman, mutlu olur. Bu da akıl ile duygu arasında bir dengeyi ya da sentezi yakalamakla olur.¹⁰⁵⁷ Onun içindir ki erdem için eğitim alınması gerektiği açıktır.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵³ Binbaşoğlu 1988, 30.

¹⁰⁵⁴ Arslan 2014-B, 321.

¹⁰⁵⁵ Öymen 1969, 31.

¹⁰⁵⁶ Koçer 1980, 154.

¹⁰⁵⁷ Binbaşoğlu 1982, 25.

¹⁰⁵⁸ Aristoteles 2015, 255.

Aristoteles'in "*Bireyci Eğitim Görüşü*" ne göre ise insanlar, doğaları gereği eşit değildirlir. Dünyaya farklı yeteneklerle gelmişlerdir. Bu nedenle eğitim, onların bireysel ayrılıklarına uygun olmalıdır. Böylece, bireysel ayrılıklar konusu üzerinde de belki tarihte ilk kez duran Aristoteles olmuştur.¹⁰⁵⁹

Aristoteles, insanın site içinde yetiştirilmesi gerektiğini savunmuş ve özel öğretimin çürüklüğünü ortaya koymuştur.¹⁰⁶⁰ Ayrıca Aristoteles'e göre eğitim, devletin bir görevidir ve¹⁰⁶¹ eğitimi ve öğretimi devlete yararlı bir uzuv olarak almıştır.¹⁰⁶² Eğitim ailelere bırakılamayacak kadar ciddi bir iştir. Eğitim kamuya bırakılmalı ve herkes için aynı olmalıdır.¹⁰⁶³ Bu nedenle eğitimle ilgili yasaların var olması ve eğitimin bir mesele olarak kabul edilmesi doğrudur.¹⁰⁶⁴ Ona göre eğitim, insanı salt düşüncesini işletmeye, sanat zevkini tatmaya, zamanını akıllıca kullanmaya götürmelidir.¹⁰⁶⁵

Öğretim bütün vatandaşlar için bir olmalıdır. Bütün vatandaşlar devlete aittir, her vatandaş devletin bir parçasıdır. Her parçanın bakımı, bütünü bakımından ayrı olarak düşünülemez. Aristoteles eğitimin devlet eliyle verilmesi gerektiğini bu şekilde savunur. Ancak Aristoteles, zamanının kölelik sistemini de, tabii olarak görür. Nitekim kendisi de, hürlerin çocukları eğitimi üzerinde durur.¹⁰⁶⁶ Devlet erkeklerin olduğu kadar, kadınların da, eğitimini sağlamak zorundadır.¹⁰⁶⁷

Bunun yanında eğitimde "*kül cüzden evveldir*" görüşü ile onu toplum ve devlet için yararlı bir fonksiyon olarak benimsemekle beraber aile eğitimine Eflatun'dan daha realist ölçülerle yer verdi, çocuğu Eflatun gibi küçük yaşta aileden alıp umumi eğitime tabi tutmamıştır.¹⁰⁶⁸

Aristoteles, Platon'un aile komünizmine karşıdır ve aileyi, temel bir sosyal kurum olarak kabul eder. Aristoteles'te aile, eğitim yönünden de temel unsuru teşkil

¹⁰⁵⁹ Binbaşıoğlu 1982, 25.

¹⁰⁶⁰ Maltaş 2011, 185.

¹⁰⁶¹ Aristoteles 2015, 255.

¹⁰⁶² Öymen 1969, 29.

¹⁰⁶³ Arslan 2014-B, 322.

¹⁰⁶⁴ Aristoteles 2015, 255.

¹⁰⁶⁵ Matlaş 2011, 185.

¹⁰⁶⁶ Aytaç 1992, 46-48.

¹⁰⁶⁷ Koçer 1980, 155.

¹⁰⁶⁸ Öymen 1969, 31.

eder.¹⁰⁶⁹ Çocukların ortak bir mal olarak kabul olunduğu ve ailelerinden alınarak eğitim gördüğü bir toplumda ana ve duyguları kaybolur. Ailede baş olma hakkı, kocasınındır. Fakat bu baş olma kadına ve çocuklara karşı katı ve sert olmak değil, bir sevgi kuvvetidir. Aileyi kuvvetlendirmek, bağlılığı sağlamak, ilişkiyi düzenlemek... İşte insanların eğitiminde bundan daha büyük hizmet olamaz.¹⁰⁷⁰

Aristoteles, eğitimin sağlamasını gereken erdemleri, başlıca iki grup içerisinde toplar. Bunlardan ilki zihinsel erdemler; bilim, bilgelik, güzel sanatlar, pratik kavrayışlardır. Diğeri ahlaki erdemler; cesaret, ölçülülük, hakseverliktir.¹⁰⁷¹ Ahlâkî eğitim, zihnî eğitimin üstündedir. Kimse Aristoteles'ten daha iyi adaletten bahsetmemiştir. Bununla beraber, yalnız başına adalet yeterli değildir. Toplumsal hayat bir diğeri fazilet daha ister. Aristoteles, buna “sevgi” diyor.¹⁰⁷²

Aristoteles'e göre, zihinsel erdemler açıklama, ahlaki erdemler ise daha çok alıştırma (pratik yapma) yöntemleriyle kazanılır.¹⁰⁷³ Meselâ, gitar çalabilmek için gitar çalmak, yapı ustası olabilmek için yapı yapmak gerekir. Aynı şekilde, ahlâkî erdemleri kazanabilmek için, her şeyden önce o erdemlere uygun şekilde davranmak ve yaşamak gerekir. Haksever olabilmek için haksever davranmak, cesur olabilmek için cesur davranmak gerekir.¹⁰⁷⁴

Bir devletin en yüksek ve gerçek hedefi, iyi yurttaşlar yetiştirmek olmalıdır.¹⁰⁷⁵ Bunun içinde, gençleri, kanun ve yasalara uygun biçimde eğitmek ve onlara sosyal ya da ahlakî erdemleri kazandırılması gerekmektedir. Buna göre devletin varlığını sürdürebilmesi, ancak kanunlara ve yasalara uygun bir eğitim yoluyla mümkün olur. Bu konuda Aristoteles, şöyle der: “*İnsanlar, eğer kanun ve yasalara uygun olarak eğitilmezler ise, o zaman en yüksek ve mükemmel kanunların varlığı bile, hiçbir işe yaramaz*”.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁹ Aytaç 1992, 47.

¹⁰⁷⁰ Koçer 1980, 157-158.

¹⁰⁷¹ Binbaşoğlu 1988, 29.

¹⁰⁷² Koçer 1980, 157.

¹⁰⁷³ Binbaşoğlu 1982, 25.

¹⁰⁷⁴ Aytaç 1992, 47.

¹⁰⁷⁵ Koçer 1980, 158.

¹⁰⁷⁶ Aytaç 1992, 47-48.

Eğitimde ahlâki bilgilere ruhu hazırlamak gerekir. Tarlaya tohum atmadan önce nasıl tarlayı hazırlamak gerekiyorsa, ruhu da hazırlamak gerekir. Eğer ruh, bilgilere karşı istekli olursa, o zaman ahlâk problemlerini öğretmek mümkün olur. Ruhun hazırlanması birinci derecede alışkanlıklarla olur. İyi alışkanlıklar oluştuktan sonra ahlâki kurallar çocuğa iyi etki yapabilir.¹⁰⁷⁷

Aileler çocukların eğitimini sadece ödev kabul etmemeli, bunun kendileri için yararlı olduğunu düşünmelidir. Çocukların beslenmesine dikkat etmelidirler. Aristoteles çocukların beslenmesinde, insanlara en uygun gıda olarak en çok sütlü olan gıdaları önermektedir. Şaraptan kaçmak lazımdır çünkü hastalık verebilir. Yeni doğan çocuklara çeşitli hareketler faydalıdır. Bacak çarpıklıklarına mani olmak içinde çeşitli şeyler kullanılabilir. Çocuğu doğar doğmaz soğuğa alıştırmakta sağlığa ve ilerde askerliğe faydası olan bir adettir. Çocuktan çalışma ve iş yapma istenmemelidir çünkü büyümesine mani etmemelidir.¹⁰⁷⁸

Aristoteles, eğitimin başlangıcını bebekliğe kadar götürür ve eğitimi belli dönemler ayırır. İlk dönem bebeklikten beş yaşına kadarki dönemi içine alır. Bu dönem çocuğun sağlıklı, dayanıklı bir bedene sahip olmasını amaçlar.¹⁰⁷⁹ Bu dönemde çocuğa, oyun ile diğer meşguliyet imkânları sağlanmalıdır. Oyunlar, çocukların daha sonra olacakları şeyi taklit cinsinden olmalıdır. Bu devrenin eğitiminde, masal ve hikâyeler, önemli bir yer tutar.¹⁰⁸⁰ İki yaşından beş yaşına kadar çocuğa hiç bir şey öğretilmez. Bu yaştan sonra öğreneceklerine hazırlamakla yetinilir.¹⁰⁸¹

Öğretimi beş yaşında başlatır. Çocuk iki yıl, yalnız derslerde bulunur, dinlemekle yetinir. Hiçbir ders görevi olmaz. Hatta derslerle doğrudan doğruya muhatap bile olmaz. Gerçek eğitim ve öğretim çağı bu dinleme devresinden yani 7

¹⁰⁷⁷ Maltaş 2011, 190.

¹⁰⁷⁸ Koçer 1980,154-161

¹⁰⁷⁹ Arslan 2014-B, 321.

¹⁰⁸⁰ Aytaç 1992, 48.

¹⁰⁸¹ Koçer 1980, 155.

yaşından sonra başlar.¹⁰⁸² Bu dönemden sonraki eğitimi ikiye ayırır: yedi yaştan ergenliğe ve ergenlikten 21 yaşına kadar olan dönem.¹⁰⁸³

Aristoteles'te nesnelere dünyası ile ideler dünyası birbirinden ayrı değildir. Nesne incelenerek öze yaklaşılabılır. Bu da gerçekleri incelemede nesnel bir tutum gerektirir. Bu tür bir görüş, eğitimde nesnelere hareket etmede, bu yolla gerçekleri kavramada önemli bir adım sağlamıştır. Fakat onda egemen olan zihinsel yöntem tündengelim idi. Oysa böyle bir anlayışla tümevarımsal bir yöntemi benimsemiş olsaydı, bilimin ilerlemesi çok daha kolay olabilirdi.¹⁰⁸⁴

Aristoteles temelde yararcıdan çok ahlakçı, çoğulcu olmaktan tek biçimci, bireyci olmaktan çok devletçi veya kamucu bir bakış açısının yattığını söyleyebiliriz. Aristoteles'in çocukların eğitiminde en önemli yeri tutan oyunlar hakkında da bu ahlakçı anlayışın etkisi görülür. Onlara hangi hikâyeye ve masalların anlatılacağı, hangi resimlere bakıp hangi kitapları karıştıracakları, hangi temsilleri seyredip hangi müzikleri dinleyecekleri konusunda hocası Platon'dan miras aldığı ahlakçı, tekbiçimci ve kamucu tutumun izlerine rastlanır.¹⁰⁸⁵

Hükümetlerin eğitim bakanları, hikâyeye ve masalları incelemelidirler. Oyunlar, ileriki hayatlarında yapacakları işleri birer taklidi olmalıdır. Bunun yanında hayâsız resim veya hikâyelerin kullanılmasına da müsaade edilmemelidir. Münasebetsiz heykellerin de bulunmamasına hükümet dikkat edilmelidir. İambos vezninde yazılmış hicivleri ve komedi temsilcilerini dinlemelerine de müsaade etmemelidir. Ağlamak ve bağırarak çocuğun büyümesine yardım ettiğinden, çocukların ağlamalarına veya bağırmaalarına mani olunmamalıdır. Çocuklar, kölelerle de mümkün olduğu kadar az bulundurulmalıdır. Çünkü çocuklar, yedi yaşına gelinceye kadar evde yaşayacakları için onlardan bayağı ve aşağı her şey uzak tutulmalıdır. Hükümet çocukların ağızlarının bozuk olmasını engellemelidir. Çünkü ayıp sözler söylemek ayıp işleri yapmak gibidir. Genç gerekirse azarlanmalı ve dövülmelidir.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸² Aytac 1992, 48.

¹⁰⁸³ Arslan 2014-B, 322.

¹⁰⁸⁴ Binbaşoğlu 1982, 25.

¹⁰⁸⁵ Arslan 2014-B, 322.

¹⁰⁸⁶ Koçer 1980, 162-163.

5.2.7.4.2. Dersler

Biraz öncede bahsettiğimiz gibi, Aristoteles'e göre eğitim, devlet denetimi altında ve bütün yurttaşlar için aynı olmalıdır. Okullarda ya da ailede herkesin öğrenmesi gereken; fakat beden ve kafayı bayağılaştırmayan şeyler öğretilmelidir. En iyi şey, yurttaşın bol zamanı olması ve kendini ruhça yükseltmesidir.¹⁰⁸⁷ Bunlar, temelde okuma, yazma, beden eğitim, resim gibi dersler olmalıdır. Okuma yazma ve resim günlük yaşamda ve bir işi yapmaya yarar. Resim bilgisine sahip olmak ise sanat eserlerini doğru değerlendirmeye, beden eğitimi sağlıklı ve zinde bir beden elde etmeye yarar. Ayrıca beden eğitimi insanları cesur ve güçlü kılar. Ama müzik bunların hiçbirini sağlamaz. Tek bir amaç vardır o da boş zamanların değerlendirilmesidir. Özgür insanlara yakışan bir şey olmamasının temelinde de bu yatar. Öğretilmesi gerekenlerin arasında müzikte olmalıdır.¹⁰⁸⁸ Aristoteles'e göre çocuklara ayrıca musiki, dilbilgisi, retorik, tarih, kanun bilgisi, sosyal bilgiler, felsefe ve biraz da matematik öğretilmelidir. Aristoteles, öğretim konusunda, gençliğe verilecek derslerde, birtakım genel kanunlar koymuştur. İnsanı erdemliğe götüremeyecek ve yapacağı iyi işlere hazırlamayacak, kendine ve topluma yararı dokunmayacak uğraşları, sanatları, ilimleri, eğitim hududu dışına çıkarmalıdır der.¹⁰⁸⁹

Aristoteles, eğitimin çeşitli yaş kademelerine uygun biçimde farklılaştırılmasını talep eder. 7 yaşından itibaren gerçek öğretim başlar. 7-10 yaşlar arasında müzik ve entelektüel eğitim devresi başlar. 10-21 yaşlar arasında çocuklara, savaşa hazırlayıcı temrinler ile cinsî eğilimlerine hâkim olmayı sağlayacak perhizler yaptırılmalıdır. Bu kademenin eğitimi, kendi içerisinde iki ana grupta toplanabilir: *Zihnî eğitim ve Ahlâki eğitim*.¹⁰⁹⁰

Eğitimde akıldan önce alışkanlığın, ruhtan önce bedeninin gelişmesi lâzımdır. Bundan dolayı çocukları vücutlarını güzelleştirmek ve kuvvetlendirmek için jimnastik öğretmenlerinin, idman yapmaları için idman öğretmenlerinin, eğitimine

¹⁰⁸⁷ Binbaşoğlu 1982, 28.

¹⁰⁸⁸ Aristoteles 2015, 257-258.

¹⁰⁸⁹ Koçer 1980, 154-156.

¹⁰⁹⁰ Aytaç 1992, 49.

vermek lâzımdır.¹⁰⁹¹ Ergenlik dönemine kadar hafif ve basit antrenmanlar olmalı ve beden gelişimine engel olunmamalıdır. Zorlu bir diyet aşırı zorlama olmamalıdır. Çocukken spora fazla zaman harcamaları güç kaybetmelerine yol açmaktadır. İnsanın aklını ve bedenini aynı derecede fazla çalıştırmaması gerekir. Çünkü bunlar birbirine engel olurlar. Beden çalışıyorsa aklın, akıl çalışıyorsa bedenin gelişmesi engellenir.¹⁰⁹²

Jimnastik idmanlarının terbiyede kullanılması gerektiği herkesçe kabul edilmiştir. Bu idmanların çocuklar için sert ve yorucu olmaması, vücudun büyümesine engel olmaması lazımdır. Sert jimnastik idmanları çocukları vücutlarını bitkin bir hale getiriyor. Çocukluk çağı geçtikten sonra, üç yıl başka şeylerle uğraşmak lazımdır. Ancak sonra gelen hayat safhası sert talimlere ve katı bir rejime tabi tutulabilir. İnsan aynı zamanda hem kafasını hem vücudunu çalıştırmamalıdır. Çünkü bu iki çeşit çalışma birbirinin zıddıdır. Vücudun çalışması kafanın gelişmesini, kafanın çalıştırılması vücudun gelişmesini baltalar.¹⁰⁹³

Aristoteles pentatlon oyunlarının galiplerini “*en güzel insanlar*” olarak anar. Halk arasında bunlar “*Tanrıya yakın kimseler*” olarak telakki olunurlardı. Vücut güzelliği, manevi kuvvet, iyi huy, kahramanlık bu gençlerin özellikleriydi.¹⁰⁹⁴

Aristoteles, sanatların da bir sınıflamasını yapmıştır. Şiirle müziği sanatların en yükseği saymıştır.¹⁰⁹⁵ Ona göre; musiki ile kalpler üzerinde manevî bir nüfuz icra edilir. Üzüntüler, kırgınlıklar, bencillikler değiştirilir. Çünkü onları akılda hazırlamaya, bunun sonucu olarak, onları içtenlikle fikir aşılama yeterli bulunur. Bir milletin ereğini bozmak düzeltmek için sazın tellerinden birini çıkarmak veya ona bir tel eklemek yeterlidir.¹⁰⁹⁶

Müzik, insanın yalnızca zihinsel hayatına değil, aynı zamanda da ruhsal hayatının derinliklerine kadar etki eden bir güce sahiptir. Müzik, bize neşelenmeyi öğretir. Bizi belirli tutkuların etkisinden kurtarır. Ayrıca müziğin, dinlendirici, boş

¹⁰⁹¹ Koçer 1980, 165.

¹⁰⁹² Aristoteles 2015, 259-260.

¹⁰⁹³ Koçer 1980, 166.

¹⁰⁹⁴ Akurgal 1993, 75.

¹⁰⁹⁵ Binbaşoğlu 1982, 29.

¹⁰⁹⁶ Koçer 1980, 157.

vakit geçirici ve ruhsal gerilimleri ortadan kaldıracı etkileri vardır.¹⁰⁹⁷ Ayrıca müzikle belirli bir karaktere sahip olunması amaçlanabilir ve müziği doğru eleştiriler yapmayı amaçlayan bir karakter geliştirici olarak kabul edebiliriz. Müzik eğitime uyarlanmalı ve gençlerin müzik eğitimi almaları sağlanmalıdır.¹⁰⁹⁸

Çocuklara resimde öğretilmelidir. Ama alış verişte yanlış yapmamak veya alışverişte aldatılmamak için değil, insan şeklinin güzelliği hakkında daha iyi hüküm verebilmek için, resim öğretilmelidir.¹⁰⁹⁹

Gramer, gerek ticarî ve gerekse sosyal hayattaki faaliyetler için önemlidir. Gramer, diğer çok çeşitli bilgiler için bir temel olduğu için öğretilmelidir. Grameri, retorik öğretimi izlemelidir. Retorik, gençlere her konuda akıllı olarak konuşacak tarzda düşünmek yeteneğini geliştirir ve bunları, herkesin anlayabileceği bir dille ifade etmeyi sağlar.¹¹⁰⁰

Matematik ve geometri yoluyla ise gençler, gerçeklikte mevcut olmayan ölçü, düzen ve güzeli tanımış olurlar. Ayrıca zihinsel alıştırmayı sağlaması için, diğer insanları ikna etmek için, iyiyi ve yanlışı birbirinden kolayca ayırt edebilmeyi sağlamak için, felsefî bilimlerin öğretilmesi için dialektik de öğretilen bilimlerden olmalıdır. Bunun yanında felsefe, yüksek bir insanî-politik eğitim yoluyla insanları mutluluğa ve bilgeliğe götürmeyi sağlayacak bir vasıta olduğundan öğretilmelidir. Politika ve devlet bilimi ise, fertleri, devletin faydalı bir üyesi yapar. Aristoteles'te zihnî eğitimin yanında ikinci büyük eğitim grubunu, ahlâkî eğitim teşkil eder. Bu eğitim, insanların birlikte yaşaması ve devletin varlığını sürdürmesi bakımından çok önemlidir.¹¹⁰¹ İnsan eğer ahlâkî bir eğitim almaz ise hayvanlar âleminin en tehlikeli varlığı olabilir. Ahlakî eğitim akla uygun olarak yapıldığı zaman daha kolay olur ve “alıştırmalar” yoluyla mükemmelleştirilir.¹¹⁰²

¹⁰⁹⁷ Aytaç 1992, 49.

¹⁰⁹⁸ Aristoteles 2015, 260,264.

¹⁰⁹⁹ Koçer 1980, 165.

¹¹⁰⁰ Aytaç 1992, 49.

¹¹⁰¹ Aytaç 1992, 50

¹¹⁰² Binbaşoğlu 1982, 26.

5.2.7.4.3. Öğretim Yöntem ve İlkeleri

Aristoteles, kişinin tek yönlü eğitimine karşıdır. Bu nedenle, Sparta'daki yalnızca beden eğitimine karşıdır. Ona göre, böyle bir eğitim kişiyi tek yönlü yapar. O, kişinin bütün olarak eğitilmesi yahut eğitimde bütünlük sağlanması gerektiğini vurgular.¹¹⁰³

Aristoteles'te mantık büyük bir yer tutar. Bu, tümdengelsel bir nitelik taşıır. Bunları da dört basamakta uygular. Bunlar; konuyu belirtmek ve saptamak, konu hakkında mevcut işaret ve düşünceleri sıralamak, ileri sürülen sorunun gösterdiği zorlukları tam olarak araştırmak ve nesnenin durumunu göz önünde tutarak, muhakemeye dayanan tartışmalardan yararlanmak. Aristoteles, gözlem ve deneye de önem vermiş. Hatta bitki ve hayvan koleksiyonları yapmıştır. Öğrencisi İskender, fethettiği ülkelerden hocasına sayısız bitki ve hayvan koleksiyonları göndermiştir.¹¹⁰⁴

¹¹⁰³ Binbaşoğlu 1982, 29.

¹¹⁰⁴ Binbaşoğlu 1982, 30-31.

ALTINCI BÖLÜM

HELLENİSTİK DÖNEMDE ÇOCUK ve EĞİTİM (M.Ö. 323-31)

Kültür tarihi yönünden Hellenizm adı verilen bu devir, Yunanlıların bağımsızlığını kaybedişinden, Roma imparatorluğunun kurulmasına kadar sürer. Yani Büyük İskender'in ölümünden (M.Ö. 323), Aktium savaşına kadarki devreyi kapsar. Politik yönden ise, İskender'in halefleri tarafından kurulan ve daha sonra Roma cihan imparatorluğu içinde kaybolan Diadoklar İmparatorluğu devresini içine alır.¹¹⁰⁵

6.1. HELLENİZM'İN GENEL KARAKTERİSTİĞİ:

M.Ö. 431-404 yılları arasında süren bir iç savaş, Atina ile Sparta'yı birlikte çökertti ve bütün Yunanistan, Makedonya Kralı II. Pilip'in eline geçti. II. Filip'in oğlu Büyük İskender (M.Ö. 336-323) ilk çağların en meşhur imparatorlarından biri olarak, krallığını doğuda Hindistan'a kadar genişletti ve bir dünya imparatorluğu hâline getirdi.¹¹⁰⁶

İskender'in dünya imparatorluğu için giriştiği büyük Asya seferlerinin kültür tarihi bakımından önemli sonuçları olmuştur. Klâsik Yunan kültürü, millî karakterini kaybederek dünyaya yayılmaya başladı. Yunan dili, bir dünya dili oldu. Yunan kültürü, çeşitli kavimlerin ortak malı haline geldi ve aynı zamanda da Yunan kültürüne Küçük Asya, Suriye, Yahudi, Mısır ve hatta Hint kültürü unsurları karıştı. Daha önceki "polis" in zümresel düzeninin yerine, dünya vatandaşlığının (kosmopolit) ferdiyetçiliği ve evrenselliği geçti.¹¹⁰⁷ Bu ayrı ayrı kaynaklardan gelen düşünce hareketlerinin ve mistik çağruların birbirleriyle kaynaşmaları, Hellenizm

¹¹⁰⁵ Aytaç 1992, 51.

¹¹⁰⁶ Koçer 1980, 169.

¹¹⁰⁷ Aytaç 1992, 51.

denilen hareketi doğurmuştur. Kısacası Hellen medeniyetinin doğu medeniyeti ve yabancı unsurlarla karışmasından meydana gelmiş şeklidir diyebiliriz.¹¹⁰⁸

Bu devir, şehir devleti hudutlarını aşarak Hindistan'a kadar uzayan seferlerin sonucunda geniş temaslar ve kazançlardan sonra büyük hacimdeki bir düzenin ve merkezi idarenin Roma'yı da içine alan büyük devlet sınırları içinde gelişmiş ve kozmopolit bir bünyeye girmiştir. Batı istikametinde Roma'ya aktarılan bir kaynaşma hareketi içinde, Eski Yunanca siyasi hâkimiyetini kaybeden bir memleketin kültür, ilim ve sanat dili olmak gücünü kazanmıştır. Bu anlamda Hellen, Yunan toplumuna mensup olmaktan çıkmış, bir nevi enternasyonal bünye karakteri taşımıştır ki buna İskender'in genişleyen hükümlerlik hudutları içindeki doğulu unsurlar da katılmıştır.¹¹⁰⁹ Hatta hangi milliyete mensup olursa olsun, şark memleketlerinde bütün tahsilli, münevver kimselere Hellenler denilmekte idi. Tabiatıyla burada "tahsil" sözü ile kast olunan şey, Hellenistik kültür ve bilhassa Grekçe diline tam manası ile hâkim bulunmuş olmaktır.¹¹¹⁰

Klasik Yunan hayatı, bir şehir hayatı idi. Bu nedenle de imparatorluğun birçok yerinde Yunan tarzında şehirler kuruldu. Gerçi Atina, Hellenizm devrinde hâlâ en önemli merkez olarak kaldıysa da artık tek kültür merkezi olmaktan çıktı.¹¹¹¹ Hellenizm çağında Eski Yunan, şehir devletleri biçiminden çıkıp, Doğu Akdeniz'in etrafını içine alan kozmopolit bir bünyeye sahip bir toplum haline geldi.¹¹¹² Artık bir şehrin vatandaşı değil şuurlu bir surette dünya vatandaşı, bir medeniyet hareketi olarak insanlık ve şahsiyet değerleri açısından benimsenmiştir.¹¹¹³

İlim kollarında ve ayrı ilim dallarında yapılan ilmî araştırmalar Hellenistik devirde büyük bir hız almıştır. Atina dışında da büyük kütüphaneler, müzelere ve yeni ilmî araştırma merkezleri kuruldu.¹¹¹⁴ Ayrıca birtakım Hellenistik dönem başkentlerde krallar için yapılmış saraylar mevcuttu. Bu sarayların büyük bir kısmı zamanımıza kadar gelmiştir. Bu saray mimarisinin yanı sıra gymnasium, tiyatro,

¹¹⁰⁸ Koçer 1980, 169-170.

¹¹⁰⁹ Öymen 1969, 39.

¹¹¹⁰ Erzen 1945, 79.

¹¹¹¹ Aytaç 1992, 51.

¹¹¹² Koçer 1980, 170.

¹¹¹³ Öymen 1969, 40.

¹¹¹⁴ Koçer 1980, 170.

kütüphane binaları gibi yapılar da yer almaktadır.¹¹¹⁵ Hellenizm devrinde Suriye, İspanya, Mısır ülkelerindeki şehirlerde, okul, tiyatro vs. gibi eserlerde yapılmıştır.¹¹¹⁶ Bu çağda, en önemli kültür merkezi İskenderiye şehri idi fakat bunun yanında Atina, Bergama, Rodos, Sirakusu ve daha birçok şehirde bilimsel çalışmalar yapılmıştır.¹¹¹⁷

İlimlerin gelişmesi ile kendilerini araştırmalara ve bilgileri toplamaya veren zengin bir bilginler tabakası teşekkül etti.¹¹¹⁸ Bilgi ve öğrenime olan tesiri itibariyle de Hellenizm, tabiat ve matematik bilimleri yanında tıp ve filoloji sahasında bu geniş temaslarla yaratıcı faaliyetlere hız verdimiş büyük kütüphaneler arşiv ve enstitülerle zenginleştirilmiş ihtisas kolları artmıştır.¹¹¹⁹

İskender'in akınları sonucunda eskiçağ ilminin coğrafi bilgisi olağanüstü genişlemiş yeni ve güvenilir bilgiler elde edilmiştir.¹¹²⁰ Dönemin ünlü bilginlerin başında Euklid (M.Ö. 300 civarı), Archimedes (Öl. M.Ö. 212), Heron (M.Ö. 150-100 civarı) ve Astronom Aristarch (M.Ö. 3. Yüzyıl) v.b. gibi kişiler gelir.¹¹²¹

6.2. HELLENİZM DEVRİNDE OKULLAR

Hellenistik Çağ, yeni bir dönemin kapılarını aralarırken aynı zamanda gelişkin kent yaşamının bir uzantısı olarak eğitim ve öğretim kurumlarıyla da dikkatleri üzerine çekmekteydi.¹¹²²

Aries'e göre; Neolitik Dönem'deki yaş grupları da, Hellenistik çağın "paidea"sı da çocuk dünyasıyla yetişkininki arasında bir fark ve geçiş bulunduğunu, bu geçişin eğitim ya da yetiştirmeye gerçekleştirildiğini kabul ediyordu.¹¹²³

İyonya ve Karia bölgesinde ele geçen epigrafik belgelerin çoğunun paidonomos (eğitim danışmanı) yazıtları olması bu dönemde eğitime verilen değeri gösterir.¹¹²⁴ Hellenizm döneminde kültürel hayatın gelişmesi, eğitimin

¹¹¹⁵ Pekman 1967, 27.

¹¹¹⁶ Öymen 1969, 40.

¹¹¹⁷ Göker 1998, 36.

¹¹¹⁸ Aytaç 1992, 51-52.

¹¹¹⁹ Öymen 1969, 40.

¹¹²⁰ Koçer 1980, 170.

¹¹²¹ Aytaç 1992, 51-52.

¹¹²² Mutluay 2010-B, 159.

¹¹²³ Tan 1994, 19.

¹¹²⁴ Bilgiç 2014, 324.

entelektüelleştirilmesine ve bu nedenle de okulların önem kazanmasına yol açtı. Devlet tarafından olduğu gibi şehirler ve vakıflar tarafından da çok sayıda okul kuruldu.¹¹²⁵ Ele geçen epigrafik belgelerde Miletos kentinde okul açan hayırseverleri onurlandırma dekleretleri bulunmuştur.¹¹²⁶

Anlaşılabacağı üzere bu dönemde, bilginin planlı ve örgütlü bir biçimde aktarıldığı okullar ortaya çıkmıştır. Ayrıca gene bu dönemde, okul sayısında önemli artışlar olmuştur. Devlet tarafından açılanların dışında biraz öncede belirttiğimiz gibi vakıflarca da organize edilen eğitim kurumları kültürel yaşama büyük katkıda bulunmuştur.¹¹²⁷

Hellenistik çağın diğer önemli bir özelliği bu dönemde okul kademeleri yeniden düzenlenmesidir. Çocukların eğitimlerini sürdürürken ilk kez tanıştıkları temel eğitim kurumları onların yaşamında önemli bir yer tutuyordu. Çocuklar temel eğitim okullarını tamamladıktan sonra daha üst düzeydeki gramer okullarına devam ediyorlardı. Lise seviyesindeki gymnasion ise dönemin diğer önemli okullarından birisiydi. Ayrıca Hellenistik Çağ'ın büyük gelişme gösteren yüksek öğrenim kurumları vardı.¹¹²⁸ Hellenistik Çağ'da şekillenen eğitim sisteminde gramer ve hitabet üzerinde daha fazla durulurdu. Gramer 12 yaş civarı verilirken, hitabet eğitimi 15 yaş civarı verilirdi.¹¹²⁹

Belagat, özellikle Romalıların hâkimiyeti devresinde küçük Asya'da İzmir, Efes, Milet ve Rodos gibi büyük merkezlerde hitabet okullarının kurulması, geniş ölçüde askeri bir talimgâh tabiatını taşıyan eğitime daha az itibar edilerek, sözün bir silah kuvvetinden de üstün sayılıp vatandaşlık haklarının aranması ve korunması manasına da gelmiştir. Roma'ya geçen hâkimiyet nizamı içinde özellikle cumhuriyet devrinde hitabet, bir eğitim ideali gibi değerlendirilmiştir.¹¹³⁰ Ayrıca Bergama heykeltıraşlık okulunu da unutmamak gerekir. Hellenistik Çağ'da Bergama'da kurulan bu okul daha sonra Roma Çağı'nda da Aprodiasias'ı etkilemiştir.

¹¹²⁵ Koçer 1980, 175.

¹¹²⁶ Bilgiç 2014, 324.

¹¹²⁷ Mutluay 2010-B,160.

¹¹²⁸ Mutluay 2010-B, 159-160.

¹¹²⁹ Clarke 2012, 12.

¹¹³⁰ Öymen 1969, 40.

Anadolu'daki en önemli heykeltıraşlık merkezidir Aphrodisias.¹¹³¹ Bergama Heykeltıraşlık Okulu'nda yapılan eserlerden en önemlilerinden biri İskender başıdır. Bunun yanında Uçan Nike Heykelciği, Tanrıça Aphrodite, Kentauros (At Adam) Kanatlı Tanrı Kabartması bu okulun diğer ürünleridir.¹¹³²

Teos'ta bulunan, M.Ö. III. yüzyıla tarihlenen bir yazıtın içeriğinden her yıl kız ve erkek çocukların eğitimi için üç gramer öğretmeni, iki beden eğitmeni, bir müzik öğretmeni, bir askeri eğitmen ve bir de ok (ya da cirit) eğitmeninin atandığını öğrenmekteyiz. Öğretmenler maaşlarını yıllık olarak almaktadırlar. Bu yazıtla birlikte M.Ö. III. yüzyılda Teos Kenti'nde yasaya bağlı olarak düzenli ve sistemli çalışan bir eğitim kurumunun varlığı açıkça görülmektedir. İkinci bir yazıt ise Miletos Kenti'nden (Söke) ele geçmiştir. Bu bir okul yönetimini düzenleyen ve kuran hayırsever Thallion oğlu Eudemos'u onurlandırma dekleretidir. Ayrıca belge, beden eğitmenlerinin ve gramer öğretmek isteyenlerin seçimle belirlendiğinden bahsetmektedir. Adaletsiz bir seçim olmaması için beden eğitmenlerinin Hermes'e; gramer öğretmenlerinin ise Apollon ve Musa'lara yemin etmektedirler. Öğrenenler aylık ücret almaktadırlar. Ayrıca öğretmenler her ayın beşinde derslerin dışında çocukları serbest bırakmaktadırlar. Hem Teos hem de Miletos'taki iki belge de dikkate alındığında Anadolu'nun batı kıyılarında yer alan kentlerde özellikle Hellenistik Dönem için, bir eğitim sisteminin varlığından söz edilebilir.¹¹³³

Bu dönemde Eflatun ve Aristoteles'in Akademileri ve Liceum'u yanında Stoacıların ve Epicurienlerin felsefe okulları meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde şahsi görüşler ve özellikler de hareket serbestisi bulmuşlardır. Öte taraftan insancıl düşünceler kutsal bir değer taşımaya başlamıştır.¹¹³⁴

6.2.1. İLKOKULLAR

Bu dönemde özel ilkokullar terk edilmeye başlanmıştır. Hemen hemen her yerde hiç olmazsa ilk derecede bölge okulları bulunup, bu okullar toplum tarafından

¹¹³¹ Sözen 1995, 85.

¹¹³² Sözen 1995, 88.

¹¹³³ Bilgiç 2014, 324.

¹¹³⁴ Öymen 1969, 40.

yürütülürdü. Yalnız Mısır'da doğrudan doğruya devlet tarafından yürütülürdü. İlköğretim doğrudan doğruya bir bölge kuruluşuydu.¹¹³⁵

İlkokullar, çoğunlukla şehirlerde kurulmuşlardır. Erkek çocuklar için açılan ilkokullar yanında kız çocukları için de ilkokullar açılmıştır.¹¹³⁶ Klasik dönemde olduğu gibi Hellenistik Dönem'de çocuk altı yaşına kadar evde ailesinin yanında eğitim görmektedir.¹¹³⁷ 7-14 yaşındaki çocuklar için okul, Atina'da olduğu gibi idi. Programları da yine Atina'da olduğu gibidir.¹¹³⁸ Bu okullarda verilen temel eğitim okuma, yaz-hesap, resim, müzik ve jimnastik öğretimini kapsıyordu. Bunlardan müzik ve jimnastik, bu kademedeki ikinci planda yer almaktaydı.¹¹³⁹

İlkokula giden bir çocuğun genel eğitimi üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; okuma-yazma, şiir ile nesrin incelendiği ve ezberlendiği grammata; müzik ve dans dersi musike ve fiziksel eğitim gymnastikedir. Çocuk için öncelikli eğitim Hellen alfabesindeki 24 harfi öğrenmekle başlamaktadır. Öğrenci alfabeyi grammatistes, grammatikos, didaskalos ya da grammatadidaskalos'tan (gramer öğretmeni) öğrenmektedir. Küçük çocukların alfabeyi kolayca öğrenmeleri ve ezberlemeleri için aileleri onlara fildişinden veya ahşaptan yapılmış harfler vermektedir. Harfler baştan sona sondan başa ezberlendikten sonra öğrenciler bu harfleri yazmayı öğrenmektedirler. Grammatistes, küçük çocuğa yazıyı öğrettikten sonra heceler kurmasını öğretmektedir. Çocuklar harfleri öğrenip söylenenleri anlamaya başlayınca sırasıyla Homeros, Hesiodos, Theogonis gibi büyük şairlerin şiirleri okutulmaktadır.¹¹⁴⁰

Grammatistesler tarafından öğrencilere okuma-yazmanın yanı sıra matematik ve aritmetik dersleri de verilmekte; hesaplamalar ya kum üzerine karelerinde çakıl taşlarının hareket ettirilebileceği basit bir tabloyla ya da iplere dizilmiş boncuklarla (abaküs) yapılmaktadır. Miletos ve Teos'taki epigrafik verilerde gramer

¹¹³⁵ Koçer 1980, 175.

¹¹³⁶ Aytaç 1992, 52-53.

¹¹³⁷ Bilgiç 2014, 330.

¹¹³⁸ Koçer 1980, 175.

¹¹³⁹ Mutluay 2010-B,160

¹¹⁴⁰ Bilgiç 2014, 330-331.

öğretmenlerinin aylık veya öğrencinin eğitim durumundaki ilerleme aşamasına göre maaş aldıkları görülmektedir.¹¹⁴¹

Gramer eğitiminden sonra çocuk, müzik eğitimine başlamakta ve kitharistesten kithara çalmasını öğrenmektedir. Kitharistes terimi bazı yazıtlarda, müzik öğretmeni değil müzisyen anlamında kullanılabilir. İyonya ve Karia bölgelerinde ele geçen yazıtlarda müzik öğretmenlerinin çocuklara sesi ayırt etmeyi, müziği, kithara ya da lir çalmayı öğretmelerinden bahsedilmektedir. Ayrıca yıllık 700 drakhmai maaş almaktadırlar. Kitharistes, çocuğa kithara çalmasını öğrettikten sonra ona daha başka şairlerin eserlerini öğretmekte, bunları da kithara ile çaldırmaktadır. Öğrenciler bazı lirik ozanların eserlerini de bir lyra ya da aulos eşliğinde okumaktadır. Musikinin amacı kişinin iyi bir karaktere sahip olmasını sağlamaktır. Müzik, Hellenlerin görüşüne göre ahlaki davranış üzerinde doğrudan doğruya etkilidir. Aynı zamanda ritim, harmoni ve ölçü yoluyla müzik kendine hâkim olmayı öğretir. Buna ilaveten müzik eğitiminin bir diğer amacı da insanların tiyatro oyunlarını doğru bir şekilde idrak etmelerini sağlamak ve halka açık gösterilere iştirakte bulunmalarına imkân vermektir.¹¹⁴²

Beden terbiyesi gençlik yurtlarında düzenlenir; her sabah devam ederdi ve okuldaki okuma-yazma düzeni gibi kabul edilirdi.¹¹⁴³ Vücudun güzelleştirilmesi ve savaş silahlarının kullanılması ise paidotribesin (beden öğretmeni) gözetiminde olmaktadır. Miletos'ta ele geçen belgelerde beden eğitimcilerinin görevlerine seçilerek geldiklerini görmekteyiz. Paidotribes'in gözetiminde gerçekleşen gymnasiondaki beden eğitimi pentathlondan oluşmaktadır. Bunların yanı sıra boks, ağırlık kaldırma, top oyunları, araba ve at yarışları da yapılmaktaydı. Koşu, disk ve cirit atma çok geniş alanlarda yapılması gerektiği için bu tür dersler kentin dışında verilirdi. Paidotribesin Miletos'ta aylık maaşı bir paidotribes'in 30 drakhmi iken ve Teos'da bir paidotribes'in yıllık maaşı 500 drakhmi olarak bildirilmektedir.¹¹⁴⁴

¹¹⁴¹ Bilgiç 2014, 332.

¹¹⁴² Bilgiç 2014, 333.

¹¹⁴³ Koçer 1980, 175.

¹¹⁴⁴ Bilgiç 2014, 333-334.

Pedagogların okula giden çocuklara katılma ve onları koruma âdeti bu devirde de devam etti, ancak bu devrede onların ilgileri eğitsel yönde genişledi.¹¹⁴⁵ Okul ders kitapları (hem de resimlendirilmiş olarak) yazıldı.¹¹⁴⁶

6.2.2. ORTAOKULLAR (GRAMER OKULLARI):

Öğretimin ikinci kademesidir ve hem erkeklere hem de kızlara hitap ederdi. Bu aşamadaki okullar özel teşebbüs tarafından organize edilir ve paralıdır. Bunun için de üst tabaka çocuklarına ayrılırdı.¹¹⁴⁷ 10 ilâ 12 yaşlarındaki öğrencilerin devam ettikleri bu okullar, her şeyden önce klâsik Yunancanın öğretilmesine hizmet etmekle ve bu nedenle de öğretimde, klâsik şair ve yazarların metinleri, esas alınmaktadır.¹¹⁴⁸

6.2.3. LİSELER (GYMNASİON)

Milattan 400 yıl önce sadece jimnastik idmanları için düşünülmüş olan gymnasionlar, fikri ve manevi bir eğitim merkezi olmuş, okul kitaplıklarını, tiyatroyu ve mabetleri vb. birleştiren bir kültür değişmesi meydana getirmiştir.¹¹⁴⁹ Hellenizm devrinde ise bu “gymnasion”, genellikle büyük spor salonları, havuzları, dershaneleri, okul arşivleri, kitaplıkları ve bazen de Bergama’da olduğu gibi okul tiyatroları olan yüksek genel öğretim kurumları halini aldılar. “Tapınaklar” ile “Gymnasionlar”, Hellenist şehirlerin merkezini ve çok kere de en güzel binalarını teşkil etmişlerdir. Onun içindir ki bu okullar, şehir ve bölgelerin Hellenleştirilmesine çok büyük katkıda bulunmuşlardır.¹¹⁵⁰

Bu okullarda, klâsik devrin ephebe yetiştirmesinin zıddına, beden eğitimi yanında askerî eğitim, artık bir önem taşımaz hale gelmiştir. Gymnasionlardaki öğretimin esasını, sofistlerden devralınan bilimler (gramer, retorik, dialektik) teşkil etmektedir. Tüm olarak ele alındığı zaman bu öğretimin ağırlık merkezinde, Yunan dili ve edebiyatı bilgilerinin öğretilmesi yer almaktadır.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁵ Koçer 1980, 175.

¹¹⁴⁶ Mutluay 2010-B,160.

¹¹⁴⁷ Koçer 1980, 175.

¹¹⁴⁸ Mutluay 2010-B,160.

¹¹⁴⁹ Öymen 1969, 40.

¹¹⁵⁰ Mutluay 2010-B 160.

¹¹⁵¹ Aytaç 1992, 53.

6.2.4. YÜKSEK ÖĞRETİM

Hellenizm devrinde sofistlerden devralınan “Trivium” a, yeni bir bölüm olan “Quadrivium” un eklenmesiyle “Septem artes liberales” (hürlerin yedi sanatı ya da yedi serbest sanat) adını alan yeni bir program oluşturulmuştur. Böyle bir öğretim programı, şu iki bölümdeki bilim dallarını kapsamaktadır: Tri-vium: Gramer, Retorik, Dialektik; Quadrivium ise: Aritmetik, Geometri, Astronomi, Müzik.¹¹⁵² Hellenizm döneminde yüksek öğretimin temelinde bu program ve dersler vardır.

Atina’nın klasik devrinde yüksek öğrenim görmek isteyen gençler, ya bir sofistten ya bir hatip (rhetor)’den ders alır ya da bir felsefe okuluna (Platon’un Akademiası veya Aristoteles’in Lykeion’una) devam ederlerdi. Bu imkân, yine Hellenizm devrinde de vardır. Bu iki felsefe okullarına yenileri de eklenmiştir. Hellenizm devrinin felsefe okulları içerisinde şu dört tanesi önemlidir: Akademiciler, Peripatikçiler, Stoacılar ve Epikürcüler.¹¹⁵³

Hellenizm devrinde, Yüksek öğretim kurumları olarak, ayrıca Retorik okullarının açılmış olduğunu görmekteyiz.

¹¹⁵² Aytaç 1992, 53.

¹¹⁵³ Aytaç 1992, 53.

YEDİNCİ BÖLÜM

ESKİ ROMA DÖNEMİ'NDE ÇOCUK ve EĞİTİM

Yunanlılar özellikle felsefi-teorik yetenekleriyle dünyaya orijinal eserler verirlerken, Romalılar daha çok pratik hayata yönelmiş bulunmaktadırlar. Bilim ve güzel sanatlar konusundaki başarılarını, büyük oranda Yunanlıları taklit etmelerine borçludurlar.¹¹⁵⁴

Roma İmparatorluğu, sayısız savaşlarla ve fetih seferleriyle, muazzam büyüklükte bir dünya imparatorluğu kurdu. Romalıların günümüz dünyasına, özellikle siyasi, hukuki, imar ve teknik alanlarda yaptığı katkılar, düşünceye değil daha çok uygulamaya dayalıdır.¹¹⁵⁵ Romalıların başarılı olduğu birçok alan, Romalıların yaratıcı yeteneklerinin ve pratik becerilerinin eseri olarak görülür. Örneğin mimari başarılarında, yol ve su kemeri yapımında beceri gerektiren birçok iş kollarında ve geniş ticari başarılarında okulların gençler üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır.¹¹⁵⁶

Bu eğitim içinde böyledir ve Eski Romalıların ilk dönemlerinde bir sistem içinde yürütülen her hangi bir eğitim söz konusu değildi. Romalıların eğitimi de daha çok pratik yaşam üzerine kuruluydu. Faydacılık her zaman Romalı için önemli olmuştur. Denilebilir ki, pragmatik eğitim ve yaşam biçiminin ilk mimarları Romalılarıdır.¹¹⁵⁷ Ayrıca Roma eğitimi ne yasaların karışımıydı ne ortaya konan bir form vardı.¹¹⁵⁸

İlk dönemlerinde eğitim faaliyetlerine karışmayan devlet, bilim ve sanatta olduğu gibi, eğitim alanında da Yunanlılardan büyük ölçüde etkilendi.¹¹⁵⁹ Ama devlet seviyesinde resmi bir eğitim sisteminin olmaması devletin eğitimi kontrol

¹¹⁵⁴ Aytac 1992, 59.

¹¹⁵⁵ Delius 2012, 2.

¹¹⁵⁶ Cubberley 2004, 89.

¹¹⁵⁷ Maltaş 2011, 203.

¹¹⁵⁸ Corbeil 2001, 261.

¹¹⁵⁹ Maltaş 2011, 203.

edemediği anlamına gelmemektedir.¹¹⁶⁰ Yunan kültürünün Roma'daki egemenliğinden sonra Yunanlı öğretmenler tercih edilir duruma geldi. Roma'nın Hellen ruhu taşıyan eğitimi 380'den itibaren Kilise'nin egemenliğine girerek yeni bir form kazandı.¹¹⁶¹

Yeni doğan, ister kız ister erkek olsun, dünyaya gelir gelmez bir sütanneye emanet edilirdi. Ama sütanne, meme vermekten çok daha fazlasını yapardı. Küçük erkek çocuklarının eğitimi, ergenlik çağına gelene kadar ona, ayrıca da çocukların iyi bir eğitim almasından sorumlu olan ve ‐lala‐ diye de adlandırılan bir ‐pedagog‐a emanet edilirdi. Çocuklar onlarla birlikte yaşar, gündüz yemeklerini onlarla yer, ancak törensel bir yanı olan akşam yemeklerini ebeveynleri ve onların konuklarıyla birlikte yerlerdi. Bir kız çocuğu evleneceği zamanda yanında olurdu. Zengin ailelerde ikinci aile, köyde ağırbaşlı yaşlı bir kadın akrabasının yönetimi altında, karmaşadan uzakta sağlıklı bir hayat sürer. Aynı hanenin tüm gelecek kuşakları, bu kadın akrabasının denenmiş ve güvenilir erdemlerine emanet edilir. Çocukların eğitim ve ödevlerini, aynı zamanda oyun ve eğlence saatlerini o düzenler.¹¹⁶²

Eski Romalılar, sıkı bir ataerkil düzene ve kuvvetli bir aile kültürüne bağlı, tarımla uğraşan bir halktı. Romalılarda aile, kutsal bir varlık olarak kabul edilmiştir. Onun için de aile, sıkı bir ahlak ve disiplin temeli üzerine kurulmuş bulunuyordu.¹¹⁶³ Çocuklar da ev ortamında, aile içinde yetişmekteydi. Böylece çocuk ilk eğitimini anne ve babasından alıyordu. Aileler çocuklarını bir takım pratik bilgilerle donatmaya çalışıyorlardı. Hatta çocuklara ‐On İki Levha Kanunu‐nu öğretiyorlardı. Geçmişine değer veren Romalı örf ve gelenekleri çocuklarına aktarmaya da özen gösterirdi. Bunu ise yerleşik birtakım eski öykülerden örnekler vererek yapmaya çalışıyorlardı.¹¹⁶⁴ Ayrıca ailedeki sıkı disiplinle hak, adalet, asil davranışları edinmenin fazileti, tedbirli olma gibi çeşitli davranışlar kazandırılırdı. Ayrıca ev tanrılarının varlığı, Romalıların aileye verdiği önemin bir kanıtı sayılabilir.¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁰ Corbeill 2001, 262.

¹¹⁶¹ Maltaş 2011, 203.

¹¹⁶² Veyne 2006, 27.

¹¹⁶³ Aytaç 1992, 59-60.

¹¹⁶⁴ Mutluay 2007, 112

¹¹⁶⁵ Maltaş 2011, 203.

Ailede babanın otoritesi ve babaya eşit olan annenin aile ocağını yaşatmadaki rolü ve amacı, sadık çocuklar yetiştirmektir.¹¹⁶⁶ On iki levha kanunu çocuğuna öğretmek ve belletmek babanın vazifelerindedir. Ve babanın çocuk üzerinde hudutsuz bir otoritesi vardır.¹¹⁶⁷ Anne ve büyükanne çocuklara “hürmet”i empoze eder. Dinin etkisi de, sadık çocuklar yetiştirmek istikametindedir. Romalının etrafını birçok ilâhlar çevrelemiştir. Ne zaman bir çocuk memeden ayrılacak, olsa, ilahelerin ona yemeyi, içmeyi, öğreteceği hikâyeye ve kabul ediliyordu. Bütün bu hurafeler, çocuğu günlük hayatında da takip ediyordu. Çocuk her yerde ilâhlar hikâyelerini teneffüs ediyordu.¹¹⁶⁸

Ahlaki değerler annelerin eğitim rehberliği içinde yer almıştır. Erkek çocukların da babalarının yanında halk topluluğu meclislerinde bir nevi staj yapma gibi yer alıp onları dinlemeleri bir gelenek halini almıştı.¹¹⁶⁹

Eski uygarlıkların çoğunda olduğu gibi, Roma’da da kızlar için eğitimin yeri daha çok baba ocağıydı. Kızlar, geleceğin anneleri olarak ev işlerini ve ahlâk kurallarını evde öğrenirlerdi. Roma’da kızlar erken yaşlarda evlendirilirlerdi. Gelin, çocuk sayıldığı yaşlarda giydiği pelerini (toga) çıkarır, gelinliğini giyerdi ve yüzü kırmızı bir peçeyle örtülürdü. Çocukken oynadığı oyuncak bebeklerini tanrı Lar’a armağan ederdi ve sonra törenle kocasının evine götürülürdü.¹¹⁷⁰

Romalılar, 10 -15 yaşlarına kadar, çocuklarını okula göndermeyerek kendi elleriyle eğitmek istemişlerdir. Ünlü Romalı eğitimci Quintilianus bunu doğru bulmuyordu. Plutarkos da ise, biraz daha esnek bir anlayış vardır. O da ilk eğitimin aile ocağında verilmesini istemekle birlikte, yüksek öğrenimin, okullarda özel surette yetiştirilmiş bilgili ve felsefe kültürü olan kimseler tarafından verilmesini istiyordu. Ona göre, anneler, çocuklarının eğitimleriyle doğrudan doğruya meşgul olmalı ve bunun için de kadınların eğitimine büyük yer verilmelidir. Plutarkos bunun için, annelerin çocuklarını bizzat emzirmelerini gerekli görür.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁶ Koçer 1980, 181-182.

¹¹⁶⁷ Öymen 1969, 42.

¹¹⁶⁸ Koçer 1980, 181-182.

¹¹⁶⁹ Öymen 1969, 42.

¹¹⁷⁰ Maltaş 2011, 204.

¹¹⁷¹ Binbaşoğlu 1982, 37.

Devlet kudretinin kaynağını da, bu sıkı aile anlayışı teşkil etmektedir. Bu nedenle aile, eğitim işinde en güçlü unsur olarak yer almıştır.¹¹⁷² Roma devleti eğitimi, bir devlet, bir toplum işi olarak görmedi ve bunun için de kanunlarında eğitimle ilgili bir madde koymadı. Bu sebeple de Roma'da birkaç isim dışında eğitimle ilgilenen eğitimin önemini anlayıp onun üzerinde düşünen filozof düşünür ve eğitimci çıkmadı.¹¹⁷³ Zaten devlet, eğitimi kimse için gerekli görmemiştir ve Atina'daki vatandaşlık için verilen eğitim burada uygulanmamıştır ve imparatorluğun tarihinin geç dönemlerine kadar öğretmenleri ya da eğitimi düzenlemek için bir çabada bulunmamıştır. Roma'daki eğitim tamamen özel bir yapıdaydı. Belli bir ücret karşılığında verilen bu eğitimi isteyen alabilirdi. Roma'daki büyük köle sınıfına ise eğitim verilmemekteydi.¹¹⁷⁴

Sparta'da uygulanan eğitim entelektüel kültür endişesi çekmeksizin tamamen askerî ve disiplinerdi. Atina'da uygulanan eğitim ise, ruhu geliştirmek, bedeni kuvvetlendirmek problemi beraberce ele almayı tavsiye eden bir eğitimdi. Roma ise uzun tarihinde her iki sistemi de birbiri arkasına uyguladı. Cumhuriyet döneminde Yunanistan'ın fethedinceye kadar Sparta'dakine benzeyen bir eğitimi uygun gördü. İmparatorluk devrinde ise, daha ziyade Atina'dakine benzeyen bir sisteme kaydılar.¹¹⁷⁵

Romalıların öğretim ve eğitimini iki bölüme ayırabiliriz. Birinci devre, ikinci Pün Muharebelerinin sonuna kadar devam eden cumhuriyet devri, ikinci devre ise Roma Kayser'lerinin idaresinde geçen zamana tekabül eden devresidir. Birinci devrenin eğitim unsurları arasında; kahramanlık, mertlik, çalışkanlık, topluma bağlılık, aileye saygı, on iki emir ve bunları sağlayan alıştırmalara ve geleneksel bilgilere yer vermek; hukuk düzeni anlayışını değerlendirmek gibi unsurlar vardır. Buna karşılık edebiyat, ilim, sanat ve felsefe, Atina'da gördüğü alaka ve itibar özellikle başlangıç devresinde benimsenmemiştir.¹¹⁷⁶

“Okuryazarlık yüksek sınıfa özgü bir ayrıcalık mıydı?” diye sorarsak üç şeyi kesin bir şekilde söyleyebiliriz. Roma'da okuryazar olmayıp bu işi başkalarına

¹¹⁷² Aytaç 1992, 60.

¹¹⁷³ Koçer 1980, 182.

¹¹⁷⁴ Cubberley 2004, 89.

¹¹⁷⁵ Koçer 1980, 181.

¹¹⁷⁶ Öymen 1969, 41-42.

yaptıranlar ve halktan olup yazmasını bilen insanlar vardı. En küçük kasabalarda bile edebi metinlere, klasiklere rastlanıyordu. Öte yandan, özel öğretmenler ancak çok zengin aileler tarafından tutulabiliyorsa da, Ulpianus'un bildirdiğine göre, kentlerde ve kasabalarda yazı yazmanın temel kurallarını öğreten eğitimci vardı. Okul kendini kabul ettirmiş bir kurumdu. Dini takvim okulların tatil dönemlerini belirliyordu.¹¹⁷⁷

Küçük Romalıların önemli bölümü on iki yaşına kadar okula gidiyordu ve kızlar da erkeklerden geri kalmıyorlardı. Okullarda kız ve erkek karışık öğrenim görülüyordu.¹¹⁷⁸

İlk bilgileri "litteratori"ler verirlerdi. Küçük bir ücret karşılığında, sokaklarda, okuma-yazma ve hesaplama öğretirlerdi. Ortaöğretim "gramerci"lerin okullarında verilir ve Latin ve Yunan edebiyatı, geometrinin ilkeleri ve müzik öğretilirdi. Yükseköğretim, çoğu Yunanlı olup Roma'da yerleşmiş söz sanatı öğretmenlerinin (rheteur) uzmanlığına giriyordu. Bu okullar ve özellikle gramercilerin okulları İtalya'nın öteki kentlerinde de vardı ve azatlılarla askerlerin çocukları da izliyorlardı onları.¹¹⁷⁹

Roma'da okul, ithal edilmiş bir üründür ve bu haliyle sokaktan, siyasi ve dinsel etkinliklerden yalıtılmış durumdadır. Oysaki Yunan'da okul, kamusal hayatın bir parçasını oluşturur. Burada çerçeveyi çizen palaestra ile gymnasiondur. Çünkü gymnasion herkesin gidebildiği ikinci bir kamusal alandı ve orada yalnızca beden eğitimi yapılmıyordu. Fakat beden eğitimi önemli bir yer tutuyordu. Edebi dersler dil, Homeros, retorik, bir parça felsefe ve bolca müzik gymnasion ya da palaestralarda öğretilmekteydi. Yaklaşık on altı yaşına kadar süren eğitimin ardından, kesintiye uğramadan ve aynı program gören bir ya da iki yıllık delikanlılık (ephebe) dönemi geliyordu. İyi aileden gelme hiçbir Romalı, bir eğitimden Yunan dili ve edebiyatını öğrenmemişse eğitimli biri denmezdi. Oysaki en eğitimli Yunanlılar bile Latince öğrenmekle alay ederlerdi.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁷ Veyne 2006, 31.

¹¹⁷⁸ Veyne 2006, 32.

¹¹⁷⁹ Tanilli 2002, 498.

¹¹⁸⁰ Veyne 2006, 33-34.

Oğlanlarla kızların yazgısı, on iki yaşına geldiklerinde birbirinden ayrılıyordu. Yalnızca erkek çocukları, o da eğer varlıklı bir aileye mensuplarsa eğitimi sürdürüyorlardı. Bir “gramerci”nin ya da edebiyat hocasının kamçısı altında, klasik yazarları ve mitolojiyi öğreniyorlar. İstisnai olarak, bazı kız çocuklarına, babalarının tuttuğu bir eğitmen kendi klasiklerini öğretiyordu. Şunu da söylemek gerekir ki, on iki yaşındaki bir kız evlenme çağına gelmiş demektir. Bazıları o genç yaşlarında bir kocaya verilmiş ve evlilik başarıya ulaşmış oluyordu. On dört yaşındaki kız her koşulda bir yetişkindir.¹¹⁸¹

Erkek çocuklar ise yalnızca akıllarını süslemek, edebiyat alanında kendilerini geliştirmek için eğitim görürlerdi. Roma’da, insanı biçimlendiren ya da yarar güden konular değil, saygınlık sağlayacak konular ve en başta da retorik öğretiliyordu. Roma’da erkek çocukların ruhunu retorikle donatıyorlardı.¹¹⁸²

Eğitim ve öğretimin yayılmasıyla şiir kitaplarının yanında nesir kitapları da giderek çoğaldı. Kısa sürede edebi çevreler doğdu. Buralarda yazarlar eserlerini yayınlamadan okurlar daha sonra yayıncıların köle kâtipleri bunları çoğaltırlardı. Forumlardaki ve sokaklardaki kitapçılarda satışa çıkarlardı.¹¹⁸³

7.1. ESKİ ROMA’DA EĞİTİMİN AMACI

Roma, sadık ve itaatli yurttaşlar, askerler yetiştirmekten başka bir şey düşünmemişti. Eğitim sistemi de bu düşünceyi tahakkuk ettirmeye yarayacak şekilde kurulmuştur.¹¹⁸⁴

Eski Romalılarda eğitim, günlük yaşama başarı ile uyum yapabilen, ödev ve sorumluluklarını bilen iyi bir yurttaş yetiştirmek üzerinedir. Başka bir anlatımla, Romalılarda eğitimin amacı, ulusa ve yurda yararlı kişiler yetiştirmektir. “İyi yurttaş” sözü ile amaçlanan da becerikli, erdemli ve sağlam karakterli insanlar yetiştirmektir. Erdem, genel olarak, başkalarına iyilik yapmaktan hoşlanma, acıma duygusuna sahip

¹¹⁸¹ Veyne 2006, 32.

¹¹⁸² Veyne 2006, 33.

¹¹⁸³ Tanilli 2002, 498.

¹¹⁸⁴ Koçer 1980, 179.

olma, yiğitlik, doğruluk gibi niteliklerin genel adıdır. Sağlam karakter de toplumun değer yargılarına, ahlak ölçütlerine göre beliren kişilik demektir.¹¹⁸⁵

Romalı, Atinalıda olduğu gibi, pratik faydaları olmayan şeyler üzerinde bir araştırmaya girmez. O, pratik bir gaye için çalışır, ideolojisi yoktur, onun realitesi vardır. O, basit olarak itaatkâr ve hürmetkâr yurttaş ve asker yetiştirmeyi düşünmüştür. O, insanı tanımaz, ancak Romalı vatandaşı bilir.¹¹⁸⁶

Her şeyi yararı ile ölçen Romalılarda eğitim, yaratıcılıktan uzak, pratik ve günlük yaşama, yöneliktir. Bunun için eğitimde yararçı (pragmatik) görüşün başlangıcını Romalılarda aramak gerekir.¹¹⁸⁷

Aileler çocuklarının eğitiminde ve çocuklarının yetiştirilmesinde yurduna faydalı olmak gayesini güderlerdi. Bunun için çocuklar, devleti yaşatacak şekilde eğitilirdi.¹¹⁸⁸ Roma'da iyi yurttaş yetiştirme görevi, ailenin omuzlarına yüklenmiştir.¹¹⁸⁹

7.2. ESKİ ROMA EĞİTİMİNDE YUNAN ETKİSİ

Roma'nın gitgide bir dünya devleti olması, Yunan kültürü ile olan ilişkisini artırmıştır. Daha M.Ö. III. yüzyıldan itibaren, Yunan kültürü, edebiyatı ve eğitimi, Roma'yı girmeye başladı.¹¹⁹⁰ Yunan kültürünün yayılmasına karşı başlangıçta alınan tedbirler, meselâ Yunan filozoflarının sınır dışı edilmeleri, Yunan hitabet hocalarının ders vermelerinin yasaklanması için çıkarılan senato kararları v.b. gibi tedbirler, fazla bir başarı sağlayamadı. Özellikle II. Pön savaşlarının (M.Ö. 264-241) bitiminden itibaren artık Yunan kültürü hâkim duruma geçmeye başlamış ve Yunanlı hocalar ve sanatkârlar Roma'ya gelmişlerdir.(Bkz. Resim-209)¹¹⁹¹

M.Ö. 146 yılında Yunanistan'ın düşmesinden sonra büyük bir göç başladı, bu insanların arasında eğitimli insanlar da bulunmaktaydı. Latin şair Horace bu olayı

¹¹⁸⁵ Binbaşıoğlu 1982, 33-34.

¹¹⁸⁶ Koçer 1980, 181.

¹¹⁸⁷ Binbaşıoğlu 1982, 33-34.

¹¹⁸⁸ Koçer 1980, 179.

¹¹⁸⁹ Aytaç 1992, 60.

¹¹⁹⁰ Aytaç 1992, 60.

¹¹⁹¹ Mutluay 2007, 113.

“Tutsak Yunanistan kendi tutsaklarını zalim bir fatihe, sanatını da Latium’a verdi,” şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁹²

Aristokrat aileler de Yunanlı öğretmenleri yanlarına almış, birçok alanda onlardan esinlenmiştir.¹¹⁹³ Romalılar Yunanlı tutsakları ayrıca doktor, şair vb. olarak da kullanmışlardır. Hatta bazı soylu Romalılar öğrenim için çocuklarını Rodos’a gönderiyorlardı.¹¹⁹⁴ Zamanla Yunanca aristokrat kesimin, politikacıların, tüccarların dili haline gelmiştir. Bu arada birtakım felsefi akımlarda Roma’ya girmiştir. Yunan Stoa felsefesi, tutucu ve ahlaki özellikleri nedeniyle Roma’da tercih edilmeye başlamıştır. Bunun yanında, dini inancı da Roma’ya girerek benimsenmiştir.¹¹⁹⁵

Romalının ilkel inançları, Yunan tesirinden sonra devam etmedi. Romalı Yunanlıyı savaşta yendi fakat onun kültürüne yenildi. Okullar açıldı, hatip ve filozoflar okullarda öğretmen oldular. Aileler çocuklarının eğitimi ile bizzat meşgul olmamaya başladılar, Atina âdetine göre, onlar çocuklarına pedagog dedikleri esirlere teslim etmeye başladılar. Plutark “Çocukların Eğitimi” adlı eserinde bu konuda şöyle diyor: “Onlar, tarlalarının çiftçisi, gemilerinin patronu, paralarının ve bankalarının koruyucuları olurlar da nerede işe yaramayacak sarhoş, elinden hiç bir iş gelmeyen varsa, çocuklarını onlara teslim ederler”.¹¹⁹⁶ Çocukların pedagogları genelde en işe yaramaz esirlerden seçilmekteydi.

Roma eğitim sisteminin temel yapı taşları Yunan eğitime dayanmaktaydı. Yunan dinini, felsefesini, edebiyatını ve eğitimini ödünç alarak, kimilerine göre fethederek ve doğal olarak okul sistemini de Yunanlılarınkine benzeterek Roma kültürünü geliştirmişlerdir. Önceden hiçbir halk kendi ihtiyaçları için başka bir halk tarafından geliştirilen eğitim sistemini tamamen almamıştı. Kendi halkının ihtiyaçlarına daha uygun olması amacıyla eğitimdeki Yunan temeline Romalılara özgü özellikler eklenmiştir. Ama diğer taraftan da birçok Yunan karakter tamamen ihmal edilmiştir. Bir kez Yunan eğitim planını aldıktan sonra yaratıcı Romalılar bu

¹¹⁹² Cubberley 2004, 79.

¹¹⁹³ Mutluay 2007, 113.

¹¹⁹⁴ Alcock 1961, 33.

¹¹⁹⁵ Mutluay 2007, 113.

¹¹⁹⁶ Koçer 1980, 182.

sistemi daha üstün bir hale getirdiler, ama bunu yaparken Yunanlıların yapmadığı biçimselliğe düştüler.¹¹⁹⁷

Roma'daki Yunanca hâkimiyetinin giderek artması yüksek öğretimin, gitgide yabancı dille yapılmaya başlanmasına neden oldu. Aristokrat bir Romalı eğer yüksek bir felsefî eğitim görmek istiyorsa, Atina'nın felsefe okullarından birisine giderdi.¹¹⁹⁸

7.3. ESKİ ROMA'DA OKULLAR

Sınırlı sayıda sembollerin olması ve konuşulan seslerin çoğunu ifade edebilme kapasitesinden dolayı, Yunan-Roma alfabesini öğrenmek, hantal Sümer çivi yazısını öğrenmekten çok daha kolaydı. Bu da, nüfusun büyük bölümünün okuyup yazmasını mümkün hale getirdi. Bu nedenle, Romalılarda bilginin yazı aracılığıyla yayılması, Sümerler ve Akadlar'dan daha kolay oldu.¹¹⁹⁹

Roma'da ilk dönemlerde okul bulunmamaktaydı. M.Ö. 300'e kadar henüz ilkokul yoktu. Eğitim ihtiyacı kısmen evde, iş alanlarında ve kamplarda karşılanmaktaydı ve eğitim basitti. Çocuklardan; alçakgönüllülük, sabır, mantık, dindarlık, cesaret, ciddiyet ve yapılan işe saygı gibi erdemler talep edilmekteydi ve bütün bu değerler örneklerle öğretilmekteydi. Her ev dini yaşam, yurttaşlık değeri ve otorite için merkezi bir öneme sahipti.¹²⁰⁰ Çocuk 15 yaşına kadar ailede eğitilirdi. Ancak son zamanda Roma'daki şehvet düşkünlüğü aile bağlarını çözmüş, aile eğitimini temelden sarsmıştır.¹²⁰¹

Baba, oğlunu bir erkeğin ve vatandaşın yapması gereken pratik bilgilerle eğitmekteydi. Anne ise kızına ev işlerini, kocasına eş olması ve anneliği öğretmekteydi.¹²⁰² Yani kız çocukları evde eğitilmekteydi. Okula göndermek ilk zamanlarda pek yaygın değildi.¹²⁰³ Yaklaşık M. Ö. 300 yılına kadar eğitim tamamen ev ve devlet işlerinde verilmekteydi. Bu süreç dış dünyayla ile iletişimin oldukça az

¹¹⁹⁷ Cubberley 2004, 88.

¹¹⁹⁸ Aytaç 1992, 61.

¹¹⁹⁹ Dudley 1997, 98.

¹²⁰⁰ Cubberley 2004, 75.

¹²⁰¹ Koçer 1980, 179.

¹²⁰² Cubberley 2004, 76.

¹²⁰³ Atasoy 2001, 41.

olduğu bir dönemdi ve başka tarz bir eğitime ihtiyaç duyulmamaktaydı.¹²⁰⁴ Geç eskiçağda eğitim, çocuğu okula değil, kente emanet etmekte.¹²⁰⁵

Roma'da ahlaka, karaktere, aileye ve devlete, sadakate ve samimi bir şekilde çalışmaya büyük önem verilirdi. Baba, erkek çocuğa okumayı, yazmayı ve sayı saymasını da öğretmekteydi. Çocuklarına geçmişte devletleri için büyük işler yapmış kişilerin hikâyeleri anlatılır, savaş şarkıları hep beraber söylerlerdi. M. Ö. 450 yılından sonraki zamanda her erkek çocuk "On İki Yasa"yı bilmek ve bu yasaların anlamlarını açıklayabilecek bir seviyede olması gerekmektedir. Baba, çocuğunu yanına alır ve kamusal alanlarda yapılan erkek muhabbetlerine götürürdü. Eğer çocuk soylu bir aileden geliyorsa, soylu sınıfının daha bilgili olmasından ve kamu ile diğer alanlarda daha iyi meslek sahibi olmalarından dolayı babasından doğal olarak daha çok bilgi öğrenmekteydi.¹²⁰⁶

Daha sonraki dönemlerde Roma'da farklı yaş grupları için çeşitli okulların açıldığını görmekteyiz (Bkz. Resim-210). Bu okullar, gerek amaç gerek müfredat bakımından Yunanistan'daki okullara oldukça benzemektedir.¹²⁰⁷ Birbirine benzeyen Roma ve Yunan eğitimi, Klasik dönem Atina'sından, Romalılarda okul eğitimi içerisinde bedenin güçlendirilmesine değer verilmemesi bakımından ayrılırdı. Roma'da spor ve oyun kişinin kendi insiyatifine ve boş zaman olanaklarına bırakılmıştı.¹²⁰⁸

Büyük İskender'in Doğu Akdeniz'de giriştiği büyük fetihlerle etkileşim artmış, Yunanca bütün Akdeniz boyunca sürdürülen diplomasinin ve ticaretin dili haline gelmişti. Yunan bilginler ve ticaret adamları Roma'ya yayılmaya başlamışlardı. M.Ö. 303 yılına doğru Roma'da ev eğitimi verme amacıyla birkaç özel öğretmen özel okul kurmuşlar¹²⁰⁹ ve bu okullar daha çok Yunan kültürünün etkisindeydi. Roma'da açılan okullarda Yunanlı öğretmenler ve pedagoglar da görevlendiriliyordu.¹²¹⁰ Bu okullar ilk önce sadece merak uyandırmıştı ve birkaç zengin vatandaş tarafından başvuruda

¹²⁰⁴ Cubberley 2004, 77.

¹²⁰⁵ Brown 2006, 256.

¹²⁰⁶ Cubberley 2004, 76.

¹²⁰⁷ Maltaş 2011, 204.

¹²⁰⁸ Blanck 1999, 191.

¹²⁰⁹ Cubberley 2004, 77.

¹²¹⁰ Maltaş 2011, 204.

bulunulmuştu. Yaklaşık M.Ö. 250 yılına kadar, Roma eğitimi özünde önceki yüzyıllardaki eğitimle aynıydı. Okuma, yazma, hitabet, şarkı söylemek ve “On İki Tablo Yasaları” adı verilen eğitimdeki ana konulardan oluşturmaktaydı. Eğitimde eski değerlere verilen önem devam etmekteydi.¹²¹¹

Yaklaşık olarak M. Ö. 233 yılında Güney İtalya’daki Yunan şehirlerinden biri olan Tarentum fethedildiğinde, burada yaşayan Andronicus Roma’ya köle olarak getirildi. Andronicus sonradan özgürlüğünü kazanarak Odyssey’i Latince’ye çevirdi ve ayrıca Roma’da Yunan ve Latin dili öğretmenliği yaptı. Bu gelişmeler okulların genişlemesinde ve Roma’daki edebi atmosferindeki etkisi muhteşem oldu. Odyssey ders kitabı oldu ve zamanla On İki Tablo’nun yerini aldı ve böylece edebiyat ve okul eğitimi gelişmeye başladı (Bkz Resim-210). Yunan eserleri de ardı ardına Latince’ye çevrilmeye başlandı. Böylelikle yerel bir Latin edebiyatının başlangıcı yapılmış oldu. Yunan yüksek okulları açılmaya başlandı, birçok Yunanlı öğretmen ve köle öğretmenlik talebinde bulundular. Önceden Attica’da gelişen Hellen kültürü çok geçmeden Roma’ya yayılarak popüler bir hale geldi.¹²¹²

Cicero’nun konsül olduğu M.Ö. 63’lü yıllara gelindiğinde, Roma’daki bütün okullar özel teşebbüs müesseseleri idi. Devletin bu döneme kadar eğitim için çokta orali olduğu yoktu. Kayserler devrinde ise, orta ve yüksek öğretim, umumi bir karakter almağa başlamış ve imparatorlar tarafından himaye görmüştür.¹²¹³ Yunanistan’da olduğu gibi, Roma’da da öğretmene verilen değer aynı şekilde, eğitime verilen değer gibi, dönemlere göre değişmekteydi. İlkokul öğretmenlerine verilen değer oldukça azdı ve aynı ölçüde maaşları da düşüktü. İtibar görenler daha yüksek düzeydeki okullarda çalışan öğretmenlerdi.¹²¹⁴

Kayserler devrinde eğitime önem verilmekle beraber hitabet eski önemini kaybetmiştir. Hatta hitabeti bir nevi gevezelik sanatı gibi aşağılayan telkinler yapılmıştır. Gramer, bu öğretimin anahtarı sayılırdı. Fakat cumhuriyet dönemi Roma’sında söz söyleme sanatı büyük bir kuvvet alameti sayıldığı için “hitabet” bilimlerin tacı olmuştur. Kayserlik devrinde, eyaletler için gereken idare kadrolarını

¹²¹¹ Cubberley 2004, 77.

¹²¹² Cubberley 2004, 78.

¹²¹³ Öymen 1969, 50.

¹²¹⁴ Maltaş 2011, 204.

sağlamak ve Romalılaştırmak için okulların açılmasına önem verilmiştir. Ayrıca Kayserler öğretmenlere hür vatandaşlık hakları tanımak, vergi muafiyetlerini sağlamak, maaşlarını hazineden verdirmek gibi öğretim ve eğitimde bir kalkınma hamlesi sağlamışlardır. Gene Kayser Hadrianus zamanında mimar ve hukuk okulları açılmıştır. “*Ateneum*” adlı bir akademi kurularak burada şairler, hatipler arasında edebi meclisler ve münazaralar yapılmıştır. Gramer, belagat, hukuk ve felsefe okutulmaya başlanmış, Roma’da büyük bir kütüphanenin kurulmuş, öğretmenlere yukarıda belirttiğimiz çeşitli haklar tanınmış ve ayrıca öğrenci bursları ve yurtlarına dair yönetmelikler yer verilmiştir. Mark Aurel (161-180) zamanında öğretmenlerin seçimi için sınavların konması, bir nevi devletin, eğitimin kuruluşunu ve himayesini üzerine alması sağlanmıştır. Buna karşılık ilkokullar ihmal edilmiş, daha çok ailelerin fedakârlığına bırakılmış, kendi yağlarıyla kavrulmalarına terk edilmiştir.¹²¹⁵ Hellas’ın, Roma hâkimiyetine girişi ile okul ve öğretim de canlanmıştır. Nitekim Sueton, bu dönemde 20 kadar muntazam okulun Roma’da mevcut olduğunu kaydeder.¹²¹⁶

Roma’yı etkileyen Yunan eğitim sistemi, değişen Roma Devleti’nin ihtiyaçlarını karşılıyor gibi gözükmekteydi. Başlangıçta, Yunan okulları ve eğitimi (Yunanca, pedagoğ, retorik ve felsefe okulları vb.) tamamen benimsendi. Özünde Yunan okulları olsa da, Roma’ya biraz uyarlanmıştı. Zamanla ulusal gurur ve pratik yaklaşımlarla, kendi okullarını kurdular. Latin dili, eğitimde Yunan dilinin yerine geçti. Yunancaya, yoğun olarak çalışılmaya devam edilse de, Roma yaşamından ve ihtiyaçlarından kaynaklı özel okul eğitim sistemi de gelişmeye başlamıştı.¹²¹⁷

Cumhuriyet dönemindeki okullarda eğitim alabilenler, küçük ve seçilmiş bir sınıftan olan gençlerdi ve politik bir kariyer için eğitim almaktaydılar. Bu okullar asla genel eğitim veren kurumlar olarak görülmemiştir ya da devletin gelecekteki vatandaşlarından küçük bir kısmından daha fazlî bir kesime eğitim vereceği

¹²¹⁵ Öymen 1969, 44-45.

¹²¹⁶ Öymen 1969, 47.

¹²¹⁷ Cubberley 2004, 79-80.

planlanmamıştır. Roma’da özel ve ücrete dayalı okullardan, birçok yetenekli lider ve yönetici çıkmıştır. Bu kişilerin devlet üzerinde büyük etkileri olmuştur.¹²¹⁸

Romalılar, yalnız Roma okullarında okumazlar, Atina, Rodos, ve Yunan Üniversitelerinde okurlardı. Roma’da yüksek okullar gelişmişti ve bunlar arasında felsefe, hukuk ve tıp en başta gelenleriydi.¹²¹⁹

Yunan’da ve Roma’da okul yaşı için kesin bir sınır konmamışsa da 7 yaşından önce başlatmak uygun görülmezdi.¹²²⁰ Yunan’da gördüğümüz pedagoğlara Roma’da da rastlamaktayız. Pedagog yedi yaşındaki oğlan çocuğunu evinden foruma götürmekle işe başlardı. Öğretmenleri, kent hayatının temel merkezi olan foruma açılan sınıflarda ve forumun çevresinde otururlardı. Okullu çocuk, orada, kendi denkleleriyle bir grup oluşturacaktır.¹²²¹

Yunandaki pedagoğlar, Roma’da da özenilen bir adet haline gelmiştir. Bu pedagoğlar, asil ailelerin çocuklarının çantalarını dahi taşırlardı. Hatta bazen okuma yazma da öğretirlerdi.¹²²² Beşinci ve dördüncü yüzyıl metinlerinde “öğretmen” için kullanılan pek çok kelimenin değişken son derece değişken anlamlar taşıdığı görülmektedir. “paidagogoi” teriminin, geniş anlamda bir eğitim rolü var mıydı bilinmese de, “öğretmen” yerine “görevli” demek daha doğrudur.¹²²³

Çocuklar şafak vakti, hatta kışın daha da erken kalkarlar ve pedagoğ eşliğinde okullarına giderlerdi. Bu kişinin görevi çocuğu okula götürmek, okulda onunla kalmak ve eve geri getirmektir.¹²²⁴ Öğrencilere refakat eden pedagoğlar, öğretim esnasında da öğrencisinin arkasında yer alırdı. Fakir, aile çocukları ise Horas’ın doğduğu yerde görüldüğü gibi, çantalarını ve taş tahtalarını sol kollarının altında kendileri taşırlardı.¹²²⁵ Pedagoğ ayrıca evde ek eğitim verirdi.¹²²⁶

Zengin aileler, hem kız hem erkek çocuklarını ilkokula gönderirlerdi. Bir kız

¹²¹⁸ Cubberley 2004, 89.

¹²¹⁹ Koçer 1980, 180-181.

¹²²⁰ Öymen 1969, 46.

¹²²¹ Brown 2006, 256.

¹²²² Öymen 1969, 43, 47,48.

¹²²³ Morgan 2007,17.

¹²²⁴ Deighton 1999, 13.

¹²²⁵ Öymen 1969, 47-48.

¹²²⁶ Atasoy 2001, 41.

çocuğunun eğitimi resmi olarak on bir ya da on iki yaşlarında biterdi. Sonra çocuk annesinden bir aileye nasıl bakılacağını ve eve nasıl koşulacağını öğrenirdi. Erkek çocuklar okulda kalmaya devam eder ve konuşma becerileri öğrenirlerdi. Ayrıca ata binmeyi de öğrenirler, ordu için askeri eğitime hazırlanırlardı ve sıklıkla yurt dışına seyahate gönderilirdi. Tüm bunlar onları Roma vatandaşı gibi yaşaması için yapıldı. Bazı çocuklar çalışmaya çok genç yaşta başlardı. Bazı genç çocuklar rahip ya da rahibe olarak seçilirdi. Örneğin; on yaşın altında Vesta ya da Isis'in rahibesi olabilirdi. Ama eğer onlar yaşadıysa birçok çocuk normal bir çocukluğun içinde olamadı.¹²²⁷

Roma'da okullarda eğitim dayak, bağırıp çağırma gibi genelde oldukça ağır metotlarla yapılırdı (Bkz. Resim-214).¹²²⁸ Roma Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ağır bir disiplinle eğitimde zorlanmışlardır. Hasta ruhlu ve zalim öğretmenler hiçbir pişmanlık duymaksızın eski geleneklerini ve eğitim anlayışlarını sürdürmüşlerdir.¹²²⁹ Sopa sık sık kullanılmıştır. Hıristiyanlığın babalarından St. Augustin kendi itiraflarında tembelliğinden dolayı, çok dayak yediğini anlatır. Orbilus o kadar meşhur olmuştur ki (Orbilializm) mesleki dayığa önem veren bir sistem olarak nitelendirilmiştir. Orbilus'un zamanının öğretmenleri arasında kazandığı itibarlı durumuna rağmen sonra gelenler onu, korkutucu bir örnek olarak damgalamışlardır. *"Hele Orbilus kırbacı ve sopayı bir yakalamaya dursun!"* gibi mısralarla o daha çok bu yüzden şöhret sahibi yapılmıştır. Ancak Güentilian dayığa karşı idi.¹²³⁰ Martialis ise okul yöneticisinin sadece sertliğinden değil, fakat bağırışlarıyla komşularını uyandırmasından da şikâyet eder. Öte yandan Horatius okulla ilgili olarak daha ılımlı bir tablo çizmeyi ihmal etmez ve öğrencileri güzel bir yiyeceklerle ödüllendirerek öğrenmeye teşvik eden öğretmenden söz eder.¹²³¹

Roma'daki "yaparak öğrenme" eğitim tarzı eski Yunan zamanındaki eğitime benzese de özünde tamamen farklıdır. Eğitim ya bir askerin, çiftçinin, devlet adamının ya da bir vatandaşın yanında bu kişilerin yaptıkları işlere yardımcı olarak

¹²²⁷ Roberts 2009, 48.

¹²²⁸ Blanck 1999, 190.

¹²²⁹ Cowell 1980, 40.

¹²³⁰ Öymen 1969, 50.

¹²³¹ Deighton 1999, 24.

alınmaktaydı. Böyle bir eğitimin verilme nedeni kişinin iyi bir baba, vatandaş ve asker olabilmesi içindi. Sağlıklı ve güçlü olmak, tanrılara ve devlet kurumlarına saygı duymak, ailene ve yasalara itaat etmek, aile bağlarından ve atalarından gurur duymak, savaşta cesur ve işe yarar olmak, bir işi yürütebilmek ya da çiftçiliği bilmek bu ilk dönem verilen eğitimin amaçlarını oluşturmaktaydı.¹²³²

Beden eğitimine Eski Roma'da da önem verilmekle beraber Atina gymnasionlarındaki çıplak idmanlar edep ve terbiye dışı sayılırdı. Romalılar, beden eğitiminde kuvvetli, becerikli, çevik ve dayanıklı bir vücuda ve pratik faydaya, olduğu gibi görünmeye daha çok önem verirlerdi (Bkz. Resim-2013). Eski Roma eğitimi daha çok pratik öğrenmeye hizmet ederdi. Erkek çocukların tarla, harp hizmeti ve vatandaşlık münasebetleri; kızların da örme, dokuma vs. gibi ev içi hizmetleri belli başlı yetişme temrinlerini teşkil ederdi. Beden eğitimine de bu gözle bakılırdı.¹²³³

Roma'da, kentin toplumsal yaşamını olasılıkla en geniş şekilde etkileyeni, dönemin en karakteristik kurumlarından biri olan gymnasionlar olmuştur. Yunan'da olduğu gibi gymnasion çoğu kentlerde yurttaşların sadece fiziki gelişimi için değil, aynı zamanda düşünsel gelişimine de hizmet eden bir yer oluşturmuştur.¹²³⁴ Gymnasionlarda şiir, edebiyat tarihi, ölçme birimleri, müzik, felsefe, mantık, fizik, astronomi, mitoloji, Hellen dili ve grameri, Hellen edebiyatı ve matematik gibi bilimlerde öğretilirdi. Hellen gramer ve edebiyatı dersleri, politika ve hukuk alanındaki gelişmeler için gerekli görülürdü. Hellen hatipleri örnek alınır, iki dilde hitabet dersleri verilir, yazılı ve sözlü alıştırılmalar yapılırdı.¹²³⁵

Yapı genellikle, sadece içeride ve dışarıda idman için hazırlanmış bölümler ve sıcak-soğuk banyolardan ibaret değil, aynı zamanda konferanslar için ayrılmış odalarla da donatılmış idi.¹²³⁶ Ayrıca birçok alanda Hellenistik kültürden etkilenen Roma, gymnasionlara Hellenistik örneklerdeki gibi kütüphaneler de eklemişler bilim

¹²³² Cubberley 2004, 76.

¹²³³ Öymen 1969, 42.

¹²³⁴ Magie 2003, 17.

¹²³⁵ Gür 1991, 13.

¹²³⁶ Magie 2003, 17.

ve uygarlığa önem vermişlerdir.¹²³⁷ Böylece, gymnasionlar toplumun sosyal yaşamının merkezi olmuştur. Bu kurumun korunması ve bakımı gymnasiarkhoslara verilmişti (Resim-191). Sportif ve düşünsel düzenlemeler onun görevi idi. Çoğu kez cebinden gymasionun donanım ve bakımını yaptırmak, banyoların ısıtılmasını sağlamak onun göreviydi.¹²³⁸ Bir diğer önemli görevi de hem temizlik hem de yağlama amacıyla kullanılan zeytinyağı teslim etmektir. Büyük masraflar kent hazinesinden ayrılan paylarla karşılanmış, genellikle de cömert kişiler ya da sık sık gymnasiarkhosun kendisi tarafından ödenmiştir. Birçok yerde gymnasion öylesine önem kazanmıştır ki, değişik yaşta birçok insan, çocuk, yetişkin ve yaşlı bu mekânları kullanmışlardır. Böylelikle toplumsal yaşamda önemli rol oynayan düzenlemelerin merkezi olmuştur.¹²³⁹ Ayrıca gençler, “forum” adı verilen büyük meydanlarda tartışmalarda dinlerlerdi. Böylece, gençler, hem bilgi kazanırlar, hem de ruhlarını coşku ile doldururlardı.¹²⁴⁰

Roma’da okullar, üç kısma ayrılmıştır: Tri-vial (İlkokul) Okullar, Gramer Okulları, Retorik Okulları.¹²⁴¹ İlköğretimin örgütlenmesi M.Ö. VII. yüzyıla kadar varır. Orta ve yüksek öğretim ise, M.Ö. III. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır.¹²⁴² Roma’da eğitim yedi yaşında “ludi megistere” giderek başlardı. Daha sonra çocuk “ludi litterarius” olarak bilinen öğretmenden 4 ya da 5 yıl eğitim alır sonra “grammaticus” ve “rhetorical” eğitimi ile devam ederdi.¹²⁴³

7.3.1. TRİ-VİAL (İlkokul 7-11 yaş)

Roma’da çocuklar altı ya da yedi yaşına geldiklerinde¹²⁴⁴ Ludus (Ludus literarum) olarak bilinen, ludi magisterlerin (Bkz. Resim-215) eğitim verdiği bu ilköğretim okullarına giderlerdi ve bunlar bir başlangıç okulu idi.¹²⁴⁵ Bu okullar özel kuruluşlardı ve öğretmen yaptığı işe karşılık öğrencinin ailesinden ücret alırdı. Ücret

¹²³⁷ Üreten 2006, 211.

¹²³⁸ Magie 2003, 17.

¹²³⁹ Magie 2003, 18.

¹²⁴⁰ Binbaşıoğlu 1982, 37.

¹²⁴¹ Binbaşıoğlu 1982, 37.

¹²⁴² Maltaş 2011, 204.

¹²⁴³ Maurice 2013, 2.

¹²⁴⁴ Blanck 2000, 39.

¹²⁴⁵ Cubberley 2004, 81.

de çoğu zaman pek düşük olurdu.¹²⁴⁶ Hatta çocukların eğitiminde önemli bir yer tutan bu okulların dışında, küçük bir ücret karşılığında sokaklarda okuma, yazma ve hesap öğreten kimseler bile vardı.¹²⁴⁷

Bu ilkokulların kurulması ve bunlara katılım tamamen gönüllü olmaktadır. Bu okullardaki öğrenciler genel nüfustaki okul yaşındaki öğrencilerin küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Bu okullar İtalyan şehirlerinde oldukça yaygındı ve zamanla imparatorluğun eyaletlerinde de kurulmaya başlandı. Ama bu okullar tamamen özel girişimcilerin üstlendiği okullardı, devlet bu okulların kurulması için, eğitimlerini denetlemede ya da bu okullara gitmeyi zorunlu kılmak için herhangi bir çaba sarf etmemekteydi.¹²⁴⁸

İlkokullar, Roma'da Cumhuriyetin kuruluş devresinden (M.Ö. V. yüzyıl) itibaren kurulmaya başlandı. İlkokullar Roma'da, butik tarzında kurulmuştur.¹²⁴⁹ İlkokullar, hemen her mahallede bulunurdu. Bir nevi mahalle mektepleri, köşe başı okulları idi. "Trivial" okulları veya (bazı sıcak bölgelerde) pergola¹²⁵⁰ okulları adını da alırlardı.¹²⁵¹ Okul süresi evde yenilen öğle yemeği ile birlikte günde altı saati ve derslerde genelde kız erkek karışıktı.¹²⁵² Bir evin sütunlu girişinde, bir barakada, evin önündeki bir çardakta, bir dükkânda ya da perdeyle kapatılmış köşelerde okullar kurulabiliyordu. Öğretmen için bir sandalye, öğrenciler için sıralar, pelerinler ve pedagogların beklemesi için dış bir oda, falaka değneklerinin koyulduğu bir terula, yeterli araç gereci oluşturmaktaydı. Öğrenciler yanlarında yazı materyalleri, kitap ruloları ve sayı taşıyan kutular getirmekteydi. Okullar sabah erkenden açılırdı, kızları öğrenciler bu okullara fenerle giderlerdi. Öğrencilere ceza olarak dayağa başvurulmaktaydı.¹²⁵³

İlkokulda eğitim pedagoglar tarafından yürütülürdü. Kız ve erkek çocuklar ilkokula birlikte giderlerdi. Bu nedenledir ki okuma ve yazma, Romalılar zamanında

¹²⁴⁶ Blanck 1999, 190.

¹²⁴⁷ Mutluay 2007, 114.

¹²⁴⁸ Cubberley 2004, 82.

¹²⁴⁹ Koçer 1980, 179.

¹²⁵⁰ Bir tür kamelya tarzı yapı.

¹²⁵¹ Öymen 1969, 48.

¹²⁵² Blanck 1999, 190.

¹²⁵³ Cubberley 2004, 83.

geniş kitleler tarafından öğrenilmiştir.¹²⁵⁴ Okuma-yazmanın, Roma'da cumhuriyet ve imparatorluk dönemlerinde büyük çoğunluk tarafından bilinen normal bir beceri olduğunu, duvar grafitleri, çanak çömlek yazıları, sayısız özel ve kamusal yazıtlar bize kanıtlamaktadır.¹²⁵⁵ Ayrıca okuma-yazmanın geniş kitlelerce öğrenildiğini M.Ö. 500 yıl önce Livius ve Halikarnaslı Diyonys tarafından kız ve erkek çocukların ziyaret ettikleri ilkokullardan bahsetmelerinden de anlıyoruz. Ayrıca M.Ö. 93 yılında Latin hatipler için çıkarılan bir emirname: *“Bizim atalarımız, çocuklarımızın neler öğrenmeleri gerektiğini ve hangi okullara gideceklerini bildirmişlerdir.”* denilmiştir.¹²⁵⁶ Bu ve bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sınıflardaki öğrenci sayısı, kesin rakamlara vurulmuş değildi. Ayrıca Quintilianus kendi öğrencilerinin hayatını anlatırken öğretmenin her ay, oturma yerlerini değiştirdiğini de, bir örnek olarak bahsetmiştir.¹²⁵⁷ Romalılar eğitim metotlarına, öğrencileri gruplara bölmek, öğretmenin kontrolü altında öğrencilerin birbirini yetiştirmesi kara tahtanın kullanılması, daha insanî bir disiplin gibi bazı şeyler eklemiştir.¹²⁵⁸

Bu okullarda okuma yazma, hesap ve hukuk sorunları (12 levha kanunları) ele alınmaktaydı¹²⁵⁹ ve bunlara üç derse önem veren okullar denmesi buradan gelmekteydi.¹²⁶⁰ Hürlerin çocukları itaat, cesaret, tevazu ve güçlü bir iradeye sahip olacak şekilde eğitiliyorlardı.¹²⁶¹ Öğrencilere zaman zaman etüt ve normal öğretmenliği görevini de üzerine alan bir esir veya pedagog refakat ederlerdi.¹²⁶²

Roma'da okullarda sıralar yoktu, kitaplıklara da ihtiyaç duyulmuyordu. Öğrenciler ve öğrencilerin pedagoğları; lamba, içinde papirüs rulolarının olduğu bir kitap çantası, balmumu ile sıvanmış yazı tabletleri, stylus kalemler, okka ve el çantaları getirirlerdi. Çocukların okul üniformaları da olmazdı. Sadece Plato'nun bilginleri üniforma giyerdi. Çocuklar kendi kıyafetleri olan ve bir tür üniforma olan

¹²⁵⁴ Gür 1991, 13.

¹²⁵⁵ Blanck 2000, 37.

¹²⁵⁶ Öymen 1969, 47.

¹²⁵⁷ Öymen 1969, 48.

¹²⁵⁸ Koçer 1980, 179-180.

¹²⁵⁹ Aytaç 1992, 61-62.

¹²⁶⁰ Binbaşoğlu 1982, 37.

¹²⁶¹ Aytaç 1992, 61-62.

¹²⁶² Koçer 1980, 179.

toga (erkekler için), tunik (kızlar için), amulet veya bulla (hem kız hem erkek için) giyerlerdi.¹²⁶³ Günlük eğitim altı saatle sınırlandırılmıştı.¹²⁶⁴

Eğitim-öğretim, tanrılarının kutsallığına uyan bir ayinle işe başlardı.¹²⁶⁵ Hellenistik dönemde ve Roma döneminde okuma- yazma eğitimi Yunan ve Latin yazarları okuyarak ve yazarak başlardı. Gramer, edebi eleştiriler, aritmetik, geometri, cebir, müzik, hitabet, felsefe ve astronomi gibi bir öğretim esas alınırdu.¹²⁶⁶ Bu okullar Atinalıların grammatist okuluna karşılık gelmekteydi ve okuma, yazma ve sayı sayma eğitimleri benzemekteydi. Okuma ve yazma Yunan okullarındaki tekniklere benzer şekilde öğretilmekteydi ve hemen hemen aynı yazı araç gereçler kullanılmaktaydı (Bkz. Resim-216-218).¹²⁶⁷ Bunlara ek olarak Roma'da kuş tüyünden kalemlerde kullanılmıştır. Bu kalemlerin yapımında; kartal, karga, kuğu ve özellikle kaz tüyü tercih edilmiştir.¹²⁶⁸ Fırçada yazı malzemesi olarak kullanılmış olma ihtimali vardır.¹²⁶⁹

Bazı zamanlarda, okumayı öğrenmede aynı zorluklarla karşılaşılmaktaydı. Halikamososlu Dionysius, Roma'da yaklaşık olarak yirmi iki yıl yaşamış bir Yunanlı tarihçidir ve M. Ö. I. yüzyılda Romalıların okuma metodunu açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir: *“Okumayı öğrendiğimiz zaman ilk önce harflerin adını, şeklini, hece değerini, farklılıklarını bilmemiz sonra da kelimeleri, kelimelerin anlamlarını, uzunluklarını ya da kısalıklarını ve vurgusunu bilmemiz gerekmez mi? Bu noktaya vardığımızda ilk önce yavaşça ve hece hece okumaya ve yazmaya başlarız. Bir süre geçtikten sonra kelimelerin biçimlerini hafızamıza yeterince kazınmışızdır, Temel olan ilk kitapları daha sonra da her çeşit kitabı hızlı bir şekilde en sonunda da inanılmaz bir çabuklukta ve hiçbir hata yapmadan okuruz.”*¹²⁷⁰

Okuma öğretiminde “*sylaber*”, yani heceleme usulü o zamanlarda genel olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca koro halinde, yani bütün sınıfta tekrarlanmak suretiyle

¹²⁶³ Bloomer 2011, 13.

¹²⁶⁴ Gür 1991, 13.

¹²⁶⁵ Öymen 1969, 49.

¹²⁶⁶ Morgan 2007, 33.

¹²⁶⁷ Cubberley 2004, 81.

¹²⁶⁸ Yıldız 2003, 35.

¹²⁶⁹ Yıldız 2000, 193.

¹²⁷⁰ Cubberley 2004, 81.

yapılırdı. İlk okuma derslerinden sonra, çocuklara yavaş yavaş büyük şairlerin şiirleri okutulur ki burada doğru dürüst anlayışlı okumak ve kurallarına göre okumak esastı. Homer ve Roma’da Homer lakabını alan Virjil ilk sırayı alırlardı.¹²⁷¹

Yazma işlemine başlamadan önce ise küçük öğrenci, harflerin isimlerini ve alfabeyi baştan sona ezberlemek zorundaydı. Yazmaya, ancak tüm harfler ezberlendikten sonra geçilirdi.¹²⁷² Yazma öğretiminde öğretmen, başlangıçta öğrencinin kolundan tutarak, onu alıştıırır ve doğru çizgi üzerinde yazmasını sağlardı.¹²⁷³ Günümüz yazma eğitimine ne kadar benzemekte, değil mi?

Yazı önceleri, mumlu bir bezin gerildiği tahtalar üzerine, sonraları taş tahtaya yazılırdı.¹²⁷⁴ Bu tahta ve içi mumla kaplı tablalar menteşeli ve taşınırken kapatılabilmekteydi (Bkz. Resim-2017). Harfler bir tarafı yazı yazmak için sivriltilmiş diğer tarafı da hataları silmek için yassılaştırılmış bir kalemle (Bkz. Resim-216) mumlu yüzeye kazınırdı. Mısırdaki yetişen papirüs bitkisinden yapılan kâğıt ve karbon esaslı mürekkepte (Bkz. Resim-218) vardı ancak Mısır’ın iklim şartları olmadığı için dayanıksızdılar ve getirilmesi de zordu.¹²⁷⁵

Yazma daha çok okumadan sonra gelmekteydi ve Yunan okullarında olduğu gibi öğrenciler dikte edileni yazmaktaydılar ve kendi kitaplarını (dieta) oluşturmaktaydılar. Edebiyata Yunanlılarda önem verilmesine rağmen böyle bir yaklaşım Roma ilkokullarında yoktu ve ayrıca Yunanlıların palaestra okulu Roma’da tekrar kurulmadı.¹²⁷⁶

Bu okullarda “*Notarii*” denilen özel yazı öğretmenleri, “*Calculators*” denilen özel hesap öğretmenleri vardı. Romalılar, hesap öğretimine önem verirlerdi. Faiz hesapları temrinlerde önemli bir yer alırdı. Aritmetiği, geometri takip eder ve düşünme kabiliyetinin kesinleştirilmesi için de buna önem verilirdi.¹²⁷⁷ Bunda, kısmen Romalı halkın pratik karakteri, ev hesaplarının dikkatli bir şekilde tutulma alışkanlığı, hesaplama sistemlerinin zorlukları, parmakla hesaplama pratiği,

¹²⁷¹ Öymen 1969, 49.

¹²⁷² Blanck 2000, 40.

¹²⁷³ Öymen 1969, 49.

¹²⁷⁴ Öymen 1969, 49.

¹²⁷⁵ Deighton 1999, 24.

¹²⁷⁶ Cubberley 2004, 81.

¹²⁷⁷ Öymen 1969, 49.

Romalıların hakim olduğu dünyadaki geniş ticari ve finansal çıkarlar vb. etkili olmuş ve Roma okullarındaki en önemli derslerden biri aritmetik olmuştur.¹²⁷⁸ Çocuk, hesap derslerini küçük çakıl ve taşlarla öğrenir, aynı zamanda parmak hesabını da kullanırdı.¹²⁷⁹ Ancak parmakla saymanın doğruluğunu hesaplamak için oldukça fazla zaman harcanmaktaydı.¹²⁸⁰

Bunun için hesap dersleri “Abacus” denilen tahta veya metalden yapılmış tabela üzerinde yapılırdı (Bkz. Resim-219, 220). Basit hesaplar için “Calculi” denen hesap tabelaları vardı. Calculiler M.S. 17. yüzyıl sonuna kadar Avrupalılarca kullanılmıştır. Calculiler daha çok toplama ve çıkarma işlemlerinde, Abacus’lar ise dört işlemin yapılmasında kullanılıyordu. Hesaplamalarda çift ondalık sistem (Duo Decimal) kullanılıyordu. Zira para sistemi böyleydi.¹²⁸¹ Hesap dersine calculator denen ayrı bir öğretmen de gelirdi. İlkokulda stenografi¹²⁸² dersleri de bazen bir notarius (stenograf) yönetimi altında öğretilmekteydi. Romalılar okuma, yazma ve hesap bilgisini, pratik yaşamda yeterli bulmuşlar ve çocuklarının eğitimini genelde ilkokul ile sınırlamışlardır. Çocuğu okula gönderme yasal bir zorunluluk olmamakla birlikte, en azından ilkokulun bitirilmesi olağan bir durumdu, bu nedenle okuma yazma bilmeyen oldukça azınlıktı.¹²⁸³

M.Ö. 146’dan itibaren Yunan kültür unsurlarının Roma da artan etkisine paralel olarak, Yunan örneğine uygun olan okullar kurulmaya başlandı. Kurulan bu kamu okulları, şu iki grupta toplanır: *Gramer okulları* ve *Retorik Okulları*.¹²⁸⁴

7.3.2. GRAMER OKULLARI : (12-16 yaş)

İlkokuldan sonra 12-16 yaşları arasındaki çocukların gittiği orta dereceli okullardır.¹²⁸⁵ Bu okullar iki çeşitti. Birinde Yunanca diğesinde ise Latince öğretilirdi. Latin gramer okullarında, dil bilim çalışmaları ile edebi kritik çalışmaları

¹²⁷⁸ Cubberley 2004, 82.

¹²⁷⁹ Koçer 1980, 180.

¹²⁸⁰ Cubberley 2004, 82.

¹²⁸¹ Gür 1991, 13.

¹²⁸² Stenografi; harfler, noktalama işaretleri ve kelimeler yerine semboller ya da kısaltmalar kullanılan çabuk yazı yazma sistemidir.

¹²⁸³ Blanck 1999, 190-191.

¹²⁸⁴ Aytaç 1992, 62.

¹²⁸⁵ Maltaş 2011, 205.

yapılırdı. Aynı zamanda bu okullar; matematik, müzik, lehçe, jimnastik ve dans dersleri de verilirdi. Yunanca gramer okullarında ise, bu ekstra dersler verilmezdi. Jimnastik verilse bile askeri amaçlı verilirdi.¹²⁸⁶

M.Ö. 149 yılında ölen Cato zamanında ludi magister önderliğinde eğitim veren ilkokullardan tamamen farklılaşmıştır. İlk başta bu yüksek eğitim zenginlerin evinde özel öğretmenler tarafından vermeye başlandı ve eğitim dili Yunancaydı.¹²⁸⁷ Daha sonra ise Lâtinçe öğretilirdi.¹²⁸⁸ Yunan edebiyatı da tanıtılırdı. Augustus dönemine kadar bunlara Latin edebiyatı, özellikle Ennius, Terentius ve Vergilius'un yapıtları da eklenirdi.¹²⁸⁹

M. Ö. I. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan Latin ortaöğretim okulları zamanla imparatorluğun bütün şehirlerine yayıldı. Hem Yunan hem de Latin ortaöğretim okulları için, eğitim uygulamaları alanında önemli yazılar yazan Quintilian, bu okullardan ilk önce Yunan ortaöğretimine gidilmesini tavsiye etmekteydi.¹²⁹⁰

Bugünün liselerine benzeyen bu okullar bir bakıma daha fazla bir eğitim almak istemeyen Romalı gençler için okudukları son okulu oluşturmaktaydı. Bu okullar ludi okullarından daha iyi bir yapıya sahipti ve öğretmenler ise daha kaliteli ve daha çok ücret almaktaydılar. Devlet bu okullarda, öğretmenleri ve öğrencileri ilköğretim okullarında olduğu gibi herhangi bir denetlemede ya da kontrolde bulunmuyordu.¹²⁹¹

Bu okullara devam mecburiyeti tamamen isteğe bağlı ve tamamen zenginlerin çocuklarıyla sınırlandırılmıştı. Öğretmenler, Yunanlılar ya da Yunanlılar tarafından eğitilmiş Latinlerdi. Her bir öğretmen, kendi programını uygulamaktaydı ama imparatorluk boyunca yer alan bütün okullar özünde aynıydı. Çalışma alanı genel olarak edebiyat ve gramer eğitimiydi. Bu derslerin verilme amacı; geniş bir kültür kazandırmak, Latince'de, Yunan ve Latin edebiyatında üst bir noktaya getirmek, eğitilmiş bir kişinin taşıması gereken özelliklere sahip olmaktı. Bu derslerin diğer bir

¹²⁸⁶ Cordasco 1987, 15

¹²⁸⁷ Cubberley 2004, 84.

¹²⁸⁸ Aytaç 1992, 62.

¹²⁸⁹ Blank 1999, 191.

¹²⁹⁰ Cubberley 2004, 84.

¹²⁹¹ Cubberley 2004, 85.

amacı da genç Romalıları bir kamu görevlisinin ya da kâtibin yaşamına hazırlamaktı.¹²⁹²

Bu okullarda, şu yedi ders okutulurdu: mitoloji, tarih, coğrafya, hukuk, aritmetik, geometri ve felsefe. Bu derslerle ilgili temel bilgiler verilirdi.¹²⁹³ Bazen öğrencilerin okuma tonlamalarında ve hitabet yeteneklerine yardımcı olması amacıyla müzik dersleri de verilmekteydi. Pratik değerlerinden ötürü de geometri ve astronomi dersleri de verilmekteydi. Ancak ahlaksızlığa katkıda bulunduğu, güç ve zaman kaybı olarak görüldüğü için Yunanlıların atletik egzersizleri verilmemekteydi.¹²⁹⁴

Homer, Hesiod ve Q. Horatius Flaccus (M. Ö. 65-8)'un eserleri okutulurdu. Cumhuriyet devrinde gittikçe önem kazanan retoriğe yer verilirdi. Öğrencilerin bu entelektüel yönlerinden başka, bedenî, ahlâkî ve estetik yöndeki eğitimleri de yapılırdı.¹²⁹⁵

İlk olarak gramer eğitimi verilmekteydi ve konuşmanın yanlışlardan arındırılarak düzeltilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmaktaydı. Özenli bir şekilde kelimelerin, fonetik değişikliklerin çalışılmasıyla, vurgu alıştırmalarıyla, paragraf oluşturma ve kompozisyon yazma pratikleriyle zaten pratik bir halk olan Romalılara bu dersler oldukça çekici geldi ve sevilen bir çalışma alanı haline geldi. Bu eğitimi edebiyat dersleri takip etmekteydi ve edebi tarzı değerlendirmeyi ve düşünceleri geliştirmek, bilgi gelişimini sağlamak amacıyla verilmekteydi ve yinelemelerle ezberleme yoluyla ifade gücü geliştirilmekteydi.¹²⁹⁶ Eğitimin önemli bir bölümünü ezber oluştururken, öyle ki insanlar kendi başlarına iken de yüksek sesle okumakta, başkalarının okuduğu kitap ve şiirleri dinlemekteydi.¹²⁹⁷

Kısaca uygulanan metot şu şekildeydi: Seçilen metin ilk önce öğretmen daha sonra da öğrenciler tarafından dikkatli bir şekilde okunmaktaydı. Daha sonra öğretmen tarafından metindeki tarihsel, coğrafi ve mitolojik benzetmeler

¹²⁹² Cubberley 2004, 84.

¹²⁹³ Maltaş 2011, 205.

¹²⁹⁴ Cubberley 2004, 85.

¹²⁹⁵ Aytaç 1992, 62.

¹²⁹⁶ Cubberley 2004, 84-85.

¹²⁹⁷ Deighton 1999, 24.

açıklanmaktaydı. Bir sonraki aşamada ise metnin eleştirel bir şekilde çözümlenmesi yapıldı. Amaç metnin nerelerinin geliştirileceği ve ifadelerin nasıl güçlendirileceği belirlemektir. Son aşamaya gelindiğinde ise, seçili kısmın çalışılması bir yargıyla sonuçlandırılırdı. Eserin eleştirel bir değerlendirmesi, yazarın tarzının özelliklerinin belirlenmesi ve yazarın başlıca kusurlu ve de güçlü yanlarının özeti ile eser incelenmiş olurdu. Orta çağın en büyük çalışma alanı olan gramer ve retorik burada temellerini atmıştı.¹²⁹⁸

Latince’de favori yazarlar Vergil, Horace, Sallust, Livy ve kompozisyon çalışmaları için de Aesop’un masalları tercih edilmekteydi. Öğrenciler, dikte yoluyla kendileri kitaplarını hazırlıyorlardı. Daha sonraki yıllarda eğitilmiş köle emeği ucuz olsa da, kitapların satışı ve kopyalanması Roma’da önemli bir iş alanına dönüştü, böylelikle zengin ailelerin çocukları kendi kitaplarını bu şekilde oluşturabileceklerdi.¹²⁹⁹ Kitaplar, merdaneler üzerine sarılı rulolar biçiminde uzunlamasına yapıştırılmış papirüslerden yapılmışlardı ve bu ruloya da açıklayıcı bir etiket iliştilmişti. Alışık olduğumuz “kodeks” tarzı kitaplar birinci yüzyıla kadar görülmez.¹³⁰⁰

7.3.3.RETORİK OKULLARI

İlköğretim okullarında amaç pratik ve yararlı bilgiler, gramer ya da ortaöğretim okullarında ise kültürel bir eğitim vermektir. Bu iki okulun da üstünde daha yüksek ve profesyonel eğitim veren okullar ise “*Retorik Okulları*” bulunmaktaydı.¹³⁰¹

Roma’nın politik ve hukuk hayatında, retorik’in büyük bir önem kazanması yüzünden M.Ö. I. yüzyıldan itibaren gramer okullarının verdiği eğitim ve öğretim, artık yüksek sınıfların ihtiyacını karşılayamaz olmuştu. Bu nedenle de yeni retorik okullarının açılmasına başlandı.¹³⁰² Bu okullar, Yunanistan’dan Roma’ya geçmiş

¹²⁹⁸ Cubberley 2004, 84-85.

¹²⁹⁹ Cubberley 2004, 85.

¹³⁰⁰ Deighton 1999, 24.

¹³⁰¹ Cubberley 2004, 85.

¹³⁰² Aytaç 1992, 62.

yüksek dereceli okullardı. Ancak Roma'da bu tür okulların açılması milattan sonradır.¹³⁰³

Dünyaya ayak uydurmak isteyen bir Romalı için güzel konuşmak her şeyin üstündedir, bu nedenle çocuklar temel bilgilerle uğraşırken, ağabeyleri bir retor (hitabet sanatı ustası) ile çalışmaya başladılar.¹³⁰⁴ 15 yaş civarında hitabet eğitimine başlayan erkekler (Resim-220)¹³⁰⁵ 15-20 yaş arasında bir hatibin idaresi altında hitabet sanatını öğrenmeye devam ederlerdi.¹³⁰⁶ Bunlar, güzel konuşmaya (belagata) önem veren yüksek dereceli okullardı. Hatip yetiştirmek amacı taşıyorlardı.¹³⁰⁷ Bu okula politika ve hukuk mesleği için o dönemde zorunlu olan iyi ve inandırıcı konuşma becerisinin elde edilmesi amacı ile gidilirdi.¹³⁰⁸ Bu okul gençleri retorik ve hitabet sanatında eğitmekte ve Roma'daki kamu hayatına ve yasa uzmanlığına hazırlamaktaydı.¹³⁰⁹

Güzel konuşma, Roma burjuva kütellerini etkileyebilmenin ölçüsüydü¹³¹⁰ Suetonius şunları söylemektedir: *“Retorik ve aynı zamanda gramer geç bir döneme kadar verilemedi hatta bildiğimiz kadarıyla bazı zamanlarda bunların uygulamaları yasaklandı... Ama yavaş bir şekilde retorik kendisini yararlı ve saygıdeğer bir çalışma alanı olarak sunabildi, böylelikle birçok kişi bu çalışma alanına savunma amaçlı ve şöhret kazanmak için kendisini verdi. Sonuç olarak retorik çalışma alanına halk desteği sağlandı, böylelikle çok sayıda profesyonel ve eğitilmiş insan kendisini bu çalışma alanına adadı. Bu insanların birçoğu senatör seviyesine yükseldi ya da yüksek ofislerde konum elde ettiler.”*¹³¹¹

Bu okulların öğretmenleri “*rhetors*” olarak bilinmektedir, verdikleri eğitim ise o dönem için bir nevi profesyonel eğitimdi. Bu eğitimi almış insan, Roma ideallerinde iyi eğitilmiş bir insanı temsil etmekteydi. Cumhuriyet döneminde hatip, yeteneğini sergileyebilecek birçok fırsat bulmaktaydı ve bütün genç öğrenciler hukuk

¹³⁰³ Maltaş 2011, 206.

¹³⁰⁴ Deighton 1999, 25.

¹³⁰⁵ Cordasco 1987, 15.

¹³⁰⁶ Koçer 1980, 180.

¹³⁰⁷ Binbaşoğlu 1982, 37.

¹³⁰⁸ Blanck 1999, 191.

¹³⁰⁹ Cubberley 2004, 85-86.

¹³¹⁰ Aytaç 1992, 62.

¹³¹¹ Cubberley 2004, 85.

ve politik okullarında eğitim almayı ön bir gereklilik olarak görmekteydiler. Bu okullara sadece zengin ve aristokrat aileler çocuklarını gönderebilecek güce sahipti.¹³¹²

Bu eğitim özellikle iki temayülde gelişmiştir: Bazıları, meşhur hatip Quentilien gibi, hitabet sanatı öğrencilerine geniş bir edebî, filozofik ve hukukî kültür verilmesini savunur. Diğerleri, imparatorluğun büyük ihtiyacı olan idareci ve avukat yetiştirilmesini savunur.¹³¹³

Bu okullar yüksek eğitim kurumları olarak oldukça ünlenmişlerdi, hatta daha sonraki imparatorlar boyunca da eğitime devam etti. Devletin gücü ele geçirmesiyle özgürlük aşkından gelen ilham yok oldu ve böylelikle pratik değeri olan retorik sanatı sonlandı. Bu okulların çalışmaları özünde hiçbir anlam katmayan ancak gösterişli ve yapaydı. Böylelikle daha sonradan hitabet sanatı genel olarak güzel sanatlardan sayıldı. Bu okullarda eğitim alan insanlar herhangi bir sorunun cevabında etkili konuşabildiklerinden dolayı övünmekteydiler.¹³¹⁴

Sonraki imparatorlar tarafından bu okullar desteklenmesi için çok çaba sarf edildi, böylelikle imparatorluğun yaklaşık her eyaletinde bu okullar açıldı. Kuruldukları şehirlerde sıklıkla desteklendiler. M. S. 75 yılında İmparator Vespasian imparatorluk bütçesinden Roma'da bu okullarda eğitim veren gramer ve retorik öğretmenlerinin maaşlarını karşılamaya başladı. M. S. 138-161'e kadar imparatorluk yapan Antoninus Pius bu ödemeleri eyaletlere kadar genişletti ve bu öğretmenlere senato sınıfının ayrıcalıklarını kazandırdı. Her bir şehirdeki belli sayıdaki öğretmeni vergi ödeme yükümlülüğünden, askere bakmak zorunda olmaktan ve askeri servisin yükümlülükleri yerine getirmekten muaf kıldı. Daha sonra verilen bu özel haklar Antoninus Pius'tan sonraki diğer imparatorlarla genişletilmiştir.¹³¹⁵

Bu okullarda ünlü latin hatiplerinin yanı sıra Yunan hatipleri de örnek alındığından, Roma retorik okullarında da eğitim iki dilde verilirdi. Ders yazılı ve

¹³¹² Cubberley 2004, 86.

¹³¹³ Koçer 1980, 180.

¹³¹⁴ Cubberley 2004, 87.

¹³¹⁵ Cubberley 2004, 87.

sözlü alıştırmalardan oluşmaktaydı.¹³¹⁶ Amaç, dinleyicileri etkileyip yönlendirecek kadar iyi konuşmaktır ve bunun için her türlü tarz denenir ve sözcüklerin kullanılmasına çalışılır. Gelişen konuşma becerisini sınamak için önceden belirlenmiş konular tartışılırdı. Hatta bu konuda kitaplar bile yazılmıştı.¹³¹⁷

Birçok tartışma alanı bulunmaktaydı. Etik, politik ve maddeci hitabet Roma hukukundaki ve etiğindeki farklılıkları açığa çıkarmakta, konuşma hazırlama ve sunmada birçok alıştırma yapılmaktaydı ve başarılı bir söylevin yapılmasında ve hazırlanmasında etkili olan birçok faktöre dikkat edilmekteydi.¹³¹⁸

7.4. ESKİ ROMA'DA ÖĞRETMENLER

İlk zamanlarda öğrenci velileri belirli bir miktar hediye suretiyle öğretmenleri onurlandırılırdı. Yuvenal, bir yarışta galip gelen yarışçıdan daha fazla bir şey alırlardı diyor. Ancak, bu yarışçının, Zirkus'daki hayvan yarışlarındaki arabayı sürene mi, yoksa anfityatrodaki gladyatörleri mi veya aktörleri mi olduğunu bilmiyoruz. Yuvenal, "*Aşağı kademedeki öğretmenlerin çoğunun sefalet bir kaderi idi*" diyor. Ovide'de, çoğunun bir şeyi yoktu, diyor. Saray bibliyotek müdürü ve çok öğrencisi olan bir okul müdürü Julius Heyginus, keza Orbilius, yaşlılık yıllarında çatı katının bir odacığında barınabilecek durumda idiler. Ve öğretmenlerin ihmale uğramaları ayrıca ana ve babaların kibirli ve gururlu davranışları yüzünden karşılaştıkları kötü hayat şartlarından dert yanan bir kitap yazmıştı. Gramerciler biraz daha yüksekçe bir miktar alırdı.¹³¹⁹

Eski Yunan'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi, Roma'da da eğitimciler arasında en az itibar görenler ilkokul öğretmenleriydi.¹³²⁰ Roma'daki ludi magister, Atina'daki grammatistin olduğu konumdan daha düşük bir pozisyona sahipti. "Açlıktan ölmek üzere olan Yunanlıların" iyi bir yemek için bilgilerini takas etmekten memnun olmaları birçok Romalı yazarın alay konusuydu. Birçok köle bu

¹³¹⁶ Blanck 1999,191.

¹³¹⁷ Deighton 1999, 25.

¹³¹⁸ Cubberley 2004, 86-87.

¹³¹⁹ Öymen 1969, 49.

¹³²⁰ Maltaş 2011, 206.

çeşit bir eğitimin içinde yer alarak sahiplerine gelir getirmekteydi. Bu okulların öğretmenlerinin yüksek derecede olmasının da bir önemi yoktu.¹³²¹

Gramerciler biraz daha yüksekçe bir miktar alırdı.¹³²² Daha çok değer verilenler özellikle retorik okullarındaki öğretmenlerdi. İmparatorlar bile bu okullarda görev yapan filozoflara ve retorlara büyük değer verirlerdi. Bu öğretmenlere bazı ayrıcalıklar bile verilmişti. Öğretmenlere maaş yanında ev bile verildiği olurdu. Ayrıca bu düzeydeki öğretmenlerden vergi alınmazdı. İmparatorlar, yüksek değerde olan öğretmenlere saygı gösterir ve bu saygıyı göstermekle de övünürlerdi.¹³²³

Roma öğretmenlerinden istenenleri Juvenal şöyle özetliyor: “*Gramerin bütün kurallarından haberi olacak. Ayrıca, tarih bilecek ve bütün yazarları ezbere bilecek. Şair Virgil’in bahsettiği Kral Anchemolus’un üvey annesinin adını söyleyebilecekti!*”¹³²⁴

Eğitimci Seneca, “Öğretmenler, öğrencilere iyi örnek olmalıdır” diyerek, öğretmenlerin örnek kişiler olmasını istemektedir. O, eğiticinin ödevini şu biçimde belirlemektedir: “Eğiticinin ödevi, insanın ruhuna işleyen yumuşak ifadelerle huzur verici etkilerde bulunmak, öğütleriyle gençliği yaşama yöneltmek ve onları kötülüklerden uzaklaştırarak erdemli yapmaktır. Öğretmen, bu işi yaparken, bireylerin karakter özelliklerini göz önüne almalıdır. Çocuklara karakterlerindeki ayrılıklara uygun olanak, ayrı işlemler yapılmalıdır. Bu, eğitimde bireysel ayrılıklara yer vermek demektir. Quintilianus da öğretmenlerin hiçbir zaman öfkelenmemesi gerektiğini söylemiştir. Bu da çocukların yaptıkları işlere ilgisiz kalarak değil, övme ve azarlamalarda aşırı gitmeme biçiminde olmalıdır. Eğitimde öğretmen, her şeyden önce, öğrencilerinin yeteneklerini ve derecesini saptamalıdır. Quintilianus, “iyi bir eğitici ve öğretmen, çocuklara bir baba kalbi ve sevgisiyle bakmalıdır” demektedir.¹³²⁵

¹³²¹ Cubberley 2004, 82.

¹³²² Öymen 1969, 49.

¹³²³ Maltaş 2011, 206.

¹³²⁴ Öymen 1969, 48.

¹³²⁵ Binbaşoğlu 1982, 39-40.

7.5. ESKİ ROMA DÜŞÜNÜRLERİ ve EĞİTİM

Roma literatüründe eğitim konusunda önem taşıyan yazılar, kuvvetli bir şekilde Yunan düşüncesinin etkisini yansıtırlar. Buna karşılık, Avrupa’da eğitim ve öğretimin daha sonraki gelişimlerinde, Roma literatürü daha uzun süre etkili olabilmıştır. Çünkü Ortaçağ ile Yeniçağ (1800’lere kadar) genellikle Romalı yazarlardan yararlanılmıştır. Ancak 19. Yüzyılda, Yeni Hümanizm akımı iledir ki, Yunan literatürü tekrar ön plana geçmeye başlamıştır.

Roma’daki düşünürler arasında eğitim ve öğretim konularında önemli olanların başında şunlar gelir: İhtiyar Cato (M. Ö. 234-149), Marcus Terentius Varro (M.Ö. 116-27), Marcus Tullius Cicero (M. ö. 106-43), Vergilius Maro (M. Ö. 70-19), Lucius Annaeus Seneca (M.Ö. 3 M.S. 65), Marcus Fabius Quintilianus (35-96 civarı) ve Plutarkhos (46-125).¹³²⁶ Dönemin eğitim anlayışının yansıtması bakımından bunlardan önemli olanların eğitimle ilgili bir kısım düşüncelerine göz atmakta fayda vardır.

7.5.1. CICERO (M.Ö. 104-43)

Doğrudan doğruya eğitimle uğraşmamış olmakla birlikte, eserlerinde eğitime ilişkin görüşleri vardır.¹³²⁷ Diğer Romalı düşünürler gibi Cicero’da büyük ölçüde Yunan düşüncesinin etkisinde kalmıştır. En çokta Platon’un etkisinde kaldığı görülür.¹³²⁸

Cicero, Yunan’ın eğitim ideali ile Romanın pratikçi özünü ve dünya vatandaşlığı zihniyetini, birleştirerek “insani mükemmelliğe” erişmeye çalışmıştır. Bu nedenledir ki, Yunan düşüncesini Lâtinceye sokmuştur. Bu amaçla da yeni bir felsefi dil, yani retorik Latincesini yaratmıştır. Onun klasik Lâtincesi, ilk Hıristiyanlık literatürüne örnek oldu. Rönesans devri Hümanizm akımı, onun yazılarını hayranlık duyarak devraldı ve dilini taklit etmeye çalıştı.¹³²⁹

¹³²⁶ Aytac 1992, 63.

¹³²⁷ Binbaşoğlu 1982, 34.

¹³²⁸ Maltaş 2011, 207.

¹³²⁹ Aytac 1992, 64.

Cicero konsül olduğu sıralarda, bütün okullar, özel teşebbüs müesseseleri idi ve devletin eğitime pekte oralı olduğu yoktu. Bunun için Cicero; “*Kanunlarımızda eğitimle ilgili genel kaidelerin olmayışı bir noksanlıktır. Bu, durum Roma kanunları için de bir noksanlıktır.*” der. Keza Republice adlı eserde de, “*Cumhuriyete gençlerin iyi yetiştirilmesinden, iyi terbiye edilmesinden daha büyük verilecek hiç bir hizmet yoktur*” der.¹³³⁰

Ona göre eğitim, ilk çocukluk devresinde başlamalıdır. Eğitimin bu kademesinde çocuklara iyi yöneltme verecek oyunlar oynatılmalıdır. Gençlerin, tutkuların etkisinden uzak kalmalarına çalışılmalıdır. Gençlerde ruh ile beden birlikte olarak şekillendirilmelidir.¹³³¹

Cicero’ya göre; “*İnsan düşünmek ve bilmek için değil, her şeyden önce eylemde bulunmak için bu dünyada bulunmaktadır. Bundan dolayı felsefe başlı başına bir gaye olmayıp, eğitim için bir araçtır; özellikle karakterin eğilmesine yardım eden bir araçtır*”, demiştir.¹³³²

Ona göre, eğitim, doğanın insana vermiş olduğu yetileri ve yetenekleri özenle geliştirme işidir. Cicero eğitimde açık, seçik ve kesin bir dil kullanılmasını ister. Çünkü ona göre bunlar insanı bilinçli hale getirir ve ahlaklı yapar.¹³³³ Başka bir deyimle, insanı hümanistleştirir. İnsandaki aklın gücüne inanan Cicero, dil eğitimi, yoluyla insanların biçimlendirilmesi ve şekillendirilmesini, öne sürmekteydi. Ona göre insanın bu tarz işlenmesi, esas kültürü teşkil edecektir. Böyle bir kültürleştirme, insana aynı zamanda da belirli bir ahlâk ve estetik nitelik kazandırmış olacaktır.¹³³⁴

Romalılarda meslek ve iş eğitiminden açıkça söz eden Cicero olmuştur. O, özellikle erkek çocuklardan söz ederken, onların gençlik, dönemine girince bir mesleğe yöneltilmelerini ister. Bunu yaparken de kişinin ilgi, istek ve eğilimlerine saygı gösterilmesi gerektiğini belirtir. Cicero’ya göre ahlak eğitimi, meslek eğitimi tamamlamalıdır. Böylelikle gençler, ölçülü, dengeli, her türlü aşırılıklardan uzak, büyüklerine karşı saygılı kişilik geliştirebilirler. Bu görüş, Romanları oldukça

¹³³⁰ Koçer 1980, 184.

¹³³¹ Aytaç 1992, 64.

¹³³² Koçer 1980, 184.

¹³³³ Binbaşoğlu 1982, 34.

¹³³⁴ Aytaç 1992, 64.

etkilemiştir. Romalılar, Yunanlılardan farklı olarak, yalnız bedene ve ruha yetenekli olduğu yetkinliği vermekle kalmayıp gençleri, günlük yaşamın gerektirdiği yararlı sanatları öğrenmeye yönelmiştir. Eğitim amacı olarak, bu yoldan ulusa ve yurda hizmet aşkı aşılannmıştır.¹³³⁵

Cicero, hatiplerin yetiştirilmesinde, iyi bir öğretimin verilmelidir. Hatipler, diyalektikçilerin keskinliğine, filozofların zekâsına, şairlerin ifade tarzlarına, hukukçuların hafızalarına ve artistlerin ifade tarzlarına sahip olmalıdırlar. Çünkü en mükemmel insan hatiplerdir. Teorik öğretimin yanında pratiğe de yer verilmelidir. Cicero'ya göre Yunan dilinin öğretilmesi, çok önemlidir. Yunancayı, yalnızca Yunan felsefesini tanımak için değil, ayrıca da iyi bir retorik dil örneği olduğu için öğretmelidir. İyi bir hatip, Yunanca ile Lâtinceyi birleştirmelidir. Ayrıca da her türlü bilim dalında faydalı bilgiler kazanmalıdırlar. Özellikle hukuk, felsefe ve tarih alanlarında derin bir bilgiye sahip kılınmalıdırlar. Cicero, eğitimde Yunan jimnastiğini reddeder. Bunun başlıca nedenini de, Yunan gymnasionlarındaki ahlâksız tutumların meydana gelmesinin tehlikelerinde görür. Görülüyor ki Cicero hatiplerin eğitimi hariç, herhangi bir eğitim sistemi getirmemekte, daha çok eğilimle ilgili genel fikirler öne sürmektedir.¹³³⁶

7.5.2.SENECA

Seneca, çok sayıda eser yazmış, ancak bunlardan bir kısmı kaybolmuştur. Günümüze kalmış dokuz adet tragedyası vardır. Bu eserlerinde hitabet sanatının etkileri görülür.¹³³⁷ Eğitimle ilgili görüşlerini, felsefi ve özellikle de ahlâk felsefesi ile ilgili eserlerinde açıklar. Seneca, felsefî görüşlerinde daha çok Stoacı okula bağlı bulunmaktadır. En önemli ilke olarak, tabiata uygun yaşamayı kabul eder.¹³³⁸ Ona göre, *“insan, okul için değil, yaşam için öğrenmelidir”*.¹³³⁹ Yani Seneca'ya göre okullarda uygulanan öğretim, hayat için değil, okulun kendisi bir amaç olarak alınıp yapılmaktadır.¹³⁴⁰

¹³³⁵ Binbaşoğlu 1982, 39.

¹³³⁶ Aytaç 1992, 64, 65.

¹³³⁷ Akşit 1976, 253.

¹³³⁸ Aytaç 1992, 67.

¹³³⁹ Binbaşoğlu 1982, 34.

¹³⁴⁰ Aytaç 1992, 67.

Seneca'ya göre eğitim temel unsurlardan hareket edilerek bütünü kavratmaya yöneltmelidir. Faydasız bilgilere yer verilmemelidir.¹³⁴¹ Yöntem olarak da konudan konuya sıçranmamalı, konuları bir çırpıda öğretmemelidir, der. Bundan başka, çocuğun eğitiminde içten gelişmeye öncelik verir. Çocuğun baskılarla değil, özgür bir ortam içinde gelişmesini ister. Bununla birlikte, zihin eğitimi konusunda şu görüşü savunur: “*Zihinsel eğitime çok erken başlamalıdır. Bu takdirde, zihinde ne paslanır ne de aşınma olur.*”¹³⁴² Böylelikle zihin daha da güçlenecektir.

Öğretmenin ve eğiticinin görevi, insanın ruhunu yumuşak ifadelerle, kalplere huzur verici etkilerde bulunmaktır. Öğütleriyle gençliği erdemli hayata yöneltmek ve onları kötülüklerden uzaklaştırmaktır. Ona göre eğitimin birinci görevidir bu. Çocuklara, karakterlerindeki farklılıklara uygun olarak farklı şekilde muamele yapılmalıdır. Eğiticiler ve öğretmenler, öğrencilerine iyi birer örnek olmalıdır. Bunun için de ilk planda gelen eğitim ilkesi, gençleri erdeme götürecek bir dinî eğitimidir. Yunan geleneğine bağlı olarak eğitim ve öğretimde beden eğitimi ile müziğe önemli bir yer verir. Seneca'ya göre tabii bilgilerin öğretilmesi, insana özel bir fayda sağlar. Çünkü bu sayede insan, yaratanın, bu düzeni koruyan ve filemin iç hâkiminin derunî tabiat kanunlarını araştırıp bulmaya yetkili kılınmış olur.¹³⁴³

7.5.3. QUINTILIANUS

“*Hitabet Hakkında*” adlı eseri Quintilianus'un, eğitim ve öğretimle ilgili görüşlerini açıkladığı eseridir. Eskiçağın, eğitimle en çok ilgilenen yazarlarından biridir. Quintilianus, kendinden sonraki kuşakları etkilediği için de eğitim tarihinde önemli bir kişidir. Görüşleri, ortaçağda kesintiye uğrasa da, Rönesans'ta ve daha sonraları canlanarak günümüze kadar gelmiştir.¹³⁴⁴

Hatip ve eğitimci Quintilianus'a göre, eğitim, beşikten mezara kadar sürer.¹³⁴⁵ Rousseau gibi Quintilianus da diyordu ki: “*Eğitimimiz, dünyaya gelişimizle başlar; bizim ilk eğiticilerimiz süt analarımızdır*”. Bu yüzden sütana seçiminde çok dikkatli olunmasını ister. Quintilianus; “*Yeni bir kap, içine konulan ilk sıvının lezzetini daima*

¹³⁴¹ Aytaç 1992, 67.

¹³⁴² Binbaşoğlu 1982, 34.

¹³⁴³ Aytaç 1992, 68.

¹³⁴⁴ Binbaşoğlu 1982, 35.

¹³⁴⁵ Binbaşoğlu 1988, 30.

saklar durur. Bir defa boyanan yün ilk beyazlığını artık alamaz.” diyerek çocukların ilk izlenimlerinin derin olacağını belirtir. Ayrıca; “*Dadının ahlâk ve karakteri düzgün olmalıdır*” ve yine “*dadının konuşması düzgün ve güzel olmalıdır.*”der.¹³⁴⁶

Quintilianus; “*Öğretim çocuk için oyun kadar eğlenceli olmalıdır. Çocuğa soralım, ona kendisini beğendiğimizi söyleyelim. Bazı kere çocuk kendi bilgisiyle de öğünsün*” der.¹³⁴⁷

Quintilianus eğitimde, çeşitli gelişim kademelerinin tabiatı ve özellikleri, göz önünde tutulması gerektiğini belirtir.¹³⁴⁸ Ayrıca çocukların özgürlük için eğitilmesini, dersler arasında ahenk ve münasebet kurulmasını, salim bir şeref hissini uyandırılması gerektiğini söyler.¹³⁴⁹

Quintilianus’a göre bir öğretim ve bir de eğitim işi vardır. Ona göre, öğretimin amacı da eğitimidir.¹³⁵⁰ Çocuklar öğrenmeye ciddi olarak başlar başlamaz, devlet okullarına gönderilmelidir.¹³⁵¹ Eğitim evde değil, okulda verilmelidir ve eğitim, pratiğe, uygulamaya yönelik olmalıdır. Çocuk, okulda iyi konuşma ve ahlak öğrenmelidir.¹³⁵²

Okul sabahın erken saatlerinde başlamalıdır. Quintilianus, çocuğu yıldırان her şeyden sakınılmasını isterken, aynen modern pedagoglar gibi düşünerek şöyle der: “*Ders çocuk için bir oyun gibi olmalıdır. Ona soru sor, onu öv, methet, hatta bazen ufak bilgiler, için onu alkışla.*”¹³⁵³

Quintilianus kalabalık sınıfları beğenmez ve “*İyi bir öğretmen hâkim olamayacağı sayıda öğrenci kütlesine iltifat etmeyendir*” derdi.¹³⁵⁴ Dil öğretimi, önce Yunanca ile başlamalı ve Lâtince bunun üzerine dayandırılmalıdır.¹³⁵⁵ Quintilianus buna şiddetle karşı idi. Anadilini öğrenmeden başka yarım yamalak yabancı dil

¹³⁴⁶ Koçer 1980, 190.

¹³⁴⁷ Koçer 1980, 190-191.

¹³⁴⁸ Aytaç 1992, 69.

¹³⁴⁹ Öymen 1869, 46.

¹³⁵⁰ Binbaşoğlu 1982, 35.

¹³⁵¹ Aytaç 1992, 70.

¹³⁵² Binbaşoğlu 1988, 30.

¹³⁵³ Koçer 1980, 191.

¹³⁵⁴ Öymen 1869, 46.

¹³⁵⁵ Aytaç 1992, 70.

öğrenmek ona göre doğru değildi. Ona göre; *“Hatırlatmalıyım ki dil hocaları mükemmel yetişmiş olmalıdırlar, yoksa ağızdan yanlış öğrenilecek şeylerin değeri yoktur. Hatta bundan zararlı ve kötü bir şey yoktur?”* der.¹³⁵⁶

Çocuk okuma ve yazmada belirli beceriler kazanır kazanmaz, hemen gramer öğretimine geçilmelidir. Gramer öğretiminin hedefi, doğru konuşma ve yazmayı olduğu gibi, doğru hüküm vermeyi sağlamayı da amaç edinir.¹³⁵⁷ Okuma ve yazma öğretiminin arkasından, hemen dilbilgisi öğretimine geçilmelidir.¹³⁵⁸

Gramer de iki kısma ayrılır: Doğru söylemek, şairlerin eserlerini açıklamak. Yüksek sesle okumaya da büyük önem vermiştir. Çocuk iyi okumak için okuduğunu iyi anlaması, birçok şeyleri öğrenmeğe gücü yeter olması ve buna inandığı için çocuğa birdenbire geometri müzik ve felsefe okutmak ister.¹³⁵⁹

Quintilianus, mesleği itibariyle, edebiyatı en üstün tutmaktadır. Çocuklar retorik okullarına girmeden önce ansiklopedik bilgiler öğrenmelidir. Çocuklara musiki, matematik öğretilmeli ve beden eğitimi ile dans yaptırılmalıdır. Hafıza melekesi canlı olmazsa, öğrenim tam olamaz. Eğitimde en büyük meziyet faaliyettir.¹³⁶⁰

Öğretim, basitten zora gidecek tarzda düzenlenmelidir. Eğitim ve öğretim, herkesin yeteneklerine ve kavrayış gücünün derecesine uygun olarak verilmelidir. Bu nedenle öğretmen, her şeyden önce öğrencilerinin yeteneklerim ve derecesini tespit etmelidir. Öğretim işinde daha küçük yaştan itibaren, çocuğun onuru ve gururu gözetilmelidir. Öğrenme yeteneklerinin canlı tutulabilmesi için yarışma ilkesinden yararlanılmasını talep eder. Entelektüel yeteneklerin başında, hafıza yer alır. Çünkü ancak bu yetenek yoluyla ki bilgiler kavranır ve taklit edilir.¹³⁶¹ Ayrıca

¹³⁵⁶ Öymen 1969, 48.

¹³⁵⁷ Aytaç 1992, 70.

¹³⁵⁸ Binbaşoğlu 1988, 30.

¹³⁵⁹ Koçer 1980, 191.

¹³⁶⁰ Koçer 1980, 190.

¹³⁶¹ Aytaç 1992, 70.

Quintilianus eğitim için açık seçik bir anlatımın gereğine inanır.¹³⁶² Çocukları kısıktırarak öğretme metoduna değer verir.¹³⁶³

Çocuğa ilk önce harflerin şekillerini, sonra adlarını belletmeyi düşünür. Hatta bu şekilleri öğretmek için fildişinden yapılan harfler kullanmak taraflısıdır. Yazıya gelince; çocukların ellerini alıştırmak için harflerin oyulmuş bulunduğu bir tahta üzerinde temrinler yapılmasını tavsiye eder. Örneklerinde adım adım ahlak olaylarından seçilmesini iyi bulur. Okuldaki genel eğitim ve öğretimi, evde ve aile içinde verilen özel öğretimden üstün tutmuştur, karakter denilen şeyin arkadaşlarla beraber yaşayarak kazanılabileceği kanaatini taşır.¹³⁶⁴

Eğitimde çocuğu dövmemeli, dayak, çocuğu yüzsüz yapar, çocuk zamanla dayağa da alışabilir (ceza yerine, çocuğu bir şeyle meşgul etmeli ve onu gözaltında bulundurmalı) , bedensel ceza yerine çocuğa sevgi verilmelidir; babanın tatlı sert bir davranışta bulunmasını ister. Babanın ciddiyeti korku uyandırmamalı, dostça tutumu da onu gevşekliğe götürmemelidir.¹³⁶⁵ Quintilianus bu alanda der ki: “Korku çocukların bir kısmını çalıştırır da, bir kısmını büsbütün sinirlendirir. Ben duygulu bir çocuk isterim ki, beğenilme onu sevindirsin ve bir suç da ona gözyaşları döktürsün!”.¹³⁶⁶ Yalnız erkekler değil, kızlar da iyi bir eğitim görmelidir.¹³⁶⁷

Öğretmen, öğretim teorisini iyice kavramış bir kişi olmalıdır.¹³⁶⁸ Quintilianus, öğretmenlerin hiçbir zaman öfkelenmemeleri gerektiğini söylemiştir. Övme ve azarlamalarda ölçülü olmak gerektiğini de ilk hatırlatan Quintilianus’tur. O, “iyi bir eğitici ve öğretmen, çocuklara bir baba kalbi ve sevgisiyle yaklaşmalıdır” demektedir.¹³⁶⁹ Çocuklar bir retorik okuluna başlamadan önce, ansiklopedik formasyon veren okullarda, temelli bir öğretimden geçirilmelidir.¹³⁷⁰

¹³⁶² Binbaşıoğlu 1982, 35.

¹³⁶³ Koçer 1980, 190.

¹³⁶⁴ Koçer 1980, 191.

¹³⁶⁵ Binbaşıoğlu 1988, 30.

¹³⁶⁶ Koçer 1980, 191.

¹³⁶⁷ Binbaşıoğlu 1982, 35.

¹³⁶⁸ Aytaç 1992, 70.

¹³⁶⁹ Binbaşıoğlu 1988, 30.

¹³⁷⁰ Aytaç 1992, 70.

7.5.4. PLUTARKHOS

Plutarkhos, aslen Yunan olup eserlerini Yunanca yazmakla birlikte, esas olarak Roma’da yaşamıştır.¹³⁷¹ Plutarkhos, Roma’da felsefe, edebiyat, tarih okutulan bir okul da açmıştır.¹³⁷²

Eğitimde Eski Yunan’ı örnek alır.¹³⁷³ Eğitimin doğumdan önce başlaması gerektiğini savunur ve bunun için de sarhoş iken çocuk yapılmamasını ister.¹³⁷⁴ Bu devrede babalar, adî kadınlarla ilişkide bulunmamalıdır.¹³⁷⁵

Toplumların en önemli unsuru ailedir ve çocuk ilk önce ana-babasının gözetiminde eğitilmelidir. Ancak yüksek öğrenimini almak için, ahlak ve felsefe bilgileriyle karşılaşmalı, şairlerin derslerine devam etmelidir. Aileye önem vermekle Plutarkhos, kadının da yerini yükseltmiştir. Ana, çocukların öğrenimleriyle uğraşmalıdır. Bunun için kadınlarında bilgili olması gerekir. Nitekim kendi eşini de felsefe öğrenmeye teşvik etmiştir.¹³⁷⁶

Çocuklar, davranışları düzgün beğenilen ve aynı zamanda da Yunancayı çok iyi konuşan, seçkin çocuklarla temas içerisine sokulmalıdır. Eğitici olarak da, ahlâklı, bilgili, bilgi ile tecrübeyi birbiriyle iyice birleştirmiş kişiler seçilmelidir. Çocuklar, daha gençlik devrinden önce gevşekliğe sürükleyici bir hayattan korunmalıdır. Dillerini sıkı tutmaları, ellerine sahip olmaları ve hiddetin pençesine düşmemeleri için uygun alışkanlıklara yönlendirilmelidir. Gençler, şartlar ne olursa olsun, tercihen hakikati söylemeye alıştırmalıdır. Kötü insanlarla temas geçmeleri önlenmelidir.¹³⁷⁷

O “her genç ilk önce kendi kendini yönetmeli, kendi hareket tarzı üzerinde düşünmeği öğrenmelidir” der. O, yalnız ahlâk eğitimini düşünmüyordu; düşüncenin eğitimine de önem veriyor ve diyordu ki: “Ruh, doldurulması gereken bir kap değildir; ıslatılmağa muhtaç bir ocaktır.”¹³⁷⁸ Gerek Plutarkhos gerek Quintilianus, gençlerin sadece mahkeme karşısında değil, belki halk topluluğunda, dostlar ve

¹³⁷¹ Aytaç 1992, 71.

¹³⁷² Koçer 1980, 193.

¹³⁷³ Aytaç 1992, 71.

¹³⁷⁴ Binbaşoğlu 1982, 35.

¹³⁷⁵ Aytaç 1992, 71.

¹³⁷⁶ Koçer 1980, 193.

¹³⁷⁷ Aytaç 1992, 72-73.

¹³⁷⁸ Koçer 1980, 193.

arkadaşlar çevresinde de iyi hazırlanmış güzel konuşturulmağa alıştırmalarını istemişlerdir.¹³⁷⁹ Plutarkhos'a göre, eğitimin amacı, çocukların güzelden hoşlanmaya, çirkinden kaçmaya alıştırılmasıdır.¹³⁸⁰

Plutarkhos, eğitimde üç öge görür; Doğa, öğrenim ve alıştırma. Bu düşünüşünü su sezilerle açıklar: “Öğretimsiz bir doğa kör, doğasız bir öğretim sakattır.” Burada doğa sözü ile amaçlanan, insanın doğuştan getirdiği yapı ve özellikler olmalıdır. Çünkü o, doğa'nın verdiği öğretim açığa çıkardığı, “alıştırma”nın da onu, kullanılacak bir biçime soktuğu kanısındadır. Ona göre, bu üç öge, yetkinliği sağlar. İşlenmeyen yetenekler, bozular; işlenmeyen tarla gibi, bozkırlaşır.¹³⁸¹ Tabiat insana yetenekler verir, öğretim ise bu yetenekleri geliştirir ve uygulamada kullanmak için hazırlar. Bu üç unsur birlikte olarak, insandaki en yüksek mükemmelleşmeyi sağlar. Eğer bunlardan birisi eksik olursa, kazanılacak erdem de eksik olur.¹³⁸²

Plutarkhos, çocuklara, ‘uygun’ bir beden eğitimi verilmesini de ister. Ona göre, çocuğa bir tür ‘zihin jimnastiği’ de yaptırılmalıdır. Akıllıca hareket, duyguların kölesi olmamak için gereklidir.¹³⁸³

Babalar çocuklarına çok katı değil, ılımlı davranmalıdır. Çocuklara, dayak ve kötü sözler yoluyla değil, iyi tasarımlar ve iyi öğütler vererek yardımcı olmalıdır. Aksi halde çocuklar kısa bir süre sonra çalışmak ve öğrenmekten usanmaya başlarlar. Azarlama ya da övmeleri, nöbetleşe yapmalıdır. Çocuklara gerekli dinlenme fırsatı verilmelidir. Plutarkhos, bu konuda şöyle der: “*Düşünmelidir ki bizim tüm hayatımız, tabiat içinde bir çalışma ve dinlenmeden ibarettir*”. İlimlerin öğretilmesi işinde, her şeyden önce hafızanın geliştirilmesine önem verilmelidir. Soylu bir erkek çocuk, “ansiklopedik bilimler” alanında iyi bir bilgi ile donatılmış olmalıdır. Plutarkhos, bu arada özellikle eski yazarların eserlerinin okutulmasının önemi üzerinde durur. Plutarkhos'a göre felsefe, eğitimin esasını teşkil eder. Jimnastik nasıl ki beden için bir tedavi ilacı ise, felsefe de ruh için öyledir. Bu konuda şöyle der: “*Felsefe, zaafı ve tutkulara karşı koyma işinde tek ilaçtır*”. İnsan, ancak felsefe yoluyla ki doğru ile

¹³⁷⁹ Öymen 1969, 46.

¹³⁸⁰ Binbaşoğlu 1982, 35.

¹³⁸¹ Binbaşoğlu 1982, 35-36.

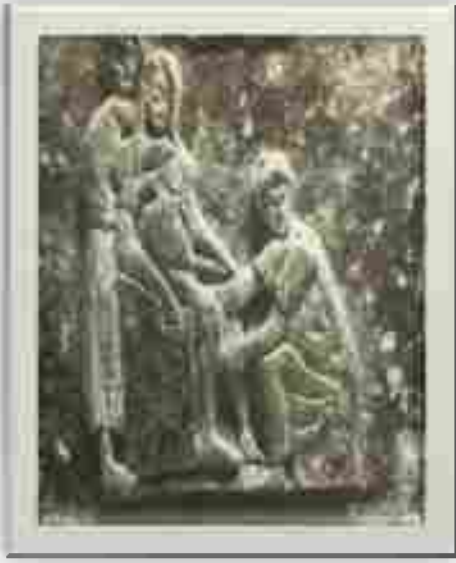
¹³⁸² Aytaç 1992, 72.

¹³⁸³ Binbaşoğlu 1982, 36.

yanlışın, güzel ile çirkinin, hak ile haksızlığın ne olduğunu anlayabilir. Aynı şekilde, felsefe bize, mutlu iken gururlu olmamayı, mutsuzluk hallerinde de ümidimizi yitirmemeyi öğretir. Mutluluk içindeyken mütevazı, samimi ve iyiliksever olmak, kimseyi kıskanmamak, akla göre hareket edip tutkulara esir olmamak, erdemli olmak ve öfkelerin etkisine girmemek, Plutarkhos'a göre mükemmel bir insanın esas niteliklerindedir.¹³⁸⁴

¹³⁸⁴ Aytaç 1992, 73.

RESİMLER



Resim 1: Roma'da Doğum Yapan Kadın (Veyne 2006, 22)



Resim 2: Roma'da Yeni Doğan Bebeğin İlk Banyosu (Veyne 2006, 22)



Resim 3: IV. yy. Mermer Kız Çocuk Başı (Coulson vd. 1994, 250)



Resim 4: Roma'da Çocuk Görüntüleri; Oktavianus (Solda), Muhtemelen Nero (Ortada), Bronz Çocuk Başı (Sağda), (Blunt 1965, 162)



Resim 5: Emeklemeyi Öğrenen Çocuk (Oakley 2013, 157; Jenkins 1993, 11.)



Resim 6: Yupala ile Yürümeyi Öğrenen Romalı Çocuk, (Veyne 2006, 28)



Resim 7: Lazımlıkta Oturan Bebek ve Elinde Çıngırak (Jenkins 1993, 13)



Resim 8: Lazımlıkta Oturan Bebek ve Annesi (Riechers 2003, 30)



Resim 9: Arkaik Dönem Emzik (Başaranbilek 1994, 56)



Resim 10: Biberon (Jenkins 1993, 9)



Resim 11: Çingırak Biberon (Selvi- Bener 2013, 146)



Resim 12: Çingırak Biberonun İçi (Selvi- Bener 2013, 146)



Resim 13: Roma Dönemi Cam Biberon (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 14: Pişmiş Topraktan Yapılmış Kucağında Çocuğuyla Tanrıça Figürü (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 15: Doğum Yaparken Betimlenen Ana Tanrıça Heykelciği (Hodder 2000, 256; Bayladı 1996, 15)



Resim 16: İkiz Tanrıça Heykelciği (Gülaçtı 2012, 79)



Resim 17: Hititler Dönemi Çocuğunu Emziren Kadın Figürü (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 18: Kucağında Bebek Taşıyan Tanrıça (Sevin 2003, 155)



Resim 19: Kral Araras Oğlu Kamanas'ı Misafirlere Takdim Ederken (Mutluay 2010-B, 142)



Resim 20: Zincirli Kralı Kilamuva Oğluyula Birlikte (Mutluay 2010-B, 142)



Resim 21: Bebeklik Çağını Geçen Bir Çocuğu Annesini Ayakta Emzirmesi, (Mutluay 2010-B, 145)



Resim 22: Geç Hitit Dönemi Anne-Çocuk Betimi (Mutluay 2010-B, 146)



Resim 23: Geç Hitit Dönemi Anne-Oğul Betimi (Mutluay 2010-B, 147)



Resim 24: Frig Dönemi Kadın ve İki Çocuğu (Akurgal 2000, 58)



Resim 25: Kucağında Çocukla Betimlenen Savaşçı (Mutluay 2010-B, 149)



Resim 26: Bebek Erichthonios'u Athena'ya verirken (Oakley 2013, 161)



Resim 27: Çocuğunu Annesine Uzatan Dadı
(Jenkins 1993, 10)



Resim 28: Plutos Kolunda Çocuğunu Taşımakta
(Mansel 1971, 426)



Resim 29: Çocuğunu Omuzlarında Taşıyan Anne (Riechers 2003, 30)



Resim 30: Çocuğunu Emziren Anne (Bonner 1977, 13; Veyne 2006, 20; James 1997, 20)



Resim 31: Çocuğuyla Betimlenen Bir Etrüsk Kadını (Mutluay 2007, 94)



Resim 32: Alacahöyük'te Bulunan Banyo Teknesi (Macqueen 2001, 92)



Resim 33: Karahöyük'te Bulunmuş Banyo Kabı (Alp 2011, 45)



Resim 34: Oyun Tablası (Pearson 1997, 35)



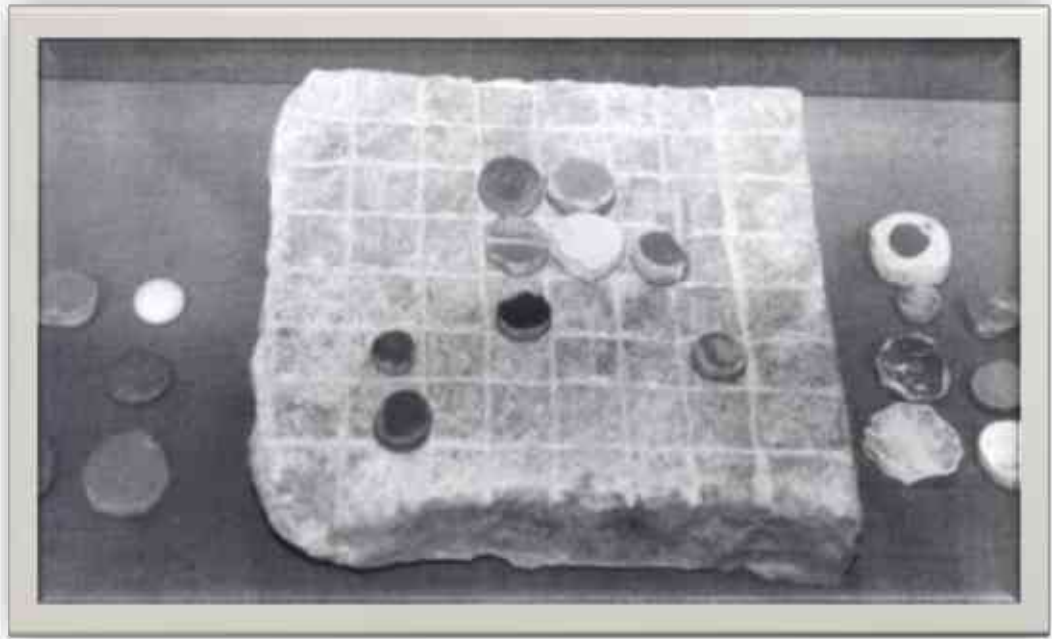
Resim 35: Oyun Levhası (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



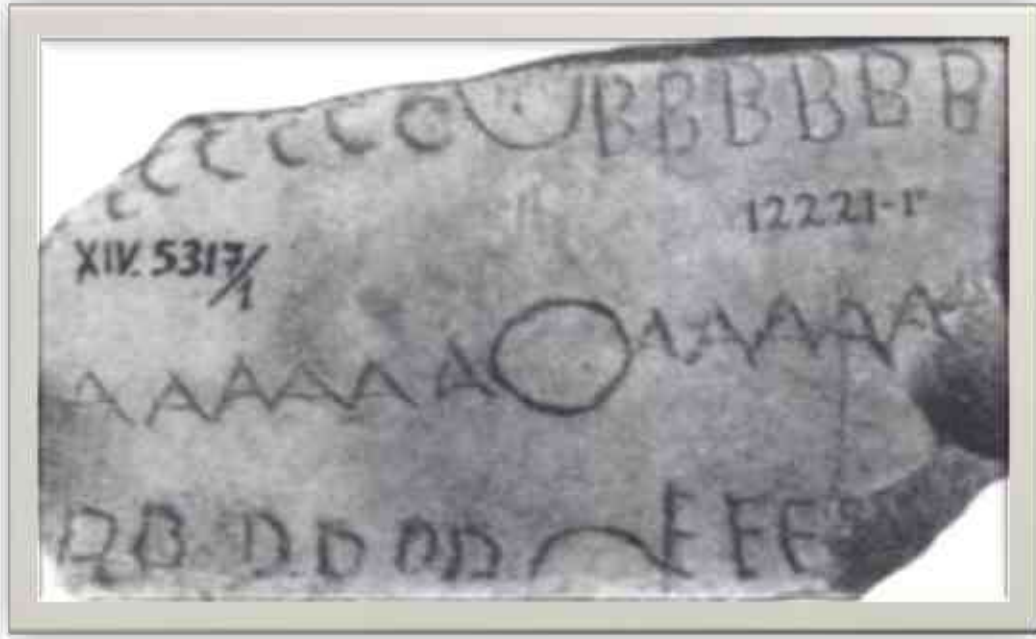
Resim 36: Roma'da Oyun Oynayanlar (Deighton 1999, 53)



Resim 37: Ajax ve Achilles Bir Tür Tabla Oyunu (petteia) Oynarken
(Pearson 1997, 35; Deighton 2012, 59)



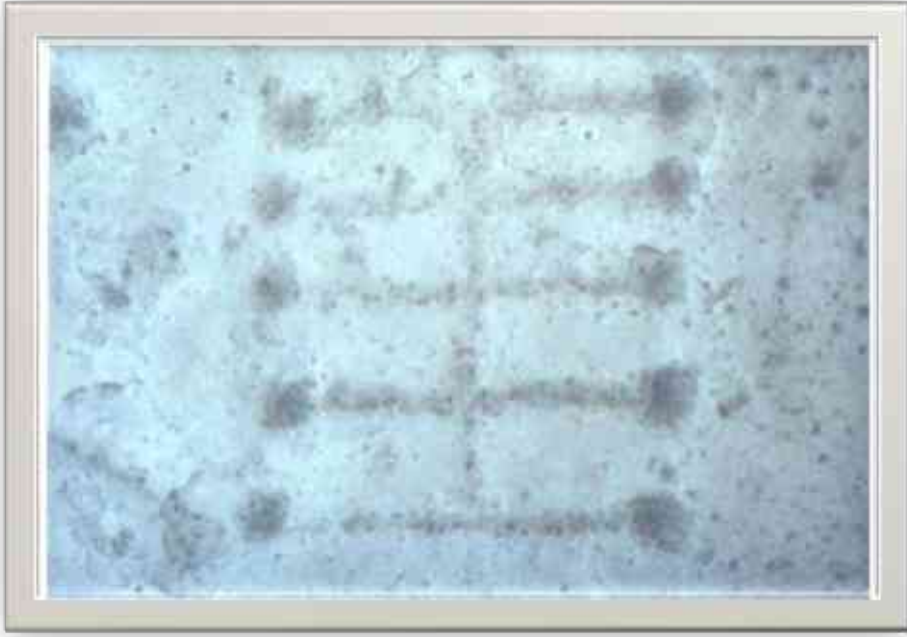
Resim 38: Ludus Lantruncolorum Tablası (Selvi-Bener 2013, 24)



Resim 39: Duodecim Scriptorum Tablası (Selvi-Bener 2013, 54)



Resim 40: Duodecim Scriptorum Tablası (Selvi-Bener 2013, 54)



Resim 41: Pente Grammai Tablası (Schädler 2008, 183)



Resim 42: Pente Grammai Tablası (Schädler 2008, 176)



Resim 42: Pente Grammai Tablası (Schädler 2008, 180)



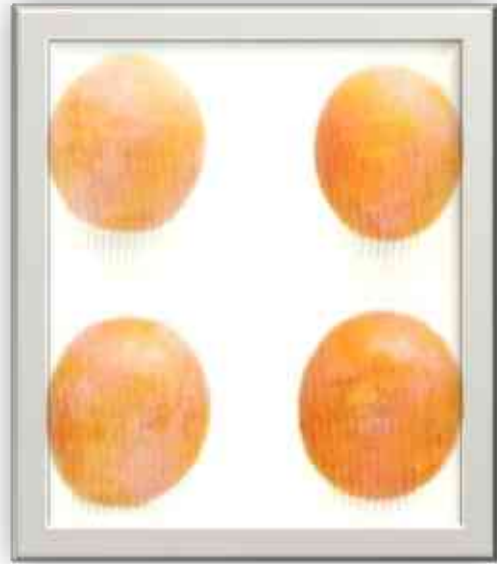
Resim 44: Roma Dönemi Üçtaş Tablası (Selvi-Bener 2013, 29)



Resim 45: Dokuztaş Tablası, Gordion (Selvi-Bener 2013, 31)



Resim 46: Cam Tabla Oyunu Pulları
(James 1997, 38)



Resim 47: Cam Tabla Oyunu Pulları
(James 1997, 38)



Resim 48: Oyun Pulları (Kurke 1999, 264)



Resim 49: Roma Dönemi Oyun Pulları (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 50: Frig Dönemi Oyun Zarı, (Selvi-Bener 2013, 86)



Resim 51: Frig Dönemi Oyun Zarı (Niğde Müzesi)



Resim 52: Kemikten Yapılmış Aşık (Niğde Müzesi)



Resim 53: Bronz ve Cam Aşık Kemikleri (Selvi-Bener 2013, 94)



Resim 54: Aşık (Selvi-Bener 2013, 94)



Resim 55: Perge Aşık Kemiği (Selvi-Bener 2013, 94)



Resim 56: Kral Araras'ın Topaç Çeviren ve Aşık Oynayan Çocukları (Başaranbilek 1994, 55)



Resim 57: Tanrıça Afrodit "Aşık" Oynarken
(Pearson 1997, 20)



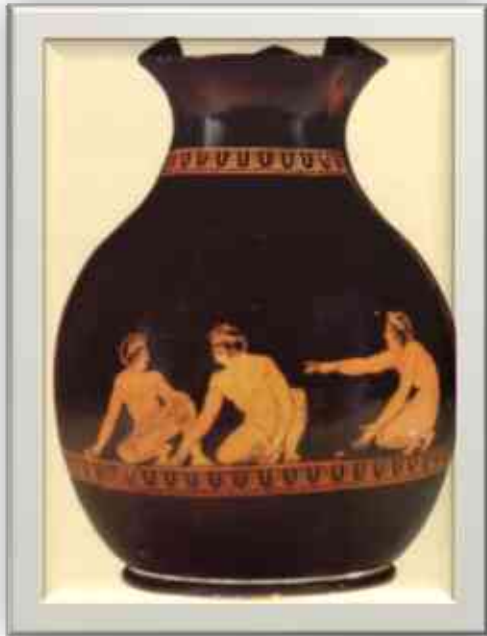
Resim 58: Aşık Oynayan Yunanlı Kadın
(Pearson 1997, 34)



Resim 59: Pentelitha Oynayan Kızlar (Beaumont 1994, 32)



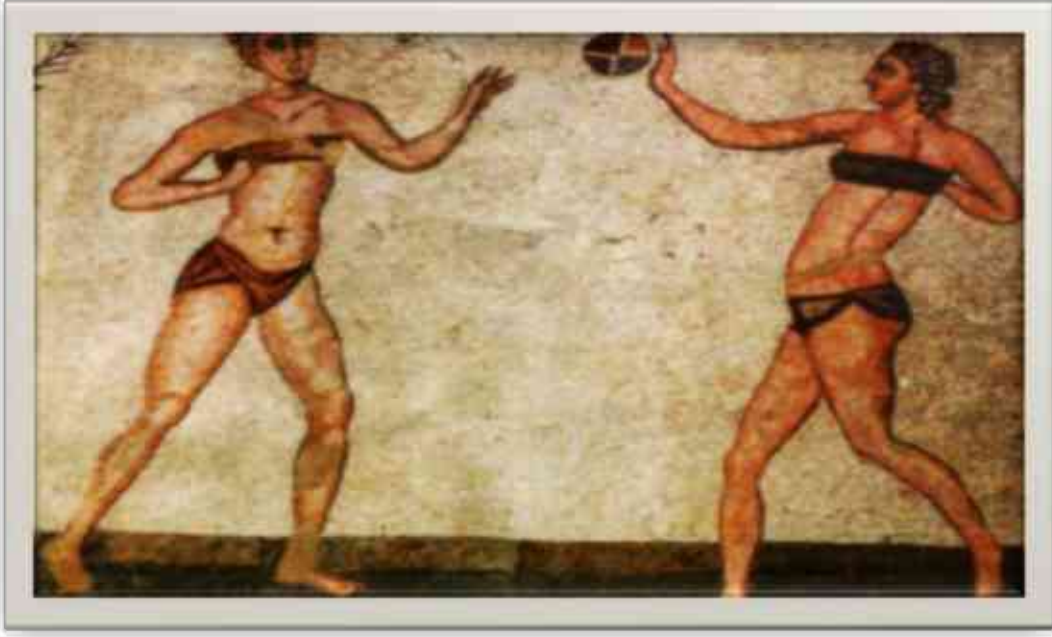
Resim 60: Pentelitha Oynayan Kızlar (Selvi-Bener 2013, 99)



Resim 61: Eis Omillan (Kesin Değildir)
Oynayan Çocuklar (Selvi-Bener 2013, 101)



Resim 62: Top Oynayan Çocuk Heykeli
(Selvi-Bener 2013, 106)



Resim 63: Top Oynayan Kızlar (Delemen 2014, 235)



Resim 64: M.S. II. yy. Roma'da Top Oynayanlar (Veyne 2006, 28)



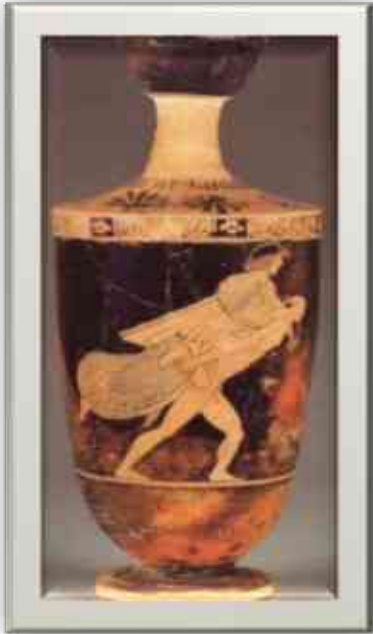
Resim 65: Topu ve Köpeği ile Aritokrateia Adlı Bir Kız (Selvi-Bener 2013, 107)



Resim 66: Episkyros Oyunu Oynayanlar (Delemen 2014, 234)



Resim 67: Sopa Kullanarak Oynanan “Keretizein” (Bilgin 2004,75; Delemen 2014, 234; Beaumont 1994, 35)



Resim 68: Ephedrimos Oynayanlar (Selvi-Bener 2013, 114)



Resim 69: Ephedrimos Oynayan Kızlar (Riechers 2003, 32)



Resim 70: Ephedrimos Oynayanlar
(Beaumont 1994, 34)



Resim 71: Ephedrimos Oynayan Oyuncular
(Serdaroğlu 2005, 121)



Resim 72: Delikli Top Oyunu. Topu Tahtanın
İçinden Geçiren Çocuklar (Delemen 2014, 236)



Resim 73: Delikli Top Oyunu
(Beaumont 1994, 35)



Resim 74: II. yy.'dan Kalma Çocuk Lahidi. Küçük Kızlar Toplarını Sütuna Fırlatıyorlar. Erkek Çocuklar Cevizden Yapılmış Şatoyu Yıkmaq İçin Cevizleri Eğik Bir Düzlemden Yuvarlıyorlar (Veyne 2006, 30)



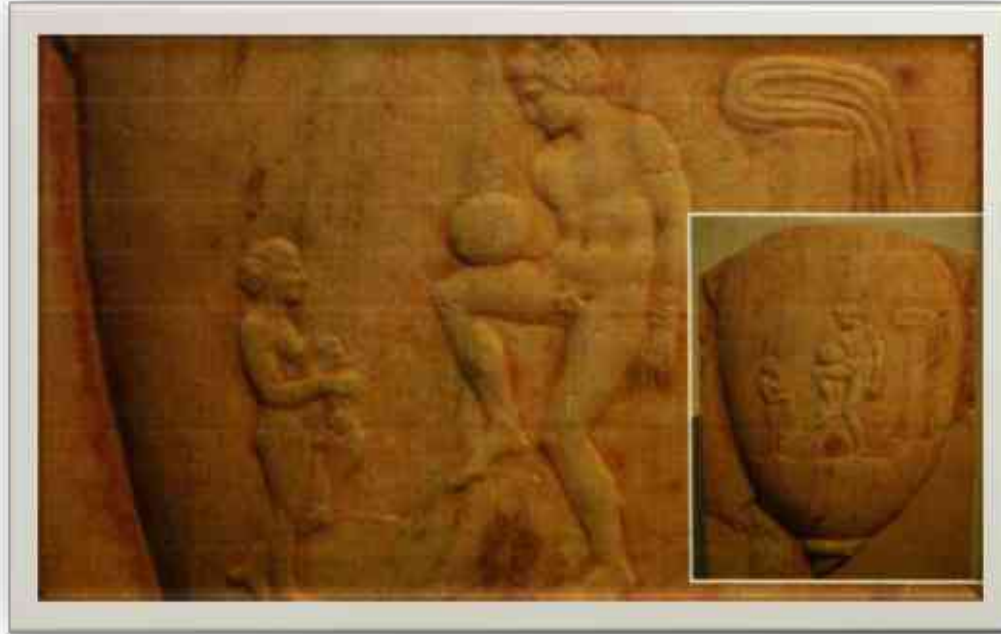
Resim 75: Apporaksis Oynayan Genç (Selvi-Bener 2013,118)



Resim 76: Üç Top Çeviren Kadın (Delemen 2014, 236)



Resim 77: Top Çeviren Kadın (Selvi-Bener 2013, 117)



Resim 78: Top Sektiren Genç (Delemen 2014, 236)



Resim 79: Adı Bilinmeyen Bir Top Oyunu (Gür T.Y., 76)



Resim 80: Bir Top Oyunu
(Selvi-Bener 2013, 122)



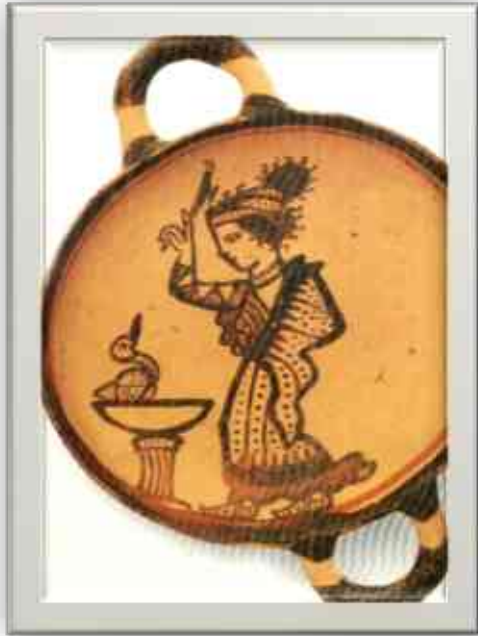
Resim 81: Melisto, Köpeği ve Kuşuyla
(Selvi Bener 2013, 138)



Resim 82: I. veya II. yy. Çocuk Lahidi. Çocuğun Yanında Kedi ve Horoz gibi Evcil Hayvanlarla (Veyne 2006, 97)



Resim 83: El Kızırtmaca (Richter 1958, 172)



Resim 84: Kottobas Oynu (Pearson 1997, 35)



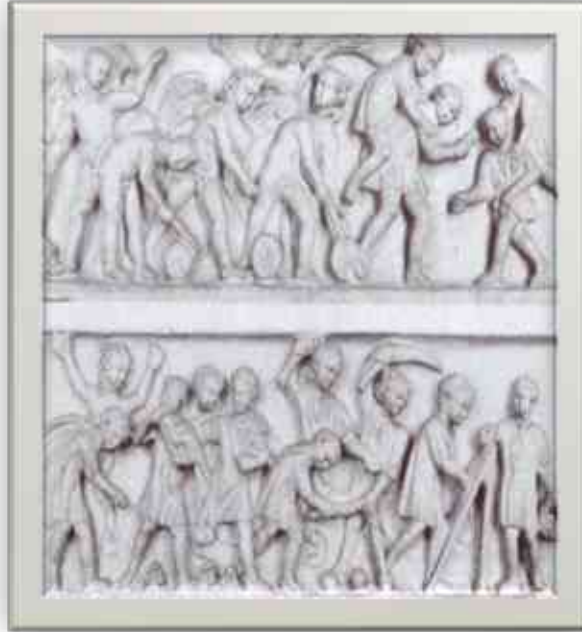
Resim 85: Kottobas Oynayan Smikra (Selvi-Bener 2013,123)



Resim 86: Mikatio Oynayan Satyr
(Selvi-Bener 2013, 130)



Resim 87: Sopa Dengeleme Oyunu
(Selvi-Bener 2013, 132)



Resim 88: Ceviz Oynayan Çocuklar ve Eroslar (Selvi-Bener 2013, 153)



Resim 89: Çeşitli Hayvan ve Kap Biçimli Çıngırak (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 90: Çıngırak (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 91: Çıngırak (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 92: Hayvan Biçimli Çıngırak (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 93: Çıngırak (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 94: İnsan Biçimli Oyuncak Çıngırak (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 95: Dağ Keçisi Biçimli Çıngırak (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 96: İdol Biçimli Oyuncak Çıngıraklar (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 97: Çıngırak (Konya Arkeoloji Müzesi)



Resim 98: Çıngırak (Konya Arkeoloji Müzesi)



Resim 99: Yatağında Uyuyan Bebek Tasvirli Çıngırak (Özturanlı 2014, 226)



Resim 100: Yuvarlak Gövdeli Hayvan Biçimli Çıngırak (Özturanlı 2014, 226)



Resim 101: Domuz Biçimli Çıngırak, M.Ö. 3 yy. (Beaumont 1994, 31)



Resim 102: Domuz Figürlü Çıngırak (Hayes 1997, 90)



Resim 103: Boyalı Antik Oyuncak Bebek
(Williams 2009, 91; Neils, Jenifer, John H. Oakley, and Katherine Hart 2003, 2)



Resim 104: Basit Oyuncak Bebekler (Yaraş ve Yaraş 2010, 71)



Resim 105: Çan Biçimli Bebek
(Özturanlı 2014, 228)



Resim 106: Gövde Sabit Ayakları Oynar Bebek
(Özturanlı 2014, 228)



Resim 107: El ve Kolları Hareketli Bebek (Özturanlı 2014, 228)



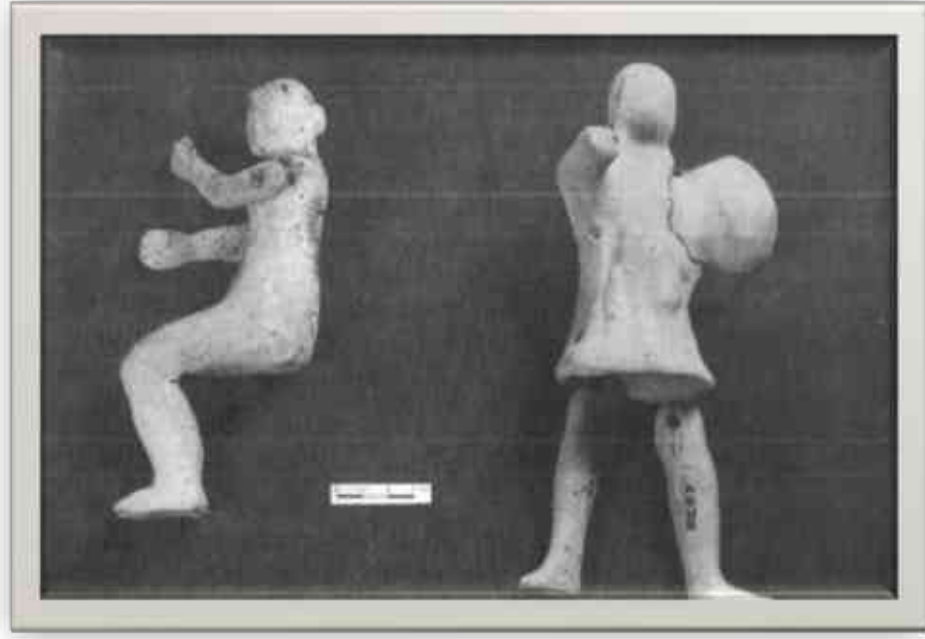
Resim 108: Çift Pişmiş Topraktan, Kollar ve Bacaklar İple Bağlanacak Şekilde Eklemli Bebek, (Serdaroğlu 2005, 50)



Resim 109: Oturan Antik Oyuncak Bebek (Yaraş ve Yaraş 2010, 63)



Resim 110: Roma Egemenliğindeki Mısırdaki Bulunan Bezi Bebek (McIntosh 2001, 7; James 1997, 21)



Resim 111: Eklemliler Bebek ve Gladyatör (Başaranbilek 1994, 56)



Resim 112-A: Oyuncak Araba
(Mardin Arkeoloji Müzesi)



Resim 112-B: Oyuncak Araba
(Mardin Arkeoloji Müzesi)



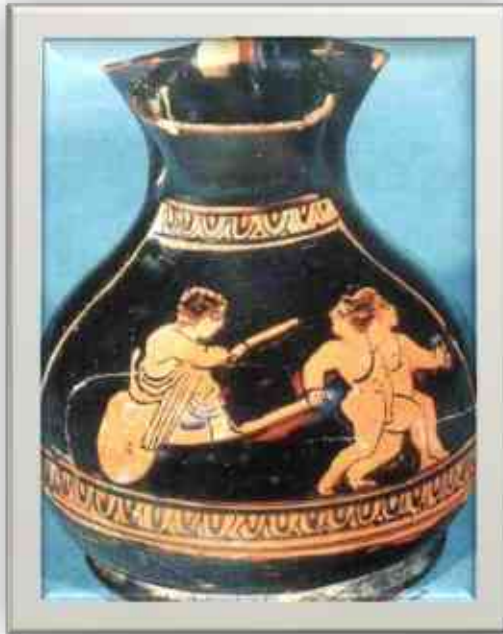
Resim 112-C: Oyuncak Araba (Mardin Arkeoloji Müzesi)



Resim 113: At Koşulu Tunç Araba Modeli (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 114: Gaziantep Yöresinde Bulunmuş Oyuncak Araba (Sevin 2003, 111)



Resim 115: Eski Yunan'da Ağaçtan Yapılmış Bebek Arabası ile Oynayan Çocuklar (Beaumont 1994, 32)



Resim 116: Oyuncak Araba, M.Ö 5. veya 4. yy. (Selvi-Bener 2013, 170)



Resim 117: Atina'dan Oyuncak Bir Çocuk Savaş Arabası (Beaumont 1994, 30)



Resim 118: Hayvan Koşulu Bir Araba İle Eğlenen Romalı Çocuk (Bonner 1977, 13; Veyne 2006, 26)



Resim 119: Roma'da Oyuncak Model Araba (James 1997, 21.)



Resim 120: Cam ve Pişmiş Toprakta Bilye
(James 1997, 21)



Resim 121: Topaç Çevirenler (Daşcı 2014, 249)



Resim 122: Topaç (Özturanlı 2014, 226)



Resim 123: Topaç (Özturanlı 2014, 226)



Resim 124: Topaç (Pearson 1997, 35)



Resim 125: Topaç, M.Ö. 400 (Richers 2003, 32)



Resim 126: Çember Çeviren Yunanlı Genç (Daşcı 2014, 245)



Resim 127: Çember Çeviren Çocuk (Veyne 2006, 29)



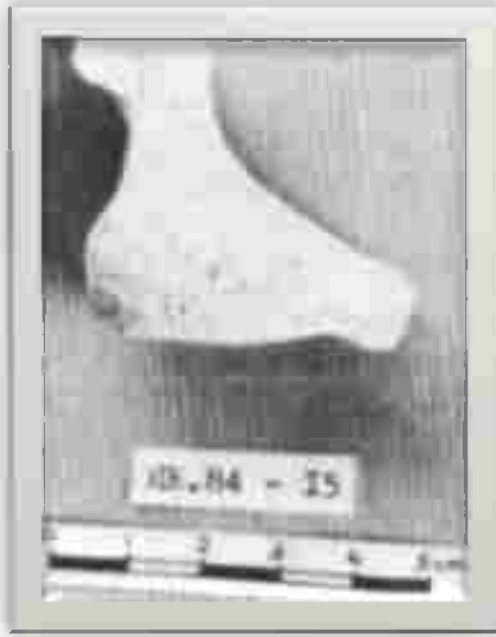
Resim 128: Çember Çeviren Genç
(Beaumont 1994, 34)



Resim 129: Yoyo Oynayan Çocuk Betimli Vazo
(Yaraş ve Yaraş 2010, 62)



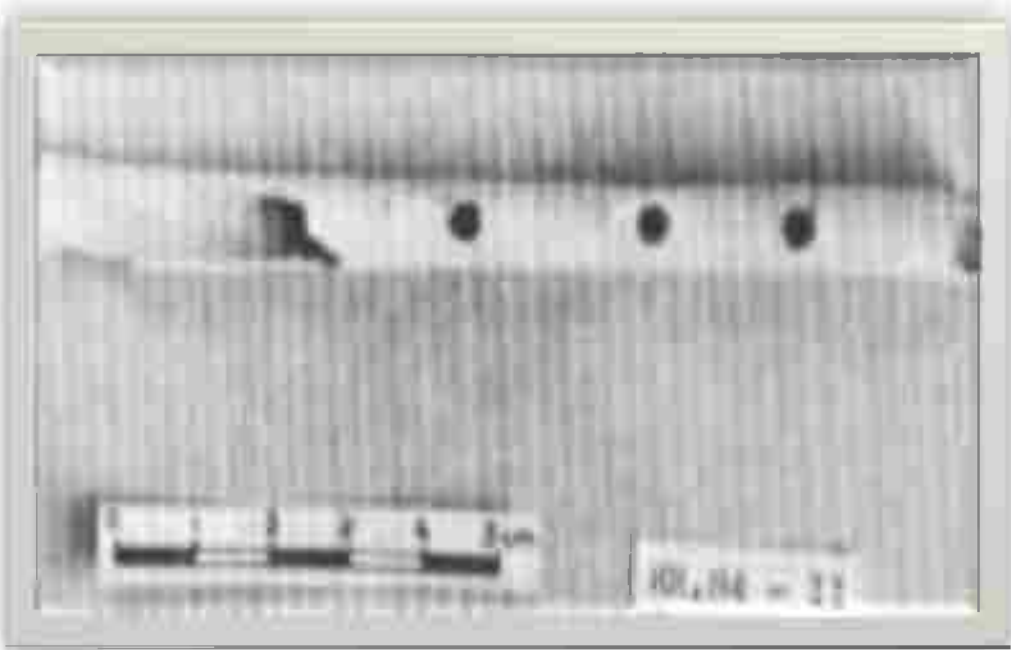
Resim 130: Değnek At ile Oynayan Genç (Beaumont 1994, 32)



Resim 131: Çocuk Düdüğü
(Yardımcı 1983, 259)



Resim 132: Milet İŞi Düdüğü (Tırpan 1983, 459)



Resim 133: Kemik Kaval (Yardımcı 1983, 259)



Resim 134: Pişmiş Topraktan Oyuncak Düdük (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 135: Iygks Oynayan Kızlar (Selvi-Bener 2013, 186)



Resim 136: Tahterevalliye Binen İki Genç Betimi (Selvi-Bener 2013, 187)



Resim 137: Salıncakta Sallanan Kızlar (Selvi-Bener 2013, 187)



Resim 138: Hayvan Figürü (Duru 1979, 51)



Resim 139: Hayvan Figürü
(Duru 1979, 51; Ertem 1988, 16)



Resim 140: Hayvan Figürü,
(Duru 1979, 51; Naomi 2000, 284)



Resim 141: Yavrularını Emziren Yaban Domuzu
Figürü (Serdaroğlu 2005, 56)



Resim 142: Pişmiş Topraktan Horoz Figürü
(Serdaroğlu 2005, 56)



Resim 143: Üçlü Güvercin Gurubu
(Serdaroğlu 2005, 49)



Resim 144: İnek Figürü (Serdaroğlu 2005, 56)



Resim 145: Ahşap Öküz
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 146: Ahşap Geyik ya da Boğa
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 147: Boğa ile Aslan Mücadelesi
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 148: Ahşap At
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 149: Oyuncak Aslan
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 150: Ahşap Oyuncak
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 151: Ahşap Geyik
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 152: Balık Yiyen Griffon
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim153: Ahşap Oyuncak
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 154: Ahşap Oyuncak
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



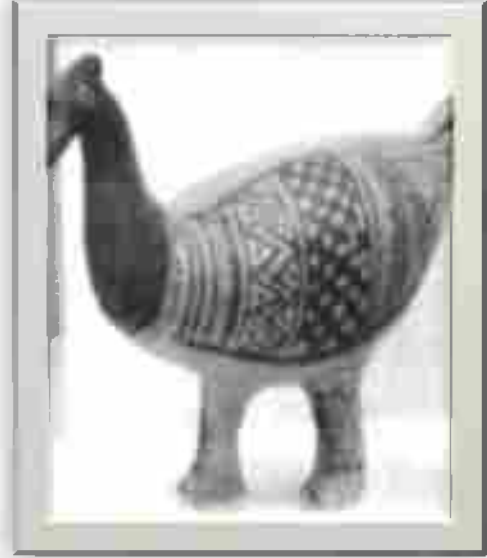
Resim 155: Ahşap Oyuncak
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



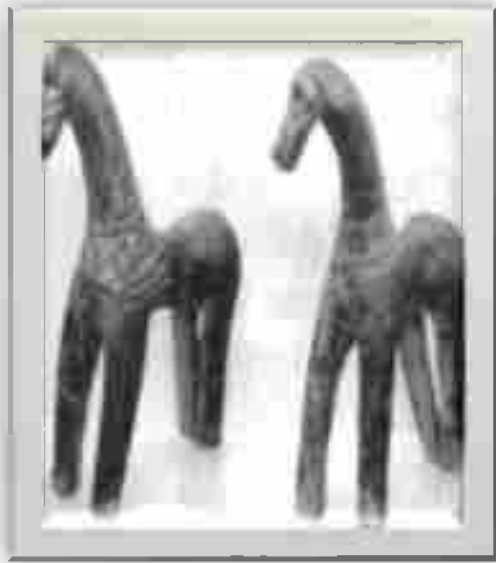
Resim 156: Ahşap Oyuncak
(Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 157: Oyuncak Deve Figürü
(James 1997, 21; Roberts 2009, 49)



Resim 158: Oyuncak Hayvan
(Özturanlı 2014, 226)



Resim 159: Oyuncak Hayvan
(Özturanlı 2014, 226)



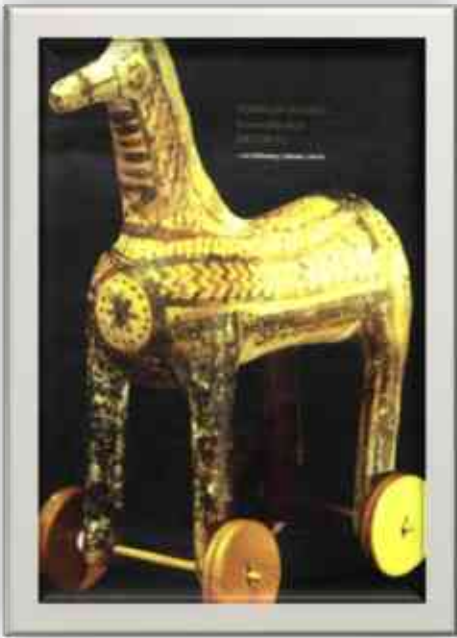
Resim 160: Tekerlekli Horoz Figürü
(Özturanlı 2014 227)



Resim 161: Tekerlekli Güvercin Figürü
(Özturanlı 2014 227; Erdemligil 1981, 157)



Resim 162: Tekerlekli Oyuncak At
(Chrisp 2006,33)



Resim 163: Tekerlekli At, M.Ö. 800-750
(Richers 2003, 31)



Resim 164: Gaziantep'te Bulunmuş Süvari
Figürü (Sevin 2003, 111)



Resim 165: Üç Süvari Heykelciği (Serdaroğlu 2005, 49)



Resim 166: Oyuncak Modeller (Pearson 1997, 33)



Resim 167: Yan yana Oturan İki Cüce Heykelciği (Serdaroğlu 2005, 49)



Resim 168: Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 169: Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 170: Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



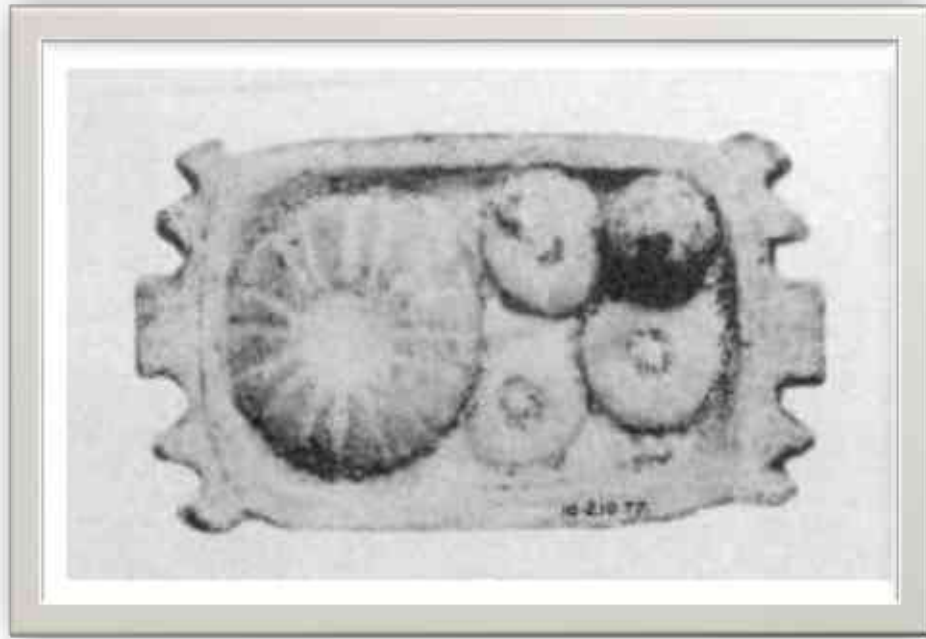
Resim 171: Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 172: Pişmiş Toprak Oyuncaklar-Süvarili At Heykelcikleri (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 173: Minyatür Oyuncak Kap (Niğde Müzesi)



Resim 174: Oyuncak Tepsi (Selvi-Bener 2013, 168)



Resim 175: Alacahöyük'te Bulunmuş Sistrum
(Sevin 2003, 153)



Resim 176: İkiztepe Bulunmuş Çalpara
(Sevin 2003, 153)



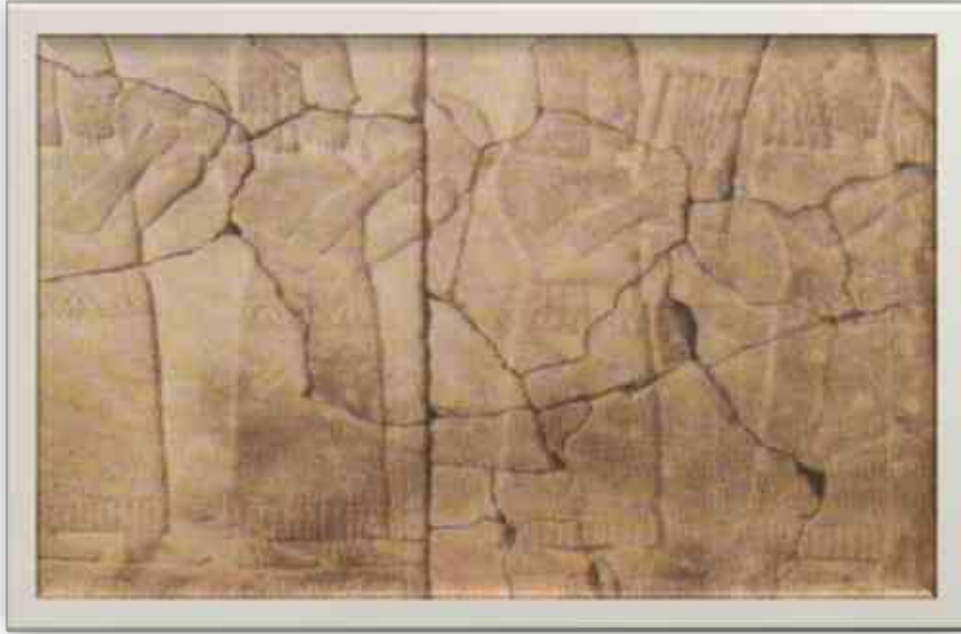
Resim 177: İkiztepe Marakas (Sevin 2003, 153)



Resim 178: Lavta Çalgıcısı (Macqueen 2001, 16)



Resim 179: Kutsal Evlenme Töreninde Çalan Sazcı ve Tefçi -İnandık Vazosu- (Sevin 2003, 153)



Resim 180: Zincirli Sitedali Kabartmalı Ortostatları Harp ve Tef Çalanlar (Sevin 2003, 153)



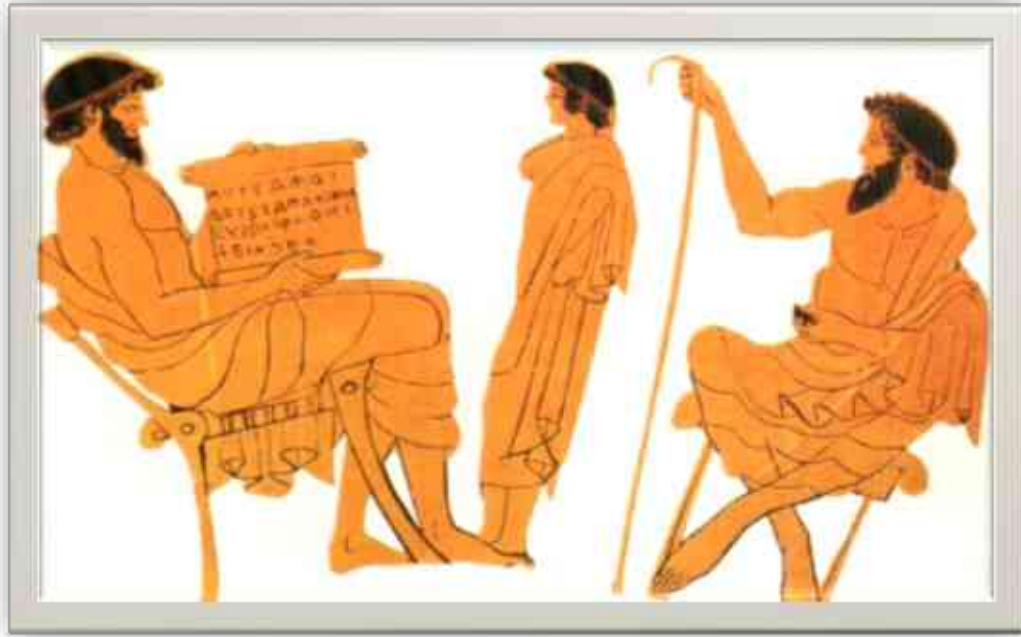
Resim 181: Yunanlı Öğrenci ve Pedagog
(Bonner 1977, 24)



Resim 182: Yunanlı Öğrenci ve Pedagog
(Bonner 1977, 25)



Resim 183: Yunanlı Öğrenci ve Pedagog (Bonner 1977, 26)



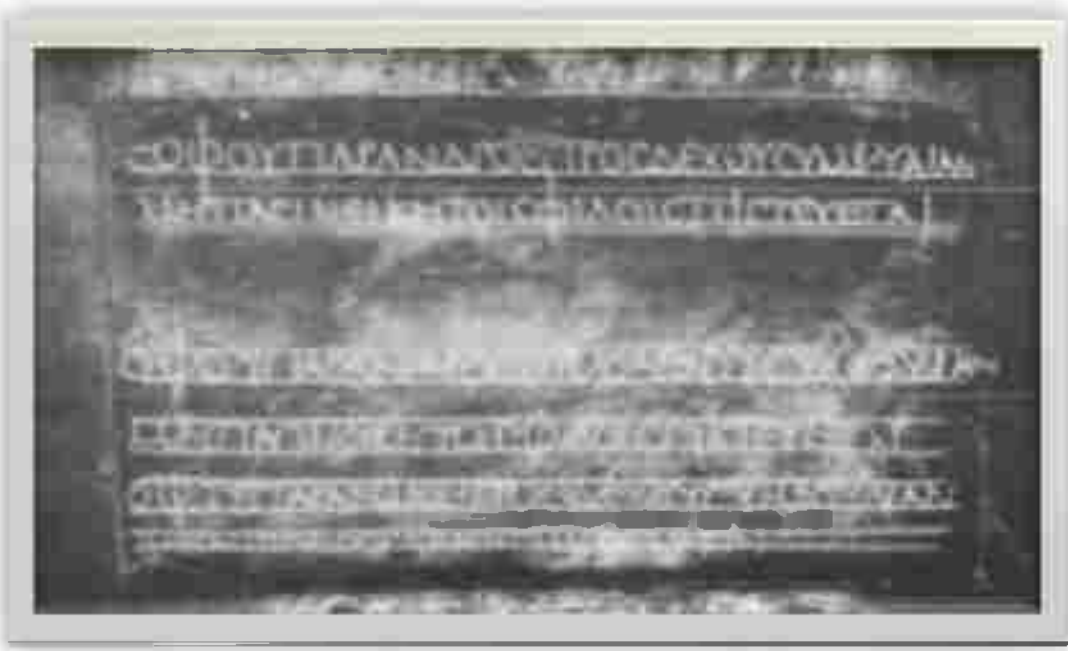
Resim 184: Öğretmenin Elindeki Papirüsü Okuyan Öğrenci. Arkasında “Pedagog” Duruyor (Pearson 1997, 33)



Resim 185: M.Ö. 5. yy. Okulundan Bir Eğitim Sahnesi (Blanck 200, 31; Bilgin 2004, 72)



Resim 186: M.Ö. V. yy. 'da Bir Okul Tasviri (Solda Müzik, Sağda Okuma-Yazma). (Mansel 1971, 344; Blanck 1999, 167)



Resim 187: Yazma Egzersizlerinin Yapıldığı Bir Yazı Tahtası (Blanck 2000, 41)



Resim 188: Yunanlı Öğretmen
(Mutluay 2007, 70)



Resim 189: Ephebos (Blunt 1965, 146)



Resim 190: Olimpiya Palaestrası
(Pearson 1997, 33)



Resim 191: Gymnasiarkhos (Başgelen 2009, 11)



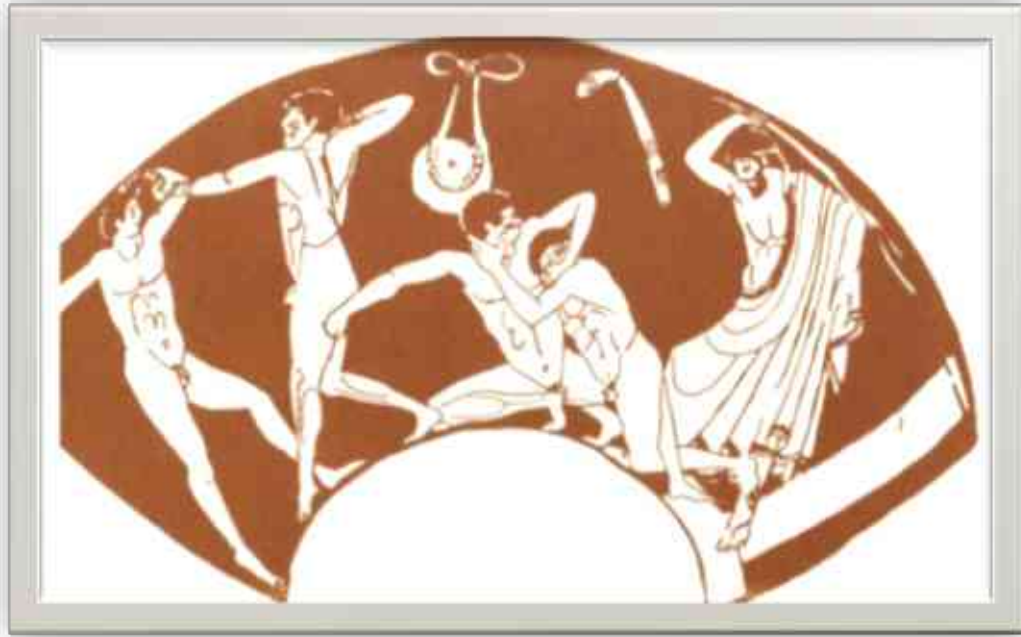
Resim 192: Gymnasionlarda Çalışma Sonrası Yapışan Kumları Temizleyen Alet; “Striglis” (Serdaroğlu 2005, 63)



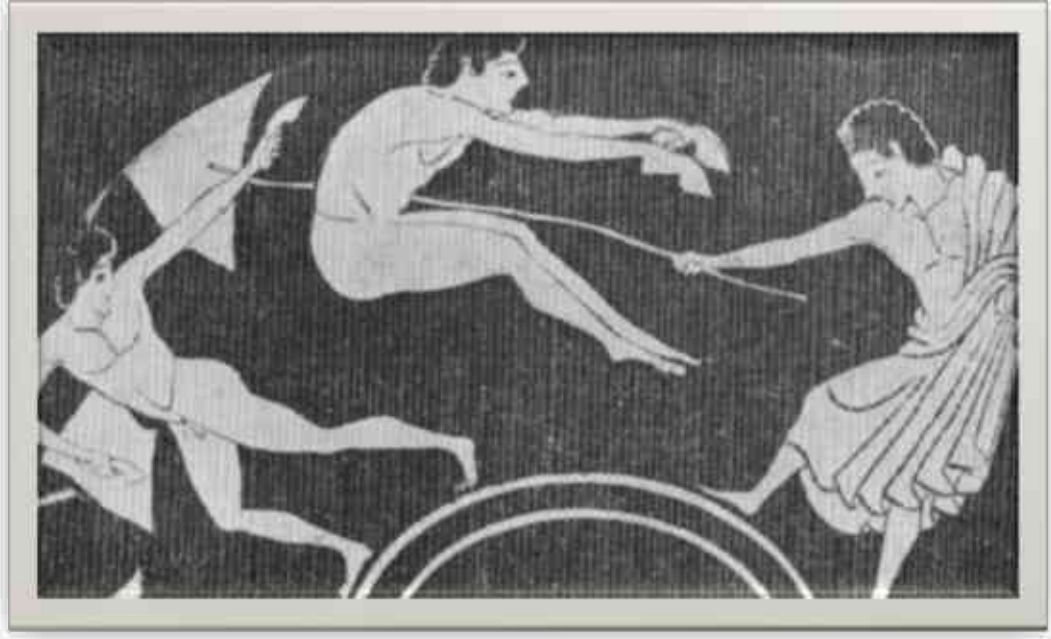
Resim 193: Roma Dönemi Aryballos ve İki Striglis (Swaddling 2000, 36; James 1997, 39)



Resim 194: Kurs Fırlatan Atlet (Mansel 1971, 608; Swaddling 2000, 58)



Resim 195: Pankration ve Boks Tasvirleri (Jenkins 1993, 28)



Resim 196: Yunan Sporlarından Uzun Atlama (Mansel 1971, 606; Gür T.Y., 69)



Resim 197: Yunan Sporlarından Güreş (Mansel 1971, 607)



Resim 198: Yunan Sporlarından Boks (Mansel 1971, 607)



Resim 199: Elini Havaya Kaldırmış Şarkı Söyleyen Erkek Figürü (Serdaroğlu 2005, 56.)



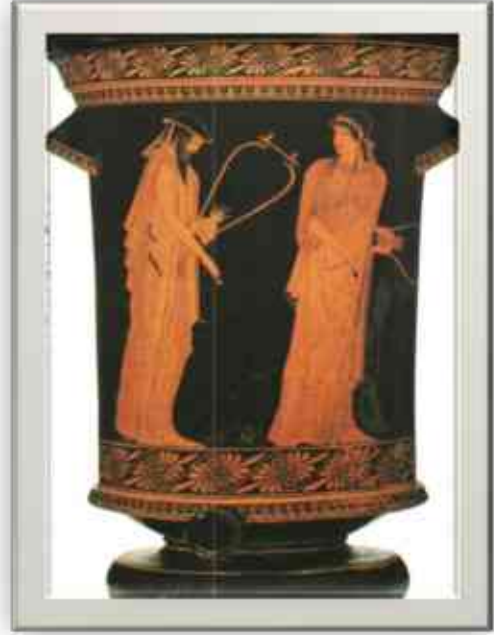
Resim 200: Koltukta Oturan Kadın Elinde Panfülüt (Serdaroğlu 2005, 58)



Resim 201: Koltukta Oturan Kadın Elinde Panfülüt (Serdaroğlu 2005, 58)



Resim 202: Kytra Çalan Kadın Figürü (Serdaroğlu 2005)



Resim 203: Şarkıcı ve Ozanların Resmedildiği V. yy. Ait Yunan Vazosu (Levi 1987, 96)



Resim 204: Yunan Müzik Sahnesi Betimi (Mansel 1971, 616)



Resim 205: Müzik Dersi Tasvirli Hydria (Jenkins 1993, 18)



Resim 206: Müzik Yarışması (Jenkins 1993, 21)



Resim 207: Şiir Okuyan, Dans Eden ve Müzik Aleti Çalan Bir Gurup (Serdaroğlu 2005, 122)



Resim 208: Muhtemelen Akademia'yı Gösteren Roma Mozaïği (Ranon 2005, 80)



Resim 209: Nero Zamanından Truva Zamanına Kadar Roma'da Eğitim Veren Yunanlı Gramerci (Bonner 1977, 2)



Resim 210: Roma'da Okul Sahnesi Kabartması (Bonner 1977, 56; Blanck 1999,239)



Resim 211: Romalı Çocuk. Elinde Papirüs Rulosu ve Kitap Çantasıyla Birlikte (Bonner 1977, 2)



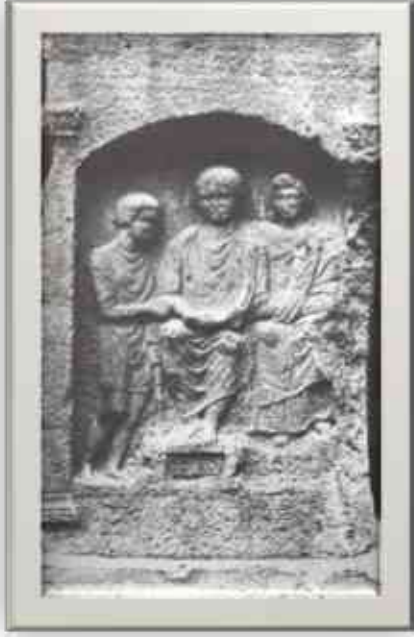
Resim 212: Roma Dönemi Papirüs Rulosu Tutan El (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



Resim 213: Roma Dönemi Atlet Heykelciği (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)



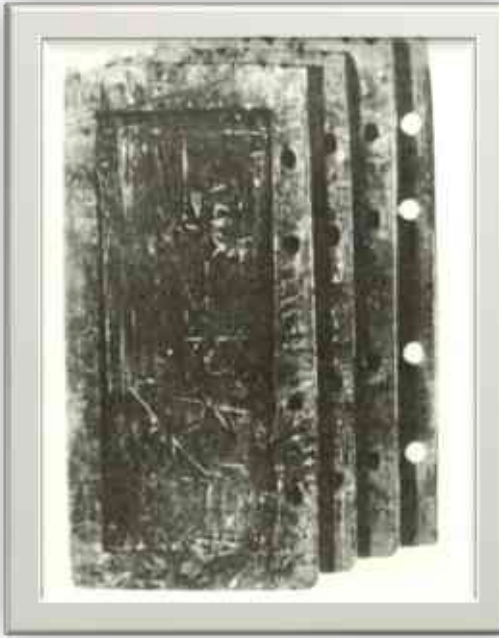
Resim 214: Pompei'de Bir Okul Sahnesi. Omuzlar Üzerine Kaldırılarak Atılan Bir Dayak Pozisyonu. (Bonner 1977, 118)



Resim 215: Capua'da İlkokul Öğretmeni
(Bonner 1977, 43)



Resim 216: Roma Stili ve Kalemler
(Bonner 1977, 128)



Resim 2017: Mum Kaplı Yazı Tabletleri
(Bonner 1977, 134)



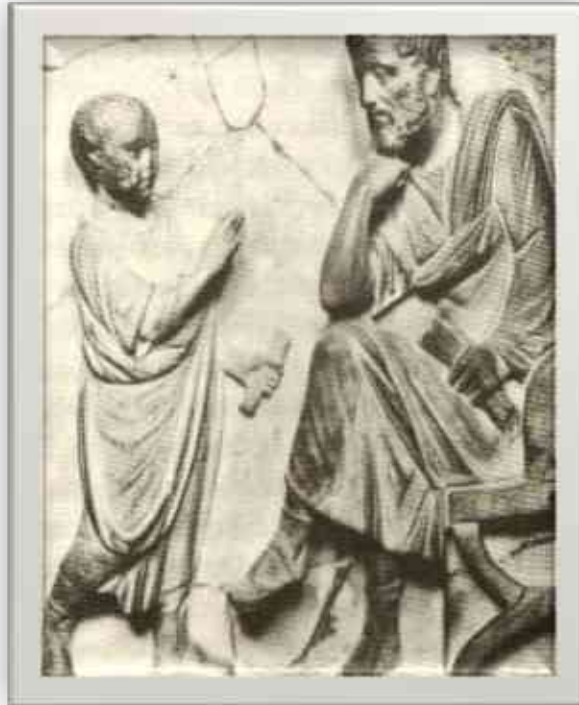
Resim 218: Mürekkep Okkaları
(Bonner 1977, 129)



Resim 219: Abaküs (Bonner 1977, 182)



Resim 220: Roma Dönemi Abaküs
(Uslubaş ve Dağ 2007, 53)

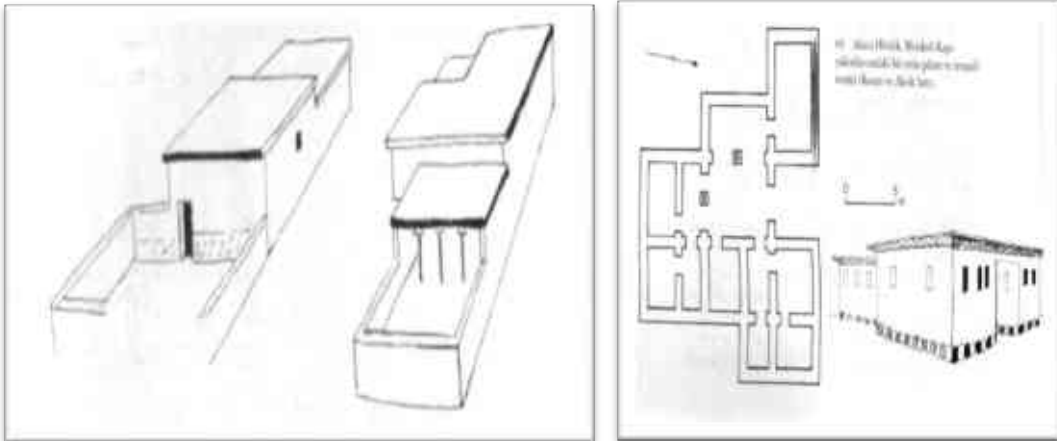


Resim 221: Çocuk Babasına Rethorik Ödevini Okumakta. Jest ve Mimikler Bunun Gereği
(Uslubaş ve Dağ 2007, 53).

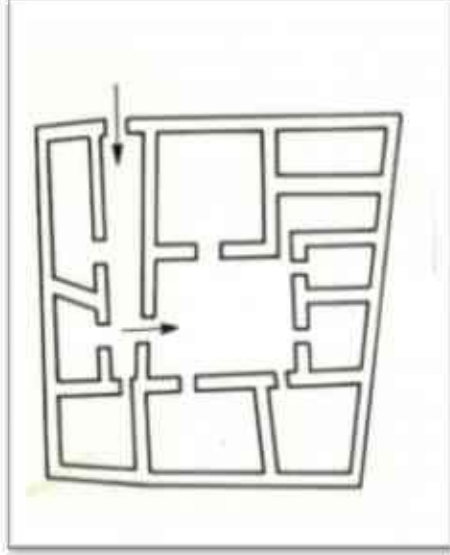
TABLO VE ÇİZİMLER



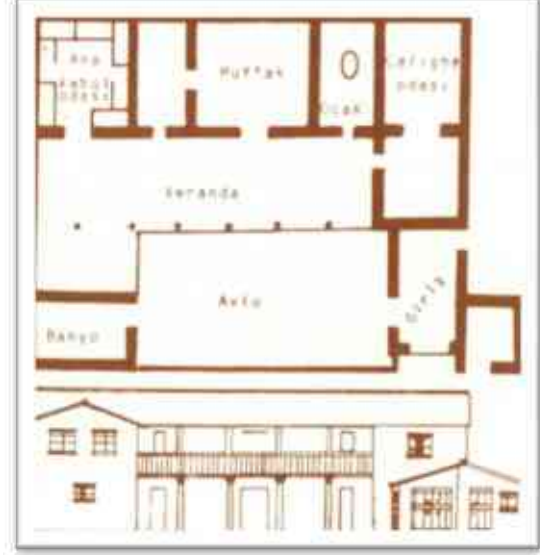
Çizim 1: Alacahöyük Şehir Planı (Macqueen 2001, 88)



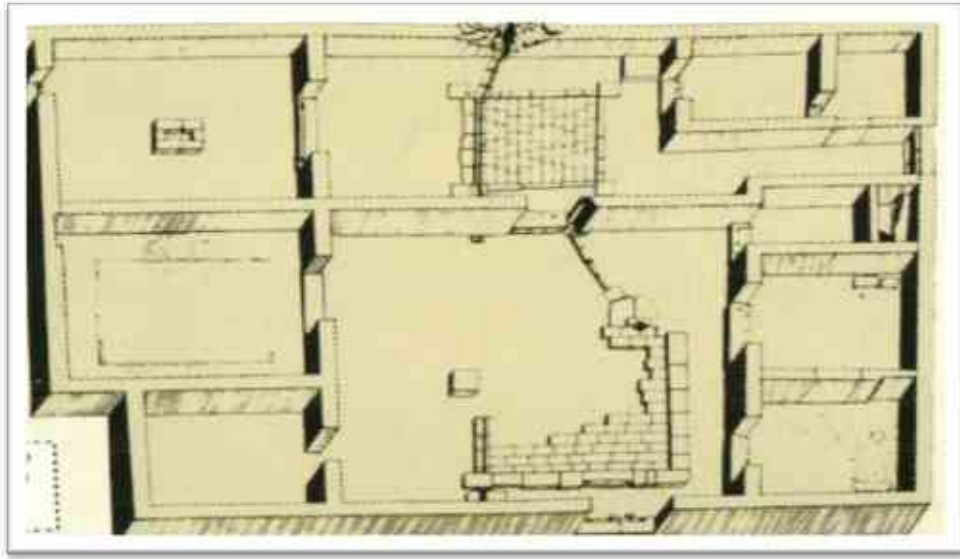
Çizim 2: Alacahöyük Evi Temsili Resmi ve Planı (Macqueen 2001, 92-94)



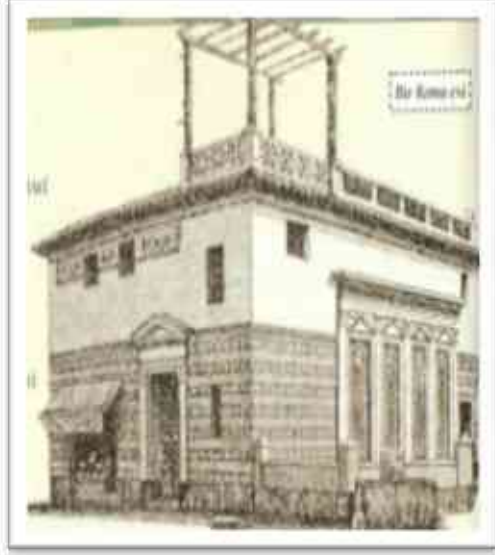
Çizim 3: Yunanlı Çocuğun Evi (Gür 1991, 48)



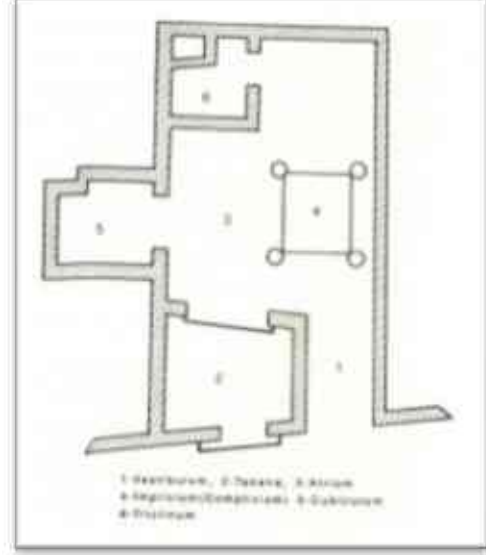
Çizim 4: Bir Yunanlı Çocuğun Yaşadığı Ev (Jenkins 1993, 7)



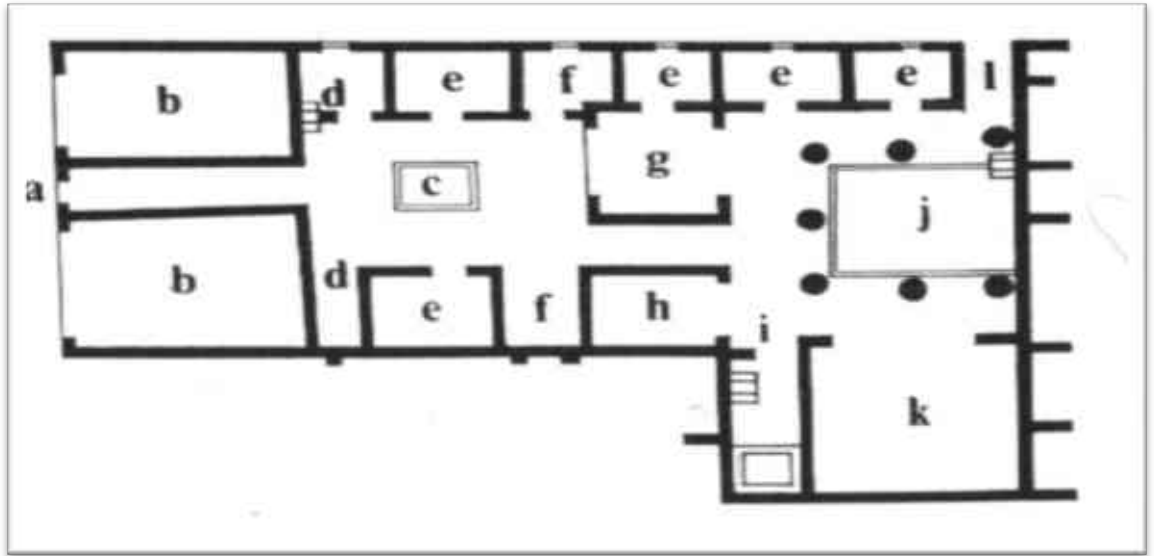
Çizim 5: M. Ö. II yy. Hellenistik Dönem Villa Planı (Atasoy 2001, 23)



Çizim 6: Romalı Çocuğun Temsili Evi (Atasoy 2001, 32)



Çizim 7: Romalı Çocuğun Evi (Gür 1991, 48)



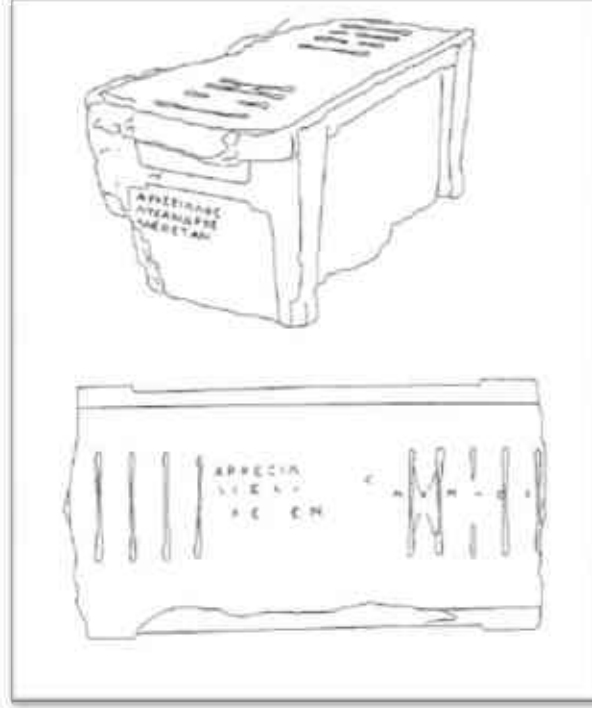
Çizim 8: Roma Dönemi Bir Villa'nın Planı (Deighton 1999, 13)



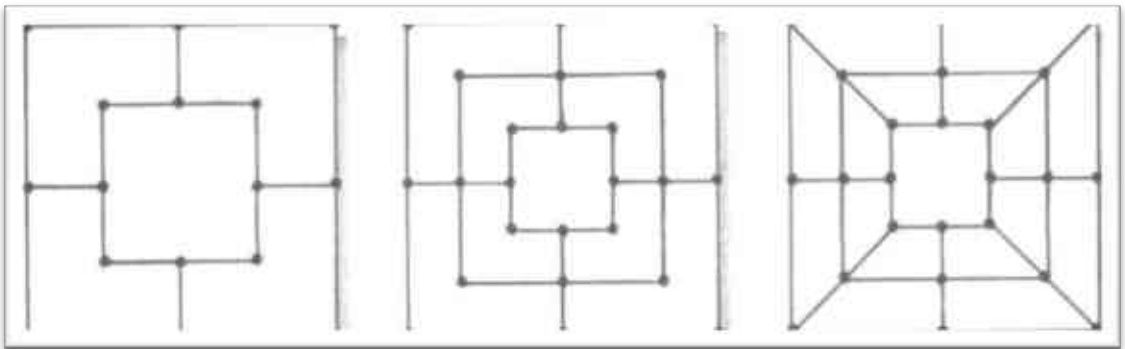
Çizim 9: Roma'da Bahçeli İnsula. (Deighton 1999, 2)



Çizim 10: Euphorbos, Oidipus'u Taşıyor (Deighton 2012, 65)



Çizim 11: Pente Grammai Tablası, Epidauros Müzesi, M.Ö. IV veya III. yy. (Selvi-Bener 2013, 21)



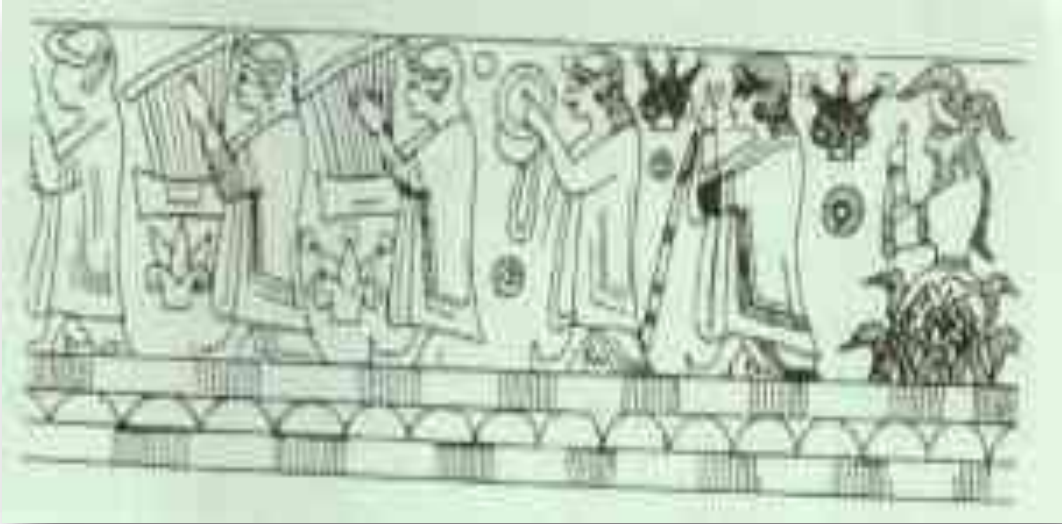
Çizim 12: “6-9-11 Taş” Oyun Tablası Çizimi (Selvi-Bener 2013, 30)



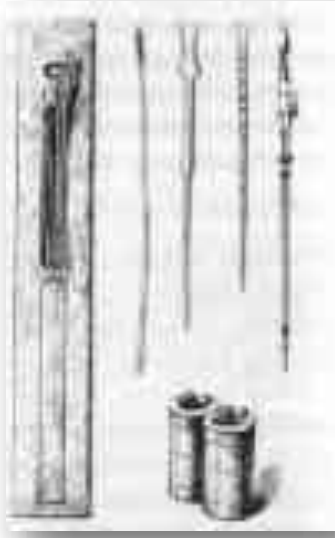
Çizim 13: Geç Hitit Şehir Devletleri Döneminde Yazının ve Yazıcının Önemi Simgeleyen Bir Örnek (Mutluay 2004, 173)



Çizim 14: Geç Hitit Dönemi (Zincirli) Kral Barrakap Yazıcıya Talimatlar Verirken (Mutluay 2004, 173)



Çizim 15: I. Tudhaliya Dönemi Bir Rython Üzerindeki Müzik Alayı (Sevin 2003, 153)



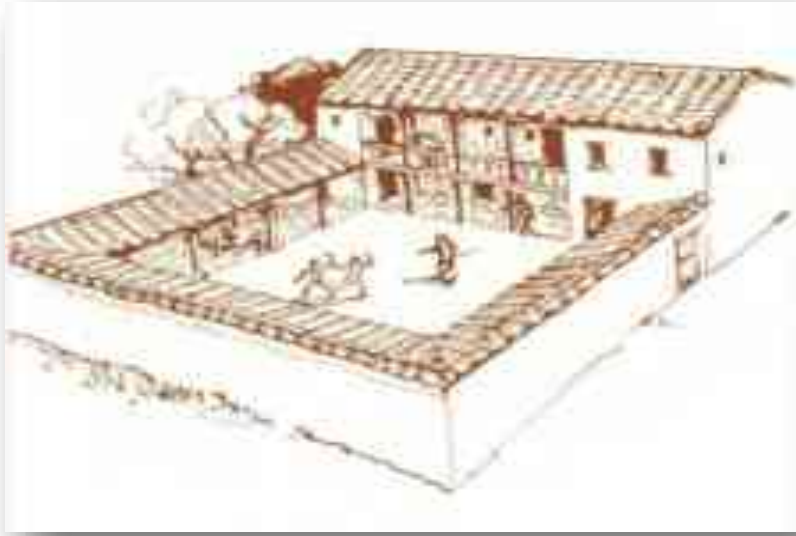
Çizim 16: Calamus ve Diğer Yazı Malzemeleri ile Hokka, (Yıldız 2003, 36)



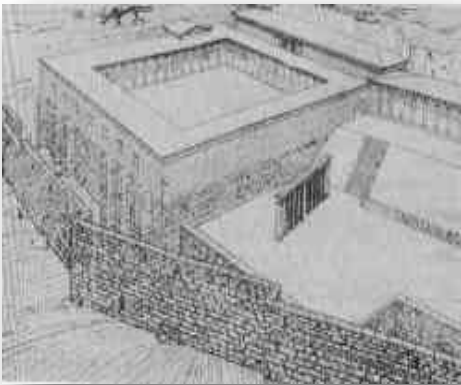
Çizim 17: Yazı Levhası, Bronz Styloslar, Papirüs Üzerine Yazılmış Mektup, Kamuş Kalem, Bronz Kalem, Bronz Mürekkep Hokkası. (Jenkins 1993, 15)



Çizim 18: Dizlerinin Üzerindeki Yazı Levhasına Stylos İle Yazı Yazan Kız. Muhtemelen Varlıklı Bir Ailenin Çocuğu (Jenkins 1993, 23)



Çizim 19: Palaestra Çizimi. (Jenkins 1993, 27)



Çizim 20: Pirene Gymnasionu, Hellenistik Dönem (Mansel 1971, 11)



Çizim 21: Restore Edilmiş Sardes Gymnasionu M.Ö. III. yy. (Atasoy 2001, 18)



Çizim 22: Kaplumbağa Kabuğundan Yapılmış Lira (Levi 1987, 155; Jenkins 1993, 19)



Çizim 23: Yedi Telli Lira (Levi 1987, 154)



Çizim 24: Lira Öğretmeni ve Öğrencisi, (Levi 1987, 154)



Çizim 25: Eklemlü, Silindirik Biçimli Ve İki Ağızlı Şimşir ya da Kemikten Yapılma Fülüt (Levi 1987, 155)



Çizim 26: Ağaçtan Yapılmış Aulos, British Museum. (Jenkins 1993, 19)

KAYNAKÇA

- Akşit, O.
1976 *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27- M.S. 192)*, İstanbul.
- Akurgal, E.
2005 *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.
- Akurgal, E.
1995 *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul.
- Akurgal, E.
1993 *Eski Çağda Ege ve İzmir*, İzmir.
- Akurgal, E.
2000 *The Aegean Birthplace Of Western Civilization*, İzmir.
- Alcock, R.
1961 *Kısa Dünya Edebiyat Tarihi (çev. Ülkü Tamer)*, İstanbul.
- Alp, S.
2011-A *Hitit Çağında Anadolu; Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara.
- Alp, S.
2011-B *Hitit Güneşi*, Ankara.
- Altaş, S.
2011 *Uygarlık Tarihi*, Ankara.
- And, M.
1969 *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla, Karagöz, Ortaoyunu)*, Ankara.

- And, M.
1985 *Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul.
- And, M.
1974 *Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul.
- Andreu- Cabrera, E., Gonzalez, M. C., Ruiz, J. R., Chinchilla- Mira, J.
2010 “Play and Childhood in Ancient Greece”, *Journal Of Human*, Alicante, Syf: 339-348.
- Apel, M. A.
2004 *Home Life in Ancient Greece*, PowerKids Press.
- Aristophanes
1994 *Bulutlar*, (çev Ali Süha Delibaşı), İstanbul.
- Aristophanes
2000 *Eşekarıları (Yargıçlar)*, (çev. Sabahaddin Eyüboğlu), İstanbul.
- Aristoteles
2015 *Politika*, (çev. Furkan Akderin), İstanbul.
- Arslan, A.
2014-A *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a*, C-2, İstanbul.
- Arslan, A.
2014-B *İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles*, C-3, İstanbul.
- Atasoy, S.
2001 *Hellen ve Roma Döneminde Anadolu Kenti*, İstanbul.

- Aytaç, K.
1992 *Avrupa Eğitim Tarihi*, İstanbul.
- Baran, M.
1993 *Çocuk Oyunları*, Ankara.
- Başal, H. A.
2011 *Geçmişten Günümüze Türkiye 'de Geleneksel Çocuk Oyunları*, İstanbul
- Başaranbilek, E.
1994 “Arkeolojik Eserlerde Çocuk”; *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu*, (ed. Bekir Onur), İstanbul, Syf: 44-56.
- Başgelen, N.
2009 *Antikçağ Kent Yaşamında Kamusal Spor-Eğitim Mekânları ve Hellenistik Çağ Anadolu Gymnasion 'ları; Genel Bir Bakış*, İstanbul.
- Baykal-Seeher, A.
2001 “Hitit Dünyasına Kısa Bir Bakış” *Boğazköy 'den Kartepe 'ye Hititbilim ve Hitit Dünyası 'nın Keşfi* (Ed. Fatma Canbolat), İstanbul, Syf: 14-19.
- Bayladı, D.
1996 *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*, İstanbul.
- Bean, G. E.
1997 *Eskiçağ 'da Ege Bölgesi*, (çev. İnci Delemen), İstanbul.
- Bean, G. E.
1998 *Eskiçağ 'da Lykia Bölgesi*, (çev. Hande Kökten), İstanbul.

- Beaumont, L. A.
2012 *Childhood in Ancient Athens: Iconography & Social History*, New York.
- Beaumont, L.
1994 “Child's Play in Athens” *History Today*, (8),
Syf: 30-35.
- Bilgiç E.
2014 “Epigrafik Veriler Işığında Antikçağ
Anadolu’sunda Eğitim”; *CEDRUS (Akdeniz
Uygarlıkları Araştırma Dergisi)*, C-2,
Syf: 323-338.
- Bilgin, N.
2004 *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*,
İstanbul.
- Binbaşoğlu, C.
1988 *Eğitime Giriş*, Ankara.
- Binbaşoğlu, C.
1982 *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara.
- Blanck, H.
1999 *Eski Yunan ve Roma’da Yaşam*, (çev. İslam
Tanrıcut), İstanbul.
- Blanck, H.
2000 *Antikçağda Kitap*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz)
Ankara.
- Bloomer, W. M.
2011 *The School of Rome: Latin Studies and the
Origins of Liberal Education*, London.

- Blunt, A. W. F.
1965 *Batı Medeniyetinin Temelleri*, (çev. Müzehher Erim) İstanbul.
- Bonner, S. F.
1977 *Education in Ancient Rome*, California.
- Bonnard, A.
2011-A *Antik Yunan Uygarlığı; İlyada'dan Porthenon'a*, (çev. Kerem Kurtgözü), C-1, İstanbul.
- Bonnard, A.
2011-B *Antik Yunan Uygarlığı; Antigone'den Sokrates'e* (çev. Kerem Kurtgözü), C-2, İstanbul.
- Bonnard, A.
2011-C *Antik Yunan Uygarlığı; Euripides'ten İskenderiye'ye* (çev. Kerem Kurtgözü), C-3, İstanbul.
- Brown, P.
2006 *Özel Hayatın Tarihi Roma İmparatorluğundan 1000 Yılına*, C-1, (çev. Turhan Ilgaz), (ed. Ariés, P. ve Duby G.), İstanbul.
- Burgan, M.
2009 *Empire of Ancient Rome*, New York.
- Canko, D. M.
2014-A “Bir Arkeologun Oyuncak Sevdası; Musa Baran Oyun ve Oyuncak Müzesi Müzeler”, *Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar*, (ed. Dilek Maktol Canko), İzmir, Syf: 317-327.

- Canko, D. M.
2014-B “Güçlü Bir Eğitim Aracı Oyun ve Oyuncak”,
Müzeler, Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar
(Giriş), (ed. Dilek Maktol Canko), İzmir.
- Ceram, C. W.
1999 *Tanruların Vatanı Anadolu*, (çev. Esat Mermi),
İstanbul.
- Cevizci, A.
2009 *Felsefe Tarihi*, İstanbul.
- Clarke, M. L.
2012 *Higher Education in Ancient World*, London.
- Corbeill, A.
2001 “Education in The Roman Republic: Creating
Traditions”; *Education in Greek an Roman
Antiquity* (ed. Yun Lee Too), Boston,
Syf:261 vd.
- Cordasco, F.
1987 *A Brief History of Education: A Handbook of
Information on Greek, Roman, Medieval,
Renaissance and Modern Educational Practice*,
Littlefield.
- Cornel, T. ve Matthews, J.
1988 *Roma Dünyası; İletişim Atlaslı Büyük
Uygarlıklar Ansiklopedisi*, C-V, (çev. Şadan
Karadeniz), İstanbul.

- Coulson, W. D. E. vd.
1994 *The Archaeology of Athens and Attica Under The Democracy*, Oxbow Monograph.
- Chrisp, P.
2006-A *Antik Roma* (çev. Esmâ Çakır Yücesoy), İzmir.
- Chrisp, P.
2006-B *Antik Yunan* (çev. Esmâ Çakır Yücesoy), İzmir.
- Cowell, F. R.
1980 *Life in Ancient Rome*, New York.
- Criore, R.
2001 *Gymnastics of the Mind: Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*, New Jersey.
- Crowther, N. B.
2007 *Sport in Ancient Times*, USA.
- Cubberley, E. P.
2004 *Eğitim Tarihi-I* (çev. Engin Noyan), Ankara.
- Çınaroğlu, A. ve Çelik, D.
2007 “29. Kazı Sonuçları Toplantısı”; *2006 Yılı Alaca Höyük Kazısı*; C-2, Kocaeli, Syf: 525-537.
- Çoruhlu, T.
2006 *Ören (Adramytteion Antik Kenti) 2005 Yılı Kazı Çalışması*; 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, C-1, Çanakkale, Syf: 471-501.
- Darga, M.
1984 *Eski Anadolu'da Kadın*, İstanbul.

- Daşcı, S.
2014 “Avrupa Resminde Çocuk Oyunları ve Oyuncaklar”; *Müzeler, Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar*, (ed. Dilek Maktol Canko), İzmir, Syf: 239-264.
- Deighton, H. J.
2012 *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul.
- Deighton, H. J.
1999 *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, (çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul.
- Delemen, İ.
2014 “Antikçağda Top Oyunları” *Saraydan Sokağa Oyun*, İstanbul, Syf: 9-17.
- Delius, P.
2012 *Dünya Tarihi; Başvuru Kitapları*, (Aysun Yavuz), İstanbul.
- Desti, M.
2005 *Anadolu Uygarlıkları*, Ankara.
- Diakov V. - Kovalev S.
2014 *İlkçağ Tarihi; Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan*, C-1, (çev. Özdemir İnce), İstanbul.
- Dinçol A. M. ve B.
2001 *Boğazköy'den Kartepe'ye Hititbilim ve Hitit Dünyası'nın Keşfi (Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar)*, (Edit: Fatma Canpolat), İstanbul. Syf: 20-37.
- Dudley, L. M.
1997 *Kalem ve Kılıç*, (çev. Müfit Günay), Ankara.

- Duru, R.
1979 *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı*, Ankara.
- Dutch, R. S.
2005 *The Educated Elite in 1 Corinthions Educations and Community Conlift in Graeco-Romen Context*, New York.
- Emiroğlu, K.
2014 *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İstanbul.
- Erdemligil, S.
1981 “Kestel Kazısı 1980 Çalışmaları”; *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, Syf: 63-66.
- Erez, S.
1994 “Çocuğun Oluşumu Konusundaki Düşüncelerin Tarihsel Gelişimi”; *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu*, (ed. Bekir Onur), İstanbul, Syf: 39-43.
- Erten, E.
2005 *Atinalı Komutan ve Devlet Alkibiades*, İstanbul.
- Ertem, H.
1988 *Korucutepe I*, Ankara.
- Erzen, A.
1945 *İlkçağda Ankara*, Ankara.
- Freeman, C.
2013 *Mısır, Yunan ve Roma; Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Suat Kemal Angı), Ankara.

- Griffith, M.
2001 “Public and Private in Early Greek Institutions of Education”; *Education in Greek and Roman Antiquity* (ed. Yun Lee Too), Boston, Syf:23 vd.
- Göker, L.
1998 *Fen Bilimleri Tarihi ve Türk İslam Bilginlerinin Yeri*, İstanbul.
- Gökoğlu, C.
1964 *İlkçağ Tarihi*, İzmir.
- Gülaçtı, N.
2012 “Sanatsal Bir Obje Olarak Kadın ve Bazı Toplumlarda Kadına Bakış”; *İdil Dergisi*, C-1, S-2, Syf: 76-91.
- Gür, Ö. S.
1991 *Antik Dünyada Günlük Yaşam*, Antalya.
- Gür, Ö. S.
T. Y. *Daily Life in Ancient Times*, Antalya.
- Hamilton, N.
2000 “Kemik, Taş, Boya ve Kil: Çatalhöyük Buluntularıyla Yazılan Tarih”; *I. Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi Bildirileri*, Çumra, Syf: 281-285.
- Harman, C.
2009 *Halkların Dünya Tarihi; Taş Çağından Yeni Binyıla*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul.

- Hayes, J. W.
1997 *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*,
London.
- Herodotos
1991 *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekin Ökmen),
İstanbul.
- Hesiodos
2014 *İşler ve Günler/ Tanrıların Doğuşu*, (çev.
Furkan Akderin), İstanbul.
- Hodder I.
2000 “Yeniden Çatalhöyük: Konya Ovasında Yeni
Kazılar”; *I. Uluslararası Çatalhöyük'ten
Günümüze Çumra Kongresi Bildiriler*, Çumra,
Syf: 253 vd.
- Hodder, I.
2006 “Çatalhöyük'te Kadınlar ve Erkekler”;
Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük, (ed. Mine
Haydaroglu), İstanbul, Syf: 171-178
- Homeros
1971 *Odysseia*, (çev. Ahmet Cevat Emre), İstanbul.
- Homeros
2005 *İlyada*, (çev. Azra Erhat, A. Kadir), İstanbul
- İplikçioğlu, B.
2007 *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul.

- İşbilen, E. Ş.- Karaduman, G. B.
2014 “ Primary Education in Ancient Athens and Today”; *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, C- 5 (4), Syf: 42-48.
- Jenkins, I.
1993 *Yazılı Kaynaklar ve Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitim*, (çev. Hasan Malay), İstanbul.
- James, S.
1997 *Ancient Rome*, London.
- Kanad, H. F.
1963 *Pedagoji Tarihi*, İstanbul.
- Kansu, N. A.
1952 *Pedagoji Tarihi*, İstanbul.
- Karasu, C.
2006 “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”; *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Arkeoloji Özel Sayısı)*, C-15, S-3, Syf:45-66.
- Karauğuz, G.
2001 *Hitit Mitolojisi*, Konya.
- Kınal, F.
1998 *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara.
- Klock- Fontanille, I.
2005 *Hititler*, (çev. Nuriye Yiğitler), Ankara.

- Kollektif,
1999 *Adım Adım Alacahöyük*, (çev. Melisa Akdoğan),
İstanbul.
- Koçer, H. A.
1980 *Eğitim Tarihi*, Ankara.
- Kuhrt, A.
2013-A *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C-I, (çev. Dilek Şendil),
İstanbul.
- Kuhrt, A.
2013-B *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C-II, (çev. Dilek
Şendil), İstanbul.
- Kurke, L.
1999 "Ancient Greek Board Games and How to Play
Them" *Chicago Journal*, C-94 (3), Syf: 247-267.
- Larsen, C. S. ve Wilson S.
2006 "İnsan Kalıntıları; Çatalhöyükte Hayat Tarzı ve
Sağlık"; *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, (ed.
Mine Haydaroğlu), İstanbul. syf: 136-155.
- Layne, J. M.
2008 *The Enculturative Function of Toys and Games
in Ancient Greece and Rome*, Michigan.
- Le Roux, P.
2011 *Roma İmparatorluğu*, (İsmail Yerguz) Ankara.
- Levi, P.
1987 *Eski Yunan: İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar
Ansiklopedisi*, (çev. Neşe Erdilek), İstanbul.

- Lieber, L. S.
2012 “Women, Education and Philosophy,” *A Companion to Women in the Ancient World*, (ed. Sharon L. James and Sheila Dillon), John Wiley & Sons.
- Lloyd, S.
2012 *Türkiye'nin Tarihi; Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (çev. Ender Varinlioğlu), Ankara.
- MacDill, M.
2012 *Ancient Dolls and Toys Tell Whole History of Race*, C-16 (454).
- Macqueen, J. G.
2001 *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev. Esra Davutoğlu), Ankara.
- Magie, D.
2003 *Anadolu'da Romalılar 3; Batı Anadolu Kent Devletleri*, (çev. Nezih Başgelen), İstanbul.
- Maisels, C. K.
1999 *Uygarlığın Doğuşu; Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiş*, (çev. Alâeddin Şenel), Ankara.
- Malay, H. ve Sılay, H.
1991 *Antik Devirde Gladyatörler*, İstanbul.
- Maltaş, R.
2011 *Sümerlerden Günümüze Eğitim; İlk ve Ortaçağ*, C-1, Konya.

- Mansel, A. M.
1971 *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara.
- Mansel, A. M.
1945 *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları*,
İstanbul.
- Mariscal, L. R.
2011 “Ajax And Achilles Playing A Board Game:
Revisited From The Literary Tradition”
Classical Quarterly, 61(2), Syf: 394-401.
- Mark, M. L.
2013 *Music Education: Source Readings From
Ancient Greece to Today*, New York.
- Martin, T. R.
2014 *Eski Yunan; Tarih Öncesinden Helenistik
Çağ'a*, İstanbul
- Maurice, L.
2013 *The Teacher in Ancient Rome: The Magister
and His World*, Lexington Books.
- McIntosh, J.
2001 *Arkeoloji*, (çev. Yaprak Eran), Ankara.
- Morgan, T.
2007 *Literate Education in The Hellenistic and
Roman World*, New York.
- Mori M. ve Omura, S.
1990 “1988 Karaman- Kalehöyük Kazıları”; *XI. Kazı
Sonuçları Toplantısı*, C-I, Antalya.

- Moses, S.
2006 “Çatalhöyük’ün Gelenek ve Ritüellerinde Çocuklar ve Çocukluk”; *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, İstanbul. Syf:179-184.
- Mutluay, N.
2010-A *Anadolu Neolitik Çağ Uygarlığı*, Ankara.
- Mutluay, N.
2010-B *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, Ankara.
- Mutluay, N.
2004 *İlkçağda Ön Asya Uygarlık Merkezlerinde Eğitim*, Ankara.
- Mutluay, N.
2007 *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ankara.
- Naumann, R.
1998 *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara.
- Neils, Jenifer, John H. Oakley and Katherine Hart,
2003 *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, New Haven.
- Niemann, H.
1991 *Oyuncağın Gelişim Tarihi; Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, (çev. Bekir Onur), C-24, S-1, Ankara, Syf: 55-61.

- Nightingale, A. W.
2001 “Liberal Education in Plato’s Republic And Aristotle’s Politics”; *Education in Greek an Roman Antiquity*, (ed. Yun Lee Too), Boston, Syf:133 vd.
- Oakley, J. H.
2013 *Children in Archaic and Classical Greek Art: A Survey; The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, (ed. Judith Evans Grubbs, Tim Parkin, Roslynne Bell), New York, Syf. 147-172.
- Ober, J.
2001 “The Debate Over Civic Education in Classical Athens”; *Education in Greek an Roman Antiquity*, (ed. Yun Lee Too), Boston, Syf:175 vd.
- Ohri, İ.
2006 *Anadolu’nun Öyküsü*, İstanbul.
- Onur, B.
2002 *Oyuncaklı Dünya*, Ankara.
- Onur, B.
1992 Tarih Boyunca Oyunlar ve Oyuncaklar; *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C-25, S-2, Ankara, Syf: 365-386.

- Owen, E. J.
2000 *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (çev. Cana Bilsel), İstanbul.
- Ökse A. T. ve Bucak, E.
2000 “Karkamış Barajı-Gre-Virike 1999 Kazısı”; *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C-I, İzmir. Syf: 191-202.
- Öymen, R. H.
1969 *Eğitim Tarihi-I; Doğulu Batılı Yönü İle*, Ankara.
- Özbek, M.
2004 *Çayönü 'nde İnsan*, İstanbul.
- Özçelik, N.
2002 *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, İstanbul.
- Öztan, A,
2004 “2003 Yılı Acemhöyük Kazıları”; *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C-2, Konya, Syf: 91-102.
- Özturanlı, G.
2014 *Müzeler, Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar; Seramikle Oynamak/Seramik Oyuncak*, (ed. Dilek Maktol Cankö), İzmir, Syf: 225-237.
- Paykoç, F.
2014 *Müzeler, Oyunlar, Oyuncaklar ve Çocuklar; Müzelerde Oynayarak ve Yaşayarak Öğrenme*, (ed. Dilek Maktol Cankö), İzmir, Syf: 143-154.
- Pearson, A.
1997 *Ancient Greece*, New York.

- Pehlivan, H.
2005 *Oyun ve Öğrenme*, Ankara.
- Pekman, A.
1967 *Ana Hatları İle Ege-Yunan-Roma Tarih ve Uygarlıkları*, Trabzon.
- Pekman, A.
1973 *Perge Tarihi; Son Kazı ve Araştırmaların Işığında*, Ankara.
- Platon
2015 *Devlet*, (çev. Sebahattin Eyüpoğlu- M. Ali Cimcoz), İstanbul.
- Platon
2012 *Yasalar*, (çev. Candan Şentuna- Saffet Babür), İstanbul.
- Poşul, S. T. ve Görçelioğlu, E. T.
“Kâğıt, Kitap ve Kütüphaneler”, *Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri B*, 54(2), İstanbul, Syf: 83-96.
- Poyraz, H.
2003 *Okul Öncesi Dönemde Oyun ve Oyuncak*, Ankara.
- Ranon, C. A.
2005 *Bilim Tarihi; Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, (Ekmeleddin İhsanoğlu- Feza Günergun), Ankara.

- Riechers, M.
2003 “Growing Up in Ancient Greece”; *Humanities*, C-24 (4), Syf: 30-33.
- Richter
1958 *Attic Red-Figured Vases; A Survey*, New Haven.
- Roberts, P.
2009 *The Ancient Romans; Their Lives and Their World*, United Kingdom.
- Ross, S.
2007 *Ancient Greece Entertainment*, Minneapolis.
- Russell, N.
2006 “Çatalhöyük Hayvanları”; *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, İstanbul, Syf: 185-189.
- Sachs, C.
1965 *Kısa Dünya Musiki Tarihi*, İstanbul.
- Schädler, U
2008 “Pente Grammai-The Ancient Greek Board Game; Five Line”; *Board Game Studies*, (ed. Associação Ludus), Lisboa, Syf: 173-196.
- Seeher, J.
2003 *Hattuşa Rehberi; Hitit Başkentinde Bir Gün*, İstanbul.
- Selvi- Bener, S.
2013 *Antikçağda Oyun ve Oyuncaklar*, İstanbul.
- Serdaroğlu, Ü.
2005 *Assos; Behramkale*, İstanbul.

- Sevin, V.
2003 *Eski Anadolu ve Trakya; Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul.
- Sevinç, F.
2008 “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”; *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S-17, Syf;11-31.
- Sevinç, M.
2004 *Erken Çocukluk Gelişimi ve Eğitiminde Oyun*, İstanbul.
- Sözen, G.
2000 *Bulutların Altındaki Uygarlık Anadolu*, İstanbul.
- Sözen, G.
1995 *Ege'den Akdeniz'e Mavi Uygarlık*, İstanbul.
- Stevanovic, M.
2006 “Çatalhöyük’te Kerpiç Tuğla”; *Topraktan Sonsuzluğa Çatalhöyük*, (ed. Mine Haydaroğlu), İstanbul, Syf: 161 vd.
- Struik, D.
2002 *Kısa Matematik Tarihi*, (çev. Yıldız Silier), İstanbul.
- Swaddling, J.
2000 *Antik Olimpiyat Oyunları* (çev. Burçak Gürün), İstanbul.

- Tan, M.
1994 “Çocukluk: Dün ve Bugün”, *Toplumsal Tarihte Çocuk (Sempozyum 23-24 Nisan 1993,)*
(ed. Bekir Onur), İstanbul, Syf: 11-38.
- Tanilli, S.
2006 *Uygarlık Tarihi*, İstanbul.
- Tanilli, S.
2002 *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası; İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, İstanbul.
- Taşkın, Z.
2011 “İlkçağ Uygarlıklarında Kitap ve Kütüphane: Efes Celsus Kütüphanesi”; *Türk Kütüphaneciliği*, 25, Syf: 86-96.
- Thomson, G.
1988 *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler Tarih Öncesi Ege I*, İstanbul.
- Thorpe, M.
2002 *Roma Mimarlığı*, İstanbul.
- Too, Y. L.
2001 “Introduction; Writing The History of Ancient Education”; *Education in Greek an Roman Antiquity*, (ed. Yun Lee Too), Boston. Syf:1 vd.
- Tschen- Emmons, J. B.
2014 *Artifacts From Ancient Rome*, ABC Clio.
- Tuğcu, T.
1997 *Batı Felsefesi Tarihi*, Ankara.

- Umar, B.
2002 *Aiolis*, İstanbul.
- Uslubaş, T. ve Dağ, S.
2007 *İlkçağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Usta, S.
2005 *Sparta'da Mükemmel Toplum; Likurgos Yasaları*, İstanbul.
- Üreten, H.
“Bir Antikçağ Okul - Gymnasion- Kütüphanesi: Nysa Kütüphanesi”; *Türk Kütüphaneciliği*, C-20, S-2, Syf: 207-216.
- Veyne, P.
2006 *Özel Hayatın Tarihi Roma İmparatorluğundan 1000 Yılına*, (ed. Ariés, P. ve Duby G.), C-1, İstanbul.
- Yalman, B.
1983 “İzmit Tiyatro Kazısı”; *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İstanbul, Syf: 215-220, 459.
- Yaraş, A.
1997 “Antikçağın En Önemli Eğitim Kurumu; Gymnasionlar”; *Türk Arkeoloji Dergisi*, S-31, Syf: 237-253.

- Yaraş A. ve Yaraş C.
2010 “Antikçağ’da Oyuncaklar ve Günümüze Yansıması”; *Günümüzde Çocuk Oyunlarında ve Oyuncaklarında Yaşanan Değişimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Syf: 61-74.
- Yardımcı, N.
1985 “1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları”; *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, Syf: 239-261.
- Yıldırım, K.
1986 *Düşünce ve Medeniyet Tarihi*, İstanbul.
- Yıldız, N.
2000 *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Ankara.
- Yıldız, N.
2003 *Kalıtılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri; Mimarileri, İç Düzenleri, Çalışma Sistemleri, Kitapların Yazımı ve Çoğaltılması*, İstanbul.
- Young, R. S.
T.Y. *Gordion Kazıları ve Müze Rehberi*, (çev. S. İnal), Ankara.
- Warner, C. D.
2008 *A Library of the World's Best Literature - Ancient and Modern*, C-24, New York.
- Wells, H. G.
1972 *Kısa Dünya Tarihi*, (çev. Ziya İhsan), İstanbul.

- Williams, J. K.

2009

Empire of Ancient Greece, New York.